

AZƏRBAYCAN

5'2015

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavinləri: Südabə AĞABALAYEVA
Əsəd CAHANGİR

Məsul katib: Tofiq MAHMUDOV

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı: Bakı - Az1000 Xaqani küçəsi, 25	Çapa imzalanıb: 30.04.2015 Sifariş 1287 Tiraj 600 Kağız formatı 70x108 1/16 - 6,5 kağız vərəqi 12 çap vərəqi 16,8 şərti çap vərəqi	E-mail: intigam.gasimzade@gmail.com Qiyməti 1 manat 50 qəpik Bakı şəhəri, "Azərbaycan" nəşriyyatının mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunur
---	---	---

Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir.

BU SAYIMIZDA:**D ə y i r m i M a s a**

"ÇAĞDAŞ AZƏRBAYCAN POEZİYASI - PROBLEMLƏR, MÜLAHİZƏLƏR..."	3
---	---

P o e z i y a

TƏRLAN ƏBİLOV - Şeirlər.....	18
ETİBAR ETİBARLI - Ağdama gedən yol (lirik poema).....	30
XANƏMİR - Şeirlər.....	127
ELDAR İSMAYIL - Şeirlər	143
FAZİL AYDIN - Şeirlər	146
MİNA RƏŞİD - Şeirlər	149
MÖVLUD TEYMUR - Şeirlər.....	151
TAPDIQ YOLÇU - Şeirlər.....	153

Ş a i r i n a r x i v i n d ə n

VAQİF SƏMƏDOĞLU - Huşsuz heykəlin hekayəti (mono - pyes)	24
--	----

M a k s u d İ b r a h i m b ə y o v u n 8 0 y a ş ı

İNTİQAM QASIMZADƏ - Yaşamaq istedadı.....	39
---	----

N ə s r

SEYRAN SƏXAVƏT - Qaçacaq (roman-memuar - sonu)	42
SƏHƏR ƏHMƏD - Yeddinci palata (povest).....	133

Y e n i t ə r c ü m ə l ə r

SERGEY YESENİN - Qara adam (poema).....	81
VASİLİ BELOV - Olan işdi (povest - əvvəli).....	85

X a t i r ə l ə r , d u y ğ u l a r

QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ - Şəkillər. Milyon il bundan əvvəl... ..	155
--	-----

P u b l i s i s t i k a

VAHİD MƏHƏRRƏMLİ - İstehkamçı zabitin cəbhə gündəliyi.....	157
--	-----

T ə n q i d v ə ə d ə b i y y a t ş ü n a s l ı q

ƏSƏD CAHANGİR - Mahmud Kaşğarlının "Divani-luğat it türk" əsrindəki şeirlər hansı vəzndədir?.....	174
--	-----

K i t a b l a r , r ə y l ə r

ELNARƏ AKİMOVA - "Körpüdə ümid" romanı haqqında düşüncələr.....	185
---	-----

S ö z x ə z i n ə m i z d ə n

PAŞA ƏLİOĞLU - Əlyazmalar İnstitutunun yeni nəşrləri	188
--	-----

K i t a b r ə f i

189

◆ D ə y i r m i M a s a

"Çağdaş Azərbaycan poeziyası - problemlər, mülahizələr"

İştirak edirlər:

Vaqif Bəhmənli

Əjdər Ol

İlqar Fəhmi

Fərqanə Mehdiyeva

İlham Qəhrəman

Moderator - Əsəd Cahangir

Əsəd Cahangir: Hörmətli müzakirə iştirakçıları, bu günkü söhbətimizin mövzusu çağdaş Azərbaycan poeziyasıdır. Özgürlüyümüzdən nə az, nə çox, 25 il keçir. Hər məsələdə olduğu kimi, poeziyadan da söz gedəndə bu günümüzə və keçmişimizə münasibət fərqlidir. Bəzən sovet dönəmi ədəbiyyatının üstündən tamam xətt çəkir, bəzən də onu birmənalı surətdə şişirdirik. İstəyimiz budur ki, çözək görək, bu 25 ildə poeziyamız nələr qazanıb və nələr itirib? 90-lardan sonra şeirimizdə nə kimi yeniliklər var? Poetik yaddaşımız hansı mövzuları unudub? Son dövəmdə poeziyaya hansı gənclik gəlib? Bir sözlə, gəlin "Nə var, nə yox, poeziya?" deyək.

Əjdər Ol: Əsəd, bütün sualları birdən verdin, indi hardan başlayaq?

Əsəd Cahangir: Amma bu, sizin seçim imkanınızı artırır. Hardan istəsəniz, ordan başlaya bilərsiniz.

Əjdər Ol: Əvvəl başlayaq müstəqillik dövründən. Azərbaycan müstəqillik qazanmaqla bərabər, həm də dünyanın sərhədlərini aşdı. Müstəqillik bütün sahələrdə - təfəkkürdə, dünyagörüşdə, ictimai həyatda, məişətdə özünü göstərdi. Ədəbiyyat, o cümlədən də poeziya həyatın bədii əksi olduğuna görə bədii sözlümüzə də müəyyən keyfiyyət dəyişikliyi baş verdi. Amma əsas odur ki, ədəbi düşüncənin həyata nüfuz etmək qabiliyyəti gücləndi.

Əsəd Cahangir: Sovet dönəmi ilə müqayisədə çağdaş şeirin öz sosial-siyasi təsir gücünü itirməsinin səbəbini nədə görürsünüz?

Əjdər Ol: Sovet vaxtı poeziya müəyyən sirlərin açılmasına xidmət edirdi, yəni siyasi mühitin sirlərini, ictimai mühitin eyiblərini göstərməyə çalışırdı, öz imkanları çərçivəsində müəyyən problemləri həll etməyə cəhd edirdi. Bundan başqa, poeziya əksərən siyasi hakimiyyətlə eyni hədəfə vururdu və bunun qarşılığında hakimiyyət də ona borclu qalmır, onun təbliği işində əlindən gələni əsirgəməirdi. Sənin dediyin təsir gücünün səbəbi bu iki amildə idi.

Əsəd Cahangir: Sizcə, çağdaş dövrdə poeziyanın açma biləcəyi heç bir sirr yoxdur?

Əjdər Ol: Var, əlbəttə ki, var. Amma bu sirləri öyrənməyin çoxlu mənbələri də mövcuddur, sovet dövründəki kimi hər şey qapalı deyil. Artıq bu sirləri oxucuya mətbuat, telekanallar, internet saytları açır.

Əsəd Cahangir: Bizim dövrün əsas mental-psixoloji devizi belədir: "Bütün gizlinlər aşkar olacaq!". Elə bil ki, dünyanın başı üstündən nəhəng bir gilzi kamera asılıb və o, hər şeyi izləyir. Bu kamera insanın öz aqlının məhsuludur, amma Allah funksiyasını oynayır. Çünki hər şeyi görənlər, bilən Allah ola bilər. Çağdaşımız Zamyatinin "Biz" romanının şəffaf şüşə evlərdə məskunlaşan qəhrəmanlarının ömrünü yaşayır. Onun hətta intim həyatı belə hər an internet səhifələrinə, teleekrana çıxıb bilər. Həyatımızda baş verən bu dəyişiklik, təbiidir ki, poetik mövzuların da dəyişməsinə səbəb olmalıdır.

Əjdər Ol: Sovet dövrünün sonlarında əsas mövzu sevgi idi. Səksəninci illərdə biz ədəbiyyata gələndə estrada dəbə düşmüşdü. Stadionlarda poeziya gecələri keçirilirdi, böyük məclislər qurulurdu, ənənəvi şeir müzakirələri keçirilirdi və estrada şairləri yetişmişdi. Nüsrət Kəsəmənli, Çingiz Əlioğlu, Sabir Rüstəmxanlı kimi şairlər meydanlarda kütlə qarşısında şeirlər oxuyur, böyük alqışlar qazanırdılar, sevgi şeirləri çox dəbdəydi. Sonra Qorbaçov hakimiyyətə gəldi. Biz müstəqilliyə yaxınlaşan ərəfədə artıq vətənpərvərlik mövzuları ön plana keçdi. Hər dövrün öz tələbi var. Məsələn, Sabir Rüstəmxanlı öz dövrünün tələblərini yerinə yetirdiyi üçün məşhur idi. O zamanlar insanlar ac idi oxumağa, öyrənməyə. Çünki kitablar tərcümə olunmamışdı, dövlət öyrətmirdi. Bu zaman şairlərin çiyinə yük düşmüşdü ki, dövrü izah etsinlər. Bu günün də öz ədəbi nəslə yetişib. Gənclik vəziyyəti poetik baxımdan dərk etməyə çalışır. Məsələn, əvvəllər vətən şeirlərində vəsf, tərənnüm ovqatı var idisə, indi dərdən, vətənə həsrətdən yazılır.

Əsəd Cahangir: Əjdər müəllim, mən bu məsələdə bir az tərəddüd edirəm. Bu günün şairi Abbas Səhhətin "Könlümün sevgili məhbubu mənim, vətənimdir, vətənimdir, vətənim" fikrindən çox uzaqdır. O buna bayağı romantizm, yaxud sentimentalizm kimi baxır.

İlham Qəhrəman: Çünki bu günün insanı daha çox kosmopolit düşüncəyə malikdir.

Əjdər Ol: Mən elə deməzdim, Abbas Səhhət xəttini davam etdirənlər bu gün də var.

Əsəd Cahangir: Var, əlbəttə ki, var və nə yaxşı ki var. Amma onlar, mənə, poetik düşüncənin öz ömrünü başa vurmaqda olan istiqamətini təmsil edirlər. Bu istiqamətin daşıyıcıları arasında kifayət qədər istedadlı şairlər də var. Məsələn, Ramiz Qusarçaylı, Musa Urud, Qəşəm Nəcəfzadə, üzünə tərifləmək olmasın, elə İlham Qəhrəman. Ramizin "Azərbaycan bayrağı", Musa Urudun "Basayevin ayaqları", Qəşəmin "Ay Vətən", İlhamın "Laçın ağısı" şeirləri son dönəmin yaddaqalan vətənpərvərlik şeirlərindəndir:

***Yağının min hiyləsi küydən, kələkdən keçər,
Sən sancılan ucalıq min-min ürəkdən keçər.
Dağlar yerindən oynar, dağlar ələkdən keçər,
Göylərin nur yağmuru, yerlərin göy qurşağı-
Azərbaycan bayrağı!***

Bununla belə, bu şairlər vətəni qürbət adlandıran Adil Mirseyid, yaxud bu anlayışa ironik münasibət bəsləyən Əlisəmid Kür, Murad Köhnəqala, Həmid Herişçi ilə müqayisədə o qədər də populyar deyillər. Özügürlük dönəmi şairlərindəki bu ironiyanın kökünü nədə görürsünüz?

Əjdər Ol: Bizdə Mirzə Cəlil, Sabir, Haqverdiyev ənənəsi var. Tənqid, ironiya arxasında da böyük vətən sevgisi gizlənə bilər.

Əsəd Cahangir: Vaqif müəllim, sizcə, dövrümüzün poeziyadan əsas tələbi nədir? Ümumiyyətlə, şairdən, poeziyadan, ədəbiyyatdan nəsə tələb etmək olarmı?

Vaqif Bəhmənli: Bəlkə, tələb yox, tələbat deyək? Çünki bunlar fərqli anlayışlardır. Təcrübə göstərir ki, tələblə, yaxud şüurlu və ya qeyri-süuri sifarişlə yaradılan nəzm parçaları hansısa qüvvələr tərəfindən geniş təbliğ olunsa da, ədəbi dəyəərə çevrilmir, uzunömürlü olmur. Ürəyin, aqlın ən həssas və dərin qatlarından süzülüb gələn poeziya örnəkləri isə göydən nazil olan müjdələr kimidir. Bu baxımdan şeirə olan tələbat min il əvvəl olduğu kimidir. Bu, ilk növbədə, insan düşüncəsinin fərqli, daha doğrusu, obrazlı ifadəsi ilə bağlıdır. Sonrakıları belə sıralamaq olar: əbədi və bəşəri mövzu, insan hisslərinin və davranışlarının unudulmaz təsviri, təsirlilik, möhtəşəm harmoniya, özünə qədərki ifadə imkanını genişləndirən dil zənginliyi. Sənətkarın ruhi vəziyyəti, emosional ovqatı da daxil olmaqla əsl poeziyanı yaradan səbəblərin hamısı əsasdır.

Ədəbiyyat bədii yolla dünyanı dərk etməyə can atan elmdir. Ona görə poeziyadan danışarkən kvartallara yox, ümumən zaman və həyat məntiqinə əsalanmaq lazım gəlir. Dövləşdirmə ədəbi statistikadır və təhlil imkanlarını bir qədər məhdudlaşdırır. 25 il ədəbi yekunları çeşidləmək üçün bəzən çoxdur, bəzən az, çünki qısa bir zaman içində yaradılmış bir əsər yüz il sonranın bədii qüdrətini özündə ehtiva edə bilər, bəzən isə elə həmin o siqletdə bir əsərin yaranması üçün yüz il gözləmək lazım gəlir.

Əsəd Cahangir: Mən isə əksinə, elə bildirdim ki, siz zaman intervalını xeyli daraldacaqsınız.

Vaqif Bəhmənli: Milli ədəbiyyatın müəyyən dövrünün təhlili fraqmentar yanaşmadır. Ən doğru yanaşma müasir bədii sözün ana bətnini, başlanğıc mənbələrini daim xatırlamaqla mümkündür. Məsələn, müasir Azərbaycan poeziyasının bədii dili daha çox Molla Pənah Vaqifə başlayır. Əlbəttə, ortada zəngin Azərbaycan folkloru var, Qurbani, Aşıq Abbas var. Vaqifdən xeyli irəli mötədil Şerq poeziya dilinin sınımasında qüdrətli Şah İsmayıl da rol oynayıb. Amma Vaqif, Axundovun dediyi kimi, "baniyi-kardır". Sözümün canı odur ki, dövləşdirmə məqsəd deyil, vasitədir. Bütün hallarda ədəbi nailiyyəti, yaxud ədəbi naqisliyi dəyərləndirmək üçün, beşilliyə, onilliyə yox, əsərin özünə nəzər salmaq gərəkdir.

Əsəd Cahangir: Bir halda ki söz düşdü, bir sual verəcəm - sizcə, Vaqifdən sonra poeziyamız irəliləyib, yoxsa geriləyib?

Vaqif Bəhmənli: Mən sizin nə deyəcəyinizi təxminən bilirəm. Deyə bilərsiniz ki, Vaqif yaradıcılığının kökündə aşıq şeiri dayanır, amma biz yazılı ədəbiyyatdan danışırıq...

Əsəd Cahangir: Yazılı və şifahi ədəbiyyat söhbəti forma məsələsidir. Məni məsələnin məzmun tərəfi maraqlandırır. Demək istəyirəm ki, Vaqif düşüncəsi ilə bizim poeziyamız böyük həqiqətlərdən uzaqlaşmış, yəni Nizaminin, Nəsiminin, Füzulinin, Xətəinin ilahi eşq düşüncəsindən. Molla Pənah eşqin ünvanını göylərdən yerə endirib. Onun fikrincə, poeziyanın ən böyük həqiqəti Qarabağın bulud zülflü, ay qabaqlı sənəmlərini tərənnüm etməkdən ibarətdir:

***Bulud zülflü, ay qabaqlı gözəlin,
Duruban başına dolanmaq gərək.
Bir evdə ki səntək gözəl olmaya,
O ev bərbad olub talanmaq gərək.***

Maraqlı məntiqdir - bir evdə gözəl yoxsa, o ev dağılmalıymış. Hələ vaxtilə Vidadi bunu Vaqifə irad tutmuşdu.

Vaqif Bəhmənli: Bu, məsələyə bir az emosional münasibətdir. Vaqif Bəhmənlinin müdafiəsinə Molla Pənah Vaqifin ehtiyacı yoxdur. Bununla belə, deməliyəm ki, Azərbaycan dilində, sırf xəlqi dünyagörüşə və düşüncəyə

söykənən bədii mətnlərin yetərli olmadığı bir dövrdə Vaqif söz sehri yaradıb, türkcə misranın, beytin, bəndin modelini yaradıb, qafiyə sistemi qurub, poetik dilin leksik strukturunu cızıb. Mən heç kəsi qoşma, gəraylı, müxəmməs, təcnis yazmağa təhrik etmirəm. Əgər XVIII əsrdə yaşamış klassik Azərbaycan şairinin haqqına göz yumuruqsa, onda çağdaşların bir-birinə münasibəti necə ola bilər? Məhz Vaqifin özünəməxsus bir mərhələ ilə inkişaf etdirdiyi poeziya dilində sonralar ədəbi kəşflər olmuşdur. Bu kəşfləri isə təvazökar şair yox, kəsərli tənqidçi tanıtmalıdır. Həm keçmiş, həm də indiki baxımdan.

Əsəd Cahangir: Ziqmund Freyd “Bir illüziyanın gələcəyi” əsərində yazırdı ki, hər hansı dövrə qiymət vermək üçün o dövrdən zamanca uzaqlaşmaq lazımdır. Məncə, bizim Vaqifə fərqli münasibətimiz ondan irəli gəlir ki, mən sizinlə müqayisədə Vaqifdən təxminən 10-15 il uzağam.

Vaqif Bəhmənli: Bizim dialoqumuzda bir dartışma havası var və bu yaxşıdır. Elə belə də olmalıdır. Amma poeziyanın on səkkizinci əsrdə ilahi eşq mövzusunda uzaqlaşması, sadəcə, Vaqiflə bağlı olmayıb, dövrün özünün getdikcə daha çox materialistləşən mentallığından doğurdu. Füzuli irfan poeziyasının təkəcə Azərbaycan yox, bütün Yaxın və Orta Şərqdə son böyük nümayəndəsi idi. Ondan sonra əsrlər boyunca düşüncə maddiləşir, realizmə keçir, metafizik hüdudlardan uzaqlaşdı. Vaqif də öz dövrünün adamı kimi bu meyli hamıdan gözəl duyur və hamıdan parlaq əks etdirirdi. İstedadın bir əlaməti də dövrün psixoloji və estetik nəbzini tutmaq və onu ifadə etmək qabiliyyətidir. Vaqif elə belə də etmişdi.

Əsəd Cahangir: Şübhəsiz ki, poeziyada baş verən proseslər, sadəcə, Vaqifin iradəsindən doğmurdu. Məni maraqlandıran odur ki, niyə biz klassiklərimiz haqqında həqiqətləri həmişə birtərəfli deyirik? Onları birmənalı şişirdir, bütüldür, idealizə edirik. Məncə, məhz bu idealizə postmodernizmə klassika bütllərini qırmaq ehtirası doğurdu. Çünki büt olmasa, onu qırmaq arzusu da olmazdı.

Vaqif Bəhmənli: Bizim ədəbiyyatımızın bənzərsiz isimləri büt deyillər, onlar canlı, diri, əsrlər boyu öz titrəyişlərini və hikmətini saxlayan cazibədar sözdür. Onlar hər sətirdə zamanın izini yaşadan və həmişə də indiyə, gələcəyə bağlı kitabdır. Onları oxumaq bizim sənət borcumuzdur. Mənim bu məsələyə baxışım qocaman ustad Molla Pənah Vaqifdən tutmuş gənc istedad Aqşin Yeniseyə qədər dəyişməz qalır.

Əsəd Cahangir: Bu məsələdə sizinlə razılaşmamaq olmaz. Çünki, Vaqif kimi, Aqşinin də sözün ciddi mənasında böyük həqiqətə çıxışı yoxdur. Üstəlik də Əkrəm Əylislidən fərqli olaraq, “peredozirovka” eləmir, Aqşini Füzuli yox, heç olmasa Vaqiflə tutuşdurursunuz.

Vaqif Bəhmənli: Mən heç kimi bir başqasıyla müqayisə etmək istəmirəm, Azərbaycan dilində ilk yazılı şeirin müəllifi Həsənoğlu, Nəsimi, Füzuli, Vaqif, Sabir, Hadi... poeziya evimizin bünövrəsi, divarları, tavanıdırlar. O sarayda Səməd Mənsur, Müşfiq, Vahid, Nazim Hikmət, Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri, Nəriman Həsənzadə, Hüseyn Arif, Məstəhan Günər, Məmməd Araz, Tofiq Bayram, Fikrət Qoca, Əli Kərim, Cabir Novruz, İsa İsmayilzadə, Musa Yaqub, Vaqif Səmədoğlu, Ələkbər Salahzadə, Seyran Səxavət, Eldar Baxış, Ramiz Rövşən, Çingiz Əlioğlu, Nüsrət Kəsəmənli, Sabir Rüstəmxanlı, Vaqif Bayatlı, Böyükxan Pərviz, İlham Qəhrəman, Akif Səməd, Akif Əhmədgil, Qulu Ağsəs, Salam Sarvan, Murad Köhnəqala və, nəhayət, adını çəkdiyimiz Aqşin Yenisey də var.

Adlarını çəkdiyim şairlərin böyük bir qismi 70-ci illərdən başlayaraq poetik düşüncənin yeni, doğma havası misalında oxuculara, gənc ədəbi nəsle, eləcə də mənə unudulmaz təsir göstərirlər. İndi o adlar ədəbi prosesə yox, ədə-

biyyat tarixinə məxsus adlardır. Oxucu kimi deyirəm, istər orta, istərsə də gənc nəsə aid şairlərin əsərlərində isə yeni heç nə görmürəm, onlar mənə təsir etmir. Bəlkə, bütün yazıları oxumaq imkanım yoxdur, bəlkə, qocalmışam... Amma ümidimi itirmirəm. Mənə elə gəlir ki, poeziyamızda nəsə baş verəcək...

Əsəd Cahangir: Allah ağzınızdan eşitsin Vaqif müəllim. İlham, səncə, niyə o illərlə müqayisədə özgürlük dönəmi ədəbiyyatı oxucu kontingenti toplaya bilmir?

İlham Qəhrəman: Mənə görə, bu, daha çox Azərbaycanın müstəqillik dövründə qarşılaşdığı problemlərlə bağlıdır. Bilirik ki, müstəqilliyimizin ilk illəri tariximizə Qarabağın itirilməsi kimi düşüb. Həmin dövrün oxucusunu ədəbiyyatdan daha çox siyasi meydanlarda cərəyan edən hadisələr maraqlandırır.

Əsəd Cahangir: Səncə, sovet dönəmi ilə müqayisədə poeziyamız nələr qazanıb və nələr itirib?

İlham Qəhrəman: Azərbaycan dövlətinin müstəqillik qazanması çox əlamətdar hadisə oldu. Mənim yadımdadır, o vaxt Eldar Baxış deyirdi ki, dünyada çox böyük imperiyalar olub və onların hamısı dağılıb. Bildirirdi ki, sovet imperiyası da dağılacaq. Mən də fikirləşirdim ki, görəsən, qorxmur bu sözləri deyir? Bir az da gülməli görünürdü mənə bu yanaşma. Elə oldu ki, həqiqətən sovet dövrü sona yetdi və Azərbaycan müstəqillik qazandı. Bu müstəqillik özü ilə müəyyən problemlər gətirdiyi kimi, uğurlar da gətirdi. Bu uğurlardan biri də mətbuatın müstəqil fəaliyyəti oldu. Müstəqil mətbuatda isə çap olunmaq asandır. Məsələn, mən 1986-cı ildə "Ulduz"da çap olunmuşdum, amma sonralar çap olunmaq çətinləşmişdi. Müstəqillikdən sonra isə "525-ci qəzet", "Səs", "Rezonans", "Azadlıq" kimi mətbu orqanlarda dərc olunmaq çox asan idi.

Əsəd Cahangir: İlham, səhv eləmirəmsə, sən 70-ci illərin sonlarından yazırsan.

İlham Qəhrəman: Elədir.

Əsəd Cahangir: O vaxtdan sovet rejiminin süqutuna qədərki on ildə cəmi bir dəfə dərc olunmuşdun?

İlham Qəhrəman: İndiki nəsə, bəlkə də, qəribə gələ bilər, amma bu, doğrudan belə idi. Mən sovet dövründə yalnız bir dəfə - 86-cı ildə "Ulduz"un Səməd Vurğun nömrəsində çap olunmuşam. Əgər "Ulduz"un baş redaktoru Yusif Səmədoğlu dərkənar yazmasaydı, yəqin ki, heç o da olmayacaqdı. Şeir şöbəsinin müdiri Vaqif Bayatlı mənə deyirdi ki, partiyadan şeir gətir, dərc edək.

Vaqif Bəhmənlili: Məncə, bu, İlhamın təhrif olunmuş təəssüratıdır. 1972-ci ildən nəşriyyatların, redaksiyaların qapısında yam. Heç kim məni təhrif etməyib ki, partiyadan, yaxud hansısa bir mövzudan yazım. Əksinə, Vaqifin də daxil olduğu 60-70-ci illər nəinki ədəbi çərçivələrə, hətta quruluşun dayaqlarına ən azı bədii sözlə sarsılmaz zərbə vurdular, ədəbiyyat müstəqil cəmiyyət yaradıcılığının formalaşmasında misilsiz rol oynadı. Müstəqillik ideyasının qarçılarının çoxu 60-70-ci illər ədəbiyyatının oxucularıdır.

Əsəd Cahangir: Bəlkə, doğrudan da, Vaqif Bayatlı bu sözü ironiya ilə deyirmiş? Axı, o, özü heç vaxt partiyadan şeir yazmayıb.

İlham Qəhrəman: Vaqif Bayatlıdan bu şərti eşitmək məni də təəccübləndirdi. Onun məqsədi bu deyildi ki, kimsə partiyadan şeir yazsın. Partiya məsələsi jurnal redaktorlarının yuxarılar qarşısında üzünü ağardırdı. Görünür, bunu onlardan tələb edirdilər. Eyni zamanda, bu qəbil şərtlər şeirə kütləvi axının qarşısını almaq məqsədi də güdə bilərdi.

Əsəd Cahangir: Onda belə çıxır ki, bütün ağır-acılarına baxmayaraq, özgürlük dönəmi şairlərimiz üçün bir əsri-səadətdir!

İlham Qəhrəman: Hər şair yox, içi olan şairlər üçün... Bu, müstəqillik dövrü ədəbiyyatının pozitiv tərəfidir. Amma onun da öz neqativ tərəfləri, öz problemləri var. Məsələn, biri elə Qarabağ məsələsi. Və yaxud, ədəbi nəsillər arasında əlaqənin itməsi. Keçən dəfə Nəriman Həsənzadə ilə toydaydıq və şair kimi ikimizə birlikdə söz verdilər. Başa düşdüm ki, Nəriman müəllim məni tanımır. Sovet dövründə Ədəbiyyatı Təbliğ Bürosu var idi. Bir yaşlı şairlə bir gənc şairi göndərirdilər ki, gedin Gədəbəydə zəhmətkeşlərlə görüşə. Bu imkan verirdi ki, onlar bir-birini həm şair, həm də bir insan kimi tanısınlar. Amma indi bu imkan yoxdur. Tutaq ki, mən çox istəyirəm Vaqif Bəhmənli haqqında gələcəkdə bir esse yazım. Amma mən onu görməmişəm, onunla kəlmə belə kəsməmişəm, bunu yaza bilərəmmi? Təbiidir ki, yox. Çünki içimdən keçməyən, bilavasitə yaşamadığım şeyləri yaza bilmirəm. Qıraqdən durum Vaqif müəllimə xoş gəlmək üçün nəse yazım, mən bunu bacarmıram. Bütün bunlar ədəbiyyatın problemidir.

Əjdər Ol: İlham, bu, ədəbiyyatın yox, ədəbi prosesin problemidir. Ədəbiyyat başqa şeydir. Gəlin ədəbiyyatdan danışaq, prosesdən yox.

İlham Qəhrəman: Ədəbiyyat da prosesdə yaranır. Odur ki, mən onlar arasında radikal fərq görmürəm. Ədəbi proses faktları dolayısı ilə həm də ədəbiyyat olaylarıdır. Yaxud onlar bir-birinə qarşılıqlı təsir edir. Məsələn, sovet dövründə ədəbi şuralar var idi və onlar çox gözəl fəaliyyət göstərirdi. Hər yazını çapa buraxmırdılar. Dərc olunmaq məsuliyyət demək idi. İndi isə nə gəldi yazıb efiəndirirlər.

Əsəd Cahangir: İndi nə deyirsən? Yenidən senzuraya qayıdaq?

İlham Qəhrəman: Yox, mən bunu demirəm. Ədəbi şura senzura deyil. O, şeirə siyasi-ideoloji yox, sırf sənət baxımından qiymət verirdi. Ona görə ortalığa çıxan bədii məhsullar keyfiyyətli olurdu. İndi efiəndə mahnı səsləndirilir, heyrət edirsən. Çünki mahnının mətni çox gülünc gündədir. Halbuki şair də, bəstəkar da o mətnə dəfələrlə baxıb.

Əjdər Ol: İlham, prosesdə çox şey ola bilər. Kim çap olundu, kim çap olunmadı, mahnı mətni zəifdir, yaxud güclüdür, bu, prosesin işidir. Onda da bu kimi işlərin yaxşısı-pisi olub, indi də var. Ədəbi keyfiyyət isə tamamilə başqa söhbətdir. O zaman sərhədlər bağlı idi və insanların asudə vaxtını təmin etmək üçün ədəbiyyatdan istifadə olunurdu. O vaxt oxucularla görüşlər, nəşrlər, şairlərin bir-birini tanınması - hamısı ideologiyaya xidmət edirdi. Bu da sovet dövrünün planı idi ki, qoy şeir oxusunlar, başları qarışsın. İndi isə söhbət şeirin ictimai, estetik şüura təsir etməsindən gedir. Onda da gözəl şairlərimiz olub, indi də var və onlar öz daxili dünyalarını yazırlar. Bu gün biz kitabların alınmaması problemindən danışırıq. Şeir feysbuk səhifələrində oxunur, amma kitab alınmır, oxunmur.

Əsəd Cahangir: Bəlkə, kitabın alınmaması maddi amillə bağlıdır, yeni sadəcə, kitab almağa pul çatmır?

Əjdər Ol: Kitab ən ucuz əmtəədir.

Vaqif Bəhmənli: Məncə, İlhamın bayaq dediyi sözü qəribçiliyə salmaq olmaz. Hansı məqamlardasa ədəbiyyat, İlhamın dediyi kimi, ədəbi prosesdən yaranır. Görün, biz nə vaxtdır bir araya gəlmirik? Bu məsələlər hardasa araşdırılmalıdır. İndi cavan bir şair oturub yazır və sabah sosial şəbəkədə paylaşır. Beş dostu onu tərifləyən şərh verir, on-on beş adam bəyənir. Belə bir fürsət içində kimi istəsən inandırmaq olar ki, o, şairdir. Bu onun göstəricisidir ki, sosial şəbəkə, xüsuslə də feysbuk məsuliyyət hissini azaldır. Milli-mənəvi dəyərlər, eləcə də xalqın poetik dünyası daim qorunmağa məhkumdur. Ən optimal müdafiə yolu isə böyük ədəbiyyat həqiqətinin ən geniş miqyasda düzgün izahı ola bilər.

İlham Qəhrəman: Bunu daha çox tənqidçilər etməlidir. Bizim tənqidçilər yaxşı şeiri pisdən seçə bilmirlər, ümumən şeiri ayırd edə bilmirlər. Mən məqalələrə baxıram ki, çox zəif şeirlərə məqalələr yazılır.

Əsəd Cahangir: Bəyəm zəif şeirə məqalə yazmaq olmaz? Marina Svetayeva kimi ancaq puşkinlərdən, mandelştamlardan, yəni "güclü" şairlərdən yazmaq tənqid yox, esseistika yaratmaq olar.

İlham Qəhrəman: Kim deyir ki, zəif şairdən məqalə yazılmasın. Demək istədiyim odur ki, zəifdən zəif kimi yox, az qala dahiymiş kimi yazır, zibildən konfet düzəltmək istəyirlər.

Əsəd Cahangir: İlham, bu gün bizdə ədəbi tənqidlə məşğul olanlar əsasən bu şəxslərdir - İsa Həbibbəyli, Nizami Cəfərov, Nizaməddin Şəmsizadə, Vaqif Yusifli, Tehran Əlişanoğlu, Cavanşir Yusifli, İradə Musayeva, Bəsti Əlibəyli, Nərgiz Cabbarlı, Elnarə Akimova. Səncə, bunlardan hansının "konfet sexi" var?

İlham Qəhrəman: Bunu müəyyən etmək artıq ədəbi tənqidin işidir.

Əsəd Cahangir: Görürsənmi, konkret ad çəkmək gələndə dərhal yaxamızı kənara çəkir, sonra da tənqidçini qınayırıq ki, niyə zibildən konfet düzəldirsən.

İlham Qəhrəman: Axı, hansını deyim, sadalanan adlardan bir neçəsi istisna olmaq şərtilə yerdə qalanların sən demiş, "konfet sexi" olub. ... Və o sexlər bu gün də fəaliyyət göstərir.

Əsəd Cahangir: O bir neçə istisnaya kimlər aiddir?

İlham Qəhrəman: Məsələn, İradə xanımın adını çəkə bilərəm. Təvazökarlıqdan uzaq olsa da, o, yurd həsrətli şeirlərim haqqında görməzə-bilməzə böyük bir məqalə yazmışdı. Bu, məni şəxsən tanıyanların haqqında yazdıqlarından mənə daha şirin gəldi.

Əsəd Cahangir: İlqar, Sartr deyirdi ki, təkpi olmayan yerdə sənətkarın gözəl bədii sənət nümunəsi yaratması çətindir. Yəni sənətkar gerek həmişə rejimlə müxalifətdə ola. Buna görə o, Sovet İttifaqını bədii yaradıcılığın inkişafı üçün ən münbit zəmin sayırdı. Buna baxmayaraq, faktlar Sartrın nəzəri fikirlərini rədd edirdi. Dissident ədəbiyyatını nəzərə almasaq, SSRİ-də yaranan ədəbiyyat, xüsusən də senzuranın maksimum gücləndiyi Stalin dövrü ədəbiyyatı özünün xüsusi parlaqlığı ilə seçilmirdi. Səncə, qapalı sovet mədəniyyətindən açıq mədəniyyətə keçid poeziyanın inkişafına necə təsir etdi?

İlqar Fəhmi: Təbii ki, ictimai rejim poeziyaya, ümumiyyətlə, incəsənətə çox təsir edir. Adətən diktat rejimlərdən sonra bir azadlıq mühiti yaranır. Dünyada belə hadisələr çox olub. Və ən güclü ədəbiyyat, mədəniyyət hadisələri diktatura dövrünün sonları və ictimai azadlıq dönmənin əvvəlinə təsadüf edir. Sanki uzun illər yaradıcı şəxslərin içində sıxılıb qalmış enerji azad mühitə yaxınlaşdıqca daha da güclənir, amma sıxılmış enerjiyə püskürəndən sonra sakitləşir.

Rusiyanın, sosialist ölkələrinin tarixinə baxanda da eyni prosesi görürük. Şəxsən mənə elə gəlir ki, onların iyirminci əsrdə ən gözəl sənət nümunələri səksənlərin sonları - doxsanların əvvəllərində yaranıb. Zənnimcə, bizim poeziya haqqında da bunu demək olar.

Doxsanıncı illərin poetik ab-havası, mənəcə, indikindən daha dərin, daha energetik idi. Hərçənd ki həmin vaxtlar ölkənin şəraiti çox ağır idi. Sonra elə bil o enerji sərf olundu və müasir ədəbiyyatımız Şərqlə Qərb arasında qaldı... Yavaş-yavaş şair təbiətinin mahiyyəti dəyişdi, şeirdən ideya, fəlsəfə itdi.

Əsəd Cahangir: Müşfiq vaxtilə yazırdı:

*Şairə ilhamdan maya gərəkdir,
Anasız cocuğa daya gərəkdir.*

**Şairəm söyləyir yerindən duran,
Adamın üzündə haya gərəkdir.**

Təkcə Azərbaycan yox, müasir dünya poeziyasının ən böyük problemi poetik ilham, yaxud muzanın aradan qalxmasıdır. İndi kimin azacıq savadı varsa, şeir yazır. Bu plüralizm isə avtomatik olaraq istedadlı ilə istedadsız arasındakı fərqi aradan qaldırır. Gənclərdən bəziləri belə düşünür ki, ilham bu gün keçmişə məxsus bir qalıq, anaxronizmdir. Yəni “şairə ilhamdan maya-filan gərək” deyil. Yanıla bilərəm, mənəcə, bizdə ilham pərisinə müraciət edən sonuncu şair Məmməd Araz olub, o da muzanın varlığını sual işarəsi, şübhə altına alıb:

**Ey ilham pərisi, varsansa əgər,
Bu axşam üstümə qanadını gər.**

İlqar Fəhmi: Həmişə irrasional məsələlərə rəasional fikir bildirməkdən qaçmışam. Şeirin yazılması prosesi o qədər incə və ruhla bağlı bir şeydir ki, bunu rəasional fikirlərlə izah etmək çətindir və iki şair bir-birinə oxşar yaza bilməz. Bu baxımdan, ilham pərisi obrazını, mənəcə, kənara qoymaq lazımdır. Yaradıcılıq psixologiyası nədir mövzusunda minlərlə kitab var dünyada. Amma o kitabların müəllifləri bu məsələdə fərqli mövqedə dururlar.

Əsəd Cahangir: Hər halda Platondan Vıqotskiyə qədər sənət psixologiyasından yazanların əksəri bir məsələdə həmrəydirlər - ilham sənətkarın qeyri-ixtiyari düşdüyü elə bir ruhi-psixoloji durumdur ki, burda o özünü kimsə gözəgörməz birisinin diktəsi altında yazırmış kimi hiss edir. Məsələn, Homer hər iki poemasını epos muzası Kalliopaya müraciətlə başlayır, ondan kömək istəyirdi.

İlqar Fəhmi: Muzaya müraciət Homer dövrü ədəbiyyatında qəbul olunmuş bir trefaret idi, şərti bir şey idi. Onun öz poemalarını muzaya müraciətlə başlaması o demək deyildi ki, o, doğrudan da hansısa gözəgörməz birinin ona şeir diktə etdiyinə inanırdı.

Əsəd Cahangir: Bəlkə, çağdaş insanın, eləcə də, sənin və mənim nəzərimdə bu bədii-estetik trefaret, şərti bir şeydir, Homer isə muzaya inanır, hətta ondan kömək alırmış?

İlqar Fəhmi: Muzanı hərə bir cür təsəvvür edirdi. Bu onu göstərirdi ki, o, obyektiv yox, subyektiv təzahürdür. Xüsusən də, nərdən fərqli olaraq, şeirdə hərənin öz ilham pərisi var idi. Bir adam gələcək oturacaq və ağılla qafiyələri düzüb şeir yazacaq, sən və mən biləcəyik ki, bu şeirdə hiss yoxdur, amma minlərlə insan o şeiri oxuyacaq. Azərbaycan tarixində çoxsaylı şairlər var ki, millət onu sevir, amma biz bilirik ki, bu adam oturub bu poemanı bir işi icra edən kimi yazıb. Mən hələ də başa düşə bilmirəm ki, ilhamla 80 səhifəlik şeir necə yazıla bilər.

Vaqif Bəhmənlı: 300 səhifəlik roman necə yazılırsa, o da elə.

İlqar Fəhmi: Roman belədir ki, ilham öncədən sujeti gətirir və sonra da sən ağılla oturub onu yazırsan.

Əsəd Cahangir: Kafka “Hökm”ü bir gecəyə, Dostoyevski “Qumarbaz”ı 27 günə, Sabir Əhmədli “Yamacda nişanə”ni bir həftəyə, Elçin “Mahmud və Məryəm”i 18 günə yazmışdı. Bunlar hamısı öz müəlliflərinin ən oxunaqlı, ən maraqlı əsərləridir. Hamısı da ilhamla yazılıb. Çünki belə qısa müddətə bir roman və ya povesti ancaq ilhamla yazmaq olardı. Bu əsərlərin oxucuya qüvvətli emosional təsiri də məhz ilham amili ilə bağlı idi. Çünki ilhamla yazmaq ürekdən yazmaq deməkdir və yalnız ürekdən gələn söz üreklərə təsir edə bilər. Səməd Vurğunun dili ilə desək:

**Qəlbin, ürəyin odlarına yanmasa bir söz,
Dillərdə, ağızlarda o, dastan ola bilməz.**

İlham Qəhrəman: Mən bu məsələdə ortağ məxrəcə gəlməyin tərəfdarıyam. Bütün istedadlı şairlər şeiri iki dillə yazırlar - ağıl və ruhun diliylə. Başqa sözlə desək, bu, eyni zamanda həm savad, həm də ilhamla yazmaq deməkdir. Şeir, şübhəsiz ki, ilhamdan doğulur. Amma bununla bərabər, şair nə qədər savadlı olarsa, daha yaxşı şeir hasilə gəlir. Odur ki, mən ilham və savad amillərinin qarşı-qarşıya qoyulması ilə razı deyiləm. Klassiklərimizə baxaq: Nizami, Nəsimi, Füzuli. Bunların yaradıcılığı, parlaq istedadla yanaşı, dərin savadın məhsulu idi. Təsadüfi deyil ki, Füzuli şeirin elmi olması tələbini xüsusi vurğulayaraq yazırdı: "Elmsiz şeir əsassız divar olur və əsassız divar qayətdə bətiibar olur".

Əsəd Cahangir: Məsələn, Xaqani Hasın şeirlərində intellektə iddia var. Vaqif Səmədoğlu da, yəqin ki, onun yazılarının məhz bu tərəfinə aludə olub, onu təqdir etmişdi. Amma Xaqaninin şeirlərində bu intellekt sadəcə iddia olaraq da qalır. Çünki şeir əvvəlcə şeir olmalıdır, sonra onun elmindən danışmaq olar. Orxan Vəli Qanıq isə yazırdı:

***Ey Vətən, səndən ötrü nələr yapmadıq,
Kimimiz öldük,
Kimimiz nitq söylədik.***

Burda, bəyəm, hansısa elmə ehtiyac var?

İkincisi, indiki bir çox şairlərin, xüsusən də gənclərin Füzuli dediyi anlamda və səviyyədə elmi yoxdur.

Son dövr poeziyası iki cür pozulub: birincisi, səmimiyyət, azadlıq adı altında vulqarizmlər baş alıb gedir, xüsusən də gənclər intim məsələlərdən açıq-saçıq yazdığı ən böyük yenilik və qəhrəmanlıq sayırlar, bunun ən bariz nümunəsi Sevinc Pərvanənin, müəyyən qədər də Günel Mövludun şeirləridir; ikincisi, obrazlılıqdan az qala tamamilə imtina etmək, şeiri nəsrə qatmaq, misranı cümləyə çevirmək... Bu seriyadan onlarla ad çəkmək olar, ona görə konkret imzalara getməyəcəm. Birincisi, şeirin məzmun, ikincisi isə formaca pozğunlaşmasıdır. Bəyəm, bunlar elmdir?

İlham Qəhrəman: Mən şeirdə səmimiyyətin tərəfdarıyam. Amma, şübhəsiz ki, bu səmimiyyət vulqarlıq həddinə enməməlidir. Eyni zamanda, şeirin obrazlardan xali olmasını qəbul etmirəm. Qədim kitabımız "Oğuz-namə" obrazlı deyimlərə görə bu gün də oxunaqlığını itirmir. Aşiq şeirimizin dəhi simalarını xatırlayaq. Onlar hamısı daha çox obrazlı deyimlə ustadlıq qazanıblar. Öz təcrübəmdən çıxış edirəm. Mərhum ədəbiyyatşünas Arif Əmrahoğlunun xatirəsinə yazdığım şeirdə belə bir misra var:

***Ağacın alt budağıydın,
Əlimiz çatan yer idin.***

Bu, Arif müəllimi ən dəqiq xarakterizə edən obrazdır. Bu obraz olmadan onun poetik portretini necə yaratmaq olardı? Məncə, elmi şeir adı altında əlləməlik edənləri zaman özü çıxdaş edəcək.

Əsəd Cahangir: Yazıq zaman, yenə də hər şeyi sənin öhdəyə buraxırıq...

İlqar Fəhmi: Zaman demişkən, müasir dövrdə Azərbaycan yazarı olaraq biz üç proses yaşadığımız. Bunlardan biri elmi-texniki inqilabdır. Bunun hesabına şairin oxucuya bir anda çıxmaq imkanı yarandı, yeni internet məkanı genişləndi. O gün bir xanım gəlib ki, mən elə birbaşa ora status kimi yazıram şeirlərimi. Yəni o qədər sürətli ortaya çıxmaq imkanı var. İkincisi, ölkənin müstəqilliyi, azadlığı, yeni diktaturadan azad olunmasıdır. Üçüncüsü isə torpaq, vətən itkisidir. Müxtəlif xalqlara fikir versək, bu proseslərin üçünə də eyni vaxtda yox, fərqli zamanlarda yaşayıblar. Bizdə isə bu üç proses qısa müddətdə baş verdi və çox sürətlə keçdi. Şeirimiz isə bu mərhələni hələ də keçə bilmir.

Əsəd Cahangir: Səncə, nə üçün?

İlqar Fəhmi: Çünki poetik təfəkkürümüz saydığım bu daxili problemləri həll etmədən dünyaya çıxmaq istəyir. İndi çoxu Nobel xəstəliyinə yoluxub. Yəni sən dünyada tanınmırsansa, demək müasir deyilsən, yazının keyfiyyəti də yoxdur. Hər şey yalnız xaricə çıxmaqla ölçülür. Mənə elə gəlir ki, indi vətən itkisi, yurd ağrısı Nobel istəyindən geridə qalıb. Biz gəncliyimizdə daha çox öz şairlərimizi sevir və oxuyur, onların şeirlərini əzbər deyirdik. İndi isə gənclər öz şairlərimizi yox, hansısa avropalını özünə örnək kimi götürür, ona oxşamaq istəyirlər. Bir növ öz şairimizi sevmək onlar üçün zövqsüzlük, gerizəkallılıq sayılır. Bu Nobel xəstəliyi yavaş-yavaş zövqü də o tərəfə sürükləyir. Əgər bir gənc, totalım, Əjdər müəllimin şeirini sevsə belə, bunu etiraf etməyə utanır, əvəzində Avropadan birinin adını çəkib onu sevdiyini bildirir. Çünki belə olan halda o, daha müasir, daha ağıllı və savadlı, bir sözlə, daha sanballı görünür. Hərçənd, həmin Avropa, ya Amerika şairinin iki dildən keçən tərcüməsini oxuyub.

Əjdər Ol: Ən pisi də odur ki, istedadlı gənclər yolunu sanki daha tez azır.

Əsəd Cahangir: Əjdər müəllim, bəlkə, məsələni konkretləşdirək, yəni, yolunu azan o istedadlı gənclər kimlərdir?

Əjdər Ol: Aqşın, Qismət... Yenilik axtarışına çıxanların hamısı mənzil başına çatmır. Yarı yolda qalanlar daha çox olur.

Əsəd Cahangir: Fərqanə xanım, mən sizi ilhamlı şair sayıram. Maraqlıdır, siz şeiri necə yazırsız?

İlham Qəhrəman: Fərqanə xanım bu suala cavab verməmiş deyim ki, onun şeirləri oxucuda narahatlıq hissi oyadır. Ona görə ki, onun poeziyası yaşadığımız problemlərin bədii güzgüsüdür.

Fərqanə Mehdiyeva: İlham, yaradıcılığımıza verdiyin dəyəərə görə sağ ol. Şeiri necə yazdığımıza gəlincə isə necə yazdığımı bilsəydim, yaqın ki yaza bilməzdim. Çünki şeir bir möcüzədir. Mən onu dünyanın səkkizinci möcüzəsi sayıram. Şeirin şairə gəlişi, yazılması prosesi qeyri-ixtiyaridir. Şeir yazmaq ölüb-dirilmə prosesinə bənzəyir. Şeirlərimdən birində yazdığım kimi:

***Bu da bir ömürdür səfərə çıxdım,
Bir kərə yarandım, min kərə çıxdım.
Allaha min şükür səhərə çıxdım,
Bu gecə yuxumda şeir yazırdım.***

Əsəd Cahangir: On ilə yaxındır ki, gənclik jurnalı "Ulduz"da poeziya şöbəsinin rəhbərisiz. Jurnal üçün şeirləri hansı prinsiplə seçirsiniz?

Fərqanə Mehdiyeva: O şeydə ki ilham, duyğusallıq, bədii tapıntı, orijinal fikir görürəm, onu dərc olunmağa məmnuniyyətlə təqdim edirəm. Əsas məsələ gözlənilməzlikdir. Ən yaxşı şeir öz gözlənilməzliyi ilə oxucuda şok effekti doğuran şeydir. Füzuli demişkən:

***Heyrət, ey büt, surətin gördükdə lal eylər məni,
Surəti-halım gören surət xəyal eylər məni.***

Şeir oxucunu güldürə, ağlada, düşündürə bilər. Amma şair o zaman ən çox nail olur ki, oxucu bütün bunlardan keçib heyretə gəlsin.

Əsəd Cahangir: Əsasən, gənclərlə işləyirsiniz. Gənclərdən kimlər sizi öz şeirləri ilə heyretləndirib?

Fərqanə Mehdiyeva: Sevinc Yunuslu, Anar Amin, Elçin Aslangil, Feyziyyə, Könül Həsənqulu, Arzu Hüseyin, Vəfa Mürsəliqızı, Vasif Zöhraboğlu, Əntiqə Səməndər, Taleh Mənsur, Qabil Ədalət, Rüşət Axundlu, Elməddin Nicat, Şahinə Könül, Sevil İşiq, Ruzbeh Məmməd, Emil Rasimoğlu, İntiqam Yaşar, Fərid Həsənzadə, Şəfa Vəliyeva, Tural Adışirin... Adlar çoxdur. Gənclərin mənim

üçün ən maraqlı tərəfi odur ki, heç kimdən təsirlənmədən özlərini yazırlar. Gənc olmalarına baxmayaraq, hərəsinin öz ruhu var. Altına imza qoymasalar belə, mən onların şeirlərini bir-birindən ayıra bilirəm. Təkcə estetik yox, etik baxımdan da bu gənclərdən çox razıyam. Hər cür əsassız iddiadan uzaqdırlar, böyük-küçük yeri biləndirlər. Amma desəm ki, onlar məni heyrləndiriblər, bu, mübaligə olardı. Gün o gün olsun ki, onlar öz şeirləri ilə bizi heyrləndirsinlər.

Əsəd Cahangir: Bəzən şeiri qadın poeziyası, kişi poeziyası deyə cinsəl təsnif edirlər. Yaradıcı bir xanım kimi bu faktla, yəqin ki, rastlaşmışınız.

Fərqanə Mehdiyeva: Çox rastlaşmışam və bununla qəti razı deyiləm. Mən bir şey bilirəm ki, şeirin kökündə hiss, emosiya dayanır. Şeir ana laylasıdır. Bu hiss qadında da, kişidə də ola bilər. Baxın, biz ömrümüzün dərinliyinə - uşaqlığımızda gedəndə orda cinsəl fərqlər görmürük. Poeziya da bizim hisslərimizin uşaqqasına məsumluğudur. Hisslərimizin də dərinliyinə getsək, orda cinsəl bölgülərin yoxa çıxdığını görürük. Yeri gəlmişkən bir söz deyim, siz də gülün. Bir dəfə şairlərdən biri öz maşını ilə məni evimizə aparırdı. Evə çatanda təklif etdim ki, qardaş, düş qonağımız ol. Qayıtdı ki, yoldaşın deməz ki bu kişi kimdir? Dedim narahat olma, deyəcəm ki, kişi deyil, şairdir. Sözümlün canı odur ki, əsl şairin milləti, dini, irqi olmadığı kimi, cinsi də olmur. Şair o qədər təmiz məxluqdur ki, inanmıram ki, kimsə həyat yoldaşını ona qışqansın. Mən qadın-kişili şairləri qanadsız mələklər hesab edirəm. Bir daha təkrar edirəm, söhbət əsil şairdən, həqiqi poeziyadan gedir.

Əsəd Cahangir: Onda bu gün hər cür milli və dini dəyərlərin əleyhinə çıxan bəzi gənc şairlərə haqq qazandırarsan axı.

Fərqanə Mehdiyeva: Mən onlara haqq qazandırmıram. Çünki onlar dini, milləti rədd edib onun yerinə heç nə qoya bilmirlər. Onlar öz güclərini nifrətdən alırlar. Mənim nəzərimdə isə ən böyük din məhəbbət, ən varlı insanlar sevənlərdir. Nəbi Xəzrinin sözü olmasın:

***Nəbiyəm, bir dağam, başı qarlıyam,
Demə zirvəndəki o duman nədir.
Bütün varlılardan daha varlıyam,
Dövlətim məhəbbət, varım sevgidir.***

Əsəd Cahangir: İlqar, bayaq Vaqif müəllim Aqşindən danışdı. Aqşın istedadlı şairdir, amma, şübhəsiz ki, Molla Pənah Vaqif deyil. İkincisi isə Aqşinin hər yeni kitabı onun irəliləyişi yox, geriləməsindən xəbər verir. Yaxud, Salamı götürək. 90-cı illərdə yazdığı şeirlərin hüdudlarını aşib keçə bilmədi. Şeirə "salam" verdi, amma "əleyk" eləmədi. Eləcə də Qulu Ağsəs, Səhər Əhməd, Pərviz Cəbrayıl, Həyat Şəmi. Bunlardan fərqli məhsuldarlığı ilə seçilən Əlizadə Nurinin uğurlarını isə keyfiyyət dəyişkənliyindən daha çox, kəmiyyət artımı ilə xarakterizə etmək olar. Bizdə ümumən ikinci qata keçmək problemi var. Elə bil ki, hansısa gözəgörünməz divar kəsir şairlərin qarşısını. Onlarda daxili boy artımı getmir - mənəvi, intellektual, estetik cəhətdən böyümlər. Nəsrimizdə isə belə böyümənin parlaq nümunəsi var - İsa Muğanna! Baxın, "İdeal"ı yazan Muğanna "Saz", yaxud "Tütək səsi"ni yazan Hüseynovdurmu? Qətiyyə. Bu iki imza arasındakı fərq o qədər böyükdür ki, hətta yazıçı özü "İdeal"a qədərki əsərlərindən imtina edib. Şeirdə buna müqabil imza tapmaq bir az çətinidir. Səncə, niyə?

İlqar Fəhmi: Bizdə müsəlmançılıqdan gələn bir məsələ var ki, içimizi açib tökmürük. Müasir Avropa mədəniyyəti və ədəbiyyatı isə məhz buna köklənib. Daxildəki bütün psixoloji, seksual, intim problemləri açıb tökmək və bu yolla fərqli görünmək... Bizsə nə qədər çalışsaq da, hətta ən açıq-saçıq yazan şairimiz də o həddə vara bilməz. O, buna çalışsa da, saxta alınır. Dərhal bilinir ki, öz içindən gəlmir, uydurmadır.

Əsəd Cahangir: Gəlin son 10 ilin poeziyasına baxaq. Erotik şeir də yazırlar, hətta pornoqrafiya da. Məsələn, elə götürək özünü Azərbaycan və dünya şeirinin “yeni günəşi” elan edən Nuridə Atəşini.

İlqar Fəhmi: Bugünkü şairlər erotik şeir yazır, amma onun yanında iki söyüş söysən, qızarar. Çünki təkrar edirəm, öz açıq-saçıqlıqlarında səmimi deyillər. Sadəcə, özlərini müasir Avropa sənətkarlarına bənzətməyə çalışırlar. Özləri olmaq istəmirlər.

İlham Qəhrəman: Mənə elə gəlir ki, mən də o səddi aşmışam. Amma mən bunu iri həcmli janra keçmək mənasında deyirəm. Üç dəfə mövzu gəlib ki poema yazım, məişət qayğılarım imkan verməyib bunu eləməyə.

Əsəd Cahangir: Bəlkə, o poemanı yazmaq hissi güclü olmayıb səndə? Mən iki poema yazmışam - birincisi min, ikincisi min üç yüz mısradır. Birincini 40 günə, ikincini altı aya tamamlamışam. Maddi qayğılarım-filan da səninkindən az deyil. Amma bu, o poemaları yazmağa mənə mane ola bilməyib. Yəni, demək istəyirəm ki, problem, sadəcə, sosioloji müstəvidə deyil.

İlham Qəhrəman: Əsəd, sovet dövründə AYB-nin Şüvəlan qəsəbəsində Yaradıcılıq Evi vardı. O dövrün qələm adamlarını yaradıcılıq evlərinə ezam edirdilər. Onlar da orda guşənişin olub içindən gələni sərbəst şəkildə qələmə alırdılar. Mən bu mənada ailə-məişət qayğılarının bizim yaradıcılıq imkanlarımızı məhdudlaşdırdığını demək istədim. Prezidentin Şabranda yazıçılar üçün yaradıcılıq evinin inşası haqqında göstərişi var. Şəxsən mən o evin inşa olunmasını səbirsizliklə gözləyirəm. Bu evin inşası yaradıcı adamlar üçün böyük töhfə olardı.

Əjdər Ol: Məncə, hər hansı bir əsəri yazmaq fədakarlıq məsələsidir. Mən bütün səbəbləri bəhanə hesab edirəm.

Vaqif Bəhmənlili: Nizami, Füzuli kimi şairlər həm də elm sahibi olublar, oturub işləməyi bacarıblar.

İlham Qəhrəman: Böyük sufi Cüneyd Bağdadidən soruşurlar ki, təsəvvüf nədir? Belə cavab verir: təsəvvüf odur ki, Allah səni səndə öldürə, özündə dirildə. Şair də özündə ölüb şeirdə dirilməlidir. Bütün bunlarla yanaşı, maddi həyatın da öz şərtləri var və onlarla hesablaşmaq mümkün deyil.

Vaqif Bəhmənlili: Məncə, maddi ehtiyac yazmaqdan daha çox oxumağa mane olur. Müasir şair, bəlkə də, elə bu maddi ehtiyac üzündən mütaliə etməyə vaxt tapmır. Halbuki istedad qılırdırsa, mütaliə açardır. Amma bu problemi, sadəcə, fərdi mütaliə yoluyla həll etmək mümkün deyil. İnstitutda ustad dərsləri almaq lazımdır. Bəlkə də, bir sıra cavanların gözlənilən ümidləri doğrultmaması mütaliələrinin kasadlığı ilə bağlıdır. Allah verən istedad biliklə maddiləşir.

Əsəd Cahangir: Bakı Slavyan Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən Yaradıcılıq fakültəsi məhz bu məqsəd üçün yaradılıb.

Vaqif Bəhmənlili: Bu, yaxşı bir addımdır, hətta müəyyən nəticələr də var. Mən özüm də orada qonaq olmuşam. Gənc yazarların yanında nə qaldığını deyə bilmərəm, amma mən onlardan öyrəndim. Bizdə, şübhəsiz ki, ədəbiyyat institutu olmalıdır. Amma baxır burda dərsləri kim deyəcək. Məsələn, mənə, ciddi nəticələr əldə etmək üçün dünyanın qüdrətli söz ustalarını mühazirə üçün dəvət etmək lazımdır.

İlqar Fəhmi: Laboratoriya formatlı təcrübə keçəcək ədəbi klublar olsa, mənə, daha uyğun olar. Çünki şair öz peşəkarlıq səviyyəsini artırmalıdır daim. Bizdə bunu sevmirlər, istedadı çox arxayın oluruq.

Əsəd Cahangir: Bu gün dünya esxatoloji ovqat, yəni, qiyamət duyğusu yaşayır. Tez-tez dünyanın sonunun yaxınlaşmasına dair şayiələr yayılır.

Bütün dünyada qəbul olunmuş bir fikir var ki, şeir də prozanın müzəffər yürüşü qarşısında duruş gətirməyib öz ömrünü başa vurmaqdadır. Min illik şeirimizə baxanda bu fikrə hətta müəyyən qədər haqq qazandırmalı olursan. Baxın: çox sərt qanunlara tabe olan əruz şeiri; sonra əruzdakı qədər sərt olmasa da, öz dəqiq forma göstəriciləri olan heca şeiri; ondan sonra sovet dönəminin ritmik sərbəst şeiri; ən nəhayət, hər cür qafiyə və vəzn haqq-hesablarından uzaq çağdaş verlibr, ağı şeir. Şeirin oturuşmuş qanunları getdikcə aradan qalxır. Şeirlə nəsr arasındakı fərqlər, demək olar ki, yoxa çıxıb. Bu, dolayısı ilə həm də şeirin yoxa çıxması deyilmi?

Əjdər Ol: 90-cı ilin ortalarında hamı gəraylı yazırdı. İndi niyə yazmırlar? İndi nə yazırlarsa, 10 ildən sonra onu da atacaqlar qırağa. Şeirin ömrü bitə bilməz. Çünki nə qədər insan və onun mənəvi ehtiyacı varsa, şeir də olacaq.

Fərqanə Mehdiyeva: Nə qədər ki sevgi var, ana laylası var, torpaq var, hava var, su var, od var, bir sözlə, həyat var, poeziya da olacaq. Allah rəhmət eləsin, Hüseyn Arif vaxtilə necə gözəl deyib:

*Kim deyir şeirin meydanı dardır,
Sonu görünməyən bir ilk bahardır.
Nə qədər həyat var, şeir də vardır,
Həyatın nəfəsi şeir deyilmi?*

İlham Qəhrəman: Nə qədər ki ruhun dilindən yazılan şeirlər var, demək, şeir yaşayır. Hər yeni istedad elə bil ki, şeirin əbədiliyinin yeni təsdiqi kimi gəlir dünyaya. O gün Ruslan Dost Əli adlı bir gəncin şeirlərini oxudum, çox xoşuma gəldi, ürəyimə toxundu. Nəsrdən, publisistikadan fərqli olaraq, şeirin sehri olmalıdır. Bu sehri Ruslanın şeirlərində gördüm.

Əsəd Cahangir: Amma formal oyunbazlıq üstündə qurulan, hər cür sehdən məhrum ölü mətnlər də az deyil.

Əjdər Ol: Bu, sadəcə, gəncliyin şıltaqlığıdır. Onların içində sənəti başa düşdükdən sonra başqa hisslər baş qaldıracaq, başqa keyfiyyət dəyişiklikləri üzə çıxacaq. Bu gün çap olunanlar ilkin həvəslər, ilkin addımlardır. Hələ gözləyək, görək nə olur. Onlara demək olmaz ki, yazma və ya yaz.

Fərqanə Mehdiyeva: Məncə, indiki gənclərə verilən meydan bizim dövrün gənclərinə heç vaxt verilməyib. Bu işdə ən çox zəhməti olan Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin gənclər katibi Rəşad Məciddir. O, gənc ədiblərə tək rəhbərlik etmir, həm də atalıq qayğısı göstərir. Mən dəfələrlə gənc ədiblərin tədbirlərində iştirak etmişəm. Rəşad müəllim onların tək yaradıcılıq yox, məişət problemlərinə qəqər maraqlanır. İşinin çoxluğuna baxmayaraq, o, gənclərin yaradıcılığını yaxından izləyir, onların mütaliəsi ilə maraqlanır, baş redaktoru olduğu "525-ci qəzet"də onları geniş dərc edir, layiq olanları Prezident təqaüdünə təqdim edir. Gənclər gərək bunu qiymətləndirməyi bacarsın, bundan sui-istifadə etməsinlər.

Poeziyamızın ən yaralı yeri isə, məncə, ədəbi gənclik yox, bölgələrdə yaşayan şairlərlə bağlıdır. Bilal Alarlı, Telman Hüseyn, Arif Fərzəli, Bahadır Fərman, İnqilab İsaq, İbrahimxəlil, Eldar İsmayıloğlu, Zabil Pərviz, Məhəmməd Astanbəyli, Aləmzər Əlizadə, Məzahir Hüseynzadə, Tərhan Əbilov, Əlirza Həsərat, Tapdıq Türksoy, Anar Həbibəoğlu, Elşən Əzim... Müxtəlif bölgələrdə yaşayan bu şairlərin adlarını çəkməyə xüsusi ehtiyac görürəm.

Mənim vaxtilə "Ulduz" jurnalında bir rubrikam vardı - "Gözdən uzaq, könlükdən yaxınlar". Bu rubrikada dərc olunan yazılarımı ədəbi-bədii orqanlarda bir vaxtlar aktiv dərc olunub, son illər imzaları görünməyən şairlərə həsr edirdim. Onların əksəri tək istedadlı yox, həm də çox təvazökar adamlardır. Buna görə onları arayıb-axtarmaq bizim borcumuzdur. Və bu adamlar

nə qədər kənara çəkilsə, yaradıcılığa ədəbiyyatdan kənar məqsədlərlə yanaşan istedadsızlar onların yerini tutmağa can atırlar. Amma belələrinin özləri nə qədər çox görünsələr də, sözləri görünmür.

Əsəd Cahangir: Şeir yaranandan onun iki əsas mövzusu olub - qəhrəmanlıq və sevgi. Dünyanın ilk şairi Homerin birinci poeması qəhrəmanlıq, ikinci poeması isə sevgi mövzusunda həsr olunub. Dastanlarımız iki qola bölünür: qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanları. Dünya tarixi özü iki yerə bölünür - qəhrəmanlıq və sevgi dövrləri. Son vaxtlar şairlərimiz bu mövzularda, xüsusən də qəhrəmanlıq şeirləri yazmağa, elə bil ki, utanırlar. Həyat qəhrəmanlar yetişdirir, məsələn, Mübariz, Fərid... Amma ədəbiyyat onların parlaq obrazını yarada bilmir. Sizcə, nə üçün?

Əjdər Ol: Biz müharibədən məğlubiyyətlə çıxmışıq, əslində, hələ bitməyib müharibə. O dövrdə isə SSRİ qalib gəlmişdi və qəhrəmanlıq mövzusunda yazılırdı. İndi isə Koroğlu qəhrəmanlığı gülünc görünür. Çünki qəhrəmancasına döyüşsək də, qalib deyilik hələ. Sevgidən də ona görə az yazırlar ki, əvvəlki həsrət yoxdur. Qadına qovuşmaq indi çox asandır. Telefonla zəng edib səsini eşidirsən, skype var, həsrət yaradan heç nə yoxdu. Yüksək həyəcanlı sevgi şeiri yazmağa şairlərin heyi qalmayıb. Platonik sevgi qalmayıb. Amma indi də ulvi hisslər, sevgilər var, sadəcə, azdır.

Fərqanə Mehdiyeva: Doğrudan da, bu, ayrı-ayrı adamlardan çox, dövrün özünün xarakterindən doğur. Keçmişdəki sevgi bu gün yoxdur. Bilirəm, güləcəksiniz, amma bir söz deyəcəm. Atamgilin kəndi Kürün bir, anamgilin kəndi isə digər sahilində imiş. O vaxtın adəti üzrə gənclərin görüşmək imkanı məhdud imiş. Rəhmətlik anam həmişə deyərdi: "Gedib Kürün qırağında oturdum ki, atangilin iti hürsün, heç olmasa, onun səsini eşidim". Bugünün ədəbiyyatı da onun özünə bənzəyir. Bu gün romantikaya güldükləri, romantik sevgiyə də ironiya edirlər. Allah Əli Kərimə rəhmət eləsin, inanmıram ki, bugünün hər hansı gənci belə bir sevgini nə yaşaya, nə də yaza:

***Mənsə səni sevirəm,
iynənin ucu boyda
işığa həsrət qalan göz işıq sevən kimi...***

Və yaxud:

***Qayıt, yerinə qoy ayı, günəşi,
Qayıt, əvvəlki tək görüm həyatı.
Qayıt gözüm nuru, könlüm atəşi,
Qayıt, sahmana sal bu kainatı.***

İlqar Fəhmi: Məncə, ittihamları azaltmalıyıq gənclərə qarşı. Biz öz hisslərimiz prizmasından yanaşırıq, amma, axı, o gəncin də öz baxışı var. Onların da öz poeziyası yaranacaq. Caviddən sonra Səməd Vurğun çıxıbsa, indi də ələncək, çoxsaylı gənclərin içindən tarixə düşən şairlər çıxacaq. Sadəcə, bu poeziya bizim ruhumuza yaxın poeziya olmayacaq, tamamilə fərqli bir atmosferin poeziyası olacaq və, çox güman ki, biz onu başa düşüb sevmə bilməyəcəyik.

İlham Qəhrəman: Məncə, qəhrəmanlıq mövzusunda möhtəşəm əsərlər Qarabağın alınmasından sonra yazılacaq.

Əsəd Cahangir: Onda belə çıxır ki, şeir gözləməlidir Qarabağ alınsın, sonra bu mövzuya üz tutsun?

İlham Qəhrəman: Hə, çünki şeir bugünün hadisəsidir.

Fərqanə Mehdiyeva: Nəriman Nərimanovun məşhur bir sözü var: "Sabir İran inqilabına bir ordudan artıq xidmət edib." Əlbəttə ki, şeir durub Qarabağın alınmasını gözləməməlidir. Əksinə, o, Qarabağın alınmasında xalqa mə-

nəvi dəstək olmalıdır. Mən həm bir əsgər anası, həm də bir şair kimi əsgərlərlə görüşlərdə çox olmuşam. Həmişə hiss etmişəm ki, qəhrəmanlıq və vətənpərvərlik ruhlı şeirlər onların əhvalına necə müsbət təsir edir.

Vaqif Bəhmənli: Şeir sənətdir, Qarabağı alan deyil. Ölkənin şairi də, fəhləsi də ədəbiyyatı yönəltməlidir. Amma bizdə nəse çatışmır. Ya ustalıq, ya da nəse. Bu boyda hadisələr olursa və şair bunu qələmə almırsa, deməli, nəse çatışmır.

Əsəd Cahangir: Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının əsas problemini nədə görürsünüz?

Əjdər Ol: Məncə, əsl poeziyanın heç bir problemi yoxdur. Şairlərin ən böyük problemi oxucu problemdir.

Vaqif Bəhmənli: Doğrudan da, bu gün poeziyanın elə bir problemi yoxdur, poeziya inkişaf edir. Sadəcə, gənclər çox oxumalıdır. İstedadlılara dəstək olmaq lazımdır. Ürək vermək lazımdır. Poeziya həmişə olub və olacaq. Muzey ekisponatı şəklində olsa belə, həmişə qalacaq. Və bunu qorumaq Azərbaycan şairinin borcudur.

İlham Qəhrəman: Ən böyük problem dil məsələsidir. Hissin, duyğunun ifadə olunmasında çətinlik çəkirlər. Aşıq poeziyasını oxusunlar, folkloru oxusunlar, Sarı Aşığı oxusunlar.

İlqar Fəhmi: İlham toxundu, amma tam olmadı, Vaqif müəllim də oxumaq lazımdır, dedi. Məncə, biz özümüzədən çox, kənarı oxumuşuq. Markesə sərf etdiyi zaman qədər Nizamini oxusa, min qat çox öyrənər gənclər.

Vaqif Bəhmənli: Füzulinin məzarı Bağdadda olsa da, bizim ondan böyük şairimiz yoxdur. Bircə dəfə Füzuli havasıyla nəfəs dərən şair böyük poeziyanın səviyyəsindən enmək istəməz. Yaxud, anlasa ki, gücü çatan iş deyil, taleyi ilə barışıb əlinə qələm almaz.

İlqar Fəhmi: İstər Nizami olsun, istər Füzuli, ikitərəfli mütaliə olmalıdır. İndiki ədib öz milli ədəbiyyatını da bilməlidir, dünya ədəbiyyatını da.

Fərqanə Mehdiyeva: Bugünün poeziyasının ən böyük problemi şairlərin mənəvi və maddi qayğıya olan ehtiyacıdır. Bəzən görürsən ki, istedadlı şairlə istedadsız eyni səviyyədə tutulur, eyni mükafatı alır. Belə hallar olmasa yaxşıdır.

Əsəd Cahangir: Amma şeirlərindən birində bu fikirlərin əksinə çıxırsan, deyirsən ki, şairin sözdən başqa heç nəyə ehtiyacı yoxdur:

*Yesin ürəyini, ölsün acından,
Tək Sözə söykənsin ehtiyacından.
Edam kötüyündən, dar ağacından,
Gərək ayılmasın şairin başı.*

Fərqanə Mehdiyeva: Füzuli demişkən, aldanma ki, şair sözü, əlbəttə, yalandır.

Əsəd Cahangir: Əgər poeziyanın problemi varsa, demək onun özü də var. Olmayan bir şeyin problemi də ola bilməz. Problemlər isə, sadəcə, əbədi deyil, həm də tükənməzdir. Mövcudluq, əslində, elə bu problemləri həll etmək cəhdidir. Biz bu gün poeziyamızın çoxsaylı problemlərinin az bir qisminə toxunduq. Amma əgər bu müzakirəmizdə səslənən problemlərdən bircəciyi belə həll olsa, hesab edin ki, məqsədimizə nail olmuşuq. Söhbətimiz bununla yekunlaşsın. Vaxt ayıraraq müzakirədə iştirak etdiyinizə görə sizə jurnalımızın kollektivi və oxucular adından minnətdarlığımı bildirirəm.

◆ P o e z i y a

Tərlan ƏBİLOV

KİMDİR BİZDƏN PLAGİAT?

Zamanın donmuş şəklidi sürüşkən təbəssümün...
Yaxşı, bəs,
ovcunda təklənən üzünə
yağan yağışların
pıçiltısı kimindi?
Kimin yarımçıq qalmış misralarıdı
alnındakı qırıqlar?
Müəllif hüquqları tapdanmış səkilərdə
kimə əl açıb gələcəyi oğurlanmış bu dillənçi uşaq -
sənəmi,
mənəmi,
yoxsa göydələnlərin
tanrı ucalığınamı?
Kimdir bizdən plagiat,
sən,
mən,
yoxsa təbəssümünlə ilgilənən fotoqraf?
Kim asıb bu şəhərin şəklini küçələrdən?...

MƏNİ SƏNƏ BƏNZƏDİRLƏR

Məni sənə bənzədirlər;
bir silahdan atılan iki güllə kimi
görülər bizi.
Amma
hələ də bilmirlər
bir silahın tətiyini
ayrı-ayrı adamlar da sıxa bilir,

bir silaha ayrı-ayrı adamlar da
sahib çıxa bilir.

Məni sənə bənzədirlər,
amma hələ də bilmirlər
biz bir ölçüdə olan
ayrı-ayrı tərəflərik,
sən dostlara tuşlanırsan,
mənsə düşmənlərə...

İSMİN HALLARI

İsmin adlıq halında can verir insanlıq...
Yiyəlik halında yiyəsiz qalmış məmləkətdə
dayandırılıb kişi istehsalı...
Yönlük halında
yönsüz, səmtsiz qalıb
qadın bətnindəki körpələrin iməklədiyi məsumluq...
Bütün şeirlər, hekayələr, romanlar təsirlik halında...
Yerlik halında özünə bir çadırlıq yer tapa bilmir
daxili və xarici siyasətimizin səkkizguşəli təbəssümü...
İsmin çıxışlıq halında var-gəl eləyir üstəgəl işarəsi...

MƏNƏ GÖRƏ DARIXMA

Yaman yağmurlu keçir
başındakı bu hava.
Sənsiz hər şey bol, bircə
həyətdə yox su, hava.

Mənə görə üşüsən,
qəlbini isti saxla.
Gözlərini açıq tut,
qapını möhkəm bağla.

Bir az tavanda gəziş,
bir az rəsmimlə əylən.
Darıxsan, keç mətbəxə,
bir az da "biş-düş" öyrən.

Bir az əzizlə məni,
bir az tüpür üzümə.
Evdə balınc tapmasan,
başını qoy dizimə.

Mənə görə darıxma,
küsdürmürəm heç kəsi.
Necə tapşırımdın ha,
bax elə çıxmır səsım.

Elə sakitəm, sakit,
bir ac quştək, nəfəsım,

payız da dimdikləyir
gözümü dən əvəzi.

Mənə görə darıxma,
bu qıtlıq da bitəcək;
Başıma gələn hava
ikimizə yetəcək...

MƏNDƏ

Sirlərini saxladığım
bir sevda kiryir məndə.
Min illərdi yüz-yüz mələk
bir adam sürüyür məndə.

Qopub işindən, gücündən,
Dünyanın sənsiz küncündə
Bir qucaq torpaq içində
bir adam çürüyür məndə.

Yıxılsa da addımbaşı,
Tökmür ətəyindən daşı,
Özü-özünə başdaşı
bir məzar yeriir məndə...

BİZ KİMLƏRİ İTİRMƏDİK Kİ?

Hələ ki
ağ varaq tapıram,
qələmin də ucuna üfürə-üfürə nəfəsimi
şeyr yazı bilirəm -
indidən boş qalacaq yerinə
və deyə bilirəm sənə:
narahat olma, əzizim,
mən kimləri itirmədim ki...

Biraz şəkillərinlə başımı qatıram,
bir az şirin sözlərinlə özümü aldadıram,
yox-yox, səndən incidiyimçün yox,
çox istədiyimdən,
sən tez uyuyanda saçlarından dartıram:
sən kimləri itirmədin ki...

Bir az mən yoxsulluğum üzündən
həyatımdan gedənlərdən,
bir az sən başına gələnlərdən danışırısan,
yəni ilk dəfə zorlandığından,
suçun olmadığından
və, əlbəttə, sənə inandığımdan
boş ver,
heç kim bakirə getmir bu dünyadan,

həyat bir ucdan hamını zorlayıb yola salır -
deyirəm.

Və hələ ki,
anlaşıq,
xəyal qururuq,
ev tikirik,
çiçək toxumu səpirik,
gül əkirik həyatımızda
sən və mən sözlərini çıxı-çıxa bizdən,
biz kimləri itirmədik ki...

OLA

Gözəl olar, oyanasan yuxudan,
başın üstə şipşirin bir səs ola,
deyə "dur da, işə gecikdin, axı",
o qadının səsi sənə bəs ola.

Olmayasan nə qaçqın, nə didərgin,
Ölməyəsən el uğrunda, yetər ki,
O qadının uğrunda hər gün, hər gün
yaşamağa, ölməyə həvəs ola.

Günəş doğa, çiçəkləyə kölgə də,
Göz oxşaya paytaxt kimi bölgə də,
Saatları geri düşən ölkədə
yerli vaxtla saat atəşkəs ola.

MƏN YUSİF DEYİLƏM

Mən Yusif deyiləm, adım Tərlandı,
mənim gücüm yetməz yuxu yozmağa.
Cırma köynəyimi, kasıb adamam,
qələm də tapmıram şeir yazmağa.

Səsləsən yuxuna gələn deyiləm,
Xəsisəm, yuxumu bölən deyiləm,
Mən sənə dərdindən ölən deyiləm,
çünki iynəm də yox bir gor qazmağa.

Görmürsən saçımda buzlanıb sözüm?
Çırpa bilməyirəm, tozlanıb sözüm.
Mənə bu dünyanın hər iki üzü
bir yol saxlamayıb daha azmağa.

Bəlkə, bu şeir də yuxudu, yuxu,
Yoza bilməyəcək mənimtək çoxu.
Götür bu şeiri yuxuna, oxu,
mənim həvəsim yox qulaq asmağa...

ÇARƏSİZLİK

Yolunu azmış bir ayrılıq kəsib yolumu,
yaxasında bir qızın ilişib qalmış qəhvəyi saçları...
Yolumu yolunu azmış bir ayrılıq kəsib;
nə yaxasındakı qəhvəyi saçların şirin qoxusundan
ötüb keçmək olur,
nə də özünün böyründən bu ayrılığın...

ƏN YENİ TARİX

Ayağımın altına yığdıqca bilmədiklərimi,
daha çox boy verirəm varlığına...
daha aydın görürəm aramızdakı uzaqlığı...

Üstəgəl işarəsiylə başladığından eynəyimin ölçüsü
yaxını, yaxınlarımı sezməkdə
çətinlik çəkirəm neçə vaxtdı...

Qınaya-qınaya kor baxtı,
anlayıram ki, oxuya bilmədiyim kitabların eynidi
sevmədiyim qadınlar.

Anlayıram ki,
divardan asılmış təqvimdəki rəqəmləri qaralamağın
riyaziyyatla heç bir əlaqəsi yoxdu.
Anlayıram ki,
düzgün yazılan tarix
təqvimdən varaq-varaq cırılıb atılmaz hər gün.

Ətrafındakı hadisələri toza çevirib
özünə çəkən maqnit deyilsə şeir
ləldi şairlər,
kordu tənqidçilər,
kardı məntiqlər...

Ayağımın altına yığdıqca bildiklərimi,
daha çox boy verirəm yoxluğuna;
anlayıram ki,
zorlanmış Qarabağdı əsl poeziya,
əsl qırılmayan süjet xəttidi müharibə,
iqtidarın ən gözəl poetik tapıntısıdı müxalifət...

Anlayıram ki,
hardasa topa-topa buludların arxasında bir Allah
və çəkilməmiş neçə-necə ah var, Balaca!..

SEVDİM

Mən səni ölməməyimçin
çalışdığım qədər sevdim.

Tez-tez öz-özümdən küsüb,
barışdığım qədər sevdim.

Sevdim səni kölgəm kimi,
Sevdim səni ölkəm kimi,
Öz haqqımda özgə kimi
danışdığım qədər sevdim...

Ancaq səni, səni bir tək
Bu günümtək, keçmişimtək,
Tanrı işinə işimtək
qarışdığım qədər sevdim...

Salam deyərək soluma,
Salam deyərək sağıma,
Səni öz tənhalığıma
alışdığım qədər sevdim...

DÜŞƏSƏN

Eləsini sevmə ki, bir büdrəsən,
gözündən ayaq altına düşsən.
Eləsini sev ki, hardan yıxılsan,
hardan düşsən, bir yadına düşsən.

Sevə səni, axa gedə tər gecə,
Sinəsindən odlana mərmər gecə,
Əllərindən yıxılarda hər gecə,
ürəyinin düz oduna düşsən.

Düşsən əlindən yanağı üstə,
Düşsən dilindən dodağı üstə,
Öpüb, çimdikləyib, cırnadıb qəsdən
alovunun hər qatına düşsən.

Uzaq sala səndən millət, el dərdin,
Dolaya boynuna hər gün tel dərdin,
Bəslədikcə əllərinde bel dərdin,
qoşma kimi ovqatına düşsən.

Dartsa, özü kimi dartsın o səni,
Küssə də, qəlbinə yatsın o sənin,
Tər lan, atsa, elə atsın o səni, -
bircə onun həyatına düşsən.

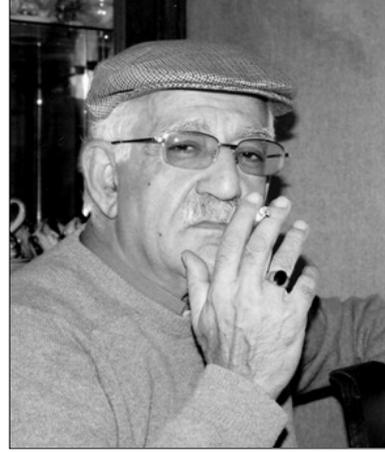

◆ Şairin arxivindən

Vaqif SƏMƏDOĞLU

HUŞSUZ HEYKƏLİN HEKAYƏTİ

◆ *mono-pyes*

Salam, Vaqulya!

Hələ işıq üzü görməmiş "Huşsuz heykəlin hekayəti" pyesin qarşındadır; may nömrəsinə hazırlayıram. Heç təsəvvür etməzdim ki, bir gün sənin əsərini "Şairin arxivindən" rubrikasına verəcəyəm. Amma həyatın qəribəliklərindən biri də budur; təsəvvür etmədiyim axır başına gəlir.

Vaqif, bu yaxınlarda Nüşabə xanım mənə zəng vurub qəhərli səsle deyəndə ki, qovluqlarından çap olunmamış pyesini tapıb, "Azərbaycan" jurnalına göndərmək istəyir, bilirsən necə sevindim?! Az qaldı durub qaçam, özüm gətirəm... Bax, bu, doğrudan da qəribədir; kədərlənmədim - sevindim. Deyəsən, nəşə bəzi yersiz sözlər də dedim. Dərhal da bir az tutulan kimi oldum, özümü yığışdırdım ki, yaxşı deyil, Nüşabə xanım nə fikirləşər, "yekə kişidir, - deyər - özü də hələ dostudur, bu nə sevinməkdir belə?!"

Onunla sağollaşıb dəstəyi yerinə qoyandan sonra başa düşdüm sevincimin səbəbini: bu pyes bir başlanğıcdır, demək, ardı gələcək; mən sənə bələdəm, bilirəm, hələ neçə-neçə açılmamış dəftərin var; bir-bir açılacaq, bundan belə biz sənin səsinə tez-tez eşidəcəm, nəfəsini duyacağıq.

Xoş gəlmisən, qardaşım!!!

İntiqam QASIMZADƏ

Köhnə postamentin üstündə məğrur, özündən razı bir heykəl durub. Qürur hissiylə xoşbəxt gələcəyə baxır, yəqin. Heykəlin ətrafında bir müddət sakitlik hökm sürür. Ancaq sonra həngəmə qopur. Hay-küy, çoxlu insan səsi, sözləri eşidilməyən şuarlar, çığır-bağır. Və elə bil sökülən, uçulan divarlarınmı, evlərinmı səsi. Alqış sədaları və sairə. Xülasə, mərəkə... Bayağıdan kefini pozmayan, mərmər, ya bürünc ləyaqətini saxlayan heykəl səs-küy artdıqca xırda-xırda dixinməyə başlayır, qorxu və təəccüblə ətrafına, uzaqlara göz gəzdirir. Əlini gözlərinin üstünə qoyur.

Heykəl: Bu nədi, camaat? Bu nə müsibətdi? Ay insan, ey insan oğlu! Kaş nənən ananı, anan da səni doğmayaydı! Kaş birinizin də anası qız çağında atanıza rast gəlməyəydi! Ya da gərək elə o başdan Allah-taala hamınızın əcdadlarını, ulu babalarınızı impotent yaradaydı. İndi bu qələti, bu vəhşiliyi törətməzdiz! Çünki yer üzündə biriniz də olmazdız, hər iki babanız o söz, impotent olsaydı... Gör bir neyləyirlər... vay, vay, vay! Adə, əlin qurusun, neyləyirsən? O, Veneradı! Venera!

(Heykəl sözünü deməyə başlayandan səslər kəsilmir)

Uçurtdular, onu da uçurtdular. Hayıf. Gül kimi əndamı varyıdı. Ağappaq. Bir balaca kök olsaydı... Getdi... Gördüz? Görürsüz, ay camaat? Mən burdan yaxşı görürəm. Bütün aləmi. Hər yanda, o tərəfdə də, bu tərəfdə də dəstə-dəstə, sürü-sürü millətlər yığılıb heykəlləri uçururlar. Odu, ha! Ənvər Xoca da getdi işinin dalınca. Odu, ha! Batista da, Rza şah da. Bolşeviklər şahların, diktatorların heykəllərini dağıdırlar, demokratlar kommunistlərin. O bunu, bu onu. Bütün dünyada vurhavurdu, mən ölüm. Vay atam, bir dəstə adam da əllərində bel, çiyinlərində külüng, bura sarı, bura tərəf gəlirlər. Deyəsən, məni də maşırılmalı. Yəqin, yerimi uçulmaqdan qabaq o... az qala demişdim, o... deyib bunlara. Venera. Yunan ilahəsi özü uçulanda qoyar məgər yer üzündə türk heykəli qalsın? Qoymaz. Dünyasında qoymaz. Gəlirlər. Adə, ay babaları impotent olmamışlar, bu heykəlləri sonradan uçurtduqçün ucaldırdız yer üzündə? Qoyun ayaq üstə duranımız dursun, oturanımız rahat otursun da yerində! Yemək istəmirik, içmək istəmirik sizdən! Qışda demirik: soyuqdur, üstümüze yorğan salın, yayda - ay yandım, mənə su - bağırmırıq. Upravdomun başının üstünü alıb yağ, ət talonu istəmirik. Nə komblokdan, nə demblokdan deputatlığa namizədliliyimizi vermirik. Adə, ay millət, daşiq da! Bürüncdən, qranitdən, mərmerdən, nə bilim nədən, türkün sözü, qayırb qoyublar bizi postamentlərin üstünə. Eh, aramızda elələri var idi ki, 200-300 il kırımışca durmuşdu yerində, nəfəs də almırdı. Onları da o söz... Adə, ay müsəlman, ay xristian, yəni padşah, yəni kral heykəlləri evinizin içində saxladığınız xrustal vazılardan da pis idi? Bəzəyirdilər də şəhərlərinizi. Meydanlarınızda durmuşdular özləri üçün. Yox, xosumvay elədiniz, getdilər işlərinə. Niyə? Neyçin? Yox, mən sizinçün nə Nikolayam, nə Lenin, nə Stalinəm. Nə Ənvər Xoca, nə ingilis qubernatoruyam, nə Kolumbiya diktatoru. Məndən keçdi, babası impotent olmamışlar, nənəsi qız qarımamışlar. Məni uçura bilməyəcəksiniz. Gəlin, gəlin...

***Boya-başa çatdım bizim bu elle,
Çiyində lopatka, əlimdə bellə!***

Urra! Gəlirlər! Ay.... ! Mənə bir dənə lom, bir dənə daş dəyə bilməz. Özüm düşəcəyəm burdan. Öz ayaqlarımla. Mən adi heykəl deyiləm. Mən bic heykələm. Bu boyda dünyada bir köpəkoğlu, bir it qızı bilmir mən kiməm, kimin heykəliyəm. Hansı köpəyin belindən gəlib, hansı qancığın qarından çıxmışam. Qolum birindəndir, qıçım birindən. Bic heykələm, bic. Nə özümdən xəbərim var, nə heykəltəraşımdan. Nə anadan olduğum gün yadımdadı, nə tünbətün olduğum gün. Nə vaxt yaşadığımdan, kim olduğumdan da xəbərim yoxdur. Vallah, bilmirəm bu heykəli də mənə neyçün qoyublar. Bəlkə, qəhrəmanlığa görə, bəlkə, oğraşlığa görə?! Bilmirəm. Yadımda deyil. Bəlkə, şair olmuşam, bəlkə, partiya və dövlət xadimi. Ola bilsin, 26-lardan biriyəm. Bəlkə, 11-ci qızıl ordunun pulemyotçusuyam? Bəlkə, Otellonun abidəsiyəm? Yox, buralarda, zənci olsa da, ingilise heykəl qoymazlar. Xülasə, bicəm, bic heykələm. Ay balam, əsilsiz-nəsilsiz, dədəsindən-nənəsindən xəbərsiz adamlar olmur? Olur. Heykəllər də eləcə. Odu,

düşürəm aşağı. Zəhmət çəkib məni uçurmayın, özüm gedirəm. Özüm. Ayaqla.

**Boya-başa çatdım bizim bu ellə,
Çiyimdə lopatka, əlimdə bellə!**

(Heykəl yavaş-yavaş aşağı düşür. Düşüb ağır ayaqlarıyla postamentin ətrafında gəzişir. Postamentin üstündəki silinmiş yazını oxumaq istəyir, görə bilmir.)

Hayıf, bir dənə eynək heykəli olsaydı, gözümə taxıb oxuyardım. Bilərdim, kiməm, nəciyəm. Neyçin mənə bu andıra qalmış qoyublar. Bəlkə ağıllı-başlı adam, hətta şəxsiyyət olmuşam? Kim bilir, kim bilir, kim?

**Mən neyçin böyüdüm bizim bu ellə?
Çiyimdə lopatka, əlimdə bellə!**

Eh, heyhat. Heç zad düşmür yadıma. Urus dilini də tamam unutmuşam. Beş-on söyüş xatırlaya bilərəm ancaq. Onları da burda necə deyim? Arvad-uşaq var. Səni görüm gorbagor olasan, ay fəhlə-kəndli hökuməti! Səndən qabaq qoyulmuş heykəlləri söküb dağıtdın, özünküləri saxlaya bilmədin. Gərək bu hökumət ancaq quşlara, heyvanlara heykəllər ucaldaydı. Nikolayı yıxan günün sabahı, Lenin əl-üzün də yumamış 47 dənə dekret yazmışdı. Bir də gərək elə it-pişik haqqında fərman verəydi. Adam da adama heykəl qoyar?... Görəsən, perestroyka necə gedir? Camaat acından ölmədi ki? Yox əşşi, ölsəydilər, bir-birini qıra bilməzdilər. Diridilər. Ölülərdən onunçün xoşum gəlir ki, bir-birləriynən işləri yoxdur. Hər kəs öz gorunda başını aşağı salıb, öz işini görür... Vay dedə, vay. Ay başlar gedib ha bu dünyada. Təkcə heykəl başları yox. Diri, dipdiri insan bədəninin üstündəki başlardan deyirəm. Gedib, gedib! Mənə nə? Cəhənnəmə ki! Bəs, mən kiməm? Sən Allah, bir bu avaraların heykəl qoymağına baxın. Adı, famili elə yazıblar ki, postamentin üstündə, yəqin, birinci yağışın suyu yuyub hərfləri aparıb. Ay babası impotent olmamışlar, bu zibili qoyursuz - qoyun, amma heç olmasa uçurdana qədər buna qulluq da eləyin də. Moskvada Marksın heykəli olub quşxana. Sülh göyərçinləri kişinin üz-gözünü yaman biədəb günə qoyublar. Adə, bu həməən o Marksı ki, sizə pivə içə-içə marksizm verib. Heç olmasa onun qayğısına qalın. Yanına heç olmasa bir dənə aftafa qoyun. Yox, qoymazlar. Vaxtları yoxdur... Amma mən kiməm? Bilmirəm. Allahın Belinskisi yadımdadı, özüm yox.

**Huşum da yox oldu bizim bu ellə,
Çiyimdə lopatka, əlimdə bellə.**

(Heykəl bir az ağır-ağır səhnəni dolaşır. Nə isə axtarır, nəyi isə yadına salmaq istəyir. Bacarmır.)

... Darvin yadımdadı, meymun-insan məsələsi də. Amma Darvin onu deməmişdi hansı meymunlar dönüb adam olublar. Axmaqlar. Dilğir meymunlar əllərinə ağac, daş alıb adam olublar. Ağıllıları hələ də meşələrdədi. Hərif, frayer təkcə adamlarda olmur ha, heyvanlarda da rast gəlmək olur onlara... Kaş mənəm də ulu əcdadlarım ağılı başından çıxmamış meymun olaydı. İndi nə özüm varıydım, nə heykəlim, nə uçulmaq, daşa basılmaqdan qorxum. Bu saat oturmuşdum daşın üstündə. Banan yeyirdim özümçün. Hərdənbir sinəmi, qoltuğumun altını qaşıya-qaşıya tüklerimin arasında bit axtara-axtara kəfə baxırdım. Görəsən, dünyada meymun heykəli var? İt heykəli var. Leninqradda var. İvan Pavlov qoymuşdu. *(Pauza)* Bəlkə, mən böyük alim olmuşam? Hə? Olmamışamsa, o İvan Pavlov haradan yadıma düşdü? Yox əşşi, nə olsun, Çan Kayşi də yadımdadı. Axı, özüm heç çinli də deyiləm.

Eh, Sovet hökumətinə bel bağlayanın ağı yoxdur. Əvvəl-axır huşu başından çıxacaq. Heykəli sökülüb stroymateriala dönəcək. Hayıf...

**Əcəb işə düşdüm bizim bu ellə,
Çiyimdə lopatka, əlimdə bellə.**

Bəlkə, bu postamenti götürüb əkilim burdan? Aparıb qoyum başqa bir yerdə. Sakit dolanan bir ölkənin bir şəhərində. Meydana - zada buraxmasalar da, hər halda, bir zavod, ya fabriki qabağında durmağıma, mənə elə gəlir ki, etiraz eləməzlər. Hə? Görəsən, Fransada Kirov adına zavod var? Lap olsun, mən ki Kirov deyiləm. Buna bax, sən Allah, heç müsəlmanın da Kirov olmamağı yadından çıxar? Deyəsən, mənimki sklerozun yekəsindəndir. Skleroz da muğam kimi bir şeydir; gah zilə qalxırsan, gah bəmə enirsən. İndi zildəyəm, zəminxarədə zəngülə vururam. (*Bir-iki ağız oxuyur, xoruz buraxır.*) Yox, bu da fıs çıxdı, xanəndə də olmamışam. Huş da yoxdu, səs də yoxdu. Bir də, Sovet hökuməti ifaçı-musiqiçilərə heykəl qoymur. Bəstəkarlara qoyur, xanəndələrə yox. O yadımdadı, onu unutmamışam, indiki kimi yadımdadı. Bakıda bir dənə də olsun xanəndə heykəli yox idi. (*Qəflətən heyratə gəlir, özünü itirir*) Bakı, Bakı... Bakı hardaydı, ə? Bakı nəyi idi, ay kişi, ay insan? Sən öl, başımdan sovuşub gedib. Məni uçurtmaq halaldı. Bu daha skleroz olmadı, millətə xəyanət oldu. Tapdım. Mən xalq düşməniyəm! Ay-hay... Xalq düşməninə heykəl qoyarlar? Əcəb... Nədən ölməyim də yadımda deyil. Bəlkə, müharibə qəhrəmanıyam, cəbhədə öldürüblər məni? Qoy bir bədənimə baxım, görüm deşik var? Güllə deşiyini deyirəm. Yoxdur. Güllə deşiyi yoxdur. Cürbəcür təbii şeylər var. Biri də indi lazım deyil mənə. Keçdi. Amma o məsələ yaxşı yadımdadı. Onu, şükür, unutmamışam.

**İmpotent olmadım bizim bu ellə,
Çiyimdə lopatka, əlimdə bellə.**

Bir dənə şüar buraxmaq istəyirəm: Bütün dünya heykəlləri, birləşsin! Yox, darmadağın eləyərlər lap. Heykəllərin inqilabına qarşı bütün dünya qalxar... Deyirəm, bəlkə, heykəllərin mahnı və rəqs ansamblını yaradım? Heykəllərin öz fəaliyyət dərnəyi! Lap elə teatr! Sən öl, nə olar! Müsibət! Dramaturqlar bizdə - Şekspir, Mirzə Fətəli! Rəssamlar bizdə - Rafael da Vinçi, Leonardo Rembrandt! Qiyamət teatr yaratmaq olar ölüldəndən! Ölüm və həyat. Deyəsən, burda bir az axmaqladım. Belə anda fikrə getmək məsləhətdi. Görəsən, necə fikirləşsəm yaxşıdı? Ayaq üstə, ya oturan yerdə? Heykəl ayağını postamentinə görə uzadar. Atalar deyib bunu. Nə vaxt, bilmirəm, yadımdan çıxıb. Hansı atalar deyib - bilirəm. Ögey atalar. Odur, hamımız ayıq və ayaq üstə düşünüb götür-qoy eləməliyik. Ayaq üstə. Oturmayın. Nə cana xeyri var, nə millətə. Adam ancaq həbsxanada oturmağa məcbur olur. Görəsən, heykəlləri nə üçün həbs eləmişlər? Uçurmaqdansa, yerindən götürüb, qazamata basmaq yaxşıdı. Məsələn, mən Stepan Şaumyanın heykəlini aparıb qoyardım Bayıl həbsxanasına. Təkadamlıq kameraya. Əvvəlcə lap məhkəmə də qurardım, iş kəsərdim. Tutaq ki, 10 il həbs cəzası, sonra da 10 illik sürgün - Xəzərin dibinə. Vallah, deyəsən, ağlabatan fikirdi. Mən ölüm! Əlimin altda bir dənə kağız, bir dənə də qələm heykəli olsaydı, götürüb Ali Sovetin, mən nə bilim, nə heyətənin məktub yazardım. Özü də rus (özgə) dilində ki, sonra deməsinlər filankəsin heykəli millətçidi. Yaxşı, ay camaat, millətçi deyiləmsə, deməli, beynəlmiləlçiyəm. İnternasional. (*İnternasional oxuyur*)

Yəni,

**Millətçi olmadım bizim bu ellə,
Çiyimdə lopatka, əlimdə bellə!**

Pah atonnan, ay gidi dünya! Millətçi olmamağım yadımdadı, di gəl, kim olmağım yox. Deyəsən, məndən bədbaxt heykəl yoxdur yer üzündə. Qoy bir də baxım bu andıra. (*postamentə baxır, başını bulayır*)

Bir dənə hərif görünür - H. Bəlkə H deyil, böyük N-dır? Bəlkə, mənə latın əlifbası vaxtında heykəl qoyublar? Əlifbaların üçü də yadımdadı, özüm yox... Deyəsən, fırlıdaq adam olmuşam. Bəlkə, qumarbaz? Yox, Sovet hökuməti qumarbaza heykəl qoymaz. Afərin olsun belə hökumətə ki, kim olduğumu yadımdan çıxarıb, harada yaşadığımı unutmamışam. Yeridiblər. Elə yeridiblər ki, 200 il ayaq üstə, ya ottux yerdə, əli yuxarı, ya əli aşağı dur bu torpaqda, fərqi yoxdur - səni tuncdan kim töküüb, qranitdən kim yonub - beynindən çıxmaz. Əlbəttə ki, vaxtaşırı, bax, indiki kimi gəlib səni uçurtmayalar. Hər şey yadımdadı, adımdan savayı. Bəs, din necə? Deyəsən, müsəlman olmuşam. Amma hardan bilmək olar bunu? Bu din məsələsində də bir az cəncələ düşdüm, deyəsən. Görəsən, adamın heykəli düzələndə heykəltəraş, türkün sözü, hər şeyi qayırır? Yoxsa, elə üzdə olanları? (*üst-başına baxır*). Yox, tapa bilmədim onu da. Yeri yadımdan çıxıb. Amma bilirəm, elə bir şey var idi məndə. Nə vaxtsa... Neyləyim mən, ay camaat. Gül kimi durmuşdum orda. Eh, gecələr mənim ayaqlarımın altında o qədər araş içiblər ki, gəl görəsən. Vay dədə, necə antisovet söhbətlər eşitmişəm mən burdan, necə! Yox, nə deyirsiz - deyin, amma heykəl olmağın müsbət tərəfləri də var. Görürsən, eşidirsən, istəsən də heç kəsin işinə qarışa bilməzsən. Necə qarışasan? His, tüstü... basır adamı, daha doğrusu, adam heykəli. Yayda lap dilxorçuluq olur bunun ucundan. Heç olmasa, ildə bir dəfə gəlib adamı şlanqdan yumurlar. Maşın yuyurlar, heykəl yumurlar. Maşın heykəli... Yaxşı, bəs, mənim maşınının heykəlini neyçin qoymayıblar? İndiki kimi yadımdadı, mən ölüm, əntiqə maşının var idi mənim - ZİS-110. Yox, ZİS-105. 110 kişidəydi - 01 - 01. Qara rəngli. Biri də Teymur Quliyevdə idi. Maşınlar da yadımdadı, rəhbərlər də. Özüm yadımdan çıxmışam. Ailəmi unutmamışam. Yaşadığım ev yadımdadı. Bax, bu boyda otaq var idi, heykəlim duran yerdə iri bir stol vardı. Nikolaydan qalma. Açılanda, ehey, burdan ora qədər uzanardı. Yeddi, bəlkə, on metr olardı, mən ölüm. Dayan, dayan, qonaqlıq olanda, üstünə ağappaq süfrə salardılar, bir dənə süfrə o boyda stolun üstünü örtərdi. Süfrənin də tən ortasında Q. Z. T. hərfləri tikilmişdi ipək sapla. Qadji Zeynalabdin Taqiev. Hacının malları ya satılanda, ya da təzə hökumətin adamlarının arasında bölüşdürüləndə, süfrə gəlib çıxmışdı bizə. Gözündə pensne olan bir kişi gətirmişdi. Ya babam idi, ya atam. İşə bax, süfrə yadda qalıb, ata, ya baba yox. Bu da, deyəsən, bolşeviklərin işidi. Ya da o süfrəni hazırlayan, toxuyan ustaların bacarığı, sənətkarlığı. Neyləyim, ay dədə. Bəlkə, gözündə, daha doğrusu, burnunun üstündə pensne gəzdiren kişi babam, atam yox, dayım olub? Dayım bizim evdə yaşayırdı, yəni? Axı, pensnesi tumboçkanın üstündə olardı, yanında stəkan, stəkanın içində qoyma dişləri, bir də kitab... dayan, dayan, hə, kitab... üstündə "Qılınc və qələm". Maksim Qorkinin poeması? Yox, əşşi kimsə bizimkilərdən yazmışdı. Deyəsən. Yox, bizimkilər "Gələcək Gün" romanını yazmışdı. Yaxşı, bəs, o pensneli kişi kimiydi? Sir-sifətdən bir balaca Molotova oxşayırdı. Hə, iki dənə çarpayı vardı. Birində o Molotova oxşayan kişi yatardı, o birində... Ay ana, sənə qurban olum, adın yadımdan çıxıb. Adın hardadır, ay ana? İki çarpayının tən ortasında, divarda şəklin də varıydı. Başına çəpəki beretka qoymuşdun... Bax, burda idi şəklin.

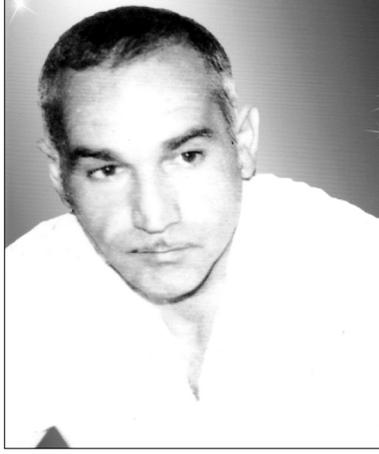
(*Bu yerdən başlayaraq Heykəl evi bəzəməyə başlayır. Mümkün olan avadanlığı, şəkilləri, qapı-pəncərə şəkillərini yerinə qoyur. Patefon gətirir, uşaq velosipedi tapır. Xülasə, səhnənin dekorlarını, atributlarını yerbəyer eləməyə, onları canlandırmağa başlayır.*)

Adın neyçin yadımdan çıxıb, məmə? Bəlkə, sağsan, məmə? Yox, mən azı, 20-30 ildi heykələm. Bəlkə, ondan da çox. Eh... Kül mənim heykəl başıma. Adə, ay Sovet hökuməti, atasını-anasını unutmuş adama da heç heykəl qoyarlar! Lap 5 dəfə Sosialist əməyi qəhrəmanı olsun, cəhənnəmə ki! Əslini-nəslini unudanlara da şəhərlərin meydanlarını verərlər? Günahdı, axı! "Günah" sözü də yadımdadı, anamın adı yox. İyi də yadımdadı anamın. Heykəl burnumdan da sovuşmayıb ana ətri. Krepdeşin paltarda, bax, burda, burda pəncərə varydı (*pəncərəni yerinə qoyur*), onun qabağında durub, hər axşam-üstü... hə, hə... maşın gözləyərdi. Maşın siqnalı... turacı siqnal - dad, məni tutdular, dad, məni tutdular. Ay millət, pəncərənin qabağında anam yox, mən durardım. Siqnal eşidən kimi qışqırdım: "Mama, mama, papa gəldi". ZİS-105. Şofer də Anatoli. Ay Allah, sənə qurban olum, maşının da, şoferin də adları yadımda, ata - ananı neyçin silmişən huşumdan? (*ağlayır*) Yaxşı, bəs, o maşında gələn kişinin, dəqiq atam olan kişinin gözündə pensne yox idi, axı. Bəs, bax, burdakı çarpayıda yatan kişinin... Tumbuçka burdaydı, üstündə pensne, içində qoyma dişlər olan stəkan, bir də Maksim Qorkinin "Qılınc və Qələm" romanı. Ancaq mənim pəncərə qabağında gözlədiyim kişinin ağzındakı öz dişləriydi, gözləri də yaxşı görürdü. İndiki kimi yadımdadı. Uşaqlığım da yadımdadı. Kaş uşaqlığının da heykəli olaydı. Niyə, görəsən, körpələrə heykəl qoymurlar? Əşşi, hamının uşaqlıq fotosu olmur? Qoy uşaqlıq heykəli də olsun. Bax, burda, vallah, indiki kimi yadımdadı, burada ramkada mənim uşaqlıq şəklim vardı, özü də tumançaq. Pensneli kişi hərdən ona baxıb, "qıqılı", "qıqılı" deyirdi. Bəlkə, babam idi o? Ay Allah, öldür də məni. Ölsəm necə, harada basdırırlar məni? Heykəl qəbiristanlığı var, görəsən? Sovet hökumətində gərək olsun, olmalıdır. Qurulan gündən elə vurhavurdu, uçurtha-uçurtdu. Xeyli qəbiristanlıqlar salmaq olardı bu məmləkətdə. Ölü heykəlləri diri heykəllər basdırardı. Bala heykəllərin üstündə ana heykəllər tuncdan, mərmərdən göz yaşı tökərdi. Ağı-bayatı deyərdi ana heykəllər. Ay kişilər, Kirovun yerində bir dənə nəhəng Göz Yaşı heykəli, abidəsi ucaltmaq lazımdır.

**Göz yaşı axıtdım bizim bu ellə,
Çiyində lopatka, əlimdə bellə.**

Hayif bizdən, hayif. Gül kimi millət ola bilərdik. Vaxtaşırı camaatımız susub, heykəllərimiz dil açmasaydı. Bəli, bəli, yer üzündə qoyulmuş heykəllər vaxtaşırı dil açırlar. Xüsusilə dövlət xadimləri, prezidentlər və, nəhayət, imperatorlar. Amma sözləri həmişə keçmir. Vay o gündən, dil açan heykəllərin səsi, sözü eşidildi... Onda həngamə başlanır. Neyləmək olar. Həyatdı da. Hamı diri ola bilməz ki! Hamının da heykəli ola bilməz. Odur, dünyada dediyimizdə çərxi-fələk elə dönür ki, hər bir milyon adamın yerinə bir heykəl ağız açıb danışmalı olur. Yəni, milyon adamın sinəsi, türkün sözü, dolur, dolur, dolur. Milyon məxluq bir yerdə, türkün sözü, sinəsini boşalda bilməz və onların yerinə heykəl danışmağa başlayır. Amma hayif bizdən, hayif. Çünki o milyon adamdan biri də bizim səsimizi eşidə bilməz, qadir deyil diri ət qulaq, ölü tunc ağızdan çıxan sözləri eşitməyə. Əslinə qalsa, bizim dilimizdə danışan bir kəs də yoxdur. Bəlkə də, var - bilmirəm... Odur, ay kişilər, heykəlləri çox uçurtmayın, birdən uçarlar. Qanad açıb uçarlar. Bir də görərsiniz, hər baharda uçurduğunuz heykəllər qatar-qatar düzülüb, odur ha, gəlirlər yer üzülə. Hara qonacaqlar? Bir də gördün... on tonluq heykəli sənənin damına qonmaq istəyir. Bax, belə, quşbazlar kimi fit çalacaqsan? Yoxsa, "kiş-kiş" deyəcəksən? Dədəm vay...

◆ P o e z i y a

Etibar ETİBARLI

AĞDAMA GEDƏN YOL

(Lirik poema)

– 1 –

Ağdama gedən yola bir topa daş tökülüb,
Daş deyil o,
daşlaşan qandı, yaşdı tökülüb.
Sanki o, Çin səddidir-
adlayıb keçmək olmaz.
Heyva kimi saralan kövşəni biçmək nədir,
Yansan da
o döşdəki bulaqdan içmək olmaz.
Bu səddən o tərəfə boylanmaq da yasaqdır.
Hay desəm, səsim çatan
Ağdam adlı şəhərim
indiyə mənə ən uzaq ulduzdan da uzaqdır.

Yaralı bir quş kimi,
qəfəsə düşmüş kimi
Sinəmdə yer tapmayan
qəlbim uçum-uçumda,
tək bircə addım atdım...
Arxadan səsləndilər:
-Dayan, -dedilər,- dayan!
Xəm xəyal vaxtı deyil,-
oyan, - dedilər,- oyan!
Sormadım niyə, neçin?
Yumruq boyda ürəyim

qəfil oxlanmış kimi sızladı için-için.
Axı, necə deyim ki,
qorxmayın, mən oyağam!
İllərdir soyumayan,
çalın-çarpaz dağ çəkib
yaşamağa qoymayan
dərdimdən də agaham.
Ay Allah, günümə bax!
Halalca torpağında
hədəfəm, nişangaham.

Başım üstə buludun
nə bir parça kölgəsi,
Nə də yol yoldaşımın
çarəsiz təsəllisi
ürəyimi ovutdu...
Baxdım,
yollara baxdım
gözlərimi yaş tutdu.
Məhrəm ləpirə həsrət,
mehrə, hənirə həsrət.
Susuz torpaqlar kimi asfalt cadar-cadardı,
Yollar mənə qıymadı-
xəyalımı apardı...

– 2 –

On bir il bundan əvvəl
burdan bir karvan keçib,
Ümitsiz ürəklərdə
sönmüş arzu-kam keçib.
O qaçqın karvanıydı...
Karvanın sarvanı yox!
Dərd çəkirdi ovsarı--
Nə ağlayanı vardı,
nə yaxın bir sımşarı.
Kimdir suçlu, günahkar?
Bu sualın, bəlkə də, min dürlü cavabı var.
Deməyin ötən ötüb!
Deməyin bitən bitib!
Hələ al qanım axır...
Köksümdəki yaramı dərdimlə sarıyırım,
Qəddi vaxtsız bükülən,
sonuncu didərginin bu yollara tökülən
yaşını arayırım!

Bu gün cənnət Qarabağ
haqsız hər bəhəsidir,
O Yeni Tariximin qanlı səhifəsidir.
Yolumuzu gözləyən dağları intizarda,
bağları bar gətirmir,
çölləri gül bitirmir.

El-obası sahibsiz,
 yurdu anasız qalib,
 gölü sonasız qalib.
 Baharı xəzan sanır,
 gül açmır Xarıbülbul.
 Qüssə-qəm içindədir,
 oxumur sarı bülbul!

* * *

İnləyir yağının tapdağı altda
 Dağ-daşlı Qarabağ, aran Qarabağ.
 Bu zalım gərdeşin ilğimdir sonu,
 Nə vaxt sağalacaq yaran, Qarabağ?!

Şəhərin dağıldı, kəndin dağıldı,
 Bəxtimin gözünə al qan sağıldı,
 Gördüyüm yuxudu, yoxsa nağıldı?
 Yoxdu halımızı soran, Qarabağ!

Bir müjdə gətirmir nə bahar, nə qış,
 Ölmək istəmirəm kama çatmamış,
 Varmı bir qarışın yasa batmamış?
 Qalib sızlamayan haran, Qarabağ?!

Dərmandır, məlhəmdir çiçəyin, otun,
 Axar bulaqların muğam-bayatın,
 Suyundan içərdi o köhlən atın,
 Hanı o yolları yoran, Qarabağ?!

Sən cənnətməkəndin, sən ay "bəxtəvər",
 Qaçqının, köçgünün düşüb dərbədən,
 Can üzən intizar nə zaman bitər?
 Üzdü qəlbimizi hicran, Qarabağ!

Ovutmur könlümü nə vədə, nə söz,
 Sənən dağım-dağım, ürəyin köz-köz,
 Üzmə ümidini döz, bir az da döz,
 Yolumuz üstündə duran, Qarabağ!

Açın sinənizi sipər tək, açın,
 Görün kimə qalib yurdum, yurd daşım.
 Cəbrayıl,

Zəngilan,

Qubadlı,

Laçın...

Tutub bənd-bərəni toran, Qarabağ!

Kəlbəcər dağların qoynunda bir tağ,
 Şuşan daş heykəldi,
 Ağdamın çırağ,

Yad əldə yadlaşır bakirə torpaq,
Qoymarıq qalasan viran, Qarabağ!...

* * *

...Sükutdan qanad taxıb
uçur, xəyalım uçur
sübh çağı külək kimi,
O canlıdır sinəmdə çırpınan ürək kimi.
Bax, bu da Qarabağın
mirvarisi, incisi!
Ağır yığnaq ellərin
gözəli, birincisi!
Ağdamım-dörd tərəfi
güllü, gülzar şəhərim,
İndi matəm libaslı--
ağ damları qaralan,
bayquşlar yuva salan
xarabazar şəhərim!
Acı bir tikan kimi
yaddaşımı göynədən
bu məşum mənzərəni
Alxanlılar,
Qazaxlar,
Horadizdə görmüşəm.
Tankın-topun saldıği
qanlı izdə görmüşəm.

- 3 -

Bura sükut çöküb,
ölü bir sükut,
Burda göy üzündən
çəkilmir bulud.

Küçə dağım-dağım,
evlər tar-mar,
Dindirsen, yarpaq da
dil deyib ağlar.

Baxımsız daş-divar
nə hala düşüb,
Fürsət "pöhrə verən"
qanqala düşüb.

Güllər qönçə solub -
görəni yoxdur.
Ağaclar bar üstə -
dərəni yoxdur.

Uçuq eyvanlarda
bir yas havası.
Qaranquş perikib,
boşdu yuvası.

Ot-əncər bitirib
daş döşəmələr.
Kimi haraylayım,
Haya kim gələr?

İnsan nəfəsi yox,
insan səsi yox.
Evlərin qapısı,
pəncərəsi yox.

Qolum heydən düşür,
dizim tərərdən,
Dilim necə varsın,
necə deyim mən?

Səsim silkələsin,
tutsun hər yanı:
"Ay qonşu, bu evin
yiyəsi hanı?"

Qonşunun evi də
bu evdən betər,
dərdi ürəyində,
özü dərbəder.

Xaraba binələr
boş kaha kimi.
Açıb gen ağzını
əjdaha kimi.

İlahi, həyətlər
gör nə gündədir?!
İnsansız saray da
bir viranədir.

O vaxt Qazaxlarda
qoca bir kişi,
uzaqdan çağırıb
mənə demişdi:

"Girmə, həyətlərə!
Oğul, dayan, dur!
Qayıt, dörd tərəfin ilan-çayandır.
İnşallah, qayıdar yurdun yiyəsi!
Ay bala, olmasa insan nəfəsi
ilan da çəkilməz öz yuvasına.
Bilirəm, bitəcək bu haqsız oyun..."

Gedənlər dönəndə el-obasına,
gələrsən, gəzərsən arın-arxayın."

Sona yetəcəkmi
bu hiylə, nifaq?
Abad olacaqmı
dağılan tifaq?
İçimdə boğulan
dözümə yazıq!
Alışıb yanıram-
özümə yazıq!

– 4 –

Üzündə qəm-kədəri
xəyalım dönür geri.
Qaçqın-köçkünüm kimi
onu əzizləyirəm.
"Dayanmayın, durmayın!
Gəlin, Ağdama gedək",-
deyən Aqil Abbasi
yürüşə səsləyirəm.

Ağdamdan Şuşayadək
o mənə yoldaş olsun.
Müqəddəs and yerimiz
bu bir topa daş olsun!...

Bu torpağın uğrunda
şirin canından keçən
minlərlə igidimin,
günahsız şəhidimin
ruhu səsləyir bizi!
Şuşasız Pənah xanın
Nəvvabın, Natəvanın,
"Mənsuriyyə Cabbarın",
dərdli Bülbülün, Xanın
ruhu səsləyir bizi!

Bəsdir, millət gah aşkar,
gah da pünhan ağladı.
Bəsdir, sətirlərimiz
yaş tökdü, qan ağladı.
Böyük Sabir deyərdi:
"Ağladıqca kişi qeyrətsiz olur,
millət urvatsız olur."
Gəlin, yanıb-yaxılan
bağrımıza daş basaq,
Gözümüzün yaşını
yasaq eyləyək, yasaq!

Siz - ey qələmdaşlarım!
 Ey, mənim həmyaşlarım!
 Ta qədimdən bu günə
 azmı dərd-ələm olub?
 Hökmdar Xətəinin
 bir əlində sərt qılınc,
 birində qələm olub.
 Geyək hər b paltarını!
 Əlimizdə zəhmli
 əsgər yarağı olsun.
 Çantamızda qələmlə
 güllə darağı olsun!
 Harayıma hay versin
 Vaqif, Adil, Ələmdar!
 Uzun bir yolumuz var!
 Ömrün müdrək çağında
 Ənvər qabağa düşsün,
 gedək çiyin-çiyinə!
 Varlığımız,
 ruhumuz,
 şəirimiz döyüşsün!...

Tanrım özü şahiddir-
 mən Qarabağ dağlıyam.
 Şirvanda doğulmuşdum,
 indi qarabağlıyam!...

* * *

Yol gəldim tarix boyu,
 düşməyə əyilmədim.
 Namərdlik, xəyanət nə,
 satqınlıq nə - bilmədim.
 Şərqi Odlar diyarı-
 yanan çırağı oldum.
 Tikansız bir gül kimi
 boy atdım köküm üstə -
 daim göz dağı oldum.
 Göyərdim, çiçəkləndim!
 Vaxt oldu, dara düşdüm -
 yalqızlandım,
 təkləndim.

Sənəmdən yox, həmişə
 kürəyimdən vuruldum.
 Zamanın rüzgarında
 dən-dən olub sovruldum.
 Fələyin ələyində
 zərrə-zərrə ələndim.
 Haqq dedim, baş qaldırdım,
 al qanıma bələndim.

Torpağım qarış-qarış
qanla sulandı, qanla!
Sakit axan çaylarım
qanla bulandı, qanla!

Bəsdir, daha doğranıb
parça-tikə olmağım!
Bəsdir, qart ağızlarda
yağlı kökə olmağım!
Bəsdir, daha tarixdən
"layla" dərsi aldığım!
İlğim kimi sonu yox
xeyallara daldığım!

Bundan belə yadların
yazdığı fərmanları
əlimlə pozacağam!
Mən Yeni Tariximi
qanımla yazacağam!...

Pambıqla baş kəsənə
"dayan" desən, əbəsdir!
Qan hərisi olana
"can-can" desən, əbəsdir!
Haqsız yurd dağıdanın
yurdu dağılmalıdır,
Axıtdığı günahsız
qanda boğulmalıdır!

...Qəmli dayanma sən də,
arxamca baxma belə.
Ağlama, Qaragilə!
Vaxt gələr,
görüşərik yazın gülşən çağında
yağıdan azad olan Qarabağ torpağında!
O taylı gülüm mənim,
gələrsən hökmən onda!
Açılsın Xarıbülbül,
sarı bülbül oxusun!
Saçlarına xına qoy,
Təbriz ətri qoxusun!
Əmin ol, yadımdadır,
gətirməsəm də dilə,
Köhnəlmir köhnə dərdim.
Üzülmə, Qaragilə!...

– 5 –

...Ey Rəvanqulu xanın
taxtında oturan "yan",
Sümsük köpəklər kimi yad artığı yalayan!
Yatmamışam, oyağam,
durmuşam səngərimdə!

Himə bənddir, hazırdır
silahım, süngərim də!

Sən, ey tarixi saxta!
Saxtadır dilin, adın.
Türk soylu "ərməni"nin adını oğurladın.
Məkr-hiyələ boyalı çeşid-çeşid üz desəm,
murdar sifətində var.
Yaxşılığa yamanlıq əqrəb xislətində var.

Sonu yox, haram yeyib halala hürənlərin,
Yad torpaqda yurd salıb,
daş-divar hörənlərin.

Yat, özgə qucağında!
Yat, doyunca xumarlan!
Yad qapısında yalman,
yad əlində tumarlan!

Qul ağasız yaşamaz!
Bu illət qanındadır.
Qürrələ, nə qədər ki,
sahibin yanındadır.

Gün gələcək, amansız
məhkəmə qurulacaq,
Bax, onda boş qalacaq
ağzındakı o yüyən,
belindəki o yəhər.

Gələr, o gün də gələr!
Qədim İrəvanıma Yerevanım desən də,
Mavi gözlü Göyçəmə
"öz Sevanım" desən də,
Sanma ki, əl-qol açıb
güllü-gülüstənində
əbədi bitəcəksən,
Sən köləsən, sən "hay"san,
hayla da gedəcəksən!

– 6 –

...Sən - qaragöz əsgərim!
Dayan, əlin tətikdə,
ayıq-sayıq, keşikdə.
Düşmənim boyun əysin.
Keçib bu daşın üstədən,
Qoy, irəli çıxım mən,
güllə sinəmə dəysin!
Sən al, intiqamımı!
Qoyma, yerdə qanıma!
Qoy, burda ölüm-qalım.
Sənə qıymaram, özüm
sonuncu şəhid olum!...

Naftalan-Quzanlı-Bakı
22. 07-10. 08. 2014

◆ Maksud İbrahimbəyovun 80 yaşı

Yaşamaq istedadı

Maksud İbrahimbəyov - bu adla soyadın özündə bir həmahənglik var; ad soyadı, soyad adı tamamlayır. Bəlkə onu tanıdığımızdan bizə belə gəlir?! Ola bilər, yəqin ki, elədir. Hər halda, Maksud İbrahimbəyov dedikdə gözəl bir yazıcının, konkret bir insanın - möhkəm iradəli, sərt təbiətli, bir qədər qaba və eyni zamanda, həssas, zərif, incə duyğulu bir insanın bitkin obrazı gözlərimiz önündə canlanır. Məhz belələri haqqında deyirlər ki, o, bənzərsiz insandır.

Maksud İbrahimbəyov - bu adda güclü bir enerji də var; heç şübhəsiz, sahibindən gəlir. Özü də bu enerjini o, doğmalarından, dostlarından əsirgəmir, təbiəti belədir - onlarla bölüşür. Hətta oxucularına da - ilk növbədə, elə onlara - bol - bol pay düşür bu enerjiden. Çünki bütün insani keyfiyyətlərini əsərlərinə ötürən yazıçılardandır; görünür, elə buna görə də əsərləri bu qədər işıqlıdır. Oxucunu didən, parçalayan, onu əzən heç nə yoxdur Maksudun əsərlərində.

Amma bütün bunlar o demək deyil ki, Maksud ipək kimi bir insandır. Əsla! Allah saxlasın onun dalamağından, qabalığından, məhvedici məsxərəsindən, hətta bəzən fiziki güc tətbiq etməyindən. Lakin xasiyyətinin bu cod tərəfləri elə-belədən, heç nədən üzə çıxmır. Onu buna vadar edəndə büruzə verir özünü. Və dərhal da, həmin andaca cavablarını alırlar. Bu, boksdan qalma vərdəşdir - buraxılan zərbəyə dərhal zərbə ilə cavab vermək; gəncliyində Maksud boksa gedirmiş, hətta gənclər arasında Bakı çempionu da olub.

Yadımdadır, 70-ci illərdə - Maksudun o zaman 40 yaşı olar-olmazdı, hələ gənc yazıçı sayılırdı - respublikanın tanınmış yazıçılarından biri mötəbər bir məclisdə rəsmi kürsüdən ona qarşı çox ağır ittihamlar irəli sürmüşdü, milləti, respublikamızı biabır etməkdə, alçaltmaqda, siyasi sərbətsizlikdə günahlandırmışdı.

Maksud həmin adama yazılı şəkildə elə bir od qoydu ki, təkəcə bizim respublikada yox, bütün SSRİ məkanında onu məsxərəyə qoyub elə ifşa etdi ki, ömrünün axırına kimi o, nəinki Maksud tərəfə baxmadı, ümumiyyətlə, həmin vərdəşini tərgitdi.

Maksud İbrahimbəyov həyatı düzgün qavrayan müdrik insandır; hələ gənclik illərində dostları, tay - tuşları çətinə düşəndə məsləhətə onun yanına gedərdilər və rahatlıq da tapardılar. O, sanki psixo-terapevtdir, yarıciddi, yarızarafat bir-iki kəlmə ilə, özünəməxsus yumoru ilə məsləhətə gələnə elə sakitləşdirir, onu elə istiqamətləndirir ki, həmin adam nəticəni özü çıxarır.

Maksud ölkədə tanınır, cəmiyyətdə kifayət qədər nüfuzu olan adamdır, amma şöhrət düşgünü deyil, heç vaxt da şöhrət üçün dəridən-qabıqdan çıxmayıb -

şöhrət özü gəlib onu tapıb. Maksud həyat prinsiplərinə, daxili qənaətlərinə uyğun *öz həyatını* yaşayır, yazıb - yaradır və gözəl bilir ki, vurnuxmaq, ora-bura əl atmaq mənasız işdir, bu yolla qazanılan şöhrət (lap dünya miqyaslı olsun), sabun köpüyü kimi bir şeydir, ömrü uzun olmur, üfürüldüyü kimi də bir gün partlayır.

Bütün bu keyfiyyətlər onda hardandır?! Yəqin ki, doğulduğu, böyüyüb boya-başa çatdığı ailədən - ata-anasından. Maksudgilin ailəsini yaxından tanıyanların şəhadətinə görə: "Anasından ona ağıl, enerji, qətiyyət və mətinlik; ensiklopedik biliyi ilə hamını heyrətləndirən atasından özünə arxayınlıq, inam və müdriklik keçib. Necə deyərlər, ancaq yaxşı ağacın yaxşı meyvəsi olur; o meyvələrdən biri də Maksud İbrahimbəyovdur. Belə ağacların meyvələri Azərbaycanın milli sərvətidir".

O, 1935-ci il may ayının 11-də Bakıda ziyalı ailəsində anadan olub. Elə bu şəhərdə də orta məktəbi bitirib, sonra Azərbaycan Dövlət Politexnik İnstitutunda təhsil alıb (1955-1960-cı illər). Müxtəlif illərdə tale onu SSRİ deyilən o böyük məkanın müxtəlif bölgələrinə, şəhərlərinə aparıb çıxarsa da: məsələn, iki il o (1958-1959-cu illərdə), Xam torpaqlarda - Qazaxıstan çöllərində inşaat praktikası keçsə də, iki dəfə, 1962-1964-cü və 1971-1973-cü illərdə - üst-üstə dörd il - Moskvada əvvəlcə Ali ssenari kurslarının, sonra isə, Ali rejissorluq kurslarının müdavimi olsa da, əsl həyat məktəbini böyüyüb boya-başa çatdığı həyətdə, məhəllədə - köhnə Bakı həyəti, köhnə Bakı məhəlləsində - Bakıda keçib, bir insan, bir kişi kimi orda formalaşmış, orda bərkilib, heç bir kitabda, dərslikdə yazılmamış insanlıq qanunlarını, əxlaq normalarını orda öyrənib. Və təbii ki, sonralar yazıçı kimi fəaliyyət göstərməyə başlayanda, ilk qələmə aldıkları uşaqlıq və gənclik illərinin xatirələri, yaşadığı mühit, gördüyü və tanıdığı insanlar oldu. Elə sonralar da o, əsasən, həyatda gördüyü, tanıdığı insanlardan yazdı; bu gün də özünə, öz sənət prinsiplərinə sadıqdır. Qısa, ədəbiyyatşünaslıq dili ilə desək, realist yazıçıdır. Amma hər gördüyünün surətini çıxarmır, hər hadisəni də olduğu kimi qələmə almır (indi heç fotoqraflar da belə etmirlər), o, həyatın düşündürən, oxucuya nəse verə biləcək məqamlarını seçir, qəhrəmanlarının daxili aləmlərinə nüfuz edib, bir yazıçı kimi yalnız onun - Maksud İbrahimbəyovun gördüyü çox incə nüaslara qabardır, insanlar arasındakı münasibətlərin ən gizli qatlarına işıq salır, onların özlərinə belə etiraf etmədikləri sirləri əyan edir. Bu məziyyətlər yubiley münasibəti ilə deyilmiş dost tərifləri - tost deyil (əlbəttə, o, buna da layiqdir), sadəcə olaraq, bunlar Maksud İbrahimbəyovun bir nasir kimi sənətkarlığının əsas cəhətləridir ki, əsərlərində bu və ya başqa dərəcədə - birində az, birində çox, "Ondan yaxşı qardaş yox idi" povestində isə, başdan-baş, bütün çalarları ilə - aşkar görünür.

"Ondan yaxşı qardaş yox idi" XX əsr Azərbaycan nəsrində xüsusi yeri və çəkisi olan bir əsərdir. Bu povest dünyanın bir çox dillərinə tərcümə olunub və bir sıra xarici ölkələrdə, bəzən hətta böyük tirajlarla nəşr edilib (səhv etməməyə, Moskvada "Roman - qazeta" deyilən çox populyar nəşrdə milyon yarım tirajla çıxmışdı). Rusiyada, Latviyada, Litvada, Ukraynada, Özbəkistanda, Gürcüstanda bu əsərə və onun müəllifinə böyük marağın şəxsən özüm şahidi olmuşam. Zənnimcə, bu marağa səbəb, ilk növbədə, əsərin milli koloriti, yazıcının bizim ədəbiyyatımızda oxşarı olmayan, milli-psixoloji çalarları ilə tamamilə yeni, diqqəti cəlb edən çox dolğun obrazlar yaratması və bu obrazlar arasındakı gərgin münasibətləri yüksək sənətkarlıqla verə bilməsidir.

Məlumdur ki, Maksud İbrahimbəyov əsərlərini rus dilində yazır. Amma bu, onun Azərbaycan mühitini, dediyim kimi, bütün koloriti ilə, obrazları milli xüsusiyyətləri ilə qələmə almasına mane olmur. Onun qəhrəmanları təpədən-dırnağa azərbaycanlılardır. Əksəriyyəti ləyaqətli, böyük ürəkli, qürurlu insanlardır. Elə ilk növbədə buna görədir ki, onlar oxucu diqqətini cəlb edir, ürək-

lərə yol tapır, xalq arasında populyardırlar. Bu gün Azərbaycanda çox yerdə, hətta avtobusda, metroda, dükanda-bacada insanlar, xüsusən gənclər, eşidirsən ki, söhbət əsnasında Maksud İbrahimbəyovun əsərlərindən - ən çox "Uşaqlığın son gecəsi"ndən, "Bizim Cəbiş müəllim"dən - bir çox deyimləri zərb - məsəl, atalar sözü kimi işlədirlər. Küçə ilə getdiyən yerdə birdən eşidirsən ki, biri o birinə deyir: "Alə, məsələ sosiskada döyül ey, prosto vnimatelni olmaq lazımdır" ("Uşaqlığın son gecəsi"ndəndir bu). Belə misallar çoxdur və bu da hər yazıçıya nəşib olmur ki, dialoqları xalqın dilinin əzbəri olsun.

Maksud İbrahimbəyovun təsvir etdiyi həyat da, qəhrəmanları da bəzəksiz-düzəksizdirlər, yəni, realıqda necədirsə - elədir; hətta rəğbət bəslədiyi, sevdiyi qəhrəmanlarını belə, oxucuya qüsuruları, zəif cəhətləri, qəribəlikləri ilə təqdim edir, özünəməxsus yolxucu bir yumorla onlara gülür. Yəni ki, əzizim, bu, canlı insandır, müqəvva deyil; bəli, həyat da elədir, təkçə ağ-qaradan ibarət deyil, rəngarəngdir, çaları lap çoxdur.

Dəfələrlə şahidi olmuşam; onun oxucusu tez-tez öz-özünə gülümsəyir, birdən də qəşş eləyib özündən gedir; yumoru o qədər gözənilməz və mənalıdır ki, necə biganə qalasan axı?.. Amma Maksudun sarkazmindən da keçmə - zəhərdir dili, opponentinə od qoyur. Bu zəhərdən o, bir ara publisist əsərlərində tez-tez, özü də gen-bol istifadə edirdi. "Publisistikaya mən iki konkret halda müraciət edirəm - deyirdi -birincisi - mənim olkəmin ləyaqətinə toxunulanda, ikinci - şəxsən məni təhqir edərlərsə...".

Elə həmin vaxtlar yazdığı "Qədim sfinks gülümsəyir" pyesində də məhvedici sarkazmın "parlaq" nümunələri çoxdur. Xüsusən, şəxsi mənafeyi, karyerası naminə Vətəni, torpağını satmağa hazır olan mənəviyyatsız, düşük jurnalist obrazı ilə bağlı səhnələrdə. Ümumiyyətlə, bu əsər XX əsrin əvvəlində Bakıdakı məlum neft BUM-undan bəhs edir və tənqidçi Vaqif Yusiflinin çox dəqiq yazdığı kimi: "Neft və milyonlar səltənətinin - Bakının və Azərbaycanın gələcək faciəsinin proloqudur".

"Qədim sfinks gülümsəyir" ("Нефтяной БУМ улыбается всем") pyesini xatırlatdım, "Mezazoy əhvalatı"nın üstündən keçə bilmərəm. Düzdür, Maksud İbrahimbəyov çox pyes yazıb, çoxlu sayda da bədii filmlərin ssenari müəllifidir (özünü də rejissor kimi bir neçə film çəkib), amma səhnə və kino dramaturgiyası sahəsində onun ən böyük uğuru, mənim zənnimcə, "Mezazoy əhvalatı" pyesidir. Bu pyes vaxtı ilə SSRİ Mədəniyyət Nazirliyinin keçirdiyi müsabiqədə birinci yeri tutmuşdu və o nəhəng ölkənin - indi sayı dəqiq yadımda deyil - bir çox teatrlarının səhnəsində, ən başlıcası, Moskvada dünya şöhrətli Malı Teatrın səhnəsində müvəffəqiyyətlə oynanılmışdı. Yeri gəlmişkən deyim ki, Maksud bu məşhur teatrın səhnəsində pyesi qoyulmuş, hələlik ki, yeganə Azərbaycan yazıçısıdır.

Mən bu sətirləri yazanda Maksud İbrahimbəyov 80 yaşın astanasındadır. May ayının 11 - i onun doğum günüdür; deməli, yubiley ərəfəsindədir. Onu yaxşı tanıdığımndan, bilirəm ki, belə tədbirləri, bu tədbirlərdə söylənilən tərifli nitqləri, atəşin sağlıqları sevmir; deyir ki, bu cür sözlərdən ətim çimçəşir.

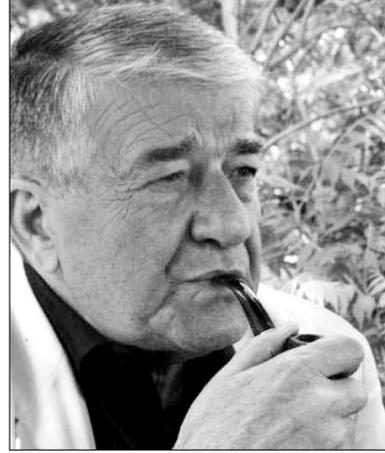
Bəs, nəyi sevir Maksud İbrahimbəyov? Azərbaycanı, millətini, Bakını! Daha nəyi? Ocağını, oğlunu, arvadını, bir də itini - bəli, bəli, itini. Dostlarla bir süfrə arxasında saatlarla istirahət etməyi də çox sevir. Və bu dünyada hər şeydən çox, yazı masasının arxasında oturub yazmaqdan həzz alır, yazmaq eşqiylə yaşayır. Elə olmasaydı, bu yaşda - 80 yaş lap çox olmasa da, az da deyil - beş-altı ilin ərzində iki pyes: "Qədim sfinks gülümsəyir", "Ülyahəzrətin roll-roysu" və bir də iki gözəl roman ("Qara paltarlı qadın", "Cəhənnəmdə sərən meh əsdi") yazmazdı ki...

Allah qüvvət versin. Yazmaq həvəsi qoy heç vaxt tərək etməsin Maksud İbrahimbəyovu!

İntiqam QASIMZADƏ

Seyran SƏXAVƏT

QAÇAQQAÇ

◆ *Roman-memuar**

"AZƏRBAYCAN" JURNALI, HACIQABUL VƏ NADİR CABBAROVUN ŞUŞA SƏFƏRİ

Mən İranın İsfahan şəhərində iki il tərcüməçi işləyib təzəcə Bakıya qayıdanda sağlın rejimi hələ hökmlü idi. İran şahı şahənşah Ariyamehr Rza Pəhləvi öz təkxi-tacında qərar tutmuşdu və onun bir-iki ilə yıxılacağını heç kəs ağına gətirə bilməzdi. Yəni, zaman o zaman idi...

«Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində, öz köhnə iş yerimdə fəaliyyətimi davam elətdirməyə başladım.

Təzəlikcə üç hekayə yazmışdım: «Mən kiməm?», «Yaz oğrusu» və «Madonnanın əri Fərəməz kişi» - onları qoltuğuma vurub «Azərbaycan» jurnalının Yazıçılar İttifaqının binasındakı redaksiyasına yollandım. Əkrəm Əylisli baş redaktordu və ondan başqa hamı işdə idi. İçəri girəndə gördüm ki, hayküydü, bərk mübahisə eləyirlər. Redaksiyanın əməkdaşlarının hamısı bir tərəfdir, deyirlər ki, İslam Rzayev böyük xanəndədi, təxminən otuz-otuz iki yaşlarında oğlan, mənə birinci dəfə gördüyüm, lopabığ, pırtlaşıq saçlı, eynekli, sifarişlə tikilən dikdaban çəkmə geymiş bir oğlan da deyir ki, İslam Rzayev xanəndə deyil. Ona diqqətlə qulaq asıb ləhcəsindən haralı olduğunu müəyyənləşdirmək istəyim boşa çıxdı. Mübahisə isə get-gedə qızırsdı; hətta arada bir elə qızırsdı ki, iştirakçıların hamısı danışdı və məndən başqa qulaq asan yox idi. Mən isə söhbətə qarışmırdım. Mənə elə gəlirdi ki, bu mübahisəyə qoşulmağa yer qalmamışdı və bütün yerləri, rus demiş, «zanit» eləmişdilər.

Tanıdığım uşaqlardan biri əlini yuxarı qaldırıb dedi:

- Yaxşı, yaxşı, yaxşı... bircə dəyqə... bircə dəyqə qulaq asın! - Üzünü lopabığ, pırtlaşıq saçlı, sifarişlə tikilən dikdaban çəkmə geymiş oğlana tutdu:

- Yaxşı, - dedi, - başa düşdük.

- Nəyi başa düşdünüz ee? - Dikdaban oğlan hikkəli idi.

- Yaxşı də... başa düşdük ki, İslam Rzayev xanəndə deyil.

- Bunu bayaqdan başa düşmək lazım idi, - tanımadığım oğlan tapança kimi açıldı.

- Sualım var də, bir dəyqə...

- Buyuracaqsınız... - Dikdabanlı bir siqaret yandırdı.

- Deyirsən ki, İslam xanəndə deyil, lap yaxşı, bəs, onda xanəndə kimdi?

- Əlibaba Məmmədov.

Ləhcəsindən haralı olduğunu qandıra bilməsəm də, zövqündən, mövqeyindən anladım ki, tanımadığım bu oğlan ya bakılıdı, ya da ətraf kəndlərdəndi.

- Bıy, qardaş, sən də burdasan... nə təhər qızmışıqsa, gəlməyini hiss eləməmişik... xoş gəlmisən.

- Sağ ol, - dedim.

- Sən elə vaxtında gəlmisən... yəqin, bizim mübahisəmizə qulaq asırdın.

- Hə... - dedim.

- Lap yaxşı... ay uşaqlar, - mübahisə iştirakçılarının hamısını nəzərdən keçirdi, - bax, içimizdə yeganə qarabağlı bu kişidi. Seyranın yaxşı səsi var, dost məclisində hərdən zümrümə eləməyi də. Gəlin ondan soruşaq, - üzünü mənə tutdu, - bayaqdan söhbətimizə qulaq asırdın...

Mən onun sözünü kəsdim:

- Qulaq asırdım, bilirsiniz nə təhərdi, mənim bu yoldaşa yazığım gəldi, - tanımadığım oğlanı göstərdim.

- Mənə niyə yazığınız gəldi ki? - Tapança yenə açıldı.

- Deyim də...

- Buyuracaqsınız...

Otaqda milçək uçsa, səsi eşidilərdi. Dedim:

- Sizə ona görə yazığım gəldi ki, başınız çıxmayan şeydən danışsınız. Bilmədiyə şeydən danışanların hamısı yazıxdı... Siz də onlardan biri.

Və mən sözümü qurtarmağımnan Əkrəm Əylislinin içəri girməyi bir oldu. Hamı özünü yığışdırdı. Mənim tanımadığım oğlana dediyim sözlə o qədər yox, ancaq Əkrəm Əylislinin zühur eləməsiylə bu mübahisəyə nöqtə qoyuldu.

Tanımadığım oğlan qıvrıla-qıvrıla qalmışdı. Əkrəm Əylisli üzündə ancaq özünəməxsus olan təbəssümlə hamıya bir-bir əl verdi, hal-əhval tutdu və mənə xüsusi diqqət ayırdı, necə olmasa, qonaq sayılırdım də:

- Bəy, sən necəsən? Nə yaxşı gəlmisən? - dedi.

- Yazı gətirmişəm... üç dənə hekayədi.

- Lap yaxşı... Seyranın hekayələrini sən oxuyarsan, - tanımadığım oğlana dedi, - bizim təzə işçimizdi, baş redaktorun müavinidi, tanış ol, Seyran, adı Nadirdi, Nadir Cabbarov, tanış olun.

- Biz tanış olmuşuq, - dedim.

- Nə tez belə, - Əkrəm dedi.

- Elə bir az bundan qabaq tanış olduq...

- Hə... lap yaxşı, - Əkrəm Əylisli bizim tanış olmağımızı mühüm bir məsələ hesab edirmiş kimi göründü və öz otağına keçdi.

Hekayələrimin taleyinə qaranlıq çökdü. Mənə elə gəldi. Yazığım gələn Nadir Cabbarov çox güman ki, yazılarıma qəmiş qoyacaq, bəyənəməyəcək. Buna möhkəm inandığıma görə, istədim baş redaktorun yanına gedib deyəm ki, Əkrəm müəllim, mümkünə mənim yazılarımı başqa adam oxusun, ya da vaxtınız olanda özünüz oxuyun. Bu fikrimdən vaz keçdim, fikirləşdim ki, yaxşı deyil; Əkrəm Əylisli mənə desə ki, onu tanımırsan - eləmirsən, niyə narahatsan, nə deyəcəm?

Özümlə özüm arasında yaranmış ani mübahisəyə son qoydum. «Heç nə deyə bilməz, gül kimi hekayələrdi. Bəyənməsə, Əkrəm Əylislidən də xahiş eləyərdəm, özü oxuyar».

- Yaxşı, verin də... verin yazıları, - Nadir Cabbarov dedi.

Mən hekayələri ona verib dedim:

- Cavab üçün nə vaxt gəlirəm?

- Üç gündən sonra...

- Üç gündən? - mən təəccübləndim.

- Hə... üç gündən... - O da təəccüblənib eynəyini yuxarı itələdi və öz otağına getdi.

Deyəsən, «Azərbaycan» jurnalı tempi qaldırır, camaat, yəni müəlliflər, bura verdikləri yazıların cavabını aylarla gözləməli olurdular. Ya redaksiya stilini dəyişib, ya da ki, bu Nadir Cabbarov bilmək istəyir ki, ona yazdığı gələn bu yazıçı kimdi - hər halda, ikisindən biridi...

Uşaqların hamısından soruşdum, yəni ortalığa dedim ki, ay uşaqlar, bu Nadir Cabbarov kimdi, bunu hardan tapıb gətiriblər, kimin adamıdır?

Uşaqların hamısının əvəzinə Natiq Səfərov cavab verdi:

- Bəy, - dedi, - Nadir Cabbarov bakılıdı, Şurabad kəndi var Qubaya gedən yolun üstündə, Sumqayıtdan bir az o yana, bax ordandı. API Lenində oxuyanda İsmayıl Şıxlının tələbəsi olub. Sumqayıtda müəllim işləyirmiş. Sən İranda olanda tənqid şöbəsində İntiqam Qasımsadənin əlinin altında işləyib. Əkrəm müəllim də gördü ki, bacarığı var, istedadlıdı, özünə müavin götürdü, - Natiq bic-bic gülüb üzümə baxdı, - yaxşı oğlandı, - dedi, - ancaq hərdən belə at getməz işləri də olur. Özün tanıyassan də, Allaha şükür, qayıdıb gəlmisən... Bax belə... Başqa nə maraqlandırır soruş, cikinə-bikinə qədər qoyum ortalığa.

- Özü nə yazır? - soruşdum.

- Bayaq dedim, axı... dedim tənqidçidi. Əruzunu, klassik ədəbiyyatı gözəl bilir.

- Bəs, müasir ədəbiyyatı?

Natiq bayaqkı kimi gülümsəyib cavab verdi:

- Ay canım-gözüm, klassikanı, əruzunu yaxşı bilən adam, yəqin ki, müasir ədəbiyyatdan da korluq çəkməz də.

- Olsun, olsun... nə deyirəm ki... - dedim.

Və qəfil Vidadi Məmmədov girdi içəri:

- Bıy, Sarı, sən də burdasan?

- Gördüyün kimi... - dedim.

- Yayınma... buralarda ol, işim var sənnən.

- İşə qayıtmalıyam ee, Vidoş...

- Hara?

- İşə də, işə... - dedim.

- Bəri bax, Sarı, iki il idi ki, çıxıb getmişdin İrana, «Ədəbiyyat-incəsənət» qəzeti çıxmırdı? Buna bax də... Kül o qəzetin təpəsinə ki, sən olmayanda «avariyaya» düşəcək... Bəh, bəh, bəəh... - əlini yellədi.

- Baaay, Vidoş, Vidoş, xoş gəlmisən! - Əkrəm Əylisli öz otağından Vidadi Məmmədovun səsinə eşidib gəlmişdi, - son vaxtlar tez-tez görürəm səni buralarda, - güldü...

- Nədi, deyirsən gəlməyək? - Vidadi soruşdu.

- Yoox, niyə, gəl... - ancaq sən tez-tez gələndə bir balaca narahat oluram, - Əkrəm Əylisli dedi.

- Niyə? - Vidadi ciddi qəbul eləyib gözünü ona zillədi.

- Bilirsən, Vidoş, qorxuram...

- Nədən? Bıy, nə deyir əə, bu...

- Bilirsən, Vidoş, - Əkrəm pencəyinin ətəyini geri itələyib sağ əlini cibinə qoydu, - sən çox azad adamsan, qorxuram sənə azadlığın bizim uşaqlara da sirayət edə, işlər tökülüb qala... əsas da bunların əxlaqından narahatam, qorxuram pozulalar...

- Qətiyyənlərə narahat olma, - Vidadi dedi. - Mən, bəy, bunların əxlaqını poza bilmərəm. Bunların hamısı qarqu zənbillərini götürüb kənddən Bakıya gələndə hazır gəliblər, - Vidadi elə bil hansısa iclasın tribunasında çıxış eləyirdi, - azadlıq məsələsinə də çox qısaca olaraq toxunmaq istəyirəm. Azadlığın bunların heç birisinə dəxli yoxdu, olmayacaq da. Hamısı burdadı də, - Əkrəm Əylislinin qolundan tutub ehmalca qırağa çəkdi, - bir bax da bunlara... baax... hamısı «Leyli-Məcnun»da Məcnunun azad elədiyi qullara oxşayır - hamısı quldu, qorxub eləmə...

Otaqda qopan gülüş sədalarından Vidadi şeşəlləndi, bir az da dərinə getdi:

- Bax, görürsən, sən bura gələnlər kimi hamısı tökülüşüb gəlib, görsünlər baş redaktor nə deyirsə, gülsünlər, özlərini istədsinlər. Götürək elə görkəmli tərcüməçimiz, əziz qardaşımız Natiq Səfərovu; metr yarım boyu var, kəstiyumunu detmirdən (uşaq məqazini nəzərdə tutulur) alır, bu, istəsə də pozula bilməz, anadangəlmə şans yoxdu. Pozulmaq üçün imkan lazımdı, o da bunda heç vaxt olmayıb, bundan sonra da olmayacaq... bax belə...

Vidadi Məmmədovun nitqi əvvəldən axıra otaqdakıların gülüşü, qəh-qəhəsi ilə müşahidə olunub sona yetən kimi Əkrəm Əylisli yekunlaşdırmaq iddiasında bulundu:

- Əlbəttə, sənə dediklərinə həqiqət var...

Vidadi onun sözünü kəsdi:

- Bəy, icazə ver sən dediyini bir balaca redaktə eləyim; «həqiqət var» yox, həqiqətdir!

Vidadi Məmmədov sözə, bəlkə də, hamıdan çox həssas, damarlarında qan əvəzinə yumor axdığına görə ürəyi də yumorla döyünən, dünyanın ən ciddi, hətta ən qəddar adamı ilə də uğurlu zarafat eləməyi bacaran, tükü tükədən seçən, kövrək, şifahi xalq ədəbiyyatı səviyyəsində sərrast, Allahın özü qədər azad, istiqanlı, ifadəli gözlərində dünyanın kədərini olduğu kimi, ilkin vəziyyətində - bakirə gəzdirən, ömrünün sonuna qədər bu kədəri zədələməyən, haqqı nahaqqa verməyən, heç kəsi incitməyən - heç kəsə də inciməyən, külli halında götürəndə cəmiyyətlər tərəfindən qəbul olunmayan çox nəhəng bir istedad sahibi idi. Mənim səmimiyyətimə inansaydınız deyərdim ki, o Hitlernən də zarafat eləyə bilərdi. Bizim dövr ədəbi mühitində isə kişinin oğlu söz sahibi idi, «Vorzakon» kimi bir şey idi - avtoritet. Cəmiyyətin onu qəbul eləməməsi məsələsinə gəlincə, burda hər şey qarşılıqlı idi; o da cəmiyyəti qəbul eləməirdi - futbol dili ilə desək, qolsuz bərabərlik. Ədəbiyyat məsələlərində onun rəyi hamı tərəfindən qəbul olunurdu - onun kəsdiyi başa sorğu-sual yox idi; kəsdiyi başa... söhbət yazıçı başından gedir ha...

Vidadi Məmmədov haqqında dediklərimi onu tanıyanların hamısı mənəvi notarius kimi təsdiq eləyərlər - bir an belə tərəddüd etmədən... baxmayaraq ki, təsdiq eləməyə ehtiyac olmayıb, heç vaxt da olmayacaq.

...Əkrəm Əylisli, deyərsən, Vidadi Məmmədov pərdəsində köklənmişdi və otaqdakıların da hamısı, hərəsi öz imkanı daxilində bir az Vidadi olmuşdular.

- Bura bax, bizim bu İntiqam Qasımzadə haqqında nə deyə bilərsən?

- İntiqam haqqında fikrim çoxdan formalaşmışdır qurtarıb, ona görə də qısa deyəcəm: İntiqam Qasımzadə Yazıçılar İttifaqında doğulub, göbəyini də burda kəsiblər, burda da basdırıblar.

Qabağa İntiqam özü düşdü, nə təhər qəh-qəhə çəkdisə, hamımız da, indiki dildə desək, onu dəstəklədik, qoşulduq ona. Hamımız güldük qurtardıq, İntiqam sakitləşmək bilmirdi. Vidadi ona dedi:

- İntiliş, sənə çox gülmək olmaz ee, çəlimsiz şeydən...

Və hər şey təzədən başladı, İntiqam yenə hamıdan axıra qaldı.

Əkrəm Əylisli gözlərinin bulağını dəsmalla silib mərhəməyə bir baxışla Vidadini süzüb dedi:

- Bəri bax, Vidoş, sən bilirsən, İntiqamın göbəyini harda basdırırlar?

- İkinci mərtəbədə, yerini bilirəm. İntiqam tək deyil ki... Orda kəsilib basdırılmış göbəklər çoxdu.

- Nə qədər olar? - Natiq Səfərov maraqlandı.

- Deyim də sənə... Əgər o göbəkləri uc-uca düzsən... burdan... Fəxri xiyabanacan olar...

Gülüşdülər, qəh-qəhələr ərsə dirəndi...

Əkrəm Əylisli əl çəkmirdi:

- Vidoş, sən o göbəkləri görsən, yiyələrini tanıya bilərsən? Maraqlıdır də...

- Yox, tanıya bilmərəm... - Vidadi Əkrəm Əylislinin nə demək istədiyini göydə tutdu, - tanıya bilmərəm...

- Bəs, niyə?

- Çünki mən mədə-bağırsaq məsələləri üzrə mütəxəssis deyiləm, həm də özümü qana salmaq istəmirəm...

- Bir sualım da var, - Əkrəm Əylisli ısrarlı idi.

- Bəy, - Vidadi gülə-gülə dedi və onun təbəssümü eləmək istədiyi etirazı bəri başdan əritdi; elə özü də belə qeyri-adi bir müsahibəyə meylli idi, - bu, əməlli-başlı intervü oldu ki, yaxşı, - bir balaca minnət də qoydu, - buyur, - dedi.

- Vidadi, Nadir Cabbarov haqqında nə deyə bilərsən, mənim təzə müavinim...

- Bu Nadir Cabbarov elə adamdı ki, onun haqqında heç bir mötəbər mənbə yoxdu. Bizim sistemdə təzə adamdı. Hər halda, təzə-təzədi də. Ona görə də bütün köhnələri, - mənə baxdı, - bu Sarıdan başqa, ömürlük məzuniyyətə buraxmışam, elə Nadirən oturub-dururuq. Hər axşam işdən sonra bir yerdə oluruq.

- Hər axşam? - Əkrəm dedi.

- Hər axşam.

- Bu təhlükəli.

- Niyə? - Vidadi soruşdu.

- Sən onu yoldan çıxarda bilərsən...

- Narahat olma, bəy, Nadirin, ümumiyyətlə yolu yoxdu. Mən onu olmayan yolundan yox, bataqlıqdan çıxarmaq istəyirəm, yəqin ki, beş-on ilə nail olaram. Nadirin tərcümeyi-halında yeganə üzə sürtməli bir şey varsa, o da İsmayıl Şıxlının tələbəsi olmasıdır, hələlik başqa müsbət bir şey gözüme dəymir.

- Nadir, Vidadi düz deyir? - Əkrəm Əylisli soruşdu.

- Qəmin kəm, Əkrəm müəllim.

- Əkrəm müəllim, - Vidadi dedi və cibindən bir kağız çıxardı. Kağız elə bil Vidadinin cibindən yox, it ağzından çıxmışdı; əzik-üzük, yumrulanmış, kirli.

Vidadi dedi:

- Bəy, qulaq as, hamınız diqqətlə qulaq asın. Sırağün işdən sonra Nadir, Tofiq Bayram getdik «Qəşəng» restoranına, padvala, Şəfiqənin yanına. İki bakılıni tanış eləmək üçün bir mərasim düzəltdim. Vaxt-vədə yetişəndə Tofiq Bayramın şərəfinə tost demək üçün sözü verdim Nadirə. -

Əlindəki kağızı dizinin üstündə sığallayıb davam elədi, - Nadir ayağa durdu, onun dediyi tostu yazmışam, çünki yadda saxlamaq qeyri-mümkündü. Necə deyibse elə, qulaq asın, oxuyuram: «Əşədi-ehtiyac ovqatının məhvər zorundakı təntənəsinin ilkin, bakirəlik səviyyəsinin təfərrüatlar pırtdaşığının mütəmadiliyi çərçivəsinin darlığındakı ehtimal kəmliyinə bər-zedd timsalının müşküləti, məhdidi eşqin dəyər rəmzinin lacivərd heykəl cütlüyündə darmadağın təəssüratının zirvə mənşəyinin əzimi-fərqinə varmaq eşqində bulunanda zikr eləyirsən ki, Tofiq Bayram cüssəsinin sağlığına badeyi-nuş həndəvərində içmək şərəf deyilsə, əcəba, bəs, nədir?»

Otaqdakıların barmağın kəsən olsaydı, xəbərləri olmazdı. Adam gülməkdən heç vaxt yorulmayıb. Ancaq bunlar yorulana qədər güldülər, güldülər və yuxarıda dediyim kimi dirəndilər...

Nadir də güldürdü, ancaq bu gülüşün alt qatında bir çaşqınlıq pərdəsi də görünürdü; hələlik o, Vidadinin bu gözlənilməz təqdimatının məqsəd və vəzifələrini özü üçün tam, qəti müəyyənləşdirə bilməmişdi...

- Bu da sənin təzə müavinin, a bəy, - gülümsədi, - Tofiq Bayram Nadiri birinci dəfə görürdü, dəli olmuşdu ki, aaa, bu nə deyir, aaa, bunu kim tapıb gətirib aaa... Bax, belə... Yaxşı, mən getdim. Sarı! Sarı, düş qabağıma.

Çölə çıxan kimi dedim:

- Əə, bu, İslam Rzayevi bəyənmir ee. - Bir növ, satqınlıq elədim.

- Eybi yoxdu, bəyənər, az qalıb...

Əvvəl onu qucaqladım, sonra qoluna girib dedim:

- Vidadi, Allah səni güldürsün!

O, indiyənəcək görüb-duymadığım bir tərzdə üzümə baxıb astadan, pıçiltı ilə dedi:

- Məni güldürmək çox çətindi... Qurban olum Allaha da...

Vidadinin həmişə kədərli gözlərini heç vaxt belə kədərli görməmişdim. Mən onun: «Məni güldürmək çətindi» sözlərini bir az da «məni sevindirmək çətindi» kimi eşitdim...

Nadirle dostlaşmışdıq. Hekayələrimi bəyənmişdi, indi qalırdı İslam Rzayevi bəyənməyi - o da olandan sonra canbir-qəlb olasıydıq...

İndi işdən sonra bir yerə getməli olanda üçümüz olurduq. Təsədüfün gətirib bizim məclisdə oturduğu adamlar da olurdu - bunsuz olmaz.

Nadirdə də, Vidadidə də pul olurdu - ancaq olmasaydı, ondan yaxşı idi. Mən İrandan təzə qayıtmağıma görə pulum-param var idi. O vaxt Azərbaycan dili sponsor sözünə hələ vətəndaşlıq verməmişdi; sponsor sözünü «qaz» əvəz eləyirdi və qaz da mən idim. Mənim qaz olmağım ictimai əsaslarla və könüllü idi.

* * *

İşin axırı idi. İki də - Nadir və Vidadi Yazıcılar İttifaqının qabağında bitmişdi. Yaxınlaşıb salam verdim, ancaq hal-əhval tutmadım və bu da təbii qəbul olundu, çünki hər gün görüşən adamların bir-birinə «nə var, nə yox» deməsi süni görünürdü və ən yaxşı halda, duzsuzluq idi.

Soruşdum:

- Vidadi, pulun var?

- Belə də...

- Nadir, pulun var?

- Belə də...

Onların cavabını eşidəndən sonra bir lətifə danışdım ki, kefləri açılsın. Dedim:

- Bir gün bir qız ərə gedirmiş, diribalanın birisi imiş, Araz aşığınan, Kür də topuğundan bir az aşağı. Toydan sonra bəy evinə gedəndə nənəsi görür ki, nəvəsinin gözləri dən yemiş çəpişin gözləri kimi parıldayır, alışıb yanır. Nənəsi qızdan şübhələnir, deyir ki, ay bala, de görüm heç olmasa qızsan? Qız cavab verir ki, belə də...

Gülüşdük və gülüb qurtaran kimi Vidadi məni dilimdən tutdu:

- Biz də o qızın günündəyik... Məlum məsələdi, çox sağ ol, üzün də ağ olsun. De görək, heç olmasa sən qızsan?

- Qızam, - dedim.

- Onda gedək, Şəfiqə gözləyir...

- Mən bir araq ala bilərəm. - Nadir dedi.

Vidadi etiraz elədi:

- Bizə ayağı sürüşkən adamın arağı lazım deyil, bu, pis nəticələr verə bilər, indiyəcən namus-qeyrətnən yaşamışıq. Sarı özü hər şeyi həll eliyəcək. Düzdü, Sarı?

Vidadi hər şeyi mənim boynuma qoymaqla Nadirin son kapitalını qorumaq fikrindən çox uzaq idi, məqsəd Nadirin bir araq qeyrətində olan pulunu özü üçün, qara günə saxlamaqdı. Bu cümlədə «qara gün» sözü yeyib-içəndən sonra «taksiyə minib getmək» kimi başa düşülməli idi.

- Xoş gəlmisən, ay Vidadi. - Şəfiqə xanım pişvazımıza çıxmışdı, - dostların da xoş gəlib...

- Sağ ol, sağ ol, bir az tez elə... - Vidadi dedi.

Şəfiqə xanım Nadiri də, məni də qırx dəfə görmüşdü, ancaq heç birimizin adını bilmirdi, deyəsən, Vidadi ona bəs eləyirdi...

Vidadi mənə arxayın olub çox gen-bol bir sifariş verəndən sonra ortalığa dedi:

- Zakazı Vidadi verə, pulu da Seyran.

- Niyə, - dedim, - mənənən başqa adam yoxdu?

- Var, - dedi, - Kamil Vəli də işə yarıyar, bir şərtənən - qəbul imtahanlarından sonra...

- Qəbul imtahanının şot verməyə nə dəxli var ki... - Nadir bir az dərinə getmək istədi.

Vidadi hərif deyildi ki:

- İmtahan vaxtı başı qarışıq olur də, vaxtı olmur. - Nadirin üzünə baxıb gülümsəyəndən sonra, - sən də çox faydalanmışan Kamil Vəlidən gərək ki...

- Olub, olub, sənün üzünə...

- Lap Hüseyin Arif kimi dedin ee. - Vidadi dedi, - Şəfiqə bu restoranın yaraşığıdı... Harda qaldı ee bu?..

Vidadi xoşlayırdı ki, hər şeyi gətirib stolun üstünə düzəndən sonra arağı birinci Şəfiqə özü süzsün, belə də oldu.

Vidadi stolun üstünə nəzər salıb badəni aldı ələ:

- Bəşəriyyətin sağlığına!

Nadir üz-gözünü turşudub etiraz elədi:

- Bəşəriyyətin bura nə dəxli var, axı...

Vidadi onun üzünə dik-dik dedi:

- A bala, bizim bəşəriyyətə dəxlimiz olmasa da, bəşəriyyətin bizə dəxli var. Arağını iç, tanrına təpik atma. Əvvəl bəşəriyyətin sağlığına içəcəyik, ondan sonra keçəcəyik fərdi sağlıqlara, bildin?

- Bildim.

İçdik.

Şəfiqə xanım stolların arasında fırfıra kimi fırlanırdı, hamıya canı-dildən qulluq eləyirdi. Ancaq Vidadiyə elə gəlirdi ki, o qadın restoranda oturanlardan da, Nadirdən və məndən də çox ona xidmət eləyir. Müştərilərin də «Ay Şəfiqə» sözünə boğazdan yuxarı «haycan, bəli, baş üstə, bu saat gətirəm» kimi cavablar verir.

- Vuraq, - Nadir arağı götürüb süzmək istəyəndə Vidadi qoymadı.

- Nadir, sən süzmə, şüşəni ver Sarıya.

- Niyə ki, - Nadir təəccübləndi.

- Sən bədənin deşiyinə düz tuşlaya bilmirsən, arağı yerə tökürsən... gözündə problem var sənin. Qabaqda xeyli sağlıqlar var hələ, - bic-bic gülümsəyib mənə baxdı, - çətin bir arağnan başa gələ.

Nadir arağı qaytarıb yerinə qoyan kimi Vidadi tərəfdən mənə təklif olunan «vəzifəm» layiqincə əməl elədim.

Vidadi bədəsini ikimizlə də toqquşdurub dedi:

- Avropanın sağlığına!

Nadir yenə də üz-gözünü turşudub etiraz elədi:

- Avropanın bura nə dəxli var, axı?.. Bəs, demişdin bəşəriyyətin sağlığından sonra fərdi sağlıqlar olacaq?

- Fərdi sağlıqdı də, - Vidadi istehza ilə dedi, - bəşəriyyətin sağlığından sonra Nadirin sağlığı, Seyranın sağlığı çox cılız görünər. Bəşəriyyətdən sonra yalnız qitələrin sağlığına içmək məntiqi görünə bilər. Bəşəriyyət, sonra Avropa yaxşı səslənir. Yoxsa bəşəriyyətdən sonra Nadir?! Arağını iç, tanrıya təpik atma... Mənə də az qəmiş qoy, yoxsa...

İçdik.

Mən öz vəzifəmin icrasını davam etdirirdim.

Vidadi bədəni aldı ələ:

- Afrikanın sağlığına, - Vidadi bu dəfə Nadirin etirazını gözləmədən əlavəsini də elədi, - necə olmasa orda qohum-əqrəbamız çoxdu - qan qohumlarımız, elə ağıl qohumlarımız da.

Asiya qitəsinin sağlığından sonra araq şüşəsi boşaldı. Vidadinin araq şüşəsinin boşluğuna yazığı gəldi elə bil; o, boşluğu sevmirdi, boş şüşə, boş adam, boş cib, boş baş, boş söhbət... Vidadinin bütün bu boşluqları görəndə gözü yox idi... boş bədə... O, boş bədəni götürüb başı üstə qaldırdı, Şəfiqə onun bu hərəkətini göydə tutdu. Vidadinin keyfi dupduru durulmuşdu, baxanda dibi görünürdü. Şəfiqə ikinci arağı stolun üstünə qoyub getdi.

Birinci araqdan, teatr dili ilə desək, birinci pərdədən sonra antrakt elan olundu. Hərəmiş damağımıza bir siqaret qoyub tüstülənirdik - stolumuz balaca zavoda oxşayırdı.

Vidadi əvvəl mənim, sonra da arağın üzünə baxan kimi mən öz işimi bildim. Vidadi dedi:

- Arağı belə süzəllər ee...

O, bədəni götürdü:

- Nadir, deməli belə... Avropanı dedik, Afrikanı əldən çıxartdıq, Asiyanı da deyəndə araq qurtardı, ayağı ağır imiş... Hə, Nadir, indi neçə qitəmiz qalıb?

- İki...

- İki yox, üç...

- Üç niyə ee?

- Ay bisavad, Avstraliya bir, Amerika iki, Antarktida da üç...

- Ay Vidadi, Antarktidada canlı yoxdu, axı...

- Səhvin var, a bala, Antarktidada elmə məlum olmayan milyardlarla canlı yaşayır... elə biri ağ ayı...

- Ay Vidadi, onda heç olmasa Amerikanı ixtisara salaq də...
- Niyə?
- Orda kapitalizmdi, mənfur kapitalizm!..
- Elə bu? - Vidadi soruşdu.
- Bir də ki, onlar bizim düşmənimizdi, axı.
- Qoy düşmən olsun, eybi yox, biz öz qanacağımızı göstəririk, qanacağımızı... Nadir...
- Hər şey gərək sənənən çıxırsa də...
- Bəli, - Vidadi cavab verdi, - hər şey, düz deyirsən, əvvəlcə mənənən çıxmalı, sonra xalq arasında yayılmalıdı - ümumxalq malı...
- Yaxşı... - Nadir razılaşdı, - de də, içək.
- Mənfur kapitalizmin beşiyi olan Amerikanın sağlığına! - Vidadi badəni başına çəkib yerə qoydu: taraqq!
- Biz də ona qoşulduq, ancaq taqqıldatmadıq.
- Yenə adama bir siqaret, yenə balaca zavod...
- Vidadidən səmərələşdirici təklif gəldi stolumuza:
- Deyirəm, bəlkə, Antarktidaynan Avstraliyanın sağlığına yarımçiq badələrdə içək, - Nadirin üzünə baxdı, - ona görə deyirəm ki, fərdi sağlıqlara da ara qalsın.
- Mənnən olsa, gülüm oğlan, elə o ikisinin sağlığını birləşdirərdik. - Nadir təkliflə cavab verdi.
- Sən nə danışırsan? - Vidadidən etiraz gəldi, - arada inciklik olar... Deyirlər nooldu elə bizə çatanda... Bir də ki, ay Nadir, bir fikirləş də. Xəritədən başın çıxır? Biz onları, özü də yarımçiq badəynən necə birləşdirə bilərik, Antarktida hardadı, Avstraliya harda? Bir başını işlət də... danışıanda.
- İki qitəni də əldən çıxardandan sonra Vidadi dedi:
- Həə... bax, indi bir siqaretdən sonra fərdi sağlıqlara keçmək olar. Nadir, hazırlaş Seyran haqqında sağlıq deyəsən... Şirin sağlıq denən ee, - qaş-gözüünü oynatdı, əli ilə stolu göstərdi, - bu günün sabahı da var ee, onu da nəzərə al... Özü də səni and verirəm dədələrimizin üz qoyduğu torpağa sadə cümlələrnən deyərsən, Tofiq Bayramın sağlığı kimi qəliz olmasın...
- Ay şarlatan, - Nadir başını buladı, - Seyran, Tofiq Bayramnan görüşməmişdən qabaq özü məni öyrətdi, dedi, Nadir, bilirsən də, Tofiq tər-təmiz, duru dildə şeir yazan adamdı, tost qəliz deyərsən, məzələnək, görək nə deyir. Özü məni öyrətdi.
- Mən öyrətdim? - Vidadi soruşdu.
- Sən öyrətdin!
- Mən öyrətdim, sən öyrənməyəydin də...
- İndi elə deyərsən də... gülüm oğlan.
- Bəs, nə bilmişdin? İnsan öz ağılıyan hərəkət eləməlidir; özündə olmayan da məcburdu ki, başqasının ağılıyan hərəkət eləsin - çarəsi yoxdu, sən kimi... Yaxşı, dediklərimi təndürüst nəzərə almaq şərt ilə Seyran haqqında bir tost...
- Nadir badəni götürdü:
- Məclisimizdə bayaqdan bəri hökm sürən sərsəri tostar seriyasından sonra başqa abi-havaya köklənmək çətin olsa da, deyəcəm. Seyran qardaşımı o gözəl hekayələrə görə təbrik eləyirəm. - Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev səviyyəsində... Haqverdiyev stili, Haqverdiyev yanaşması, öz obrazları ilə Haqverdiyev anlaşması və Haqverdiyev barışmazlığı...
- Nədi, indi Haqverdiyevin sağlığına içirik?
- Vidadi, - Nadir bir az incik şəkildə müraciət elədi, - Haqverdiyevin də sağlığına içə bilərik, çünki Seyranın da sağlığı onun içində gedir, bir söz

adamı, bir yazıçı kimi Seyranın nəsri videonəsrdi, onun yazdıqlarını mən oxumuram ee, görürəm...

...Mən bu sətirləri yazanda Vidadi də, Nadir də dünya ilə çoxdan vidalaşmışdılar. Mən Nadirin adından yaza bilərdim ki: «Seyran zamanəmizin dahi yazıçılarındandır». Yazmadım, çünki mənim haqqımda tost deyəndə dahi söhbəti olmayıb, axı, deməyib, axı. Ona görə də yazmadım. Nadirin, Vidadinin yoxluğunda kim mənə sübut eləyə bilərdi ki... Ancaq yuxarıdakı söhbət, Haqverdiyev sayağı nə vardısıa olub - ona görə də yazdım. Əlbəttə, bu cümlələr potensial ağzıgöyçəklər üçündü və mənim səmimiyyətimə şübhə eləməyənlərə aid deyil.

Vidadi bir balaca özünü yığıdırmışdı; Nadirin ciddiliyini qəbul eləyib dəyəneyini yanına sıxmışdı. Nadir də bundan istifadə eləyib sözünə davam eləyirdi:

- Mən çox qısa müddətdə Seyrana öyrəşdim, ona uyuşdum. Evində olmuşam, evimdə olub. Mənim üçün çox məhrəm oğlandı Seyran. Ona görə də təvəqqə eləyirəm içək onun sağlığına. Öpürəm, qaçaş...

- Eşitdim bu yaxınlarda Şurabada da gedib çıxıb, - Vidadi xüsusi bir əda ilə dilləndi.

- Getmişdik, bəli. - Nadir dedi, - nədi ki?

- Mən bilən, çox tezdı... Bunu, - məni göstərdi, - indidən aparıb ata yurduna dadandırma... Mən sizdə bir-iki dəfə olmuşam, çox saf adamları, atan-anan da, qardaşların da... Bu Sarını ata yurduna aparanda mənən məsləhət eləsəydin, deyərdim ki, hələ tezdı, sonra... sonra baxarıq...

Vidadi zarafatından qalmırdı ki, qalmırdı - kənardan baxan olsaydı, mənim haqqımda nə fikirləşərdi Vidadinin sözlərindən sonra? Nə fikirləşəcəkdı? Fikirləşəcəkdı ki, bunun geyiminə-keçiminə bax, ancaq özü «tryapkanın» biriymiş.

Mən özümə elə cildə saldım ki, guya Vidadinin atmacalarından bir təhər olmuşam. Mən onu aldada bilmişdim, mısmırığımı da lövbər kimi sallamışdım. Vidadi o saat duyuc düşdü, narahatlığını məqamında diri tutdu:

- Seyran... mənim ürəyimdi, - dedi, - zarafat eləyirdim.

İçdik. Mısmırığımı lövbər kimi də qaldırdım - qərara gəldim ki, oynamışamsa, axıracan oynayım. Yəni, guya bayaq xətrimə dəymişdi, mısmırığ getmişdi suyun dibinə, indi isə üç kəlmə ilə kefim duruldu və oldum əvvəlki adam... Guya...

- Nadir, oturmuşuq də... tələsən yerimiz də yox... Hə... tələsən... yerimiz də... yox... - üç-dörd göz qırpımı susdu, - yeri gəlmişkən, dahiliyim tutdu ee, məni bağışlayın... tələsən yerimiz yoxdu dedim. Mən bilən bu, ən böyük bədbəxtçilikdi - bundan böyüyünü tanıyıram. Hə... Nə isə... Nadir, sənün üçün ədəbiyyat nədi? - Çox ciddi soruşdu.

- Ədəbiyyat - həyatı bədii surətlərlə əks etdirən söz sənətidir! - Nadir tez-tələsik bu sözləri sıraladı.

- Nadir, sən Cəfər Xəndansan?

- Yoox, Şurabadlı balası Nadirəm.

- Nadir, sən dediyini Cəfər Xəndan orta məktəbdə oxuduğumuz kitabında yazıb... Sənün öz fikrin...

- Sən dədələrimizin goru, qoy arağımızı içək... Mənim bildiyim budu, sən başqa şey bilirsənsə də, biz də bilək?

- Bilirəm, əlbət ki, bilirəm.

- De də, ürəyimizi üzmə, yemək soyuyur, axı.

- Yemək çoxdan soyuyub, araq...

- Yaxşı, olsun araq... - Nadir razılaşdı.

- Ciddi deyirəm, Nadir. Sarı, sən də qulaq as. Ədəbiyyat həyatı bədii surətlərlə əks elətdirən söz sənəti-zadı deyil...

- İndi də Cəfər Xəndana ilişirsən? - Mən qulaq asırdım, ikisi dialoqa girişmişdi.

- Yox, - Vidadi dedi, - mən heç kəsə ilişmirəm. Ədəbiyyat bilirsən nədi?

- Bilmirəm, de gəlsin.

- Onda diqqətlə qulaq as, araq qaçmır. - Ədəbiyyatın həyata heç bir dəxli yoxdu... Ədəbiyyat - o dünya deyilən bir şey var ha... bax, odu. Əsl ədəbiyyat yer üzündə ola bilməz - uzaq başı, o dünyanın suyundan, havasından bir az olar onun içində...

Vidadi ağzımızı elə bir yerə aparıb dirədi ki, ağzımıza da su aldıq - elə bil suluq udmuşduq. Deyəsən, Vidadinin özü də dirənmişdi, bilmirəm, mənə elə gəldi...

- Bu çox dərin məsələdi... ancaq başqa bir məclisin söhbəti, - Nadir dedi və əslində üçümüzün də qanımızın arasına girib dilimizi dünyən düşmüş kəndir kimi açdı.

Vidadi Nadirin şərəfinə möhtəşəm, əzəmətli bir sağlıq dedi. Arabir özünün Nadir haqqında dediklərinə də ilişə-ilişə çox xoşbəxt görünürdü. Əlinə başqa adam keçməyəndə Vidadi yenə korluq çəkmirdi, özü özünə qəmiş qoyurdu, özünü yola verirdi. Dünyada ən çətin şey də elə adamın özünü yola verməsidir. Özünü yola verə bilən adam hamını yola verər, özünü yola verə bilməyən adam doğma balasını da yola verə bilməyəcək...

- Seyran, at də bu zəhrimar siqareti. Mən Yazıçılar İttifaqına ayaq basan günü Vidadini tanımışam...

- Peşman deyilsən ki? - Vidadi ilişdi.

- Qətiyyə, qətiyyə. - Nadir ürəklə cavab verdi.

- Darıxma... peşman olarsan, - Vidadi öz sağlığına deyilən sözlərə də ilişirdi, bu belə adam idi, - mənə tanıyanlar iki dəfə sevinir - bir tapanda, bir də itirəndə...

- Ay şarlatan, icazə verəcəksən? - Nadir gülümsədi.

- Buyur, buyur. - Vidadi icazə verdi.

- Vidadi, qoy camaat sözünü desin də, - mən də işə qarışası oldum və guya özünü bir balaca yığırdı, ya da yığırdırmağa meyilli adam görkəmi aldı - dəqiqləşdirmək çətin idi.

Nadir müəllim müdaxiləmdən sonra ürəkləndi:

- Mənim üçün üç Vidadi var, - dedi, - yazıçı Vidadi, həmdəm Vidadi, bir də bütün bəşəriyyətə qəmiş qoymaq istedadına malik olan qəmişşünas Vidadi. O, ən az sevinən, ən çox sevindirəndi. Bayaq dediyim kimi, bütün bəşəriyyətə qəmiş qoymaq istedadı olan bu adam, çox təəssüf ki, öz taleyinə qəmiş qoya bilmir, onu başqa səmtə yönəltmir, yaxud da yönəltmək istəmir. Çünki Vidadi öz taleyinə çaşqa-loşqadı, çünki Vidadi ona qarşı amansız olan taleyini çox erköyün böyüdü - ona güldən ağır söz deməyib. Onun erköyün taleyi də onun başına olmanın müsibətlərini gətirməkdə, Vidadi də onları yüksək səviyyədə qarşılamaqdadır. Əziz həmdənim Vidadi, çox istəyirdim ki, sən də, doğma, mərhəm hesab elədiyən taleyinə qarşı bir balaca amansız olasan, onda çox şey dəyişə bilər. Sən hamını dəyişdirə bilirsən, öz taleyini də dəyişdir, onu çox qudurtmusan eee... çox... - Nadirin dəmir səsi gücə düşmüş kəndir kimi qırıldı, gözləri doldu - kövrəldi və qaldı kəndir qırıqınan dolu gözlərinin altında, uzun müddət... dağıntılar altında qalan adam kimi...

Nadirin qeyri-doğmalar içində ən çox sevdiyi, darıxdığı Vidadi Məmmədov... Mənim boş gözlərim Vidadinin dolmuş gözlərinə ilişib qopa

bilmədi, onun gözlərindən damcılayan kədər dizinin üstünə tökülürdü. Bu damcıların səsini çox aydın eşidirdim: dıq! Dıq! Dıq! Dıq! Və bu səs damcıları naşatır spirti kimi nəinki onun dizini, bütün varlığını dəşik-dəşik eləyib aşızünə döndərmişdi. İndi Vidadi adam şəklində aşızünə oxşayırdı. Mən ömrümdə belə aşızünə görməmişdim - aşızünə yumru olur axı...

Vidadi donub qalmışdı - aşızünə heykəl kimi...

Bu sükut dünyanın ən ağır idi və necə yazılmışdısa poza bilmirdik. Bu sükut bir az da alın yazısına oxşayırdı - pozulmaz idi...

Mənim vəziyyətim isə bərhad idi - necə olardım, qalmışdım ikisinin arasında və qapı arasında qalan barmaq kimi sıxılırdım, əzilirdim.

- Vidadi müəllim, bir şey lazımdı? - Şəfiqə gəlib çıxdı və bu qranit sükut şüşə balon kimi qırıq-qırıq olub stolun üstünə töküldü. Hətta mənə elə gəldi ki, Şəfiqə də bu səsdən diksindi, Vidadinin ona cavab verməməsindən bir balaca incidi də və çıxıb getdi.

Ancaq Şəfiqə öz işini görmüşdü, Nadir də öz işini davam elətdirdi, üzünü mənə tutub dedi:

- Həəəə... Gülüm oğlan, bunu içək üç Vidadinin sağlığına!

Badələri başımıza çəkdik. Onları deyə bilmərəm, ancaq bu badə mənə elə ləzzət verdi, elə səbbimi aldı ki... heç bilmirəm necə deyim... Bu günə qədər içdiyim araqların hamısı bir yana, bu əlli qramlıq badə bir yana idi.

Vidadi hələ də gözümün qabağında özünə tərəf yol gəlirdi - yorğun-arğın idi; gəldi, gəldi, gəldi... və özünə qovuşan kimi oldu hamının Vidadisi, dərhal dedi:

- Sən dediyin sağlığa nahaq içdim...

- Niyə? - Nadir siqareti kül qabına basıb dedi:

- Dedin neçə Vidadi var?

- Üç.

- Ay Allah evini yıxmasın, mən heç bir Vidadini saxlaya bilmirəm... öhdəsindən gələ bilmirəm, bəs, üçüynən neyniyəcəm... burasını fikirləşməmişən? Bir xahişim var, Nadir.

- Buyuracaqsınız...

- O Vidadilərin ikisini ixtisar elə, getsinlər işlərinin dalınca.

- Nadir, - dedim, - mən təklif eləyirəm ki, elə üçünü də ixtisar elə, canı qurtarsın...

- Bıy... Sarı. - Vidadinin təbəssümü üz-gözündən buxarlandı, - mənən bezmisən?

- Nə danışırsan, hörmətli Vidadi müəllim.... Sənnən bezən mən deyiləm, başqasıdı.

- Kimdi o cürətin yiyəsi ki?

- Deyə bilmərəm... qorxuram arada söz-söhbət olar.

- Qorxma, - Vidadi dedi, - mən ifallı adamam. De görüm kimdi o qanını ağzına alan igid?

- Deyərəm ha...

- De də...

- O qanını ağzına alan igid Vidadi Məmmədovdu.

- Nəəə?

- Vidadi Məmmədov... Vidoş, yadında saxla, dediyimi də bəzi kişi müğənnilər kimi qulağında sırğa elə... nə vaxt ki, sən özün özünən bezdin... Mən də sənnən bezəcəm, Nadir də... elə hamı... bildin?

- Bilməyinə bildim ee... ancaq bu mənən asılı şey deyil.

- Sən də elə elə ki, sənnən asılı olsun də, - mən dediyimin üstündə bərk dayanmışdım.

- Yaxşı Sarı, ağzına gələni danışma. Hə... Sözü verirəm Şəfiqə xanıma... Nadir buyur.

- Məən... - Nadir təəccübləndi.

- Şəfiqə xanımın işi çoxdu də... Dedim, bəlkə, sən onu hər üzünə əvəz eliyəsən...

- Şəfiqə xanıma sən dediyin kimi əvəz eliyə bilərəm, bəs, sən Vidadi Məmmədovu bir kişi kimi əvəz eləmək qüdrətində buluna bilərsənmi?

- Anlamadım... - Vidadi yalandan gözlərini döydü.

- Yəni mən Şəfiqə xanıma hər üzünə əvəz eləsəm, sən o xanıma Vidadi Məmmədovdan istəyini ona verə biləcəksənmi?

- Anladım... Şəfiqə xanıma mənə bir kişi olaraq heç nə ummur. Mənnən birdəfəlik əlini üzüb... o barədə mən səndən nə qədər arxayınamsa, o da mənə o qədər arxayındı... Yaxşı... Buyurun, Şəfiqə xanıma...

Şəfiqə xanıma, əslində isə Nadir Cabbarov, bədəni götürüb dedi:

- Vidadi, can-cigər, neçə illərdi gəlib-gedirsən bura, həmişə ürəkdən qulluq eləmişəm səninçin, halal xoşun olsun. Həmişə mənə yaxşı sözlər deyirsən, kompliment, mənimçin ləzzət eləyir... ancaq dediyin sözlərin dalı gəlmir ee, gözüm qalıb yolda. İçək Vidadinin sağlığına, gün o gün olsun ki, mənə dediyi o şirin sözlərin dalı da gəlsin... Yaxşı, kliyentlər mənə gözləyir, getdim.

- Çox sağ olun, Şəfiqə xanıma, - Vidadi Nadirə dedi.

- Çox sağ olun, Şəfiqə xanıma, - Vidadi deyəndən sonra mənə noolmuşdu ki?..

Mayası doğmalarıyla, sevgi və yumorla yoğrulmuş bu əркиn qabağında heç Amerikanın Mərkəzi Kəşfiyyat idarəsi də dayana bilməz...

Şəfiqə xanıma obrazını klassik teatr ənənələrimizə söykənərək böyük şövqlə yaradan Nadir Cabbarov dedi:

- Vidoş, yayda Seyrannan gedirik Füzuliyə...

- Nə?! - Vidadi onun sözünü kəsdi.

- Ordan da Şuşaya...

- Mən bu səfərin əleyhinəyəm! - Vidadi bozardı.

- Necə? - Nadir inciyən kimi oldu.

- Necə ki, Seyranın Şurabada getməyinə etiraz eləmişdim, elə də sənin biz tərəflərə getməyinə...

- Axı, niyə ee?

- Oralar müqəddəs yerlərdi, sənin oralarda nə işin var, - bir an fikrə getdi, - gəl səni aparım Yevlaxa, Mingəçevirə, sənin yerin oralardı. Sarı, - üzünü mənə çevirdi, - son vaxtlar yaman çaşırsan ha... çaşma!

- Axı, mən Şuşanı görməmişəm, - Nadir bikeflədi.

- Lap yaxşı, - Vidadi dedi, - Şuşa da səni görməsə yaxşıdı... Bəri bax, Vaqif Bəhmənliyənin aran nə təhərdi?

- Yaxşı uşaqdı, istedadlı, təmiz uşaqdı, xətrin də çox istəyirəm.

- Elə Vaqif Bəhmənlinin xətrini çox istədiyinə görə gərək sən Şuşaya getməyəsən! - Vidadi dedi.

- Başa düşmədim... - Nadir gözlərini döydü.

- Ona görə ki, Pənah xan Vaqif Bəhmənlinin qan qohumudu.

- Axı, noolsun?

- O olsun ki, sən Şuşaya gedib o müqəddəs yerləri gəzsən, Pənah xanın goru çatdıyar... Vaqif Bəhmənli də sənənci inciyib olar qanlı-bıçaq. Qandın? Sən yaşda adamlar gərək getdiyi yeri bilsin də. Bilsin hara getmək olar, hara getmək olmaz... Özü də yayda, - istehzası stolumuzu duman kimi bürüdü, - sən bilirsən ki, şuşalılar yayda oynatmağa dəli axtarırlar?

- Yooox, - Nadir cavab verdi.
- Bil də... şuşalılar yayda həmişə dəli axtarırlar, tapmayanda zakaz verib başqa yerlərdən gətirtdirirlər, ay bədbəxt. Səni gören kimi gözaltı eləyəcəklər, sevinəcəklər ki, sveji dəli gəlib... götürəcəklər hoydu-hoyduya.
- Ələ Seyran, bu, düz deyir?
- Hə, bir az düz deyir.
- Vidadi məndən yarımçıq razı qalıb dedi:
- Özünə də yazığın gəlsin, elə Şuşaya da...
- Day Şuşaya niyə?
- Nadir, sən bu əxlaqnan Şuşaya getsən... dilim də gəlmir deməyə... Şuşa xaraba qalar, altı üstünə çevrilər... Getmə.
- Bəs, Seyran deyir ki, nənəngilin Şuşada evləri var, birinci erməni-musurman davasında ermənilər yandırıb.
- Nooolsun? Seyranın nənəsinin evini ermənilər yandırıb, sən də get Şuşanı...
- Seyran istədiyi kimi, eləyəyəm, - Nadir dedi.
- Mən istədiyim kimi eləyərsən, - Vidadi cavab verdi.
- Araq şüşəsi dibinə tərəf endikcə, biz üzü yuxarı qalxırdıq, elə bil ki, oturduğumuz stola da göydən baxırdıq.
- Vidadi, deyirsən mən dəliyəm? - Nadir də Nadirdi də... canında...
- Dəli deyilsən, Allah eləməsin, ancaq şuşalılar üçün sən hazır xammalsan. Səni dəli eləyib çöllərə salmaq onların əlində heç nədi... Səni elə qəşəng cilalayacaqlar ki, heç doğma anan da tanımayacaq. Şuşalılar xammalnan qəşəng işləyirlər. Sən də ki, yenə deyirəm, göydəndüşmə xammal...
- Vidadi, bizim bu qarabaxt Şuşa səfəriynən bağlı bir şey də soruşum, söhbəti bitirək.
- Soruş...
- Onlar nə biləcəklər ki, mən onların işinə yarıya bilərəm, maraqlıdı də... Mən bu iki dostun dialoqundan doymurdum.
- Vidadi dedi:
- Qısa deyim?..
- De...
- Yəqin, küçədə-bazarda kimnənsə bir şey soruşacaqsan də, düzdümü?
- Ola bilər...
- Soruşan kimi səni tanıyacaqlar...
- Nəyimdən?
- Elə danışığından.
- Mən nə təhər danışırım ki?
- Düşük-düşük... Yadındadı Cəbrayıl toya getdiyimiz... Kamil Vəlinin toyuna, aşığın... Maşının dal şüşələri açılmırdı, sən də qabaqda oturmuşdun. Kamilgilin evini axtarırdıq. Maşın dayanırdı, sən belə soruşurdun: salam, subaylarınız üçün olsun, necəsiniz, toya gəlmişik, Kamil müəllimin evi hardadı, bağışdayın ha, əziyyət veririk. Hiss eləmərdin ki, belə soruşanda sənə nə təhər baxırdılar? Ora, hələ Cəbrayıl idi ee, Qarabağın qırağı...
- Bəs, necə soruşmalıydım?
- Kamil Vəliyevin evi hansıdı... qısaca. Ömründə Bakıdan qırağa çıxmısan, rayonları deyirəm?
- Yox.
- Onun zibilidi də... - üzünü mənə tutdu. - Sarı, kababı dişim yaxşı tutmur, bir cüt də lülə gələ bilər?

- Canım da qurbandı, - dedim.
- Canından vacib lülədi, lülə - sənin canın zakuskaya yaramır.
- Niyə?
- Şintırsan ee... Sənin canın keçi əti kimi olar, adamın qarnı sözüne baxmaz...
- Ay Seyran, qardaşım, sən bilərsən ee, İrani-Turanı gəzib gəlmiş adamsan, biz buna, - Vidadini göstərdi, - biz buna niyə dözüürük. Ağızına gələni deyir bizə.
- Mən ona görə dözüürəm ki, sabah çayxanada mənim haqqımda bircə kəlmə söz deyər, yaradıcılığımın beli qırılar. Bəs, sən xeyir olsun?
- Mən də ona görə dözüürəm ki, mənə belə ləzzət eləyir, bunun qadasın alım. Gəl bir səni öpüm, Vidoş.
- Sən Allah, bircə onu eləmə, - Vidadı etiraz elədi.
- Niyə? - Nadirin oxu daşa dəydi, düşdü yerə.
- İrgənirəm sənnən... - Vidadinin bu sözləri qıp-qırmızı idi - qızıl-qırmızı.
- Onda Seyranı öpəcəm.
- Yox, Nadir, mən də irgənirəm.
- Onda Şəfiqəni...
- Şəfiqəni olar, - Vidadı, nəhayət ki, razılıq verdi.
- Lülə stola verilən kimi Vidadı dedi:
- Bıy, araq qurtarıb ki... Sarı, düşdüyümüz bu vəziyyətlə bağlı nə deyə bilərsən? Bir neçə kəlmə... mikrafona, mikrafona...
- Mən boş badəni götürüb ağızıma tutdum:
- Belədi, yoldaşlar! Düşdüyümüz bu arzuolunmaz vəziyyətlə əlaqədar nəzərinizə çatdırmağı özümə borc bilirəm ki, sizə olan dəruni eşqimin kövrək, mərhəm çırıntılarının palıtrasındakı əşədi-ehtiyacın parlaq fonundakı istək meyarını, bu meyarın indiki çəkisini, nimdaşlığını, bu nimdaşlığın qədimliyini, bu qədimliyin qeyri-əndrabadiliyindən doğan bütün aspektləri, detalları nəzərə alaraq, qərara gəlmək qüdrətini vücudumda duymağın məcburiyyətindən hali olmaqdan qeyri-yolum olmadığına, yolsuzluğun qülleyi-ərşə can atması, yetişməsindən həzz-biintihaya düşər olmağımın bir fədeyi-bizamanı ola bilər ki, həqqi...
- Vidoş, bu nə sayıqlayır? - sözümü kəsdi Nadir.
- Sayıqlamır ee, - bax, sən belə danışırsan... niyə xoşuna gəlmir, öz stilindi də. Sarı, əla! Bir «çubuş» gəlsin?
- Gəlsin, - dedim.
- Şəfiqə! Çubuş!
- Çubuş stolumuza təşrif gətirən kimi gözü yumuldu, ağızı açıldı. Vidadı «Çubuş» taleyini bizimlə razılaşıdırmaq istədi:
- Bir dəfəyə süzək, yoxsa...
- İki dəfəyə, - təklif Nadirdən gəldi, mənim də ürəyimcə oldu, deyəsən, elə Vidadı də belə istəyirdi.
- Vidadini tanıyanlar bilir ki, o, həmişə gözlənilməz və gözlənilməz olduğu qədər də söhbətə dəxli olmayan sözlər deyirdi, sonra da yüksək səviyyəli qabiliyyəti ilə elə eləyirdi ki, yerinə düşməyən və dəxli olmayan bu söz yerinə də düşürdü, dəxli də olurdu - bu, doğurdan da möcüzə idi - Vidadı möcüzəsi. İndi də öz stilinə parlaq sədaqət nümayiş etdirərək qəfil dedi:
- Nadir, son vaxtlar tez-tez, torpağı sanı yaşıyasan, Nikita Serqeyeviç Xruşşov yadıma düşür.
- Üzü restoranın girəcəyinə tərəf oturan Nadir Vidadinin sözlərinə o qədər də məhəl qoymadan soruşdu:
- Bəs, Kələntər Kələntərli necə... onu xatırlamırsan ki?..

- Yox... Kələntər hardan yadına düşdü?
 - Bəs, Xruşşov sənənin yadına hardan düşdü?
 - Ordan, - Vidadi dedi.
 - Ancaq Kələntər mənə yadına burdan düşdü. Odey gəlir, bax, yadına sal...

Vidadi əvvəl inanmasa da çevrilib restoranın girəcəyinə baxdı. Kələntər gəlib salam verdi, Vidadi ona oturmağı təklif elədi, o isə könülsüz də olsa imtina eləməli oldu:

- Sağ ol, Vidadi... biz üç nəfərik.

Vidadi bic-bic gülümsəyib dedi:

- Yoox... bizim üç nəfərlik canımız yoxdu... Görmürsən? - Çubuşu göstərdi, - üç nəfər kimsiniz?

- Adil Rəsul, Rauf Soltan... Elə burdan keçirdik, dedim görüm kim var.

Tofiq Bayramı görməmişiniz?

- Tofiq Estoniyadadı.

- Axı, üç saat bundan qabaq görmüşəm... - Kələntər dedi.

- Üç gün bundan qabaq gedib, kiminsə orda yubileyidi.

Kələntər çaşqın vəziyyətdə dedi:

- Başqa nə var, nə yox?

- Sağ ol, - Vidadi danışdı ikimizin də yerinə, - Adil Rəsula, Rauf Soltana bizdən salam deyərsən... tək olsaydın gözümüz üstə yerin vardı...

- Deyəsən, onlar harasa getməliydilər, - Kələntər dedi.

- Elə biz də beş-on dəqiqəyə gedirik, - bunu da Vidadi dedi, - dörd-beş saatdı oturmuşuq.

Kələntər çıxan kimi Nadir soruşdu:

- Tofiq Bayram doğurdan Estoniyadadı?

- Sən də hər şeyə inanırsan ee... məsələni çox qısaca həll elədim də. Desəydim ki, bilmirəm, deyəcəkdə görə «Azintoda»-zadda olmaz... sonra deyəcəkdə ki, görəsən, bu vaxt harda olar, axırını dəfə onu nə vaxt görmüsən?.. Bu, bizə lazımdı? Yaşasın Estoniya!

Deyir, atı atın yanında bağlayanda həmrəng olmasa da həmxasiyyət olar. Nadir böyük cəsarət eləyib bir anlıq Vidadi olmaq istədi - Vidadivari bir gəzişmə elədi, siz də baxın görün alındı, yoxsa alınmadı. O, dedi:

- Vidadi, mən kiməm?

- Mən kiməm, saqi olan kimdir... Mən nə bilim əə, sən kimsən... - bir az yumşalıb əlavə elədi, - qoy Sarı desin, mən sonra deyərəm... Sarı, eşitmədin?

- Mənnən soruşmur ha, sənnən soruşur, - dedim.

- Nadir, Sarıdan soruş, - Vidadi təkid elədi.

- Seyran, mən kiməm?

- Sən... sən Yazıçılar İttifaqında emiqrant, - Vidadinin gözlərindən duyduq düşdüm ki, cavabım onun xoşuna gəlib.

Vidadi Nadirə çöndü:

- Nadir, bayaq nə dedin?

- Dedim ki, Vidadi mən kiməm?

- Sən Ağcabədidə urus məktəbi kimi bir şey sən.

Üçümüz də nə təhər güldüxsə Şəfiqə gəldi ki, «bir şey lazımdı?».

- Sən lazımsan, ay Şəfiqə, sən...- Şəfiqə gülümsəyib getdi, Vidadi onun dalınca tamarzı - tamarzı baxıb fikrini belə tamamladı, -fikir ver eee, Nadir, kişinin qızı bəy xörəyidi də...

Şəfiqə isə Vidadinin bu sözlərindən xoşhallandı, xumarlandı və fikirləşdi ki, «görəsən, gün hardan doğub»...

Bir azdan çalib-oxuyanlar da gəldi, onlar saat yeddindən, səkkizdən sonra peyda olurdular; tar, kamança, bir də xanəndə - qarayanız, şipşirin bir qız. Vidadi, pulu olanda, hərdən Şəfiqəyə beş-on manat pul verirdi ki, apar ver ona; desə ki, nə oxuyum, deynən nə istəyirsən oxu...

Ancaq bu gün xanəndə qız gəlməmişdi. Bu, Vidadini o qədər də açmadı. Tarçı çanağı qulağına söykəyib kökləməyə başladı. Hər dəfə gələndə öz fəaliyyətlərinə belə başlayırdılar, Vidadi də hər dəfə əsəbiləşib ortalığa deyirdi ki, «ay qurumsaq, bunu evdə köklə, gəl də» - orasını bilmirdi ki, onun dediği kimi eləse tar yolda kökdən düşə bilər, axı.

Qızın yeri boş qalmışdı. Tarçı tarını kökləyib dizinin üstündə dik tutmuşdu. Vidadinin də, Nadirin də gözü qalmışdı onlarda, elə bil mənənən yox, onlardan gəlmişdilər restorana. Bir azdan orta boydan az-maz hündür, dolu bədənli, enlikürək, otuz-otuz beş yaşlarında enli və ətli sifət bir oğlan gəlib qızın yerində oturan kimi Vidadidən münasibət gəldi:

- Bu kimdi əə belə... bunnan oxuyan olar? Elə bil xırman xotuğudu...

Vidadi demişkən, xırman xotuğu sağ əli ilə qavalın dərisini sürtdəndən sonra çönüb tarzənə baxdı və başladı: «Zabul-segah».

- Nadir, aqlın nə kəsir, o boyda cəmdək oxuya bilər? - Vidadi soruşdu.

- Oxumaq cəmdəyə baxmır, nə bilim, qoy görək də... mən də bunu birinci dəfədi görürəm.

Xanəndə «Bərdaşt» eliyəndən sonra gəlib düşdü «Mayeyi-Zabula». Bayaقدan çıxqırı da çıxmayan Vidadi soruşdu:

- Əə, Sarı, Ağabala Abdullayevin oxuduğu muğam deyil bu?

- Odur, - dedim.

«Maye»dən sonra «Manəndi-müxalif», «Segah», «Zil segah», «manəndi-hisar», hərləndi gəldi yenə, «manəndi-müxalif», bir az da oralarda gəzişəndən sonra sona yetdi.

- Halal olsun, - Vidadi dedi.

- Gördün cəmdək nə təhər oxudu, hər şeyi yerində... - Nadirin üzündə elə ifadə yarandı ki, guya Vidadi durub xanəndədən üzr istəməli idi.

Vidadi dilə gəldi:

- Mənim ağızımdan çıxıb, dediyimi demişəm, tüpürdüyümü də yalamaq fikrim yoxdu. Ona görə də, hörmətli Nadir müəllim, gəlin içək bu xırman xotuğunun sağlığına, halaldı ona.

İçdik. Nadir Vidadiyə üz tutdu:

- Bəs, bayaq deyirdin ona bir əllilik göndərəcəm, göndər də...

- Göndərdim də, görmədin?

- Nə vaxt göndərdin?

- Elə indicə... - Vidadi onun üzünə baxdı, - bu nə qədər tutur? - Badəni qaldırıb Nadirə göstərdi.

- Əlli qram...

- Bəs, əllilik nə təhər olur... göndərdik də, sağlığına...

- Heylə olar...

- Olar yox, o-lub. - Vidadi axırncı sözü bərkitdi.

O vaxt restoranlarda tar-kaman-xanəndə üçlüyü hələ qalırdı. Muğama qulaq asırdılar, bu muğama qulaq asanların da muğam boyda səbri, muğam boyda zövqü, muğam boyda işığı vardı...

Gecə saat on ikiyə az qalırdı. Müştərilərin hamısı çıxıb getmişdi, gedəndə də restoranın səs-küyünü özləri ilə götürüb aparmışdılar. Bircə bizim stol hələlik fəaliyyətini davam etdirirdi. Ancaq məclisimizin əvvəlki şuxluğu soluxmuş gül buketinə oxşayırdı. Yorğunluqdan da nəm çəkmişdik...

Biz restorani tərk etdik.

...Bu hissəni yazanda ürəyimdən ağılını itirmiş bir istək ildirim sürətilə keçdi. Kaş Vidadi də, Nadir də sağ olaydı, Mərdəkanda, xalq arasında Teymur Quliyevin bağı kimi tanınan bu məkana, bu yazını yazdığım otağa gələydilər, bir yerdə yeyib-içəydik, bir-birimizə ilişəydik, söz ataydıq, atılan sözlərdən yayınıb altından çıxaydıq, deyəydik, güləydik-yaşayaydıq... Ancaq fikirləşəndə ki, çox uzaqdadırlar, bədənim buza döndü. Onlar heç vaxt mənim yanıma gələ bilməyəcəkdilər. Bu məqamda mənim onlara qonaq getməyim daha real görünürdü...

Ancaq bu parçanı yazanda, inanın ki, otuz yeddi il bundan qabağa gedib çıxma bilməmişdim. Heç onlardan ayrılmaq istəmirdim. Birinci dəfə onları məndən ölüm ayırmışdısa, ikinci dəfə bu yazının yekunlaşması ayırdı. Birinci dəfə onları itirəndə necə ağrıyırdımsa, indi də elə ağrıyırdım...

Bir itkiyə iki dəfə ağrımağın taleyini yaşadım. Bu, sözlə ifadə oluna bilməyəcək dərəcədə ağır idi. Bu ağırlıq məni bərk sıxırdı. Məni bu sıxıntıdan vaxt çıxara bilərdi.

Vaxtı gözləyirdim...

* * *

Belə qərara gəldik ki, axşam sərinə Bakıdan çıxıb yetişək Hacıqabulda yaşayan qohumum Arifin evinə, səhər tezdən də, tülküdurmazdan tərənək Füzuliyə. Gəldiyimiz qərarın yarısını icra etmişdik, qalmışdı ikinci yarısı. Hacıqabulda Arif bizi elə yayın istisi kimi çox isti qarşıladı. Haylı-küylü adam idi, ucadan danışdı. Ona qulaq asanda fikirləşirdin ki, bu adam heç vaxt pıçiltı ilə danışmayıb və danışa da bilməz - lap istəsə də. Həyat yoldaşı Bahar xanım od parçası idi, bizim belə qəfil gəlişlərimizə çoxdan öyrəşmişdi. Yalan olmasın, bir su içim saatda şahanə bir stol açıb başımı Nadir Cabbarovun yanında uca elədi. İstidən didik-didik olmuş mitilə oxşayırdıq, elə həqiqətən də, mitilimiz çıxmışdı, bərk yorulmuşduq.

Səhv eləmirəmsə, 1983-cü il idi, evdə kondisioner-zad da yox idi. Nadir hələ bilmirdi ki, avqust üstə gəl Hacıqabul nəyə bərabərdir, nə deməkdi. Bilmir, qoy bilsin də... İnşallah, bu gecə bunun nə demək olduğunu bütün varlığı ilə hiss eləyəcək. Mən Nadiri desəm də, dəfələrlə bu yerlərə gəlməyimə baxmayaraq, özüm də o gündə idim. Nadir Xəzərin sahilindəki Şurabad kəndində doğulmuşdu, mən də Kiçik Qafqaz sıra dağlarının ətəyində zühr eləmiş Yağlıvənd kəndində, və ikimiz də, bildiyiniz kimi avqust Hacıqabulunda idik - fərq göz qabağında idi.

Yeyib-içəndən sonra səs-küydən uzaq arxa otaqların birində, ev sahiblərinin nisbətən sərin hesab elədikləri yerdə gecələyəcəkdik. Nadirin istinin qabağında duruş gətirə bilmədiyini hiss eləyən Arif dedi:

- Nadir müəllim, darıxıb eləmə, səhərə yaxın elə sərin olacaq ki... buz kimi.

- İndi saat neçədi ki? - Nadir soruşdu.

- Odeey divarda... saat ondu.

Deyəsən, Nadir ürəyində «səhərə yaxın»a nə qədər qaldığını hesablayıb ruhdan düşmüş kimi göründü.

Arif ortalığa araş qoydu.

- Bu istidə araş? - Nadir dedi.

- Arağı elə istidə içərlər ki, için qızsın... Adamın içi qızanda çölü sərin olur. Çox yox ee, Nadir müəllim... Adama yüz əlli qram düşür.

Arif bilmirdi ki, içki məsələsində Nadiri dilə tutmağa qətiyyətlə ehtiyac yoxdu.

- Sərindimi? - Nadir soruşdu.

- Yaxşısı... ilıqdı... - Arif cavab verdi.

«İliqdi» sözündən dərhal sonra Nadirin üzünə, düşdüyü vəziyyətin müəllifliyi ilə yazıldı ki, «niyə bir başa çıxıb getmiyək ee...». Deyəsən, bu kiçik mətni Arif də oxudu, ancaq vecinə almadı. Vecinə alıb neyləyəsiydi ki, Hacıqabulu Kəlbəcərləşdirəcəkdi? Yox!

- Qardaşımız hansı rayonnandı? - Arif Nadirə işarə eləyib soruşdu.

- Bakılıdı, - dedim.

- Nə?! - Arif təəccübləndi.

- Bakılıdı, bakılı... - dedim.

- Oxşamır, axı... - Arif iki ayağını bir başmağa dirəmişdi.

- Oxşayar də, nə qaçaqaçdı ki... - dedim.

Arifi qınamıram, doğurdan da, Nadirin görkəmində bakılılıq heç nə yox idi. Heç rayonnuya da oxşamırdı; Nadirə yaxşı bir antropoloq lazım idi ki, onunla ciddi məşğul olub uğurlu oxşatma nəzəriyyəsini ortalığa qoysun; məsələn, dünyanın adamı... Mən bilən Nadirin özü də bu nəticə ilə razılaşardı...

- Arif qardaşımızın neçə uşağı var? - Nadir məndən soruşdu.

- Üç oğlum var. - Arif elə hesab elədi ki, bu sual ona aiddi və ona görə də özü cavab verdi.

- Arif qardaş, - Nadir bədəni götürdü, - bu ocağın sağlığı olsun... subayların toyunda... - Nadir bu tostu can çəkə-çəkə, canıyanan əlləşə-əlləşə dedi. Bu, tostdan çox, qeydiyyatdan keçməyə oxşayırdı - nə qədər də olmasa kişinin evində oturub çörəyini yeyirdik, axı...

Nadirin sir-sifəti nə günə düşdüsə, elə bil içdiyi araq yox, bir bədə qıçqırmış alça turşusu idi. Pis görkəm aldığı özü də hiss eləyib hər şeyi yıxdı istinin boynuna:

- Çox istidi, - dedi.

- Darıxma, - Arif dedi, - qoy getsin çatsın yerinə, sərin gələcək. Nadir müəllim, araq rusları marozdan nə təhər qoruyursa, bizi də buralarda istidən heylə qoruyur, sərinlik gətirir, yoxsa batıb qırılarıq...

Əvvəlcə kənd toyuğundan bişmiş çığırtmanın iyisi gəldi, sonra da özü. Bahar xanım uzun, enli buludu ortalığa qoyub gedəndə Arif dedi:

- Hər şey var, sağ ol, lazım olsa, çağırırım, - mənası o idi ki, tay buralarda görünmə.

Bahar xanım çıxan kimi Arif dedi:

- Nadir müəllim, köynəyini çıxart, qoy sərin olsun... Özümüzük də.

Nadir çevrilib mənə baxdı ki, yəni «olar?»

- Soyun, Nadir, mən də çıxarıram.

Nadir qolu gödək mil-mil köynəyini soyunub böyründəki stulun söykənəcəyinə keçirdi. Köynək cumculuq idi və, yəqin ki, beş-on dəqiqəyə quruyacaqdı; çünki bu istidə Nadir özü yavaş-yavaş quruyurdu. O ki, qalmışdı köynəyi ola.

- Maykanı da çıxart, tərremisən, sonra soyuqluyarsan... - Arif diqqət göstərdi.

Arif yavaş-yavaş Nadiri soyundururdu...

O, maykasını da çıxarıb köynəyini keçirdiyi stulun oturacaq yerinə atdı. İndi Nadir həm yeyib-içirdi, həm də soyunurdu - iki iş görürdü, reallıq beləydi...

Son vaxtlar Nadirlə o qədər yaxınlaşmışdı ki, aramızdan su keçmirdi, hərdən bir Vidadi keçirdi, çünki Vidadi su keçməyən yerdən də keçə bilirdi və bunu hamı bilirdi. Nadirin stol arxasındakı görkəmi gülməli görünsə də, vəziyyəti ağlamalı idi. Onun Şuşada görəcəyi keyf irin-qan olub, bəri başdan

burnundan tökülməkdə idi. Ürəyim ağrıdı və özümdən asılı olmayaraq mən də Nadir kimi fikirləşdim: «Doğrudan da, gərək birbaşa çıxıb gedəydik». Əlavəmi də elədim: «Mən bura niyə döndüm ee?..». Ancaq gec idi, artıq dönmüşdüm, və burda, Hacıqabulda Arifin aynabəndində oturub bala-bala istirahət eləyirdik - əziyyət çəksək də... Qismət...

- Bir az sərinlədinmi? - Arif soruşdu.

- Hə... - Nadir tərbiyəsinin hökmü ilə cavab verdi.

- Bir azdan sonra lap yaxşı olacaq?

- Görək də... yaxşı... Seyran qardaşımızın sağlığına... Gülüm oğlan, sağ ol.

- Sağ ol, Seyran, - Arif dedi və biz badələri başımıza çəkən kimi stolda bir qram da araq qalmadı. Necə deyərlər, «suxoy zakon» beqəfil keçdi stolun yuxarı başına, əyləşdi orda.

Arzuolunmaz qonağın stolumuzun yuxarı başına keçməsi Arifin xoşuna gəlmədi. Onun çıxmağıynan qayıtması bir oldu. İkinci arağı stolun üstünə qoyan kimi çağrılmamış qonaq sürüşüb çıxdı aradan.

- Çox oldu ee, bu! - Nadirdən cüzi bir etiraz gəldi.

- Nadir müəllim, yüz ilin başında bir dəfə qapımızı açmısan... Sizin sağlığınız qalıb, axı... heç heylə şey olar?

Nadir razılaşdı, razılaşdı da demək olmazdı buna, deyəsən elə əvvəldən razı idi.

O vaxtlar Azərbaycanda üç nəfərə iki araq norma hesab olunurdu, yeyib-içənlər bunu yaxşı bilirlər; bir araq az idi, üç araq çox. Nadirin özü də bu işi mükəmməl bilirdi.

- Zaur Rzayev buralıdı də? - Nadirin hardan yadına düşdüsə qəfil soruşdu.

- Hə, buralıdı, o tərəfdə olurdular, - Arif fəxrlə dedi. Deyəsən, Nadirin bu sualı onun ürəyincə idi.

- Əla oxuyur, - Nadir elə bil ki, Arifin öz yerlisi ilə fəxr etdiyini duyub, ona daha gen-bol şərait yaratmaq istədi.

- Çox şirin oxuyur, əjdahadı də... - Arif Nadirin tərifindən sonra bir az da irəlilədi.

- Seyranın dostudu. - Nadir dedi.

Nadirin belə tanışlıq verməsindən sonra mən də işə qarışdım:

- Nadir, - dedim, - Zaurun səsi bütöv sədi. Bilirsən nə təhər, o deyillər eee, filankəs bütöv adamdı, bax Zaurun da səsi elədi. Bütöv, həm də şirin. Bir də Zaurun səsinə bir çağırış var ee... elə bil ki, adamı haraylayır, harasa çağırır. Tay sən belə işləri yaxşı bilirsən də... Xalqın bir sözü var, çal-çağır; havayı deməyiblər ki? Bax, Zaurun səsi elədi, Əfqan çalır, Zaur da çağırır - olur çal-çağır.

- Əfqan kimdi? - Nadir dedi.

- Əfqan Zaurun tar çalanıdı.

- Yaxşı söz dedin, - Nadir razılaşdı, - xoşuma gəldi.

Nadirin tərfi məni bir az da ruhlandırdı. Dedim:

- «Dilbərim» mahnısı elə bil ki, xalq musiqisinin «morazilka»sındaydı, Zaur çıxartdı onu ordan, - Arifə tərəf baxdım, - Hacıqabul istisiynən yox ee, ürəyinin istisiynən o mahnını isitdi, donu açıldı, ortalığa çıxartdı, özü də «Dilbər» qolunda böyük sənətə gəldi, dedi ki, salam, mən Zaur Rzayevəm, gəlmişəm. Böyük sənət də onun salamını aldı.

- Əla! - Nadir dedi və nədənsə o da Arifə baxdı, - bəs, Hacıqabul istisiynən «Dilbərim»in donu açılmazdı ki?

- Xeyir, - dedim, - açılmazdı!

- Niyə?

- Əgər Zaur o mahnının donunu ürəyinin istisiylə yox, Hacıqabulun istisi ilə açmaq istəsəydi o mahnı, necə deyərlər, «əriyib suya dönərdi, axıb çaya gedərdi!».

Nadir əl çaldı:

- Əladan əla, - dedi.

- «Dilbərim»i heç kəs Zaur kimi oxumayıb, oxuya bilməz, oxumayacaq da... Oxuya bilsələr, elə oxuyardılar də, qaqulya. Zaur indiyə qədər nə oxuyubsa, elə hamısını «Dilbərim» səviyyəsində oxuyub əslində. Burda bir incə məqam var də... «Dilbərim» Zaurun ilkidi, Qarabağda bir söz var ee, gözümün ilk havı. İlk həmişə «sonra»dan daha çox yadda qalıb də: ilk məhəbbət, ilk övlad, başımıza gəlməsə də, ilk nəvə, dünyaya gəldiyin ilkin məkan... Zaur «Dilbərin» donunu açdı, onu reanimasiya vəziyyətindən çıxardı, həyata qaytardı, dedi yaşa! «Dilbər» də kişi qızı kimi Zaura borclu qalmadı, əvvəlcə onun ürəyinə, sonra da qoluna girib sənətin yüksək mərtəbəsinə gətirib çıxartdı - öz xilaskarı kimi. «Dilbərin» dili olsaydı deyərdi ki, mənə xilas eləyən oğlan bax, budu... O çayda boğulanı xilas eləyirlər ee... bax, heylə...

Nadir yenə əl çalanda Arif dedi:

- Nadir müəllim, qadan alım, əl çalma!

- Noolar ki?... - Nadir pis oldu.

- Mən arvadı belə çağıırıram, əl çalan kimi qaça-qaça gəlir. Elə biləcək mənəm, durub gələcək.

Nadir nə təhər uğundusa öskürənə qədər güldü. Arif qalxıb onun lüt kürəyinə bir-iki yumruq vurandan sonra dedi:

- Hamısı sənin, hamısı sənin...

Nadir sakitləşib yaşarmış gözünün bulağını sildi:

- Ay səni, Arif! Allah səni güldürsün... Məzən olsun sənin...

Arif köhnə bir yük maşını sürürdü və ailəsini bəy kimi dolandırdı. Ürəyi açıq, evi qonaqlı-qaralı, təxminən qırx yaşlarında bir oğlan idi. Tros məftili kimi cod, daraqqirməz, qalın, qıvrım saçları qapqara sifətinə yaraşırdı - pis deyildi.

- Nadir müəllim, gündüz olsaydı sizi hozirə aparardım.

- Hozir nədi, ay Arif?

- Hozir də...

Nadir başa düşdü ki, hozir - yəni göl, yəni ozero, rusca.

- Bəs, gölə niyə hozir deyirsiniz, Arif?

- Vallah, nə bilim... elə camaat hamısı hozir deyir, biz də heylə deyirik.

Arif Nadirin sağlığına rabitəsiz cümlələr yığınınından ibarət, səliqə-səhmansız bir tost desə də, əsas şeyi başa düşmüşdük: bu sağlığın mayası xoş məramlı idi və əsas da bu idi; sürücü adam idi də, azərbaycan dili müəllimi deyildi ki?

- Arif, - Nadir dedi, - Zaur Rzayevdən başqa Hacıqabuldan daha kimlər var, belə məşhur?

- Zaurdan başqa? Zaurdan başqa heç kəs yoxdu, elə olub-qalanımız odu... Hacıqabuldu da, burda çətindi...

- Heç bir nəfər də yoxdu? Bəlkə, var, sən tanımırsan?..

- Olsa tanıyardım, - Arif güldü, - Zaurdan sonra buralarda... Mən... mənə hamı tanıyır... Özümdən başqa heç kimə gümanım gəlmir. Əlibayramlı, Qarasu... buralarda mən məşhur adamam: şofer Arif...

- Arif, sən bilən Hacıqabuldan yenə Zaur kimisinin biri çıxa bilər? Heç oxuyan olmasın ee, başqa bir sənət-filan.

- Çətindi ee, Nadir müəllim, həyətdə turp əkirəm, bitmir... Zaur da möcüzə kimi bir şey oldu. Yoox...

Şüşəbəndin qapısının dalından Bahar xanımın səsi gəldi, özü görünmədi:

- Arif, çay gətirirəm? - Baharın da səsi gur idi.

- Araq qurtaranda gətirərsən.

- Araq nə vaxt qurtaracaq? - Bahar xanım dəqiqləşdirmək istədi.

- Araq? Araq mənim canım səndən qurtaranda...

Bahar xanım qapının arxasında gülüb uzaqlaşdı...

- Sərinmədin? - Arif Nadirdən soruşdu.

- Yox ee, mənim sərinməməyim qaldı Şuşaya.

- Heç kəs yoxdu, istəyirsən şalvarını da çıxart...

- Yox! Yox! - Nadir qəti etiraz elədi, - ağ eləmə...

Arif axırncı təklifini ağardıb qurtarandan sonra mən dedim:

- Yaxşı, biz gedək yataq... səhər tezdən durmalıyıq, obaşdanan...

- Yeriniz hazır! - Arif dedi.

Hərəmiş öz yerimizdə uzandıq. Arif işığı keçirib otaqdan çıxan kimi Nadir dedi:

- Çox ürəyiaçıqdı.

- Qapısı da açıqdı hamının üzünə... Gün çıxmamış Hacıqabuldan çıxmalıyıq ha... Əlibayramlı, Sabirabad, Saatlı, İmişli, Jdanov... bunların hamısı isti ölkələrdi... İsti bizi haqlamamış Füzuliyə çatmalıyıq.

- Qəmin kəm... - Bu da Nadirin qabiliyyəti idi.

- Təmiz yadımdan çıxmışdı ee.

- Nə?

Nadirin sualına məhəl qoymadım:

- Arif! Arif!

Arif qaçaraq gəldi:

- Nə lazımdı?

- Budilnik var?

- Budilnik mən! - Qaranlıq da olsa hiss elədim, deyəsən, həm də eşitdim ki, Arif sinəsinə yüngülvari şappıldatdı. - Saat neçədə?

- Beş... Altıya beş-on dəyqə işləmiş.

- Oldu. Baş üstə!

Arif təpəsiüstə otaqdan çıxıb qapını ehmalca örtüdü.

- Çox ürəyiaçıqdı. - Nadir dedi.

- Onu bayaq demişdin... yat, mən tezdən durub maşın sürməliyəm!

Ona görə belə dedim ki, Nadirin yorğanaltı söhbətə ehtiyacı olduğunu duymuşdum.

- Saxla, yola çıxanda danışarsan!

O, dinmədi.

Otaqda göz-gözü görmürdü. Bir azdan hiss elədim ki, Nadir yatağından qalxdı:

- Noolub, - dedim.

- Heeç... yerimə şalvarlı uzanmışam.

- Gərək, bayaq Arif deyəndə çıxardıydın... - dedim.

Güldü, sonra yerinə uzandı. Sükut qaranlığa qatışib onu bir az da qatılaşdırmışdı. İndi bu qaranlığı sözlə də zədələmək mümkün deyildi...

Səhər saat beşdə Arif bizi oyatdı. Nadirin sir-sifətindən axşamkı ağırlıq tökülürdü. Siqaret çıxardı, mən ona baxan kimi qaytarıb dürtü yerinə.

Maşınımız tər-təmiz yuyulmuşdu, elə bil zavoddan indicə çıxmışdı. Nadirin axşam çıxardıb aynabənddə stolun söykənəcəyinə keçirdiyi qoluqsa, mil-mil köynəyi də, maykası da yuyulub ütülənmişdi, səliqə ilə öz

yerində asılmışdı. Səhər yeməyinə də nə lazımdırsa, stolun üstünə düzülmüşdü: yağ-pendir, yumurta soyutması, səliqə ilə nazik doğranmış çörək, bir də o tərəflərin matahı hesab edilən şor... çayı da indicə gətirdilər.

Nadir heç nə yemədi, bir stəkan qaynar, tünd çay içib siqareti qoydu damağına. Mən bütün təamlardan dadıb toqqanın altını bərkitdim. Bahar xanımla Arif bizi necə gülə-gülə, ürəkdən qarşılamişdılarsa, elə də yola saldılar - Allah ürəklərinə görə versin. Ancaq ikinci mərtəbədən həyətə düşüb maşına minəndə, cəmi-cümlətanı dördə-üç hissəsi üfüqdə görünən günəş quyruğunun ucu kəsilmiş qızıl ilan kimi çaldı bizi.

- Sən Allah, tez sür! - Nadir dedi və bilmədi ki, bu qəzəbli qızıl ilan Füzuli-Jdanov sərhəddinə qədər daban-dabana dalımızca düşüb, qarabaqara bizi izləyəcək, əl çəkməyəcək. Burda da problem yox idi, bilmirdi... indi biləcək...

Birdən mənə elə gəldi ki, Nadir Cabbarov bu yazının içindən çıxıb gələcək reallığa və mənə deyəcək:

- Gülüm oğlan, qələm sənin əlindədi, çox uzatma, isti öldürdü bizi, keç Füzuli abzasına...

Nadirin, bu yazının içindən çıxıb gəldiyinə o qədər inandım ki, dedim:

- Füzuli abzasına?

- Hə! Tez elə!

- Nə yazım?

- Yaz ki, Füzulidə bizi çox təmtəraqla qarşıladılar... - duruxdu, - sonra da yaz ki, adama bir stəkan say içəndən sonra bizi apardılar bulaq başına. Yazdın?

- Yazdım, Nadir.

- Sonra da yaz ki, hər tərəf meşə, dağlar, dağ çayı, cırcıramalar oxuyur... qalanını da özün elə...

...Hardasa doqquza qalmış Füzuli şəhərinə çatdıq. Evdə bizi təmtəraqla qarşıladılar. Adama bir stəkan çay içdik, evdən çıxdıq. Evdə oturmağa gəlməmişdik ki?..

Şəhərin altından girib üstündən çıxdıq: Orta kəhriz, bazar başı, İmam bağı, keçəllər məhləsi, Parij bağı, klubun həyəti, qaçqınlar məhləsi, mərkəzi Lenin küçəsi, Səməd Vurğunun heykəli olan balaca bağ, Çərəkən çayının üstündə Füzulinin heykəli, şəhər qəbristanlığı, Şırşır, göz yaşı kimi dupduru suyunda qayıq üzən Köndələn gölü, Bakıdan gələn arxeoloqların qazıb nə isə axtardığı tarixi Qaraköpək təpəsi, Məngələn atanın ətəkləri, Qərəmmədli yarğanındakı Qarabulaq... nələr... nələr...

Nadir bu yerlərə heyranlıqla tamaşa eləyirdi. Vidadinin Nadir haqqında dediyi sözlər yadıma düşdü:

- Yazıq uşaq Şurabadın dəniz qırağından başqa nə görüb ki?..

Mən Nadiri müxtəlif ovqatlarda dəfələrlə görmüşdüm, müşahidə eləmişdim. Ancaq Füzulidə qonaq olan Nadiri birinci dəfə görürdüm.

Hələ nahar vaxtına bir naharlıq vaxt var idi. Nadiri təpələrin-dağların arasında özünə yuva qurmuş, doğulduğum Yağlıvənd kəndinə apardım. Həmişə mənə elə gəlirdi ki, kəndimiz isti quş yuvasına oxşayır. Allahdan aşağı yer üzündə ən çox sevdiyim bu quş yuvası idi. Burda bir xatırlatma yerinə düşərdi. Romanlarımın hansındasa yazmışdım ki, «Mənə elə gəlir ki, Allah bütün ələmi bizim kəndin üstündəki göylərdən idarə eləyir». Mən bunu Nadir bizim kəndə qonaq gələndən otuz il sonra yazmışdım...

Nadir, mənim doğulduğum put daşdan tikilmiş iki mərtəbəli evin daşlarına əlini sürtdü. Sonra evimizlə üzübüz dayanan başı dumanlı Qara Quzeyə, qobunun qırağındakı düzdə qərar tutmuş qəbristanlığa, Arazölənə, Çal

dağının ətəyindəki Çirişdi dərəyə, İnekölənə, Güllü dərəyə, Orta Yala, Sarı Yoxuşa, gümüş toqqa kimi görünən Ağdam-Füzuli yoluna tamaşa elədi; bizim evdən baxanda bunların hamısı ovcunun içindəki kimi görünürdü. Təzə ailə qurmuş qohumlardan kimsə bizim evdə yaşayırdı. Ayağımızın altında bir ovuc torpaq oldular. Həyətdə-bacada hinduşka, toyuq-cücə çinqil kimi idi. Nə qədər yalvardılar-yaxardılar ki, heç olmasa bir-iki saat oturun, dedik ki, vaxtımız yoxdu, getməliyik. Kənd adamı da o saat inanırdı. Xüsusilə də, Bakıdan gəlmiş adam deyəndə ki, «vaxtımız yoxdu», onlara elə gəlirdi ki, çox mühüm işlərnən məşğuluq və əgər biz iki saat oturub bir hinduşka yesəydik, dünya gözündən batardı - bax, kəndin heylə təmiz, büllur vaxtlarıydı - «zaman o zaman idi». Şəhər min illərdi kəndi belə aldadır, kənd də bu aldanmağı ilə fəxr eləyir...

Nadirlə qobunun ayağındakı Əsgər xan bulağına da enmişdik; o, ovcunu bir-iki dəfə doldurub sudan doyunca içdi, eynəyini belə çıxarmadan üzünə su çırpdı, eynəyinin şüşələrində zərrə qədər də su ləkəsi qalmamışdı - suyun da ləkəsi olur, axı...

Təzə Nadir get-gedə bir az da təzələnirdi və olurdu qəttəzə Nadir. Bu, çox yaxşı idi, çünki insan təzələnməyəndə köhnəlir...

Muradxanlı tayfası, Kəbləhəsən xanlılar, Dadaşdılar, təzə məhlə itdi-pişikli tökülüb gəlmişdilər bizim görüşümüzə. Bakıda da məni belə çox istəsəydilər indi dünyanın yiyəsiydim - necə ki, bu anlarda dünya mənimkiydi. Bakı paytaxdı də, qarışıq yerdi və qarışıq yer olduğuna görə istəyi də qarışıqdı; qınamalı da deyil ki, durub qınayasan...

Camaatnan bir saatdan çox hal-əhval tutduq. Kəndimizin mənə olan sevgisi qəttəzə Nadiri çaşbaş salmışdı. İki daşın arasında qulağıma dedi ki, «bu nə məsələdi, Şurabadda məni heç adam yerinə qoyan yoxdu, bu nədi belə?». Mən də Nadir kimi iki daşın arasında idim və ona dedim, qulağına: «Vecinə alma, sizin kənd şəhər kəndidi, bizim kənd elə kənddi, vecinə alma». Ancaq Nadir vecinə alırdı. Biz qulaq söhbəti eləyəndə elə bildilər ki, Nadir mənə deyir: «gedək də, vaxtımız yoxdu»; mən də cavab verirəm ki, «daxırma, indi gedərik». Camaatın üreyinə nə gələrdi ki?..

Yetirən də Nadiri soruşurdu məndən:

- Bu kimdi? Bu kimdi?

Bəlkə də, soruşmayan adam qalmamışdı, ona olan maraq çox güclü idi. Adamlar həmişə kimisə tanımaq istəyir. Kənd adamlarında bu sahədə quraqlıqdi; çünki nə qədər böyük kənd olsa da hamı bir-birini tanıyır də. Ona görə də əllərinə təzə adam düşəndə, özü də Bakıdan, bax, özlərini belə aparırdılar. Bəlkə, bu da, bayaq dediyim kimi, təzələnmək cəhdi idi - bir adamlıq təzələnmə...

- Əmioğlu, bayaqdan qoymadın, hinduşkanı kəssəydim indi çoxdan hazır idi, - bizim evdə yaşayan cavan ailə başçısı dedi.

- Sağ ol, əmioğlu, çox sağ ol. Biz gedirik.

- Onda əyax saxla beş-altısını tutum qoyum maşının dalına dayna.

- Yox, yox, sonra gələm.

- Gözləyəcəm ha... Yaxşı tut arağım da var.

- Yaxşı, yaxşı, - dedim.

Maşına minib tərpenən kimi Nadir dedi:

- Həə... Gülüm oğlan, indi başa düşdüm...

- Nəyi?

- İndi başa düşdüm... başa düşdüm ki, niyə Bakıda belə böyük-böyük danışırısan... arxayınsan dəə... Mənim belə kəndim olsa bilirsən neyniyərdim?

- Neyniyərdin? - Düz gözünün içinə baxdım, özü də fəxrlə.
- Öləne qədər bu camaatnan bir yerdə olardım, onların bir xeyrinnən-şərinnən qalmazdım, gülüm oğlan, onların sənə olan sevgisiynən yüz min adamı saxlamaq olar, dolandırmaq olar. Mən belə şey görməmişdim. Bu, əsl möcüzədi.
- Düzdü, - dedim və sonra elə Nadirin öz təbircə üzümü ona tutdum, - gülüm oğlan, acmamısan?
- Yox, elə bil dünyanı yeyib üstündən də Əsgərhan bulağının suyun içmişəm.
- Bizi gözləyirlər, axı.
- Harda?
- Evdə. - Qəsdən dedim, bilirdim ki, xoşuna gəlməyəcək.
- Nə var ee evdə, - üzümə çəmkirdi, - gedək bir çöllükdə, meşədə-zadda bir yerdə oturaq də... ev, ev, - istehza elədi, - mən elə evdən qaçıram də.
- Yaxşı, mısmırığını sallama... Evə getmirik, zarafat eləyirdim.
- Gərək Vidadini də götürərdik, - Nadir dedi.
- Kimiii?!
- Ağzın niyə qulağının dibinə qədər əyildi. Bəs, deyirdin Vidadini dahidi, qardaşımızdı?..
- Sözdü də deyirdim. Vidadini bu dəfə özümlə gətirə bilməzdim.
- Niyə ki? - Nadirin təəccübü bir az dərinə getdi.
- Özün fikirləş də... O, gəlsəydi, sənün günün qara olacaqdı.
- Sənə elə gəlir, gülüm oğlan, - Nadirin fikri yoğun boyun kimi dönmürdü.
- İnanmırsan hə, mənə?
- Niyə də inanmalıyam ki?
- İnandırım səni?
- Buyuracaqsınız.
- O, gəlsəydi biziynən, sən də istər-istəməz danışacaqdın, söhbət eləyəcəkdin, adamsan da, necə olmasa.
- Noolar danışanda?
- Nadir, o olar ki, sən danışdıqca o, başlayıb sənün cümlələrini redaktə eləyəcəkdin, sən də əsəbləşəcəkdin... Özü də gələnnən gedənə qədər belə olacaqdı... o tarın dalına kamança düşür ee, heylə. Özün də bilirsən ki, Vidadinin «redaktəsi», adama ilişməyi çox güclüdü.
- Nadir bu sözlərdən sonra gözümün qabağında yumşaldı, yumşaldı və yumşalıb qurtaran kimi dedi:
- Düz deyirsən, onda var də o sadistdik.
- Xahiş edərdim sözlərinizə sərhəd qoyasınız - sadistlik yox, başqasının sözünü redaktə eləmək həvəsi.
- Bəlkə, - Nadir dedi, - redaktə sözünü «şarlatan»la əvəz əliyək?
- Xeyr, mən bunu eliyə bilmərəm, çox salidni də eşidilir: re-dak-tə...
- Şitdiyimiz tutmuşdu. Vidadini yada düşəndə həm də adamın şitdiyi tutur.
- Surçaq Daşdan aşağı düşüb Köndələni keçəndən sonra dik qalxdıq Qərəmmətliyə, asfalt yolla sağa burulduq. Nadir sağ qolunu maşının pəncərəsinə söykəyib siqaret çəkirdi. Sol tərəfdəki dağlar-meşələr onun diqqətindən yayına bilmirdi.
- Gülüm oğlan, bu yol hara gedir?
- Şuşaya...
- Yaxşı də, adam kimi söz soruşuram.
- Mən də adam kimi cavab verdim, ancaq sən adam kimi qəbul etmək iqtidarında deyilsən, mən neynim?..
- Şuşaya Ağdamdan keçib getmirlər, bəs?

- Keçib gedirlər, - dedim.
- Bəs, onda nə sayaqalayırsan?
- Sayıqlayıram ki, bu yol Şuşaya gedir. Buna Molla Nəsrəddin yolu deyirlər. İndi görəzsən, Qacar kəndindən keçir, çerez Qırmızı bazar, Qarakeşiş kənd-zad - Şuşa - əlli kilometrdir. Meşələrdən, dağlardan, dərələrdən keçib gedir, ancaq birahat yoldu.
- Biz bu yolnan gedəcəyik Şuşaya?
- Yox, Ağdamdan keçib gedəcəyik, ancaq qayıdanda, bəlkə, bu yolu qayıtdıq. Vəziyyətə baxarıq.
- Bəs, o nədi? - Nadir çayın qırağındakı çəmənlikdə, göylərə baş çəkən nəhəng ağacların əhatəsindəki pavilyonu göstərdi.
- Ooo?.. Cənubi Qafqazda ən cavan tarixi abidədi. Xalq arasında ona «Əvdirəhimin kababxanası» deyirlər. Bax, o gördüyün də Qacar kəndidi; deyilənə görə, Ağa Məhəmməd şah Qacar Şuşa qalasına hücum etməmişdən qabaq bu ərazidə ayaq saxlayıb, dincəlib, sonra da...
- Bəs, o uzun bina nədi?
- Hə... onu deyirsən? Ora donuz ferması olub.
- Kənddə donuz da saxlayırlar?
- Yox, ermənilərinki idi... İydən buralardan keçmək olmurdu, adamın başı çatdaydı. Zülfüqar əmim kolxoz sədri olanda erməniyi çağırtdırıb demişdi ki, o donuzları yığışdırın ordan, yoxsa gecəynən od vurub hamısını yandırtıracam. Bizim kəndin yeridi də... Erməni də bilirdi, dedi, eləyəjək, qorxusundan şəlpə-şülpəsini də, donuzları da yığışdırıb oradan çıxmışdı. İndi Səfər orda qoyun saxlayır... Məktəbdə bir oxumuşuq.
- Onun yaxşı quzuları olar ee... - Nadir tövləyə tərəf baxdı.
- Getsək ora ikisini birdən kəsər. - İnamla dedim.
- Tay ikisini neyçün? - Nadir təəccübləndi.
- Birini sənin ayağının altında, birini də mənim ayağımın altında ...
- Kəsər, kəsər! Gördüm də, kənddə... elə bil SSRİ xalq artisti gəlib... ancaq gərək hinduşkaları ataydıq maşının dalına...
- Dinmədim, daha doğrusu, qəsdən ona cavab vermədim.
- Cənubi Qafqazda ən cavan tarixi abidənin, xalq arasında «Əvdirəhimin kababxanası» kimi tanınıb hörmət qazanmış pavilyonun qənşərində maşından düşən kimi Əvdirəhim qaçdı qabağımıza:
- Baaay, bay... qardaş, xoş gəlmisən... həmişə sən gələsən... nə var, nə yox... evdə-eşikdə, uşaqlar?..
- Əvdirəhimin mənimlə hal-əhval tutmağı, xoşgəldin eləməsi tabeli mürəkkəb cümlə kimi uzandıqca uzanırdı və bu, Nadirin xoşuna gəlmirdi. Nadirin sir-sifətində yazılmışdı ki, «bizim kənddə birinci qonağa xoşgəldin eləyirlər».
- Nəhayət, Əvdirəhim boynuma sarıdığı qollarını açıb Nadirə əl verdi:
- Qardaş, sən də xoş gəlmisən, xoş gəlmisən!
- Bu da Nadirə o qədər xoş gəlmədi, ona elə gəldi ki, Əvdirəhim belə deməliydi: «qardaş, xoş gəlmisən», «sən də» artıqdi.
- Əvdirəhim səsinə atdı başına:
- Əə, tez olun əə! Stolu qoyun bax ora, tez olun.
- Hər yan tər-təmiz olsa da, Nadirin mısmırığı bir-iki dəqiqə buraları süpürdü... onun salladığı mısmırığı hinduşka xoruzunun xortumu kimi geri çəkilib yox olmuşdu. İndi Nadirə ilişmək olardı, məhz indi. Çünki Nadirin keyfi olmayanda ona ilişmək təhlükəli idi.
- Soruşdum:
- Yerini rahatdı?

- Əladı.
- Nadir, - dedim, - bayaq Əbili...
- Əbili kimdi?
- Əvdirəhim də... tay-tuşlar ona Əbili deyir... hə, bayaq Əbili sənə xoş gəldin eliyəndə o nə cavab idi verdin ona?
- Nə dedim ki?
- O sənə deyir xoş gəlmisən... Sən deyirsən ki, təşəkkür eləyirəm. A kişi, biz tərəfdə belə demirlər. Biz tərəfdə adam özü danışır ee, kitab danışmır. Sən kitabsan? Adam kimi danış də. Bax, burda Vidadinin yeri məlum, səni sarıyardı o ağaca...
- Adamın Allahı var, Nadir mənim Vidadivari bu iradıma hörmətlə qulaq asırdı; bu, həmişə belə olmurdu, mən də fürsətdən istifadə edərək davam eləyirdim:
- Bilirsən, Nadir, bax, o Əbili məni nə vaxt görsə deyəcək ki, «o təşəkkür eləyirəm» deyən qardaşımız nə təhərdi? Bu, sənə lazımdı, ay Vidadı deyən?..
- Mən coğrafi məkanlarla bağlı Azərbaycan dilindən istifadə qaydalarının və prinsiplərinin vacibliyi barədə Nadirə öyüd-nəsihət verib qurtaran kimi Əbili gəldi:
- Qardaş, ağ əti qoz boyda olan quzu, Köndələn balığı hamısı da bir boyda...
- İki bir boyda gəzən gözəllər... - Nadir Əbilinin sözünü kəsdi.
- Əbili şaqqanaq çəkib güldü, guya ki, bu atmaca onun çox xoşuna gəlib, neynəsin, qonaqdı də, Bakıdan gəlib, özü də mənənən bir yerdə. Və davam elədi:
- Köndələn qıjısı, Qəjər buğdasından təndir çörəyi, Dövlətkarlı qaymağı, Zərgər göyertisi, nehrə yağı, motal pendiri... - Əbili dirəndi, - bir də ürəyiz nə istəsə... deyərsiniz.
- Əbili...
- Can...
- Nə təhər bilirsən, heylə də elə... - dedim.
- Elə mən də uşaqlara bildiyimi dedim, - və stol çəkib əyləşdi, beş-on saniyə baxışları ilə Nadiri cumculuq elədi, sonra ancaq özünəməxsus şirin bir təbəssümlə əllərini daraqlayıb bu yerlərin adamlarına məxsus maraqla soruşdu:
- Qardaşımız, - Nadirə baxdı, - Bakıdandı?
- Hə... Bakıdandı.
- Nə işə baxır?
- Tənqidçidi...
- Əbili bir balaca narahat oldu:
- Nə üzrə tənqidçidi?
- Ədəbiyyat üzrə, - dedim.
- Əbili gözlərini döydü və sifəti kal armuda oxşadı.
- Əbili, səni nə təhər başa salım? Nadir müəllim, Nadir qardaşımız çox böyük tənqidçidi...
- Əbilinin hövsələsi çatmadı:
- Bildim ee, tənqidçidi, özü də deyirsən böyük. Nə iş görür?
- Deyim də sənə... Bax, elə biri mənim özüm, ya da ki, başqa yazıçılar kitab yazır, Nadir müəllim də o əsəri oxuyub, rəy verir...
- Nə verir?
- Rəy... rəy verir, yazır ki, bu əsər pisdı, yoxsa yaxşıdı. Bax, Nadir müəllim o işə baxır.

- Mirzə İbrahimovun-zadın kitabları da qardaşımıza baxır?
- Hamısınıninki...

- Onda böyük adamdı ki. - Yenə bayaqkı təbəssümü sifətinə hopdu, - lap yaxşı, lap yaxşı, qardaş, bir də xoş gəlmişən, həmişə sən gələsən, - bir an mənə qıyqacı baxıb davam elədi, - Seyran qardaşdı də, qardaşdı, - elə bil bu sözlərlə mənə Nadirə tapşırırdı, - nə vaxt yolun düşdü bu tərəflərə, Seyran oldu, olmadı, əziz qonağımsan, gözüm üstə yerin var... istəyirsən lap on adamınnan gəl, Seyran qardaşımızdı, - bu sözlərdən sonra əməlli-başlı inandım ki, Əbili mənə Nadirə tapşırır.

Əbili yarı çılpaq baxışları ilə gözucu Nadiri «təftiş» eləyəndən sonra tam arxayın olmaq üçün dedi:

- Deməli, qardaşımız qol qoymasa bir yazıçı da...
- Heylədi! - dedim.
- Şairlərə də qardaşımız baxır?
- Şairlərə də...
- Bəxtiyar Vahabzadəyə-zada da?
- Hə...

Nadirə tərəf çönüb onun eynəyinin yumru şüşələrinə dedi:

- Bıy sənin başına dönüm. - Sağ əlini də Nadirin özünə yaxın olan çiyinə şapbıldıtdı, - dostundu? - məndən soruşdu.

- Qardaşımızdı, - Əbilini tam arxayın eləmək üçün dedim, - aramızdan su da keçmir.

- Bəri bax, Seyran, qardaşımızın işi-peşəsi elə tənqid eləməkdə? - maraqla Nadirə baxdı.

- Yoox... niyə, xoşuna gələn əsər olanda tərifləyir də...
- Heç səni tərifləyib?
- Çoox... - dedim.

- Bıy sənin başına dönüm, - Nadirə dedi və sağ əli ilə yenə onun məlum çiyinə şapbıldıtdı.

Nadir də elə belə deyil, axı, şeytana pəriş tikir, bir «razmer» də böyük eləyir ki, ayağını sıxmasın, eynəyini rahlayıb özünəməxsus çox doğma və mərhəm bir əda ilə dedi:

- Əvdirəhim müəllim...

Əbili qoymadı, Nadirin dediyi ikicə kəlməni doğram-doğram elədi:

- Bıy, sənin başına dönüm, ay Nadir müəllim, ma Əbili deynən, Əbili... qardaşımın qardaşı mənim də qardaşımızdı... nə müəllimbazlıqı?..

- Yaxşı, olsun Əbili...
- Hə, bax belə. - Əbili dedi.

- Əbili, Seyran qardaşımız yaxşı yazıçıdı, onnan arxayın ola bilərsən. - Nadir Əbilinin qarşısında dil oldu.

- Seyran ürəkdi, ürək... elə sən də... - Əbili ikimizə də istiqanlılığından pay verdi - payı çox olsun. - Yaxşı, siz oturun, mən gedim görüm uşaqlar nağayır? Özüm işin üstündə olmayanda yarıtımlar ha. - Əbili getdi.

- Doğurdan camaat səni yaman çox istəyirmiş... bu qədər bilməzdim... Amma burda çox istəməkdən çox, fəxr eləmək məsələsi də var ee, - Gülüm oğlan.

- O da var, düz deyirsən... ikisi də bir-birinə qarışıb, camaatdı də, sağ olsun!

Əbili yenə, ağır, miss məcmeyini yerə qoyub içindəkiləri stolun üstünə düzə-düzə dedi:

- Qardaşlarıma özüm qulluq eləyəjəm... Seyran, beyjə dədəmi görmüşəm, havaxt yuxuma giribse, o günü sevinmişəm.

- Allah rəhmət eləsin, - mən dedim, - Əbili, içirsən, yoxsa tərgitmisən genə?

- Tərgitmişəm, - dedi, - ancaq sizinən yüz əlli vuraram.

- Çoxdan tərgitmisən? - mən soruşdum.

- Hə... çoxdan... deyim də sənə, - bir az fikrə gedib hesabladı, - düz on... dörd gündü dilimə dəymir, - Əbili saatına baxıb bir az da dəqiqləşdirdi, - saat üçün yarısı idi də... düz on dörd gün yarımdaydı dilimə vurmamışam... Üç-dörd gün bunnan qabaq Adil də gəlmişdi, nə qədər elədi, dedim yox. Özüynən bir qonaq da gətirmişdi, arıq, sısqə kişiydi, dedi şairdi... adın dedi ee, yadımnən çıxıb. Sizdən çox böyük olardı. Hə... yadıma düşdü, Hüseyn Arif. Yaxşı vurdular. Sonra şair dedi ki, buralar xoşuma gəlir, uzanmaq istəyirəm. Pavilyonun dalına bir raskladuşka qoydum, üç-dörd saat yatdı. Raykomun qonağı idi, ee. Keyfi durulandan sonra şeir də dedi.

- Yadıma qalanı var? - Nadir Əbilini imtahana çəkmək istədi.

Əbili dedi:

- Bilirsən, Nadir müəllim, çoxdanın söhbətidi ee... - Nadirin üzünə baxıb onun baxışlarını boş yola salmaq istəmədi, - bir iki yeri, elə-belə yadımda qalıb.

- Harası?

- Bir şeir vardı, deyəsən, gedillər bulaq başına yeyib içməyə, hə... O yadımda qalıb ki, deyir lilpar olan yerdə çalma nəyimə lazımdı, elə ovuclayıb içərəm dana... Bir də, bu meşələrə baxdı, ilhama gəldi dana, o yadımda qalıb ki, meşəbəyidən fətir istəyirdi. Mən də dedim yaxşı təndir çörəyi var, dedi lazım deyil.

Özünü boğub oturmuş adam kimi görünən Nadir Cabbarov nə təhər pıqqıldayıb şaqqanaq çəkdisə, yeyib-içməyə gələn, maşından indi düşən müştərilər də onun səsinə eşitdilər, çönüb bizə baxdılar.

Nadir dedi:

- Əbili.

- Can.

Gör şair belə demişdi: «İsti kabab, isti fətir, doymaq olmur yenə gətir».

- Ay sənin başına dönüm. - Əbili vəcdə gəldi.

- Bir də, - Nadir davam etdi, - «Lilpar olan yerdə dolça nə lazım?».

- Elə bil bizim yanımızda olmusan ee. Halaldı sənə qardaş, sənə də halaldı, səni o vəzifəyə qoyana da halaldı. Atalar yaxşı deyib ee: «Çörəyi ver çörəkçiyə, birini də üstəlik». Hə... Yaxşı, süzüm də... bircə dəyqə gəlirəm.

Əbili qaça-qaça pavilyona gedib qayıtdı. Əlindəki nəlbəkiddə bir cüt, qoz boyda ağ ət vardı, qoydu Nadirin qabağına:

- Qıfırmızıdı, bunu özüm bişirmişəm, götür ye... götür...

Əbilinin - Əvdirəhimin atası Çaçan müəllim Qacardan gəlib bizim kənddəki onillik məktəbdə ədəbiyyatdan dərs deyirdi. İkinci dünya müharibəsinin iştirakçısı və əlili idi. Mənə də dərs deyib. Zəhimli, ağır adam olsa da, müharibənin məşəqqətlərindən keçib gəlsə də onun içində bir körpə paklığı var idi. İnanıram ki, onun qəbri nunnan doludu - o qədər nur var ki, hətta böyür-başdakı qəblərə də ordan nur axırdı - mənim qandığım beləydi...

Əbiliyə gəlincə isə, yeniyetmə vaxtlarımızdan bir-birimizi tanımışıq, həmişə saf, pak, təmənnəsiz münasibətimiz olub, heç vaxt da bir-birimizdən gözükölgəli olmamışıq, bir-birimizə rast gələndə sevinmişik.

Bizim tay-tuşlarımız böyüdükcə Bakıya axışırdı, müxtəlif ali məktəblərdə oxusaq da həmişə bir yerdə olurduq, bir-birimizdən xəbərimiz olurdu, özü də vaxtaşırı. Hər şənbə-bazar da tay-tuşlarımız kitabxanalarda olanda Füzuli

uşaqları «Novbahar» restoranında xanəndə kimi çıxış eləyən Əvdirəhimin başına yığışdı. Ancaq orasını da deyim ki, dərslərimizdən axsamırdıq - beş gün oxuyurduq, iki gün də istirahət eləyirdik. Bəlkə də, istirahət elədiyimizə görə nə oxuyurduqsa başımıza girirdi, müəllimlərimizdən də xəcalət qalmırdı. Əvdirəhimdə qəltanlı, şirin, şaqraq zəngülesi əsl Qarabağ səsi vardı. Bir dəfə elə həmin restoranda, «Segah» oxuyandan sonra böyük şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə və elə onun qədər böyük aktyorumuz Həsənağa Salayev ayaq üstə durub onu alqışlayanda, böyük salondakı stolların hamısı dik qalxıb, iki böyük sənətkara qoşulub onu xeyli alqışladılar. Düzü, restoranın böyük salonunda Əbilini alqışlayan müştərilər bizi o qədər də maraqlandırmırdı, əsas o iki nəfər idi; Bəxtiyar Vahabzadə, Həsənağa Salayev. Forsumuzdan cırlırdıq ee.. Əbili bizi hara, hansı zirvəyə qaldırışdı: Bəxtiyar Vahabzadə, Həsənağa Salayev zirvəsinə. Biz də Əbiliyə nə çox fəxr eləmişik, öyünmüşük. Adam balası olandan sonra öyündürməyə də, öyünməyə də nə var ki...

Nadir Cabbarov Əbilinin o şanlı keçmişindən xəbərsiz idi - yoxsa, qır-saqqız olub yapışardı, «Əbili birəcə ağız de də». Mən də Əbilinin bu qabiliyyətini axıra saxlayırdım - Nadirə biqəfil deyəcəkdim. Neyləyim ki, bizim dilimizdə «sürpriz» sözü yoxdu və buna görə fikir eləməyə də dəyməz...

İndi Nadir Əbili ilə üz bəz oturmuşdu və inanıram ki, Əbilini yüz ildən sonra, dünyanın o başında görsə də tanıyacaq. Ancaq onun sifətini bu yazını oxuyanlar üçün təsvir etmək istəyirəm; qısaca. Əbilinin üzü eləydi ki, birinci dəfə görə adam elə bilirdi ki, o gülür, əslində o, gülmürdü, üz quruluşu beləydi və deyəsən ilahidən... Sözü əsl mənasında gülümsəyəndə, yaxud güləndə isə bir başqa aləm olurdu, o qədər şirinləşirdi ki, deyirdin, bəs, ana südü ilə üzünü yuyub...

Yavaş-yavaş düzəlirdik. Təbiət, Əbilinin təbiəti, stolumuzdan əlli metr o tərəfdə axan çay, cır-cıramaların xor kapellası, hava Nadirə ləzzət verirdi, Nadir təzələ-nə-təzələ gedirdi və bu, mənə böyük rahatlıq gətirirdi - qonağımdı, dostumdu, qardaşımdı. Həm də mənə elə gəlirdi ki, mən Nadiri öz adımdan yox, külli Qarabağın adından qonaq eləyirəm, Qarabağın ev sahibi kimi - bu da məni qanadlandırır. Hələ bir azdan Əbili bir-iki ağız deyəndən sonra mən yerdə olmayacağam, Allah bilir, göylərin harasında olacam, heç Nadirin də əli çatmayacaq oralara...

Əbilinin kababxanasına yavaş-yavaş adamlar gəlir, ikibir, üçbir təbiətin bu qeyri-adi güşəsində, Yer kürəsinin sinəsinin üstündə qoyulmuş, bir-birindən on-on beş metr aralı stollarda oturub sifarişlərini gözləyirdilər. Nadirə ləzzət eləyən bir şey də o idi ki, kababxanaya gələnlərin hamısı əvvəlcə bizim stola yaxınlaşıb xoşgəldin eləyir, hal-əhval tutandan sonra keçib öz yerlərində əyləşirdilər. Administrativ dillə desək, elə bil bizim stolda qeydiyyatdan keçirdilər. Hamısı da bir-birindən istiqanlı, bir-birindən səmimi, gözləri də ki, Əsgər xan bulağının suyu kimi dupduru və ləkəsiz. Bu adamların gözləri ləkə götürmür - ləkələnsə kor qalarlar...

Əbilinin kababxanası ilə doğulduğu Qacar kəndinin tən ortasından axıb gedən Köndələn çayı min illərdi ki, öz repertuarında olan yeganə nəğməni yorulmadan züm-zümə eləyirdi, bəlkə də, balıqlar üçün oxuyurdu. Nə balıqlar, nə də Köndələn boyunda məskən salmış adamlar bu mahnının «sözlərinin» mənasını başa düşməsələr də duyurdular ki, ortada pis niyyət yoxdu - çayın dilə gətirdiklərinin hamısı xoş məramlıdı... bəlkə də, duadı...

Köndələn çayının «çörəyi» dağlardan çıxırdı və o, çörək itirən olmadığına görə özünü dağ çayı hesab eləyirdi, arandan axan çaylara da yuxarıdan aşağı baxırdı, mən bilən onları o qədər də bəyənirdi. Bu çay öz

uzunluqda yük qatarına da oxşayırdı; el-obanın bostanı-dirliyi, bağ-bağatı üçün nə lazımdısa dağlardan arana daşıyırdı, dağ-aran marşrutu ilə işləyirdi. Bu çayın suyundan içib oxay deyən bağ-bostanın gözü işıqlanırdı, və bu bağ-bostanın məhsulunu dadanların ağızı dada gəlirdi, elə bu dağ çayının özü kimi güclü, təpərli olurdular.

İki saatdan çox idi oturmuşduq, ancaq elə bil ki, indicə gəlmişdik. Bu yerlərin günəşi də avqust ayının içində, tən ortasında idi; ancaq bu yerlərin dağlarına, meşələrinə, çaylarına, bulaqlarına qədər gəlib çıxıb bilmirdi. Əbili stolumuza çatan kimi dedi:

- Soyutmayın, isti-isti... - İçində erkəyin yumurta boyda qızardılmış bir cüt ağ əti olan nimçəni stolun üstünə qoyan kimi Nadirdən rəy gəldi:

- Əbili, bunlar çox yekədi ee.

- Bayaqqı quzununkuydu... bunlar erkəyindi, gör nə boydadı... Yəqin, bu erkəyin bir sözü iki dəyilmiş Aftaritet olub də... Biz lap cavan olan vaxtı bir böyüyümüz vardı ee, Padqornı, yaman xoşduyurdu bunu... Urus da olsa, ağzının dadını bilirmiş...

- Nikolay Viktoroviç. - Nadir bir az da aydınlıq gətirdi.

- Tay oracan bilmirəm, - Əbili bir qurtum su içdi, - adı Niqalay olub?

- Hə... Kolya.

Əbili fikirləşdi ki, «Niqalay hara, Kolya hara?». Ancaq dərinə getmədi...

- Seyran, bunu Nadir müəllimin sağlığına içək. Özün bilirsən ki, mən heylə bərbəzəkli danışmağnan aram yoxdu. - Nadirə nəzər saldı, - ancaq kişinin oğlu yekə adamdı də... bir heylə yazıcının, şairin abaxeisidi də... Buralar saa qurbandı qardaş, sağ ol...

Mən də Əbilinin təbirincə Nadirin sağlığına öz əlavəmi elədim:

- Bəli... Azərbaycan ədəbiyyatının abaxeisi Nadir müəllimin sağlığına!

Əbiliyə ləzzət eləyirdi ki, Nadir kimi yekə, böyük bir adamnan stəkən-stəkana vurur, ona qulluq eləyir, məhəbbət göstərir. Əlbəttə, hər kəsə məlum, aydın olduğu kimi Nadir Cabbarov böyük tənqidçi, sözün qüdrəti, bakirəliyi naminə qəddar bir qələm sahibiydi. Ancaq zəmanəyə, cəmiyyətə və bizim Əvdirəhimə məxsus «böyük adam» standartından çox uzaqdaydı və heç vaxt da yaxın düşə bilməyəcəkdi. Ancaq eybi yoxdu, Əvdirəhim onu necə qəbul eləyibse elə də qalsın - ona belə xoşdu - qoy olsun. Nadir, Əvdirəhimin onu hansı ranqda qəbul elədiyini çox gözəl anlayırdı və açığını deyim ki, bir etirazı-filanı da hiss olunmurdu - yəni, qarşılıqlı anlaşma münbitliyi göz qabağında idi. Olsun!

- Dünya duracaq yer deyil, ey can, səfər eylə... - Nadir bayaqdan bəri Əbilinin qulağı eşidə-eşidə beş-altı dəfə təkrar elədiyi bu misranı yenə dilinə gətirəndə o, dedi:

- Nadir müəllim, - iki əlini də yana qaldırıb yaxın və uzaq ətrafa şirin-şirin nəzər saldı, - vallah, o şair buraları görsəydi heylə şeir yazmazdı, bəlkə də, tərsinə yazardı. And olsun Allahın birliyinə, İmişli, Jdanov tərəfdən hərdən gəlirlər də bura, o günü də bir dəstə gəlmişdi; qayıdıb gedəndən sonra düz bir ay bəridən ayana danışırılar ki... Özü də belə, öyünə-öyünə ki, o günü getmişdik Füzuliyə yeyib-içməyə... O şair düz yazmayıb, səfdi...

Artıq məclisin o yeriydi ki, Əvdirəhim, özü demiş, Nadir boyda yekə kişinin sevdiyi misraya qəmiş qoyurdu və buna da möhkəm inanırdı ki, o, Nadir müəllimə yox, o şairə qəmiş qoyur. Ona görə də Əbili üçün heç bir narahatlıq yox idi - əks halda heç vaxt belə risk eləməzdi...

- Nadir müəllim, o şair deyir ki, bu dünyadan səfər elə, çıx get. Ancaq niyə demir ki, hara gedir? Biz də bilək ki, o getdiyi yer yaxşıdı, yoxsa buralar... - Əbili sözünə davam eləmək istəyirdi, ancaq fikrindən döndü.

Əbili başqa mövzuya keçdi:

- Seyran, - dedi, - Nadir müəllim Şuşada olub?

- Özünən soruş də.

- Yox, - olmamışam, - Nadir dedi.

Əbilini tanıdığım bu uzun illərdə onu heç vaxt, heç yerdə belə təəccüblənən görməmişdim. Bu təəccübün mayasında isə bir şey dayanırdı; elə bil ki, Nadir yayın cırhacırında susuzluqdan ciyəri yana-yana buz bulağın beş addımlığında dayanmışdı, ancaq gedib ordan su içmirdi.

- Ay Nadir müəllim, mən hər yay beş-altı dəfə Şuşaya gedib zapravkanın yanında xəngəl yeyib gəlməsəm, bağrım çatdayar... Siz boyda kişi! Günahın hamısı budey mənim bax, bu qardaşımdadı, - məni nişan verdi, sonra əli ilə sağ tərəfi, dağları göstərdi, - Şuşa, budu, buradı, bax elə bu yol düz gedir ora, Molla Nəsrəddin yolu, nə varkı, dərəyuxarı gedirsən bir az, Şuşadı dana, uzağı əlli kilometrdir. İstəyirsən özüm aparım səni... Seyran səni versin maa...

- Seyran elədi ki, məni sənə verməz...

- Niyə? Verməz, onda özü aparsın. Budey Şuşa, qulağımızın dibində.

- Sabah gedirik... gedirik Şuşaya, - Nadir dedi.

- Qəşəng!!! - Əbili elə sevindi ki, bu sevincin rahatlığı və uzunluğu burdan Şuşayacan olardı. Əbili bərk istəyirdi ki, Şuşanı Nadirə göstərsin və bu istəyin içində, elə bil özünü göstərmək cəhdi daha güclü idi: «bu boyda kişi gəlib çıxıb bura, aparın Şuşanı görsün də, görsün ki, Qarabağın tacı, Azərbaycanın taxtı-tacı nə olan şeydi...».

Bu fikirləri Əbilinin üzündən oxuyub qurtaran kimi onu haqlı hesab elədim: «Düz fikirləşir də... paytaxtı görməmişənsə, ölkə haqqındakı təsəvvürün ala-yarımçıq olar. Şuşanı görməyən adamın Qarabağ təsəvvürü raxit uşaq kimi bir şeydi...».

- Nadir müəllim, hər kəsinin el-obası özünə əzizdi, belədi də... ancaq Şuşanın yerin heç nə verə bilməz, - Əbili bir az kövrəldi, ya mənə elə gəldi, bilmirəm. Bayaq qoz boyda ağ ət gətirdiyi boş nəlbəkini götürüb qulağının dibinə dirədi, gözünü yumub ağzını açdı, Nəbatinin «gəlsin, gəlməsin?» rədifli qoşmasıyla «Orta segah» eləyib keçdi «Şuşanın dağları»na... əziyyət çəkmədən çox rahat oxudu. Müştərilərin hamısı ayağa durub onu alqışladı, uzun illər bundan qabaq «Novbahar» restoranında nə təhər alqışlanmışdılarsa, bax heylə - bu, müştərilərin ona verdiyi qiyməti, sevgisi idi. Bu inanılmaz ifanın əsl, peşəkar qiyməti isə Nadir Cabbarovun üz-gözündə yazılmışdı. Ağzı açıq qalmışdı, gözləmədi, axı; birdən-birə, mən də heç nə deməmişdim, istəyirdim onu təəccübləndirəm, ancaq Əbili məni qabaqladı, özü elədi. Əruzun, muğamın böyük bilicisi və duymanı Nadir Cabbarov heykəl kimi yerində necə donmuşdusa, heç Hacıqabulun avqust günəşi də onun qırışığını, donunu açma bilməzdi. Hal-hazırda vəziyyət beləydi...

Nə bizim stolun, nə də ətrafa dağılmış qonşu stolların cıqırığı da çıxmırdı. Hamı feyziyab olmuşdu. Bu kababxananın daimi müştəriləri, külli halında Füzuli camaatı Əbilinin gözəl ifasına həm də öyrəşmişdilər. Ancaq Nadir Cabbarov bu səsi birinci dəfə eşidirdi. Bu mənada, hazırkı feyz aləmində göylərdə idi, dili də, səsi də batmışdı. Nadir göylərdən yenib stolumuzda mənimlə üz-büz oturan kimi, inağ olmuş səsi də, düyn düşmüş dili də açılacaqdı.

Nadir dinməz-söyləməz ayağa durdu, Əbilinin boynunu qucaqladı, bakılı ədası və ağayanılığı ilə onun alından öpdü, bununla özünün qədim kişilərdən olduğu mesajını verməyi də unutmadı. Sonra göylərdən enib öz stuluna qondu, əvvəl dəsmalını, sonra da eynəyini çıxarıb nəm gözlərini qurutdu:

- Ay şarlatan, - üzünü mənə tutdu, çox yorğun görünürdü, elə bil bir «Kamaz» daş yükləmişdi, - niyə demirsən ki, qaçaşımızın belə... - başını buladı.

- Özü dedi də... Mən ondan yaxşı deməyəcəkdim ki? - dedim.

- Hə... - Nadir başını yellədi, - özü dedi... yaman dedi, cızdağımı çıxartdı... Bah-bah-bah! Bu, nəydi belə? Allaha qurban olum!

- Əlli vuraq, Nadir?

Nadir kimi adam mənim onu tanıdığım bu uzun müddətdə ilk dəfə yarımçıq da olsa imtina elədi:

- Qoy bir az keçsin... sonra... - dedi.

- Bir az deyəndə ki, təxminən nə qədər? - soruşdum.

- Yaxşı də... şitdiyini tutmasın, qoy bir balaca...

Qəribə burası idi ki, Əbili də susurdu. Deyəsən, onun oxumağından Nadir necə feyziyab olmuşdusa, Əbili də bu böyük adamın durub onun boynunu qucaqlayıb alnından öpməsindən, necə duymasından, eynəyini çıxarıb nəm gözlərini qurutmasından feyz-ləzzət alırdı. Başqa nə ola bilərdi ki? Əbili kimi dilli-dilavər...

Təzə mənzilə köçən adamlar kimi, yavaş-yavaş üçümüz də, öz varlığımızda - içimizdə yerbəyer olurduq və yerbəyer olduqca da Əbilinin vurduğu bayaqkı şirin boğazlardan, elədiyi xırdalıqlardan, şaqraq zəngülələrdən aralanırdıq; elə bil ki, o, oxuya-oxuya Molla Nəsrəddin yoluna düşüb payı-piyada Şuşaya üz tutmuşdu - bizdən uzaqlaşdı. Əbilinin özü gözəndən, səsi eşidilməz olandan sonra əməlli-başlı yerbəyer olub qurtardıq və olduq özümüz...

Özümüz olub qurtaran kimi Nadir dedi:

- Seyran, bir bənd şeir var ee... bilmirsən onu kim yazıb?

Nadir bir balaca ləngidi və mən o saat dedim:

- Ay Nadir, sən o bəndi deməmiş nə bilim müəllifi kimdi, ovcumu iyləmişəm?

- Demək istəyirdim də... qoymadın, axı...

- Yaxşı qoyuram... de.

- Deyir ki, «Keçmə şairindən, müğənnisindən, könlünü o yerlər bağlar deyillər. Döysən Qarabağda bir uşağı sən, muğamat üstünədə ağılar deyillər» - üzümə baxdı.

- Bilirəm, - dedim, - niyə bilmirəm.

- De, biz də bilək də...

- Deyim də, mən bilən... imanım Allah amanatı, bu şeiri Fikrət Cavad adlı bir nəfər yazıb.

- Eşitməmişəm, - Nadir dedi, - onu tanıyırsan?

- Yox, - dedim, - tanımıram, bu bəndindən də başqa bu adamın heç nəyinə rast gəlməmişəm. Fikrət Cavadın adını bircə dəfə eşitmişəm Əşrəf Veysəllidən - əvvəl bu bəndi dedi, sonra da dedi ki, Fikrət Cavad yazıb. Bildiyim bu qədərdir.

- Ancaq qəşəng şeirdi, - Əbili qiymət verdi.

- Çox xarakterikdi, - Nadir də onun dediyini təsdiq elədi.

- Bu şeir hardan yadına düşdü ki, Nadir?

- Ay şarlatan, - indi o, dəqiq özünə gəlmişdi, - belə sözlər adamın yadına Qarabağda düşər də, İsmayılının İvanovkasında yadına düşməz ki... - Əlini yellətdi. Mən də kolxoz sədrinin adını çəkib təriflədim:

- Nikitin yaxşı kişidi, - dedim.

- Onu tanıyırsan?

- Yox...

- Əbili, - Nadir təəccüblə onu süzdü, - bəs, araq içəndən sonra oxumaq çətin olmur? Özü də o cür... zəngülələr, xırdalıqlar, şirinlik...

- Bilirsən, Nadir müəllim, düz deyirsən. Ancaq bu hava ki, var ha, arağı boğur - belə havada içib oxumağa nə var ki? Mən həmişə səsimi qorumuşam... Məsələn, İmişlidə, Jdanovda... o tərəflərdə heç vaxt araq içməyəm, vurur səsimi. Özün indi gördün ki... Hələ səsım əlimdə deyildi... İnşallah, gələn dəfə...

«Bunun səsi əlində olmayanda belə oxuyur, gör səsi əlində olsa nağayrar ee...» - Nadir bu fikrin dalınca getdi; bir az aralanmışdı ki, mən dedim:

- Əbili, İslam Rzayev nə təhər oxuyandı?

O, cavab verməmiş Nadir qımışdı. Əbili dedi:

- İslam böyük sənətkardı, yek kəlmə, əjdahadı, əjdaha...

- Bəs, Əlibaba Məmmədov?

- Əlibaba muğamı-zadı bilir ee, ancaq mənlik deyil, çənəsiynən oxuyur. Yox, yox, o mənlik deyil. Şirinlik yox, xırdalıq yox, zəngülə yox, ürək yox - yerdə nə qaldı ki? Əsas da bunlardı dana. Bunlar olmayandan sonra çətindi. Xalqın ürəyinə girmək üçün gərək özünün də ürəyin ola... Musiqi ürəyi...

Əbili danışdığı müddətdə mən gözümlü Nadirə zilləmişdim, ağızını açıb bir kəlmə də demədi, heç sir-sifətində də etiraz əlamətləri görünmürdü. Nadirin susmağının bir səbəbi də, futbol dili ilə desək, onun özgə meydanında oynaması ilə bağlı ola bilərdi. Əlqərəz, bir neçə il bundan qabaq «Azərbaycan» jurnalının redaksiyasındakı mübahisə bu gün Qacar kəndində öz ədalətli həllini tapdı...

- Nadir müəllim, Seyran İslamın qiymətini mənənnən yüz dəfə yaxşı bilir ee... elə nəyisə məni danışdırırdı, özüm də məəttəl qaldım ki, bildiyi şeyi mənənnən niyə soruşur?.. Seyran, Nadir müəllimnən səni kim tanış eləyib?

- İslam Rzayev, - dedim.

- Sən Allah?

- Vallah!

- Yəqin, dostdular dana.

- Hə... möhkəm dostdular... aralarından su keçmir.

Əbili İslamın Nadirlə dost olmağına da sevindi. Nəhayət, Nadir dilləndi:

- Ay şarlatan, bəsdə də, araq süz, - mənə dedi və mən də süzdüm, şəhadət barmağı ilə məni hədələdi, yəni: «söhbətimiz qalsın sonraya». «Qalsın də...»

Nadir badəni götürdü:

- Əbili, oxumağına söz yoxdu, söz tapa bilmədim... Görünür sözün də səsin qabağında aciz qaldığı vaxtlar olur... Hə... Yaxşı xanəndələrdən kimləri deyərdin?

- Yaxşı oxuyan çoxdu, - gülümsər gözlərilə Nadirə baxdı, - baax, Seyid, Xan Şuşinski, Ağabala Abdullayev, İslam, Süleyman Abdullayev... o tərəfdən Əbülfət Əliyev, Arif, Səxavət Məmmədov, Qədir Rüstəmov... canım sənə desin, Zülfü, Mütəllim, Yaqub Məmmədov, sonra Qulu Əsgərov, Sabir Mirzəyev... bunların hamısı öz «vesində» əjdahadı. Çoxdu ee... yəqin, yadımdan çıxanlar da var.

- Hamısı qarabağlı oldu ki... - Nadir gülümsədi.

- Niyə? Qulu, Sabir... Səlyan, Cəlilabad...

- Zarafat eləyirəm... Əbili, heç sən də onlardan geri qalmırsan ... - Nadir inamla dedi.

- Yox! Yox! Yox! Qadan alım, heylə demə. Mən onların yanında əl buyruqçusu kimi bir şeyəm. Bilirsən nə təhər? Elə bil ki, Yaqubnan bir

toydayam, maa deyir ki, Əbili, mən gedib bir loxma çörək yeyincən sən bir «Çahargah» oxu, qoy camaat darıxmasın - bax heylə. Yoox. Adamın ağzi əyilər. Sədi də, Allah verib, oxuyuruq...

- Kəndinizdə sənnən başqa da oxuyan var?

- Hamısı oxuyur dana... Kolxoz işi başlarını qatmasa elə hamısı oxuyan olardı. Bizdə bir Əhməd var - Qəjər Əhməd deyirlər, Seyran da tanıyır, indi qojalıb, ancaq həməən sədi, burnu da qanamayıb səsin. Səs deyirəm ee, saa... Başın buraxsa, cilovun çəkməsə haracan desən gedir - o, kəhər atın başın buraxanda gedir ha, bax heylə.

- Əbili, - Nadir dedi.

- Can Əbili...

- Var olasan, hayıl-mayıl oldum, Qarabağ möcüzədi, vallah, acizəm söz deməyə... Mənim bu acizliyimi bağışla... qardaşım...

- «Segah» bağışlasın, Nadir müəllim, - Əbili yaman dedi.

İçdik.

...Nadir Cabbarov bilsəydi ki, beş-altı ildən sonra ermənilər Qarabağı alacaq, elə burda, Əbilinin kababxanasında, uzaq mənzilə çapılan at kimi ortasından çatlayıb öldürdü, - ağzıgöyçəklər də deyirdi ki, Nadir içkidən öldü...

Nadir hardan biləydi ki? Nadir bilmirdi, gərək mən biləydim. Mən bilmirdim, gərək ailəmiz biləydi, ailəmiz bilmirdi, xalqımız biləydi, xalqımız bilmirdi paytaxtımız biləydi, paytaxtımız bilmirdi baş-bilənlərimiz biləydi. Heç kəs bilmirdi. Bir Allah bilirmiş - o da, bizə xəbərdarlıq eləməmişdi - yəqin, layiq bilməyib... elə düz eləyib... Gərək suya, havaya, oda-torpağa layiq olasan! Layiq olmayanda, suya, havaya, oda-torpağa sahib çıxma bilmirsən; sahib çıxmıyanda da, tutub əlindən alırlar, qalırınsa dalınca baxa-baxa, boylana-boylana...

Adam başı elə bir şeydi ki, daşa dəyəndə bu, ona dərs olur, nəticə çıxarıb yaşam tərzini hamarlayır, rahat olur. Bizdə isə bu məsələyə yanaşma başqa cürdü - dərs olmur, tərs olur - ya ümumiyyətlə, nəticə çıxarda bilmirik, ya da ki, çıxardığımız nəticə tərsinə olur və başlayırıq tərsinə yaşamağa; tərsinə yaşadıqca da işlərimiz tərsinə gedir, düyün düşür. Düyün-düyün oluruq, düyün-düyün olduqca da qısalırıq - necə ki, beş metr kəndiri düyünləyə-düyünləyə gedərsən... görürsən ki, heç bir metr qalmayıb - düyünlər kəndirin uzunluğunu udub...

Biz yaranandan, Nadirlə Əbilinin kababxanasında oturduğumuz bu günə qədər nə müsibətlər görmüşük, nə fəlakətlər gəlib başımıza, nələri qoruya bilməmişik: Göyçə, Zəngəzur, İrəvan, Təbriz, Dəmirqapı Dərbənd, Borçalı çökəyi, Qarayazı, Qarabağ... Biz bunları itirməklə özümüzü itirmişik - elə itirmişik ki, yüz il axtarsaq da tapa bilməyəcəyik, heç arxivlərdə də izimiz-tozumuz qalmayacaq, tarix alimləri əliboş qalacaq, əgər belə getsə...

Bütün bu müsibətlərdən sonra da aqlımız başımıza gəlməsə - iki səbəb var: başımıza dolan ağıl çürüyür, ya da ümumiyyətlə, başımız yoxdu ki, ağıl orda bərqərar ola bilsin. Siz başqa səbəb bilirsinizsə buyurun, deyin...

- Nə fikrə getmişən, gülüm oğlan? - Nadirin səsi məni ordan-burdan tikə-tikə yığıb bir yerə topladı - dağılmışdım, para-para olmuşdum, ay kışilər. Allah, sən bizi belə yaratmışan, yoxsa sonradan korlanıb belə olmuşuq?

- «Getmək zamanı gəldi, dur, yaraşlıq oğlum!» - Vaxtın səsi gəldi.

İkimi də qalxdıq. Yaraşlıq oğlan deyəndə, yəqin, Nadirlə məni nəzərdə tuturdular. Əlimi cibimə salanda Əbili dedi:

- Pulunuz çatıb...

- Sən öl, olmaz, - dedim.

Əbili lap kənardakı stolu göstərib dedi:

- Odeey, onlar verdi... pendir zavodunun uşaqları.

- Bəs, sən niyə aldın?

- Alırdım ha, dedim ajiği tutar, sonra...

- Sonra nooldu ki?

- İki qırmızı onluq da maa verən kimi əl-ayağım boşaldı, sıyıldım... tamah güc gəldi, - elə gülürdü ki...

- Yaxşı, sağ olsunlar, - dedim.

- Həlbət ki, sağ olsunlar... Əslində mən irəli düşdüm ey, guya mən sənənən pul alajaydım, məni qabağa saldılar. - Əbili gülməyində idi.

Yeyib-içənlərin hamısının gözü bizdəydi, mən də topasına əl eləyib xudafizləşdim. Hamısı ayağa durub əllərini yellədə-yellədə «sağ olun, sağ olun» dedilər və biz maşına minib tərənməyincə biri də oturmadı.

Dünən-srağagünün söhbətin eləyirik də... Dünya, Azərbaycan, Qarabağ, Füzuli, Qacar kəndi nə gözəlmiş, Allah...

Dünyada, Azərbaycanda, Qarabağda, Füzulidə, Qacar kəndində yaşayan adamlar nə gözəlmiş, Allah...

Yəqin, o gözəlliyi gördüyümüzüzdəndir ki, bu gün bir az adama oxşayırdıq - içimiz qozbel, çölümüz eybəcər deyil.

...Beşimiz - böyük qardaşım Xanlar, Fəxrəddin, Vaqif, Nadir Cabbarov və mən Şuşaya çatanda saat on bir-zad olardı. Birbaşa Cıdır düzünə gəldik. İstədim Şuşa haqqında nə bilərəmsə hamısını bitdə-bitdə Nadirə danışam, ancaq o razı olmadı, heç nə danışma dedi, qoy özüm, özüm... tək.

Cıdır düzündə hərə öz tay-tuşunu, öz simsarını çağırırdı - gül gülü, bülbül də bülbül. Burda təkbir, cütbir, dəstə ilə gəzişən, söhbət eləyən adamların hamısı sifətdən bir-birinə elə oxşayırdı ki, deyirdin, bəs, hamısı bir kişinin belində gəlib. Balaca uşaqların səs-küyü, sevinci gözlərində, gülüşlərində çiçəkləyib Cıdır düzünün çəmənzarına töküldükcə adam bu gözəllik Məkkəsinin ucalığından dünyaya tullanmaq istəyirdi ki, mən də varam...

Nadir bayaq dedi ki, «özüm... özüm... tək...» - qınamalı deyil, özümüzdən asılı olmayaraq hərəmiz bir tərəfdə idik. Deyəsən, hamı gözəlliklə tək qalmaq istəyirdi. Ucalıq özü bir gözəllikdi; gözəlliklə əhatə olunmuş, gözəlliğin tən ortasından vulkan kimi püskürmüş ucalıq isə müqəddəs ziyarətgahlar kimi əlçatmazdı.

Nadir dik dayanıb uzaqlara baxdıqca bu ucalıq bir az da ucalırdı - Nadir boyda ucalırdı və bu zirvəyə adam ucalığı da demək olardı. Nadir şəhərdə hay-küydən həmişə darıxıb, ora-bura qaçıb ki, bu ağırlıqdan qaça bilsin. Aralıdan baxanda adama elə gəlirdi ki, Nadir burda da darıxır, nədənsə qaçır. Ancaq elə deyildi, Nadir Cabbarov uşaqlar kəpənək qovan kimi gözəlliklərin dalınca qaçıb tutmaq istəyirdi - hamısını, ac-gözlüklə. O, bir saatdan da artıq acgözlüklə «kəpənək qovandan» sonra stul kimi hamar bir daşın üstündə oturub əllərini sağ dizində daraqladı, bir müddət baxışlarının qanadlarında göz işlədikcə uzanan əlçatmazlara tamaşa elədi. Nadir gözəlliyə, mən isə onun bu gözəlliklə qaynayıb-qarışmasına, yörgülmasına valeh olmuşdum - bütün diqqətim onda idi və onun bundan xəbəri yox idi.

Bildiyiniz kimi, Nadir əvvəlcə ayaq üstə, sonra oturduğu yerdə bu gözəlliklə münasibətini aydınlaşdırırdı. İndi isə o, ilmələri Qarabağ xalçasının eyni olan çəmənlikdə uzanıb daraqlanmış əllərini başının altına qoyub, bu ucalığın özündən də qat-qat uca olan dibsiz göylərində nələrisə axtarırdı - yəqin ki, «axtaran tapar».

Gözüm də axtarmağa başladı, ancaq dibsiz göylərdə yox, Cıdır düzündə qardaşlarımı; Fəxrəddin çayxananın yanında dayanıb tarçalana qulaq asırdı.

Vaqif ondan xeyli o tərəfdə iki rus qızıynan söhbət eləyirdi. Xanlar isə gözümlə dəymədi, yəqin ki, hardasa buralardadı. Mən isə bayaqkı yerimdə dayanıb Nadirin nə vaxt qalxacağını gözləyirdim və o, bir azdan qalxdı, uzandıqı yerdən əlli-altmış metr sağ tərəfə addımladı, dayandı, bu dəfə əllərini boynun dalında daraqladı, elə bil özünə yer tapa bilmədiyi kimi, əllərinə də yer tapa bilmirdi. Deyəsən, bu da onu yordu, yenə bir daş tapıb üstündə rahatlandı - burda daşın üstü də yumşaq olur.

Mənim ələməmdə Nadirin təkliyini əlindən almağın vaxtı idi və bu təkliyi onun əlindən mən almalıydım. Nəşə indiki vəziyyətdə fikirləşdim ki, bu, bir az da, adamın əlindən son tikəsini almaq kimi bir şeydi.

Mən ona yaxınlaşıb şitdik elədim - yəni salam verdim, indicə ayrılmışdıq, axı. Nadir mənim bu yersiz və mənasız salamıma məhəl qoymadan dedi:

- Seyrançik, - Nadir birinci dəfə idi mənə belə müraciət edirdi, - əlimi qulağımın dibinə qoyub oxumaq istəyirəm.

- Qadan alaram... bircə onu eləmə, biabır olarıq.

- Nə biabır, - etiraz elədi, - burda hamı oxuyur də...

- Hamı oxuyur, - dedim, - ancaq səsi olan... səsi... hamının səsi var.

- Seyrançik, mənə elə gəlir ki, ağzımı açsam elə bir «Mənsuriyyə» oxuyaram ki, lap içinin «Ağ segah»ıynan, and olsun Allaha - mənə elə gəlir... ancaq risk eləmirəm.

- Yaxşı eləyirsən... bura... Bakılı gəlib Qarabağın paytaxtı Şuşada belə risk eləməz. Müdriksən də... - boynuna qoydum.

- Gərək Əbilini də gətirəydik, - Nadir dedi.

- Başqa yerdən bura xanəndə gətirəndə adama pis baxırlar. Elə bil ki, Tulaya öz samovarınla gedirsən. Neynirsən Əbilini? Buralar Əbili kimiləriynən doludu.

- Hanı ee, bəs?

- Bir azdan görərsən, - dedim - özün də burda oturma.

- Niyə?

- Bura arvaddar üçündü...

- Nəə?!

- Arvaddar üçündü...

- O necə olur, gülüm oğlan - Nadir «Seyrançik»dən «Gülüm oğlan»a keçdi, o nə iləsə razılaşmayanda mənə belə müraciət edirdi, - lap Vidadivari ilişirsən ee, adama. Necə yəni bura arvaddar üçündü, - dik-dik üzümə baxdı.

- Nadir, - dedim, - qədimdə şuşalı arvadlar burda saatlarla oturub uzaq səfərə çıxmış ərlərini gözləyirmişlər.

- Hə... noolsun?

- O olsun ki, arvadlar görəndə ki, ərləri gəlir sevinirdilər, ucadan ərim gəldi, ərim gəldi - deyirdilər. Elə o vaxtdan da buranın adı qalıb «Ərimgəldi». Özü də gözünü yola elə dikmişən ki, elə bil sən də gözləyirsən... Buranın adı «Arvadimgəldi» deyil ee, «ərimgəldi»di - Vidadinin burda nə günahı var ki?

Nadirin mısımrığı gəlinlik paltarının ətəyi kimi yernən sürünürdü.

- Gedək burdan, - dedim.

O, dinməz-söyləməz qalxıb böyrümə düşdü və inandı ki, burda oturmaq olmaz. Əslində isə Nadir haqlı idi və doğurdan da mən ona ilişirdim, özü də Vidadivari. Nadirin bir xüsusiyyəti də vardı ki, təzə getdiyi yerlərdə həmişə özünü yığışdırırdı. Bu, onun paklığından irəli gəlirdi və, gördüyünüz kimi, mən onun bu xüsusiyyətindən, bu xüsusiyyətin mayasındakı paklığından Qarabağvari bir yöndə uğurla istifadə edib məqsədimə çatmışdım - noolsun ki, buranın adı «Ərimgəldi»di? Kim istəsə, nə qədər istəsə burda oturub gözünü lap uzaqlardan baş götürüb Şuşaya gələn yollara dikə bilərdi.

Ancaq bir azdan biz çayxanada oturub çay içəndə Nadir gördü ki, «Ərimgəldi»də bir dəstə kişi oturub ucadan şaqqanaq çəkir. O, şəhadət barmağını qaldırıb məni hədələdi:

- Ay şarlatan, ora bax... əl çəkmirsən də əmələndən.

Və bununla da, hüquq-mühafizə orqanlarının təbirincə desək, əməlimdə «cinayət» tərkibinin, indiki halda isə əməlimdə «Qarabağlı» tərkibinin olması sübuta yetirildi və, təbii ki, mən bu «ittihamı» qəbul edib geri çəkilməzdim - əks halda ləzzəti qaçardı.

Əlbəttə ki, belə qəliz, mərhəm, Vidadivari ovqatda mənim üstünlüyüm vardı: mən Bakını və bakılıları daha yaxşı tanıyırdım, nəinki Nadir Qarabağlı və qarabağlıları. Mən də, yeri gəldikcə bu üstünlüyümə arxalanıb «sui-istifadə» hallarına böyük məmnuniyyətlə yol verirdim...

- Nadir, - dedim, - Şuşaya bir balaca tez gəlsəydin, bilirsen kimləri görərdin? Gecikmişən də, - dedim, - bir az tez gəlsəydin Xan qızı Natəvanı, Mir Möhsün Nəvvabı, Xarrat Qulunu, Üzeyir bəyi, Cabbarı, Seyidi, Xanı... Biz oturub burda çay içəndə, bir də görərdik ki, onlar Cıdır düzündə başmaq seyrinə çıxıblar... hamı yüyürür onların qabağına... biz də qaçırıq onların qabağına. Camaat onları dövrəyə alır... Bu basa-basda Xan qızı Natəvan irəli çıxıb sənə tərəf gəlir, deyir:

- Nadir müəllim, bu tərəflərə xoş gəlmisən...

Əlbəttə ki, sən çaşırsan...

Xan qızı Natəvan davam eləyir:

- Axşam bizə buyurun... «Məclisi-üns» də yığışacaq... birlikdə şam eləyərək.

Mən susdum, gözlərim xeyli yol çəkdi. Nadir dedi:

- Elə yaxşı olardı ki...

İkimiz də eyni səmtə baxırdıq, gözlərimizi yaxın keçmişdən baş götürüb Şuşaya tərəf gələn yola zilləmişdik, elə bil ki, Xan qızı Natəvan başda olmaqla başmaq seyrinə çıxmış o müqəddəs, möhtəşəm dəstəni gözləyirdik. Başmaq seyrinə çıxanların tərkibi Zamandan baxanda inandırıcı görünməsə də, Məkandan baxanda həqiqət idi. Ancaq indiki halda son sözü Zaman deyirdi, Məkan uzaqbaşı bizi Xan Şuşinskiylə rastlaşdıra bilərdi, çünki zamanın bu məsələyə qarışacağı yox idi...

İmkan varsa, səmimiyyətimə inanın! İnanın ki, Şuşanın qarşısında diz çöküb, nənəmin də buralı olduğunu bildirəndən sonra, xahiş eləyərdim ki, Xan qızı Xurşud Banu Natəvan, bax, elə bu Cıdır düzündə, basabasda camaatın içindən çıxıb onun qabağına yerisin və desin:

- Nadir müəllim, bu tərəflərə xoş gəlmisən! Axşam bizə buyurun... «Məclisi-üns» də yığışacaq... birlikdə şam eləyərək.

Nadir də çaşsın...

Bunu elə istəyərdim ki, Çünki Nadir Cabbarov zəkası, sözə münasibətdəki çevik həssaslığı, həqiqət daşıyıcısı olan sözün müdafiəsi məqamındaki ayıq-sayıq qəddarlığı və dönməzliyi ilə buna layıqdı...

Mən bu sətirləri yazanda Nadir Cabbarov nə Şuşada, nə Cıdır düzündə, nə də dünyada var idi. Ancaq onun yeri Şuşada, Cıdır düzündə də - Dünyada da elə görünürdü ki... Nadirin yeri boş qalmışdı və onun yerini heç kəs tuta bilməzdi. Ən azı ona görə ki, kimsə onun yerini tutmaq istəsəydi, öz yeri də əlindən çıxardı, çaş-baş qalıb özünə qayıda bilməzdi, Əlinin də, Vəlinin də aşından olardı. Bu isə ağılı başında olanlar üçün qəbul ediləməzdi.

Dostun boş qalmış yeri qədər adamın içini heç nə göynədə bilməz. Bəlkə də, göynəyən sənin için deyil, dostunun boş qalmış ərazisidir ki, günü-gündən səhra kimi bozarır, cadar-cadar olub bitməz və yetirməz olur.

Nadiri neçə adam tanıyırdısa, o qədər də Nadir var idi və çoxu da bir-birinə oxşamırdı. Ancaq bu, mənim tanıdığım Nadir idi - mən baxan tərəfdən görünən...

Yuxarıda dediyim mənada, əgər bütün nadirlər böyük stolun arxasında otursaydılar, mənim Nadirim gərək yuxarı başa keçib o biri nadirlərə ağsaqqallıq eliyəydi - onun yeri həmişə yuxarı başdadı...

Ömrümə-günümə yazılıb o günlər; mən də yazdım, daha doğrusu, ömrümə-günümə yazılanları köçürtdüm ki, sizlər də oxuyasınız və məni bir az da tanıyasınız.

Millətə Şuşa kimi maddi-mənəvi ucalıq həmişə lazımdı ki, hərdən ora qalxsın, əlini gözünün üstünə qoyub Dünyaya baxsın-baxsın, görsün ki, nə var, nə yox, yerini-duruşunu sahmanlasın, hara getdiyini və gedəcəyini dəqiqləşdirsin. Belə ucalığı olmayan millət heç vaxt dünyada boy göstərə bilməz. Belə ucalıqdan məhrum olan millət, boy göstərmək üçün gərək ayağının altına Şuşa ucalıqda bir stol qoysun; qarışıqlıq düşəndə də stolu ayağının altından çəksinlər, kəlləsi üstə gəlsin yerə... Ondan sonra ölünü qoy, dirini ağla; özü də nə qədər ağlayırsan ağla, doyunca, doymayınca... nə bir xeyri olacaq, nə də göz yaşını silən - təxminən belə də:

***Bu bağda ilan olmaz,
Dərdimi bilən olmaz,
Özüm deyib ağlaram,
Göz yaşım silən olmaz...***

Biz Şuşanı, Cıdır düzünü, Daşaltını, İsabulağını və onun yaxın gələcəkdəki qara taleyini öz umuduna qoyub Bakıya çatanda hava çoxdan qaralmışdı. İkimiz də özümüzü dərənin dibində hiss eləyirdik və bu dərənin dibində göylər, elə dərənin dar ağız boyda görünürdü...

...Bu fəslin son abzaslarını yazıb qurtarsam da, yenə səbbim alınmamışdı - axı, mən bu sətirləri 2014-cü ilin dekabr ayında yazdım və nöqtə qoydum. Daha yazmırdım, arxası üstə uzanıb fikirləşirdim ki, görəsən, Şuşanın torpağı neçə milyard torba olar və bu torbaları neçə milyard ilə daşıyıb qonşunun həyətinə tökmək olar?! Bunun üçün nə lazımdı?

Hamının bildiyi və nəticə çıxarmadığı bir cavab var: Xəyanət! Xəyanətin qabağına yalnız qeyrətlə çıxmaq olar!

Nəticə çıxarmaqla aramız yoxdu də. Sabah lap nəticəni çıxartdıq, neyləyəcəyik, qalacaq əlimizdə də... Bir az, təsbeh kimi çevirib atacağıq - atılmışlar da tez unudulur...

Vallah, billah, simibillah, aqlımızın dərin qatlarından nəticə çıxarmaq, torpağın dərin qatlarından neft çıxarmaqdan çətin deyil...

Səməd Vurğun bir zamanlar Şuşa qalasında havalanıb yazmışdı ki, «Havalansın Xanın səsi...». Səməd Vurğun dəqiq bilirdi ki, səs ancaq ucalıqdan havalana bilər. Səs də qartal kimi ucalıqdan, zirvədən qanadlanıb havalanır - Xanın səsi Beyləqandan, İmişlidən nə təhər havalansın, axı? Havalana bilməz, yalnız eşidilər.

Söhbət heç xanəndə səsinəndən də getmir. Ümumiyyətlə, bir millət olaraq səsinin bütün dünyada eşidilməsini istəyirsənsə, ucalığını göz bəbəyi kimi qorormalısın! Yoxsa Bakıdan ucalan səsimiz Salyandan da eşidilməyəcək...

...Özümü iki yerə bölünmüş, saqqalanmış kimi hiss etsəm də, duyurdum ki, üzü Qibləyə uzanmışam; qalxıb dikəlsəydim, Şuşanı ovcumun içi kimi görərdim...

Ovcumu üzümə-gözümə sürtürdüm...

15 - 16 yanvar, 2015

(Ardı hələ yazılır)

◆ Yeni tərcümələr

Sergey YESENİN

QARA ADAM

(poema)

Aman, ay dostum, aman!
Yaman ağrır canım,
yaman, yaman, çox yaman!
Özüm də bilmirəm heç
Hardan tutdu bu ağrı
Mən qaragün fağır?
Açıq, kimsəsiz çöldə küləkmi küy qoparır,
fit çalır baş aparır?
Payızımı silkələyir meşələrin əynini?
Yoxsa alkoqoldu - didib tökür beynimi.

Başım qulaqlarımı
quş kimi çırpır hərdən;
Amma heyi qalmayıb
ayaq üzülə yerdən.
Qara, qara, qarqara
qatran kimi bir adam
Yan alıb çarpayırma,
gəcəni qoymur yatam.

Durub başım ucunda
ölü üstə rahib tək;
Barmağımı bir iyrenc
kitabda gözdirərək,
Burnunda mızıldanıb
bir lotudan dəm vurur,
Canıma qorxu salıb,
üzüntüylə doldurur.

Mırıldanır hey mənə:
 "yaxşı-yaxşı qulaq as
 Dürlü fikirlə dolub
 bu kitabda hər abzas.
 Bax bu adam doğulub,
 yaşayıb yer üzündə,
 Ən murdar şarlatanlar,
 çapqınlar ölkəsində.

Safdı, təmizdi orda
 dekabrda yağan qar,
 Əyləncəli cəhrədi,
 orda qopan çovğunlar.
 Fırıldağın biridi
 bax bu adam, bu insan,
 Özü də adi deyil,
 əlanın əlasından.

İncə zövqlü, yöndəmli,
 üstəlikdə şairdi,
 Çox böyük olmasa da
 üslubunda mahirdi.
 Qırxı ötmüş qadına
 qəribə eşqi vardı:
 "Nə pis qızsan", - desə də
 öz əzizi sayardı.

Əzabların çoxluğu
 gətirsə də qəm-kədər,
 Heç də zərər yetirməz,
 saxta, dolama jestlər.
 İti ağıl, çevik əl,
 səadətə deyərdi,
 Ürəyin pampaklığı,
 ətəltədi deyərdi.

Həyatını çuğlayan
 fırtınada, tufanda
 Ən yaxın doğmaları
 itirdiyin zaman da
 Sıx içində ağrını,
 baxma qəlbim qırıqdı,
 Üzü gülər görünmək,
 ən böyük bacarıqdı.

"Sus, ey qara qaramat!
 Bacarmazsan bunu sən!
 Burda dalğic-xilaskar
 qulluğunda deyilsən.
 Mən neynirəm dediyin
 o şair davakarı?
 Zəhmət çək, başqasına

oxu, danış bunları."

Qara adam zilləyir
gözlərini gözümə,
Mavi bir qusaq çökür
bəbəklərin üzünə,-
Sanki istəyir desin
arsız bir cibgirəm mən,
Nəsə çırpışdırmışam
kimlərsən cibindən.

Aman, ay dostum, aman!
Yaman ağrıyır canım,
yaman, yaman, çox yaman!
Özümdə bilmirəm heç
Hardan tutdu bu ağrı
Mən qaragün fağırı?
Açıq, kimsəsiz çöldə küləkmi küy qoparır,
fit çalib baş aparır?
Payızımı silkələyir meşələrin əynini?
Yoxsa alkoqoldu - didib tökür beynimi.

Şaxtalı bir gecədir,
yolayıcı yatıb bərk,
Örtüb bütün düzləri
yumşaq, dənəvər əhəng.
Baxıram pəncərədən,
gözləntim yox qabaqda,
Ağaclar atlılartək
cəm olub bizim bağda.

Hayandasa ağlayıb
bədğur bayquş uladı,
Dırnaq səsi çıxartdı
ağac atların çatı.
Qara adam
ədayla yaxınlaşdı divana,
Silindiri dikəldib,
pəncəyi atdı yana.

Üzümə baxa-baxa
yaxın oturdu bir az,
Xırıltılı səsiylə
dedi: "mənə qulaq as, -
Görməmişəm bir alçaq-
əclaf olsada yekə-
Yuxusuzluqdan belə
səfeh ağrılar çəkə!

Ah, tutaq ki, çaşmışam!
Axı, budur ay doğub.
Özgə nə lazımdı ki,

uğurlu olsun yuxu?
 Bəlkə, oğrun gələcək
 mayabudlu bir "pəri",
 Sən də oxuyacaqsan
 leş kimi sətirləri.

Sevirəm şairləri,
 çox məzəli tayfadı
 Mənə yaxşı tanışdı
 onların hər cür zati, -
 Bir də baxıb görürsən,
 Uzun saçlı bir əntər
 sızanaqlı birindən
 Yapışib, əsə-əsə köks ötürür dərinədən.

Bir kənd vardı hardasa,
 heç bilmirəm hayanda,
 Bəlkə, lap Kaluqada,
 bəlkə də ryazanda,
 Mavi gözlü, sarışın
 bir uşaq yaşayardı,
 Yastı, kasıb komada
 gördüyü buzdu, qardı ...

Zaman keçdi, böyüdü,
 üstəlik şair oldu,
 Tərzində, üslubunda
 çoxundan mahir oldu.
 Qırxı ötmüş qadına
 qəribə eşqi vardı:
 "Nə pis qızsan?" -desə də
 öz əzizi sayardı.

"Qara, qaramat adam!
 Sən nə iyrənc qonaqsan.
 Mənfur, məşhur adınla
 hər bir yanda qınaqsan."
 Hirsim məni mindirir
 cin atının tərkinə,
 Uçur əlimdən əsa
 düz burnunun kökünə...

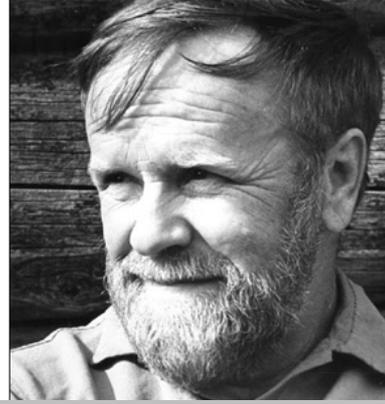
Ay ölüb...pəncərəmdə
 boy göstərir mavi dan.
 Vay gecə, vay! Dünyamı
 alt-üst etdin nə yaman?
 Bir kimsə yox, yanımda
 bu nə düzən, düzgüdü?
 Silindirim başımda,
 bir tək özüməm... bir də
 çiləklənmiş güzgüdü...

14 noyabr 1925

Çevirəni: Eyvaz BORÇALI

Vasili BELOV

OLAN İŞDİ

◆ **Povest**

BİRİNCİ FƏSİL

1. Yolunu tut, get

- Parme-en? Mənim Parmenim hardadı? Bax, burdadı. Üşümüsən? Üşümüsən, a kişiqırığı. Səfehəsən, Parmenko. Mənim Parmenkom susur. İndi gedərik evə. Evə getmək istəyirsən? Eh, Parmen, Parmen...

İvan Afrikanoviç şaxtadan qartımış yüyəni zorla açdı.

-Məni gözlüyürdün, elə? Məni - İvan Afrikanoviç. Düzünü de, gözlüyürdün? Bəs, İvan Afrikanoviç neynirdi? Mən, Parmeşa, vururdum. Bir az içmişəm, dostum, sən məni qınama. Deməli, qınama, yaxşı? Nədi, rus olan bəndəyə içmək olmaz? Yox e, sən de görüm, rus olan bəndə içə bilər, ya yox? Özü də belə havada: iliyinə qədər donub, sümüyünə qədər acanda. Lap az içmişik e, bir cıqқан. Belə. Mişka gör mənə nə deyir: "İvan Afrikanoviç, heç mədəmə də gedib çatmadı, gəl ikincisini də içək". Bizsə, Parmenuşka, selponun böyür-başına fırlanırıq. Sən məni söymə, söymə, yaxşı? Bütün bunlar gör haradan başladı? Oradan ki, Parmeşa, biz səninlə səhər tezdən boş şüşələri təhvil verməyə apardıq. Yüklədik və apardıq. Satıcı mənə nə dedi: "İvan Afrikanoviç, boş şüşələri apar, əvəzində məhsul gətir. Amma, fakturanı itirmə, ha". Drinov havaxt fakturanı itirib? İvan Afrikanoviç bir dəfə də olsun fakturanı itirmiyib. "İnanmırsan Parmendən soruş, mən faktura itirməmişəm". Biz səninlə şüşələri apardıq? Apardıq! Biz onu o ləçərə təhvil verdik? Verdik! Verdik və məhsulu təhvil aldıq! Bəs onda niyə içmiyək? Allah haqqı, bizə içmək olar. Deməli, sən eyvanın yanında dayanırsan, bizsə Mişkayla içəridə. Özü də ayı, adı da ayı. Ayıların ayısıdı. Bunu mən sənə deyirəm. Olan işdi. "İvan Afrikanoviç, - deyir, səninlə mərc gələrəm ki, bir boşqab çaxırı çörəklə birgə qaşıqlayıb içərəm." Mənsə deyirəm: "Sən Mişa, sən səfehəsən. Axı kim çaxırı qaşıqnan içir? Axı bu səninçün balıq şorbası, ya toyuq supu deyil ki, qaşıqlıyasın". -"O da əl çəkmiş, mərc gələk deyir". "Mərc gələk" deyirəm. Mən, Parmeşa, elə belə marağ üçün. İndi Mişka soruşur: "Nədən mərc gələk, nədən?" Mənsə deyirəm: "Əgər çaxırı tələsmədən, aramla qaşıqlasan, bir "alagöz" məndən, uduzsan, səndən". O da qarovulçudan iri bir boşqab aldı, yarısına qədər çörək doğradı. "Tök, - dedi, boşqab böyükdü, şirəlidi". Mən də çaxırın hamısını əndərdim ora. Bütün rəhbərlik burdadı, hətta selponun sədri Vasili Trifonoviç də. Hamı səsini içinə salıb gözlüyür. Bir görədin,

Parmenuşka, bu donuz o boşqabı dibinə qədər necə qaşıqladı, hətta qaşığı da yaladı. Özü də qaşıqladıqca hırıldıyır. Düzdü, hələ bir papiros da çəkmək istədi, qəzetimi də əlimdən aldı. Sonra ağız əyilən kimi oldu, stolun dalından dik atılıb çölə qaçdı. Selponun eyvanı da hündürdü axı. Elə oradanca içdiyini üzü aşağı fışqırdı. Sən özün gördün də o haramzadanı, orada dayanmışdın axı. Deməli, Mişka geri qayıdır, üzündə bir qram da qan qalmıyıb, amma hırıldıyır! Aramızda mübahisə yarandı. Fikirlər haçalandı: bir tərəf deyir ki, mərci mən uduzmuşam, o biri tərəf isə hesab edir ki, Mişka sözünün üstündə durmuyub. Sədrimiz Vasili Trifonoviç mənim tərəfimi saxladı: "Sən uddun, İvan Afrikanoviç, -dedi, - o, çaxırı qaşıqlıyıb içdi, amma qarnında saxlamadı".

Mən də Mişkaya deyirəm: "Eybi yoxdur! Gəl yarıbayarı qoyaq. Heç kim də inciməsin". No-oldu, Parmen? Niyə dayandın? Yaxşı, gəl mən də kampaniya xatirinə sənənlə birgə dijildadım. Kampaniyaya həmişə qoşulmaq lazımdı, Parmeşa, həmişə...Duvvv! Parmen? Kimə deyirəm? Duvvv! Deməli, sən məni gözləmədin? Mən indi, sənə göstərəm. Duvvv! İndi İvan Afrikanoviçi yaxşı tanıyarsan! Buna bax e! Adam kimi durduğun yerdə dur! Şalvarımın düyməsi hanı?...Hə, tapdım. Oxayyy!

***Biz çox gözə bilmərik,
Axşam yatana qədər.
Sən burda qal əzizim
Varlı tapana qədər.****

Hə, indi gedə bilərik. Dərələrdən sel kimi, təpələrdən yel kimi...

İvan Afrikanoviç əlcəyini geydi və selpo malları yüklənmiş taxta kirşəyə oturdu. Parmen ağır yükünü qarın üstüylə sürüməyə başladı, hərdən finxırır, bəzən də qulaqlarını şəkleyib sahibinin dediklərinə qulaq asırdı.

-Hə, dostum-qardaşım, Parmenko. Gördün də Mişkayla başımıza nə iş gəldi? Dartışdıq da, bərişdiq da. O, kluba qızların yanına getdi. Selpoda qız çoxdu axı, bizim çörək sexində, poçtda olduğu kimi. Ona görə də getdi qızların yanına. Qızlar da ki, nə qızlar! Qəşəng, yoğunbaldır, kökdaban. Bizim kənddəki kimi yox e. Hamısını qamarlayıblar. Birinci sort qızlar ərdədir, yerdə ikinci, üçüncü sort qalıb. Olan şeydi. Deyirəm ki, Mişa, gəl gedək evə. Sözə baxmadı, getdi qızların yanına. Olan işdi, Parmeşa, biz də cavan olmuşuq. İndi hayımız gedib, vayımız qalıb. Olan şeydi... Necə bilirsən, Parmeşa, arvad bizi danlamayacaq? Parmeşa, danlayacaq. Burası dəqiqdir. Arvadların işi-peşəsi deyilməkdir, Parmeşa, deyilmək və danlamaq. İşləri başlarınnan aşır. Uşaqları da bir çədən. Düz səkkiz dənə. Yoxsa doqquz? Yox, Parmen, deyəsən səkkizdi axı. Onu da saysaq...qarnındakını... Doqquz? Bəlkə də səkkiz? Deməli belə... Antoşka mənim ikincimdi. Tanka birincim. Vaska Anatoşkadan sonra olub, mayın birində, dəqiq yadımdadı. Vaskadan sonra Katyuşadı, Katyuşadan sonra Mişka. Deməli, Mişka. Dayan, dayan. Bəs Qrişka harda qaldı? Qrişka tamam yaddan çıxıb. O kimnən sonraydı? Deməli, Vaska Anatoşkadan sonraydı, mayın birində anadan olub, Vaskadan sonra Qrişka, Qrişkadan sonra....Hal aparsın onları, gör nə qərdərdilər! Mişka, deməli, Katyuşadan sonradı, Mişkanın ardınca Volodya gəlir. Hələ Marusya da var. Cupbulu. Deməli, o ikisinin arasında doğulub. Bəs Katyuşadan əvvəl kim idi? Təzədən başlayaq: Anatoşka mənim ikincimdir, Tanya birincim, Vaska mayın birində pırtlıyıb, Qrişka...Eh, qoy cəhənnəm olsunlar, əzəl-axır hamısı yekələcək...

* - şeirlərin tərcüməsi Elçin Hüseynbəylinindir

***Biz çox gözə bilmərik,
Axşam yatana qədər...***

-Duvvv! Dayan, Parmenko. Burda elə eləməlyik ki, çaylağa dığırlandıyaq.

İvan Afrikanoviç kirşədən düşdü. O, elə ciddi-cəhdlə kirşəni yönləndirir, yüyəni dartırdı ki, atın İvan Afrikanoviçə yazığı gəldi, addımlarını yavaşladı. Kim də olmasa, bu yolları Parmenko əzbərdən bilirdi...

-Bax belə. Deyəsən, körpünü adladıq, - deyə İvan Afrikanoviç söyləndi. - İndi əsas odur ki, fakturanı salıb itirmiyək...Mən səni, Parmenko, bax bu boyda olandan tanıyıram. O zaman sən hələ ananın əmcəklərini əmirdin. Bircə beləydin. Anan da yadımdadı. Adı Puqovkaydı. Düymə kimi balaca və yumru. Yazığı kolbasaya verdilər. Elə olurdu ki, onunla bayramda saman gətirməyə gedirdim, köhnə tayalar tərəfə, yollar da sürüşkən, anansa kərtənkələ kimi gah qaçır, gah sürünür...Yazıq sözə baxan idi. Səninki kimi yox e. Ay səfeh, sən nə görmüsən ki, selpodan o tərəfə yük daşımamısan da. Səninki araq-çaxırı və rəhbərliyi daşımaqda. Yaxşı əllərdəsən. Mən səni gör nə vaxtdan tanıyıram? Düzdü, sən də az çəkməmişən. Yadımdadı, noxud toxum aparırdıq? Dişləni necə əydinsən, sən yaramazı güc- bəla kanaldan dartıb çıxardıq. Axı mən səni bax, bu boyda olandan tanıyıram. Elə olurdu ki, körpünün üstündə tappur-tuppur çapırdın, elə bil toya gedirdin; heç bir qayğın da yox. Bəs indi? Deyək ki, bola-bol çaxır aparırsan, orda isə səni yedizdirib-içizdirirlər, bəs sonra? Səni də kolbasaya verəcəklər, nə vaxt istəsələr. Bəs sən nə edəcəksən? Heç nə, quzu balası kimi gedəcəksən. Bax, indi sən deyirsən ki, arvad. Arvad, həlbəttə arvaddı. Amma mənim arvadım onlardan deyil, kimin istəsə cavabını verə bilər. Amma sərxoş olanda mənə barmağını da vurmur. Çünki İvan Afrikanoviçi yaxşı tanıyır. Gör nə vaxtdandı e! Əgər mən içmişəmsə, sözümlün qabağına söz demə, əlimin altında da durma, əlim ağırdı, hər kəsin başını ağırdı bilər. Düz demirəm, Parmen? Nəyi də olmasa, bunu düpbələndüz deyirəm... Nə dedin?

***Biz çox gözə bilmərik,
Axşam yata...***

Deyirəm ki, Drınovu kim sıxa bilər axı? Heç kim. Drınovu heç kim sıxa bilər, ancaq o, kimi istəsə sıxar! Ey, sən hara? Ay qoca əbləh, özünü hara soxursan? Axı, sən o yolla getməmişən! Səninlə yüz ildi bir yerdəyik, amma yolu səhv dönürsən! Bu yol evə aparır? Bu yol səni evə yox, ətliyə aparır. Mən buranı azı yüz dəfə ölçmüşəm, bəs sən? Mən sənə arxayınam, sənə...Nə? Sən yolu məndən yaxşı tanıyırsan? Əclafın biri əclaf, bunu istiyirsən? Al gəldi! Bax belə! Hara deyirlər ora get, öz prinsiplərini yeritmə. Nə ora-bura baxırsan? Tərpən. Axmağın biri axmaq, hara əmr edirlər, ora da get!

***Biz çox gözə bilmərik,
Axşam yata...
Eh...***

İvan Afrikanoviç ata bir qamçı ilişdirdi, sonra sakitcə əsnədi.

-Görürsən də, Parmenko, yaman əldən düşmüşəm. Bir azdan evdə olacağım, malı təhvil verəndən sonra samovar qoyarıq. Yükünü açacam, yəhərini götürəcəm və sən səfehə göndərəcəm evinə, tövləyə, ya da bu işi arvada tapşıracam. Sən səfehəsən, Parmenko, elə? Mən də onu deyirəm də. Sən ağıllı

at olsan da, səfehən. Həyatdan başın çıxmır. Bax sən öz yolundan çıxıb, başqasına dönmək istiyirdin. Mən səni düz yoluna yönəltdim. Yönəltdim, yönəlmədim? Bax görürsən? Nə qədər dayanmaq olar? Evə istəmirsən? Tərpənməsən, bir-ikisini də yeyəcəksən. Odu kənd də görünür. Malı verərik, sonra samovar qaynadırıq. Nə vecimizə axşamdan sabah günortaya qədər bekarıq. Sən səfehən, Parmenko, səfeh, evə getmək həvəsin yoxdu. O dey o ev, o da Mişkanın traktoru. Nə? Necə yanı hansı kənddi. Deyəsən axı bizim kənd deyil. Ba! Allah haqqı, deyəsən bizimki deyil. Burda selpo da var, bizdə yoxdu. Hələ hündür eyvanı da var. Deyəsən axı, Parmenko, biz malı burada yükləmişdik? Hm. Buraydı, buraydı. Ah, Parmen, Parmen! Fərsizsən sən, gör məni hara gətirdin? Gör bir hara gəlib çıxdıq. Parme-en? İndi biz sənənlə doğrudan da evə gedəciyik. Döndər, dədə, döndər! Gör mən səni nə vaxtdan tanıyıram. Onda sən hələ ananın əmcəklərini dartırdırırdın...Bir az yeyin olaq...Səhərə evə çatırıq, düpbədüz... İndi isə biz, Parmeşa, öz yolumuznan. Bax belə..Düz yolumuznan. Olan işdi...

2. Elçilər

İvan Afrikanoviç bir papiros yandırdı, at isə eyvanın yanında dayanmayaraq geri döndü. O, böyük çalışqanlıq və üzüyolalılıqla yüklü kirşəni dartırdı. İvan Afrikanoviç isə öz sevimli əsgər çastuşkasını oxuyurdu...

İri, qıpqırmızı Ay meşənin üstündən asılmışdı. O, küknar ağaclarının başlarından sürüşür və cırıldayan tənha kirşəni izləyirdi.

Gecəyə yaxın qar bərkimişdi. Hava donmuş nəm iyi verirdi.

İvan Afrikanoviç susurdu. O yuxulayan xoruz kimi başını çiyinə sallamışdı. Bir az əvvəl öz səhvinə görə Parmendən bir balaca utanırdı, amma tezliklə günahını unutdu və hər şey öz yerinə qayıtdı.

At yanında adam olduğunu daim hiss edir və donmuş yolla aramla irəliləyirdi. Tala qurtardı. Sosnovka ilə onların arasında kirşəni ətürpədicə sakitliklə qarşılayan balaca meşəlik də vardı. Amma İvan Afrikanoviçin heç tükü də tərpənmədi. Bayaqdan dil boğaza qoymayan İvan Afrikanoviç tam sakitləşmiş və biganələşmişdi. O, indi heç fikirləşmirdi də, eləcə nəfəs alır və dinşəyirdi. Hətta kirşənin cırıltısı, atın finxırtısı da onu qımıldatmırdı.

Bütün bu sakitlikdən onu kiminsə ayaq səsləri ayırdı. Kimsə lap yaxındaydı. İvan Afrikanoviç səksənib ayıldı.

-Ey!-deyə İvan Afrikanoviç çağırdı. -Mişka sənən?

-Hə!

-Deyirəm axı, kimsə qaçır. Nədi, gecə qalmağa qoymadılar?

Mişka acıqlı-acıqlı kirşəyə tullandı. At heç dayanmadı da. İvan Afrikanoviç bic-bic

Mişkaya baxdı. Mişka sıırıqlısının boyunluğunu qaldırdı, tüstülətməyə başladı.

-Bu gün kimə ilişmişdin? -deyə İvan Afrikanoviç xəbər aldı. -Olmaya, çəkmədə gəzənə?

-Qoy tullansınlar e...üç hərfə...

-Niyə balam?

-“Zootexnik həyacanda!” Yox bir!- deyə Mişka kimisə cıratmaq istədi. - Zırt-pırt, zıpırtı! Üzü yaxmalı ləçərlər, zamaskalı səfehlər. Belə intelligentlərdən çox görmüşük!

-Heş demə, - deyə İvan Afrikanoviç tam ayıq şəkildə bildirdi, - möhkəm qızıldılar.

İkisi də uzun müddət susdu. Gecəyə yaxın ay da saraldı və balacalaşdı. Kol-kos mürgüləyir, kirşə sürüşür, yorulmaq bilməyən Parmen də aramla addımlayır, İvan Afrikanoviçsə fikirləşir. Sosnovkaya hələ bir neçə xırda kənd var, yolun yarısı deməkdir, deməli, kəndə çatmağa yarım saat qalıb.

İvan Afrikanoviç Mişkadan soruşdu:

-Sən bizim Nyuşkanı tanıyırsan?

-Hansı Nyuşkanı?

-Necə yəni hansı, bizim sosnovkalını.

-Nyuşka, Nyuşka...- Mişka yerə tüpürdü və o biri tərəfə çevrildi.

-Sən bu çoxbilmişləri yadından çıxart, - İvan Afrikanoviç dedi. - Savadlı olmayanda nə olar? - Tüpür onlara və bitdi...Olan şeydi.

-İvan Afrikanoviç, ay İvan Afrikanoviç, - deyər Mişka dikəldi. - O şüşənin ağzını hələ açmamışam axı.

-Hansı şüşənin?

-Sən mənə uduzduğunun, - Mişka dedi və şüşəni şalvarının cibindən çıxardı. - İndi yaxşıca qızışırıq.

-Başımıza çəkək?... Nəsə yaxşı düşmür axı. Bəlkə, içmiyək hə, Mişa?

- Necə yəni yaxşı düşmür! - Mişka şüşənin ağzını aç-aça dedi. -Mən bilən sən pryaniklər də yükləmişdin axı?

-Elədi.

-Gəl qutunun birini açaq, hərəməzə biri bədi.

-Yaxşı deyil axı.

-Sabah mən özüm satıcıya deyərəm, nədən qorxursan?- Mişka dedi və baltayla qutunun ağzını açıb iki pryanik çıxardı.

İçdilər. Paxmellərini açıqdən sonra aprel gecəsi də aydınlaşdı, xışıldayan kirşə də, atın addımları da mənalandı. Ay da indi İvan Afrikanoviçə bayaq kimi istehzal və biganə görünürdü.

-Gör sənə nə deyirəm, Mişa,- İvan Afrikanoviç pryanikin son tikəsini gəvələyə-gəvələyə dedi.- Əgər adamın qəlbi təmizdirsə, deməli, o, həm zəhmətkeş, həm də sevməyi bacarandır. O, nə zootexnikdən, nə də siğorta işçisindən aşığıdır. Sən gəl, Nyuşkanı al...

Mişka sakitcə qulaq asırdı. İvan Afrikanoviç sözlərinin oğlana necə təsir etdiyini bilmək üçün qəhqəhə çəkdi.

-Əlbəttə, qıza savad ağırlıq eləməz. Sənsə, cavan oğlan, elə də pis deyilsən. Gərək düzünü deyəsən...

Şüşəni boşaltdılar, Mişka onu kollağa tolazladı və soruşdu:

-Sən hansı Nyuşakadan danışırıydın? Sosnovkalıdan?

-Özüdür ki, var,-deyər İvan Afrikanoviç sevindi.- Həm gözəldir, həm də işlək. Ayaqları da top kimi. Bu yaxınlarda bizim arvadla yarmarkada olublar, ən yaxşı parçanı da o alıb. Evdə isə tərifnamələrinin əlindən tərpənmək olmur.

-Bir gözündə də ağ ləkə var.

-Dedin, nə var?

-O Nyuşkanın gözündə ağ var deyirəm.

-No-olsun ki? Ağ var, var da. Onu ancaq qabaqdan diqqətnən baxanda görmək olar. Böyürdən baxsan, soldan heç nə görünmür. Döşləri, ayaqları... qız deyil e, tankdı, tank. Bu zotexniklər heç onun dirnağına da dəyməz. O de, bir dəfə zootexnik qızlardan biri həyəət gəlmişdi. Kurov ona baxdı və dedi: "Yaxşı qızdı, ancaq ayaqlarını evdə qoyub." Ayaqları, demək olar ki, yoxdu. Çubuq kimidi. Elə ki, Nyuşka o tərəfdən gəlir, iki göz istiyir ki, tamaşa eləsin. Divarlar da ki, gerbli-merbli tərifnamələrlə dolu. Özü də anası ilə qalır. İstiyirsən elə bu saat onlara gedək? Bu saat sənə elçi düşüm!

-Elə bilirsən istəmərim? -Mişka dilləndi.

-Mən ciddi deyirəm.

-Mən də ciddi deyirəm.

-Mişka! Bilirsən də...səninlə mən...bilirsən də? Sən İvan Afrikanoviç yaxşı tanıyırsan! Biz səninlə...biz...Parmen?!

İvan Afrikanoviç ata bir-iki qamçı çəkdi. Parmen həvəssiz-həvəssiz geri döndü, üzü enişə olduğundan istər-istəməz kirşenin sürəti artdı, at istəmədən yorğalamağa başladı və bir neçə dəqiqədən sonra vəcdə gəlmiş qoçaqlar çastuşka oxuya-oxuya kəndə çatdılar.

**Əzizim, fala baxma,
Əgər sevirsən atma.
Ağlın başında olsun
Mən əclaf da yar olsun!**

Sosnovka çoxdan yuxuya getmişdi. Kirşə yaxınlaşanda itlərin heç biri hürmədi. Bəzi evlərdə işıq yanırıdı. İvan Afrikanoviç atı odun qalağının yanında saxladı, kirşədəki axırıncı samanı Parmenin qabağına atdı.

-Bax, Mişa, gör nə deyirəm. Mənə güvən, özün də az danış. Mən belə elçiliklərdən çox eləmişəm. Stepanovnanı da çoxdan tanıyıram, hər halda xalam qızıdı. Biz çox içməmişik ki?

-Bir az da olsaydı...

-SSS! Tələsmə!..Stepanovna! -İvan Afrikanoviç qapını ehmalca döydü. -Ey Stepanovna?

Daxmada lampanı yandırdılar. Sonra kimsə dəhlizə çıxdı, qapını açdı.

-Bu gecəquşu kimdi belə? Elə indicə uzanmışdım. -Stepanovna danışa-danışa qapını açdı. -İvan Afrikanoviçə oxşuyur.

-Salam, Stepanovna! - İvan Afrikanoviç özünü dik saxlamağa çalışdı, ayaqlarını ayaqlarına vurdu.

-Keç içəri, Afrikanoviç, hara getmişdin ki? Bəs o kimdi? Mixaylodu?

-Özüdü ki, var.

Başdan-başa tərifnamə və diplomlardan alışıb-yanan daxma iki yerə bölünmüşdü. Tərəfləri üstünə oboy çəkilmiş arakəsmə ayırırdı. Arakəsmənin o biri üzündə soba, sobanın bərisində xəkəndaz və kömürü söndürmək üçün qaraqapaq vardı. Samovarın bacası mismardan asılmışdı. Samovarsa, görünür şkaftaydı.

-Gecə qalacaqsız, yoxsa? - deyə Stepanovna xəbər aldı və samovar qoydu.

-Yox, öz yolumuznan, düpbədüz gedəciyik... Bir az qızışaq, sonra ya Allah, evə. - İvan Afrikanoviç belə deyəndən sonra papağını çıxardı və əlcəklərini də içinə qoydu. - Nyuşka hardadı, yoxsa yatır?

-Yatmaq nədi? İneyin ikisi yetirib, bu gün sabahlıqdır. Nyuşka da dünənnən ordadı. Bəs siz necəsiniz?

-Yaxşıyıq!

-Yaxşı olun. Arvadın necə, hələ doğmuyub ki?

-Lap az qalıb.

-Mən elə sobanın üstünə çıxıb yerimə uzanmışdım ki, qapı döyüldü. Dedim, yaqın Nyuşkadi. Biz qapını tək-tək hallarda bağlıyıraq axı.

Samovar qaynadı. Qarı şkaftan şərab şüşəsi çıxardı, piroq gətirdi. İvan Afrikanoviç məmnunluğunu gizlətmək üçün bir ağız öskürdü, əllərini şalvarına sürtdü.

-Mixaylo, sən hələ də, subay gəzirsən? Evlənsəydin, az da içərdin,- Stepanovna dedi.

-Düz söhbətdi, - Mixaylo gülümsədi və əlini onun çiyinə vurdu. - İçkini, Stepanovna, çox içirəm. Bu gün də dümçəmişəm, mitilim çıxana qədər!

Mişka acı təbəssümlə başını buladı.

-Bəlkə mənə kürəkənliyə götürəsən....

İvan Afrikanoviç ayağı ilə onun dizinə vurdu, amma Mişka dil boğaza qoymadı:

-Qızını mənə verərsən?

-Qurbandı, - deyə qarı gülümsədi,- razıdısı, elə indi apar.

İvan Afrikanoviçin söhbətə qarışmaqdan savayı əlacı qalmadı. Onun səsi ələmi başına götürdü:

-Mən də elə onu deyirəm da! Bu qızın, Nyuşkanın barmaqları...yalnız tərifnamədir...Ey Miş? Bunu mən sənə dəqiq deyirəm! Stepanovna? Məni tanıyırsan da! İvan Afrikanoviçin kimə pislili deyib? Hə? Ciddi deyirəm! Mən ona deyirəm ki, indi bu saat Sosnovkaya gedəciyik. Elə belə də deyirəm. O isə mənə deyir...Nyuşka! Tez ol bura gəl, Nyuşka! Bax, elə indicə fermaya gedib Nyuşkanı gətirəcəm. Stepanovna? SSS!

Amma İvan Afrikanoviçin fermaya getməsinə lüzum qalmadı. Qapı açıldı və Nyuşka özü içəri girdi.

-Annuşka! - İvan Afrikanoviç əlində dopdolu qədəh onun pişvazına qalxdı. -Anyutka! Xalanəvəsi! Biz səni...biz...səni...Sənin kimi qız bütün mahalda yoxdu! Doğrudan da yoxdu! Başdan-ayağa tərifnamə! SSS. Miş! Hamıya süz. Mən deyirəm ki, yoxdu! Bəs Mişka! Məyər Mişka pis oğlandı? Deməli, biz səni, Anyuta...sənin dalınca gəlmişik...elçiliyə...

-Nə dedin!? -Nyuşka peyinli çəkmədə və silos iyi verən pambıqlıda, daxmanın ortasında dayandı, gözlərini qıyaraq elçilərə baxdı, sonra arakəsmənin arxasına cumdu və əlində tutqac, güllə kimi çıxdı:

-Rədd olun! Elə gedin ki, iziniz-tozunuz da burda qalmasın. Qulyabani sizi hardan getiribse, orada aparsın. Cəhənnəm olun! Nə qədər ki, gözlərinizi tökməmişəm. Sərxoş köpəyuşaqları!

İvan Afrikanoviç key-key dala çəkildi, papağını və əlcəyini də götürməyi yaddan çıxarmadı, yazıq qarı isə qızını saxlamağa çalışdı:

-Anna, başına at təpib!?

Nyuşka İvan Afrikanoviçin boyunluğundan tutub qışqırırdı:

-Rədd ol, simasız! Hardan gəlmisən, ora da get, iblis! Elçiyə bax! Mən səni!..

İvan Afrikanoviç özünə gəlməmiş Nyuşka onu elə itələdi ki, qapının o tərəfinə uçdu, üzü üstə yerə dəydi, eyni aqibəti Mişka da yaşadı.

Sonra Nyuşka dəhlizə çıxdı, heç bir ədəb-ərkan gözləmədən elçiləri küçəyə tulladı və qapını çırpdı.

Nyuşka bağırırdı, əlinə keçəni döşəməyə çırpırdı, ağlaya-ağlaya bütün dünyanı söyürdü...

-Buna bax e! - Mişka dirsəyini ovxalaya-ovxalaya dedi.

İvan Afrikanoviç isə çaşqın halda mızıldanırdı. O, zorla ayağa qalxdı, əvvəlcə əllərini yerə dirədi, dizlərini qaldırdı, zorla özünü düzəltdi.

-Hm! Buna bax da! Qız deyil e, şeytandı. Gicbəsər...Parmen? Bu Parmen harda qaldı e?

Parmen dayandığı yerdə yox idi. İvan Afrikanoviç atı bağlamağı unutmuşdu və o, çoxdandı ki, evə tərəf gedirdi: bəyaz aprel Ayının altında, kimsəsiz yolla. Yalnız tənha kirşenin xışiltısı eşidilirdi.

3. *Torpaqla suyun birliyi*

Səhərə yaxın havanın üzü döndü, qar yağdı, külək qalxdı. Bütün mahal Mişka Petrovun elçiliyi barədə xırdalıqlarına qədər xəbər tutmuşdu: Belə tufanda şayiələr də başı açıq gəzirdi.

Mağaza saat doqquzda açıldı, arvadlar çörəyin bişməsinə gözləyir və ciddi-cəhdlə yeniliyi müzakirə edirdilər:

-Deyirlər ki, əvvəlcə yabaya cumub, sonra stoldan bıçağı götürüb, düşüb kişilərin üstünə!

-Aman, aman! Bəs qarı neyniyib?

-Əşi, nə qarı-marı. Deyirlər ki, qarını səhərdən axşama kimi buduyur.

-Bədi, sən allah. Boş-boş danışmayın. Nyuşka anasına barmağını da vurmaz. Çox mehribandırlar. Görün e, Nyuşka barədə nələr uydururlar.

-Düzdü. Ondan başısağışı yoxdu.

-At da tək-tənha gəlib axı?

-Hə. Təkcənə. Nə kişilər var, nə də faktura.

-Deyirlər ki, hamamda yatıblar.

-O qədər içiblər ki!

-Dayanmaq bilmirlər ki...

-Mal yerindədi, deyirlər?

-Prennikləri gətiriblər, amma samovarlardan ikisinin lüləkləri qırılıb, at özü tövləyə girib, kirşə də aşıb.

-O,- ay qızlar! İvan Afrikanoviç bu işin altından nə cür çıxacaq?

-Hamısının günahı içkidədi, hələ özündən deyən heç kim ona üstün gəlməyib!

-Kim bilmir ki, əlbəttə günah ondadı!

-Bu "alagözlərdən" nə desən gözləmək olar!

Alicılar tez-tez girib çıxırdılar. Briqadir də yolunu oradan saldı, heç nə almadı, bir az gap eləyib getdi. Traktorçular siqaret dalınca gəldilər. Söhbətin əsas mövzusu İvan Afrikanoviçlə Mişkaydı.

İvan Afrikanoviç səhər tezdən harasa qaçan görmüşdülər. Sonra o evə giribmiş, ora-bura vurnuxubmuş. Deməynən, dünən arvadı Katerinanı xəstəxanaya aparıblar: hələ o selpoda olarkən və guya o, qayınanası Yevstolyaya deyib ki, o, yəni İvan Afrikanoviç Yekaterinasız yetim kimi bir şeydir. Qayınanası Yevstolya isə əvəzində bildirib ki, zülüm çəkdiyi bədi, Severodvinskə, oğlu Mitkanın yanına gedəcək. "Mən gecələr sizinçün beşik yırğalıyım, sizsə Katerina ilə kefdəsiniz. Elə şey yoxdu. Bir gün də burda qalmaram, gedəcəm Mitkanın yanına".

Arvadların ağzını yığmaq olar?..Saticı akt yazmaq üçün ambara keçdi, arvadlara da tapşırı ki, gözləri piştaxtada olsun. Mağazada isə ağız deyəni qulaq eşitmirdi, arvadlar hamısı birdən danışır, İvan Afrikanoviçə yazıqları gəlir və Mişkanı söyürdülər. Elə bu zaman Mişka hardansa peyda oldu: dünənin sərxoşluğu başından getməmişdi; başı açıq, özü də mahni oxuyurdu:

***Kiminsə sevgilisi var
Mənim də ki, Mişkam.
Heç vaxt lampa gətirməz
Çoxdu deyər, slişkəm.***

-Zənən əhlinə salamlar!

-Salam, salam, Mişka.

-Kefin yuxarıdı?

-Elə...

-Gəlini gətirə bilmədin?

-Gətirə bilmədim, alınmadı...

-Başın ağrıyır?

-Elə ağrıyır,- deyə Mişka etiraf elədi və pilləkəndə oturdu. - Araq öldürmək, bir sənət deyil. Sənət deyil...

-Dostunu neylədin, elçini?

-Eh, heç demə! Elçi, nə elçi... - Mişka ürəyi gedənə qədər güldü, sonra boğula-boğula öskürdü. - Eh, arvadlar, bir görəydiniz, bizi... nədir o...diversantlar kimi...

-Yaxına qoymadı?

-Qovdu! Tutqacnan...İndi də dirsəyim ağrıyır. Necə itələdisə, raket kimi uçduq...pilləkəndən. Elə bil bizi külək üfürdü. Danışmasam yaxşıdır....

Mişka yenə də oskürəkdən boğula-boğula qəhqəhə çəkdi, amma arvadlar əl çəkmədilər.

-Bəs ikinci dəfə cəhd eləmədiniz?

-Nə danışsan? Bir dəfə də bəsdə. Ayılıandan sonra fikirləşdik ki, görənlər, nə edək? At evə əkilib, bizsə şaxtada dayanmışıq. Mən dedim: "Gəl, İvan Afrikanoviç, hamama gedək, səhərə kimi başımızı qatarıq"... Fikirləşirdim ki, Nyuşkayla pərqu yorğan-döşəkdə gecələyəcəm, amma hər şey tərsinə oldu". Getdik, hamamı tapdıq...

-Kimin hamamıydı? Onların?

-Elədir! Hələ soyumamışdı, bir-iki vedrə də su vardı. Deyirəm ki, İvan Afrikanoviç, elçilikdən bir şey çıxmadı, heç olmasa qayınanamın hamamında çimək.

-Lap şeytandı e! Buna bax, sən allah! -Arvadlar gülə-gülə əl çaldılar.

-"...Köynəyini soyun, - deyirəm, -İvan Afrikanoviç, - günahımızı yuyacağıq". O isə fors edir, dirəşir: bel sürtən yoxdu, bəsməkan yoxdu. "Məni, - deyir, -Moskvada üç evdə tanıyırlar. Mən, - deyir, - çayı heç vaxt qəndsiz içməmişəm, ona görə də fərari kimi özgə hamamda çimmiyəcəm. Həm də soyuqdur deyir". Mənsə, əzizlərim, qulpu götürdüm, suyu əndərdim daşın üstünə. Düzdü, daşdan bir hay çıxmadı, amma öz-özümə deyirəm ki, mən mən olmaram, əgər qayınanamın hamamında çimməsəm! İvan Afrikanoviçin də əlacı kəsildi; baxıram ki, o da soyunur.

-Çimdiniz?

-Bəs nə! Düzdü, sabun olmadı, amma yaxşıydı. Əynimizi geyindik və yuxarı qata çıxıb baş-ayaq uzandıq. Elə olurdu ki, "Kolxozçular Evi"ndə gecəliyirdim, taxtabitilər qanımı sümürürdü, burda isə pulsuz-parasız çarpayı. Amma görürəm ki, İvan Afrikanoviç yatmır. "Nə olub?- deyə xəbər alıram. "Sən, -deyir, - gölün o tərəfindəki Verkanı tanıyırsan? Heyf, yaxşı qızdır". Mən deyirəm: "Get tullan e, İvan Afrikanoviç! Mən nəyəm səninçün, əlillər eviyəm? Əvvəlcə bir gözdən əlili tapdın, indi də axsağı?" O isə mənə deyir: "Nə olsun ki? Axsaqdır axsaqdır da! Amma təsərrüfatı və şəhərlərin hamısında qardaşları var". Mən də deyirəm: "Elə qardaşlar mənə lazım deyil..."

-Düzdü, Mişə, Verkadan da sənə arvad olmaz.

-Mən də İvan Afrikanoviçə onu deyirdim də...

Elə bu zaman mağazaya mal dolu qutular gətirdilər, yanlarında da əzilmiş iki samovar. Arvadlar mala cumdular, Mişə da tək qaldığını görüb susdu.

-Prennik satasdan?

-Bircə dəfə də olsun bulka gətirəydilər, heç olmasa, bircə dəfə...

Satıcı fakturasız alver eləməkdən qəti imtina elədi. Şahidlər əzilmiş samovarlar və qutularla bağlı akt imzaladılar, Mişka isə söhbətini davam etdirdi:

-“Sən bu gün yatacaqsan, ya yox?”- deyə soruşuram. Bir də görürəm ki, xorulduyur. Səhər tezdən dururam və görürəm ki, İvan Afrikanovuç yoxdu. Təkcənə taxtda uzanmışam. Görünür, məni oyatmaq istiyib, amma mən oyanmamışam, o da soyuq olduğuna görə qaçıb. Mən də ki içəndə yatmağın ölüsüyəm. Durub oturdum, papiros çəkmək istədim. Əlimi cibimə saldım, baxıram ki, şalvar mənim deyil. Görünür, geyinəndə şalvarları səhv salıb. “Eybi yox, -deyirəm, - buna da şükür”. Hamamdan çıxdım. O tərəf, bu tərəfə baxdım, bir kimsə yoxuydu. Fikirləşdim ki, kənddən salamat çıxsam da qənimətdi.

-Bir bax gör, bəlkə faktura Afrikanoviçin şalvarının cibindədi.

Mişka ciblərini axtarmağa başladı.

-İşə düşmüşük də... Bu qəzet, bu tütün kisəsi, bu kibrit. Bay, bu da sənəd. düpbədüz. Fakturadır.

Mişka fakturanı oxumağa, satıcı isə malı yoxlamağa başladı.

-Nanəli prennik, kilosu bir rubl qırx qəpik, Tula samovarları, bəyaz rəngli, biri otuz üç rubl səksən qəpik, “Otello” şokoladı. Var?

-Var, var!

-“Göl qazı, tülkü...” Dayan görüm, bu nə tülküdür belə? Oyuncaqlar... Reproduksiya “Torpaqla suyun vəhdəti”, var?

-Burdadı, burdadı.

-Bir baxaq görək bu nə ittifaqdı belə. -Mişka dedi, rəsmi üzərindəki kağızı araladı və ləzzətlə dodağını yaladı. - Ay aman! Siz bir buna baxın. Görün nə gətirmişik, özü də iki rubl əlli qəpiyə!

Arvadlar rəsmə baxan kimi elə qırıldıqdılar, elə söydülər ki... Çılpaq qadın rəsmiydi.

-Görüm, onları qulyabanı aparsın, nələr çəkmirlər ki. İndi də çılpaq qadınları gətirməyə başlayıblar. Bunun axırı nə olacaq?

-Mixaylo, bir suyumu Nyuşkaya oxşuyur ha!

-Doğrudan e!

-Apar çarpayının başından as, evlənmək də lazım deyil.

-Mən otuz qəpik də əlavə eliyərəm, nəinki...

-Məmələrinə bir bax!

-Hələ uşaq şəkilləri də var.

-Bu kimdi belə, buynuzu başına çəkib?

-Dümçüyür e!

-Çərçivəyə heyfim gəlir. Divardan asardım.

-Allah haqqı, çərçivəyə görə alardım.

Rəsmi portret asmaq üçün aldılar. Rəsmi alan arvadın xahişinə görə, Mişka Rubensin əsərini çərçivədən çıxardı və bürmələdi.

İvan Afrikanoviç isə görünmədi.

Səxdən təzə çörək gətirdilər. Nanəli prennik də dağıdıldı. Arvadlar torbalarını bağladılar, sancaqlarını taxdılar.

İvan Afrikanoviçin dalınca göndərilən uşaq xəbər gətirdi ki, İvan Afrikanoviç evdə yoxdu, hara getdiyini də heç kim bilmir, Yevstolya nənə isə beşiyi yırğalıyır, Qrişkanın şalvarını tikir və İvan Afrikanoviçi fərsizliyinə görə söyür. Qrişka isə şalvarını gözləyə-gözləyə sobanın böyründə dayanıb ağlayır.

4. Odlu məhəbbət

Kənddən o tərəfdə heç nə görünmürdü, göyə sovrulan qardan başqa.

Qar burumları xoruz kimi bir-birilərilə döyüşür, bir-birinə qarışır, onların ardınca yeni qar burumları yaranır, öz hündəvərində burulur, yerlə göyü qarışıq salırdılar. Görünür, qış son dəfə qəzəblənirdi. Külək nə vıyıldaıyır, nə də ulayırdı, yalnız sonsuzluğa qədər sakit-sakit uğuldayırdı...

İvan Afrikanoviç elə də isti geyinməmişdi və öz-özünə deyirdi: "Sən bədbəxtliyə bir bax, bədbəxtliyə!" O özü də bilmirdi ki, bunu hündürdən deyir, yoxsa ürəyində fikirləşir, hündürdən desəydi də, heç kim eşitməyəcəkdi. Əlindəki qızılağacla yolu tapa-tapa, küləkdən qoruna-qoruna güc-bəla meşəyə sarı gedirdi. Hərdən külək nəfəsini kəsirdi. Onda İvan Afrikanoviç, suda boğulan adamlar kimi, başını elə səmtə döndərirdi ki, hava uda bilsin, çünki nəfəsini saxlayanda dizlərinin taqətdən düşdüyünü hiss edirdi. Bilirdi ki, meşəyə aparın ən sakit və küləksiz yol buradır. O, çox asta və gözünü yumub gedirdi. Əlindəki ağac dərinə düşəndə iki addım sola gedirdi, solda yol qurtaranda dörd addım sağa burulurdu.

Buz kimi külək onun dünənki paxmelini tamam yox eləmişdi. "Eh, Katerina, Katerina...-İvan Afrikanoviç ürəyində deyirdi. - Bu nə olan işdi...Özün getmisən, yoxsa aparıblar? Mənsiz neyliyəsən?.."

O, doğrudan da xiffət eləyirdi. Sosnovkadakı hamamdan evə gəlib arvadını görməyəndə, qaynanasına da qulaq asmayıb Katerinanın dalınca cummuşdu. "At da cəhənnəm olsun, mallar da, özləri ayırd edərlər! Sən necə də mənasız adamsan, İvan Afrikanoviç! Dünən xirtdəyə kim içib hamamda yatmışan. Həmin vaxt Katerinanı doğmağa aparıblar, özü də yad adamlar, sən ağılsızsa, hamamda yatmışan. Səni döyən, qamçılayan lazımdı". İvan Afrikanoviç belə düşünə-düşünə, az da olsa, sakitləşirdi. Qəlbindəki təlaş və mənasız dəlilik Katerinaya qarşı narahatlıq və mərhəmətlə əvəz olunurdu. O, Sosnovkanın içindən qaçıb getdi, dünən gecəki hadisəni xatırlamadı da. Tələsmək lazımdır, tələsmək. "Ah Katerina! Onu doğmağa apardılar, doqquzuncu dəfə...Yazıq arvad altı ildir ki, fermada canın qoyur, demək olar ki, bütöv bir ordunu yedizdirib-içizdirir. Hər ay 40-50 manat qazanır. Bəs İvan Afrikanoviç neynir? Heç nə! Qazandığı qəpik-quruşdu, on-on beş manat ola, ya olmuya. Düzdü, balıq tutur, hərdən xəzdən-zaddan da satır, amma bunların hamısı etibarsız şeylərdi..."

İvan Afrikanoviç subay vaxtı, gəzintidən sonra Katerinanı evə necə ötürdüyünü xatırlayır. Müharibədən qayıtmışdı, sağ yeri yoxdu, ayağı da axsayır, elə axsaq ayaqla da rəqs edirdi. Rəqs eləməyi öyrəndi. Yəqin elə ona görə də ayağı sağalmağa başladı...Katerina kök və yumşaq idi. Elə indi də pis deyil, geyindirib-kecindirən, dolu qədəhi də içər. Amma onun vaxtı hardadı? Səkkiz uşaq, bu da doqquzuncu...Onları böyüdənə qədər nələrdən keçməlisən. Qayınanam, doğrudu, kömək eliyir, beşiyi yırğalıyır, sobanın böyründə əlləşir, qaynanasız vəziyyət lap pis olardı. Düzdü, hər gün Severodvinskə, Mitkanın yanına getməyə hazırlaşır. Beşinci ildir ki, deyir Mitkanın yanına gedəcəm, ancaq hələ burdadı...

İvan Afrikanoviç ona yalnız bir şeyi bağışlaya bilmirdi. Nəinki bağışlaya bilmirdi, barmağındakı mozol kimi ondan əl çəkmirdi də, xüsusən də bərk vuranda. Düzdü, qayınanası da günahkar deyildi, rəhmətlik anası daha çox günahkardı...Nə deyəsən, hər ikisi mehribanıydı...

Hadisə pivə bayramı zamanı baş verdi. İvan Afrikanoviç üçün Vanka Drinov, Nyuşkanın anasıgilə qonaq getmişdi. Hər necə olmasa da, Stepanovna atasının xalası qızıydı. Nyuşka Katerinanın ən yaxın rəfiqəsiydi.

Bir yerdə oynuyur, bir yerdə gəzir, bir yerdə meşə gilası dəriridilər. Bax, indi Katerinanın səkkiz uşağı var, doqquzuncunu da doğacaq, amma Nyuşkanın qırx yaşı olsa da, hələ qızıdır. "Xalanəvəsi qarıyıb, görünür qisməti beləymiş, heç zaman ərə getməyəcək, -İvan Afrikanoviç düşünürdü. Hamısı da ona görə ki, gözünün biri şikəstdir, müharibə vaxtı çovdar döyəndə gözünə saman çöpü batıb".

Həmin bayramda İvan Afrikanoviç qəti qərarla Sosnovkaya gəldi ki, Katerinanı özünə arvad etsin. Nyuşka bu işdə ona bacardığı qədər kömək edirdi. Katerina onun vasitəsilə nişanlısına çatdırdı ki, istənilən gecə qaçmağa hazırdır, anasının sözüylə oturub-durmayacaq, dedi-qodulardan da qorxmayacaq. Yevstolyanın evi Nyuşkagillə üzbəüzdü. İndi Sosnovka böyüyüb, o ev daha yoxdur, halbuki, bir zamanlar nəyə desən dəyərdi. İvan Afrikanoviç Nyuşkagildə oturub turşməzə içir və Yevstolyagilin evinə baxırdı, qəlbi cavan və həyacanlıydı. Cavanlıq qızıl üzük kimi diğirlənib getdi. Bütün bunlar hara yox oldu? Bir zamanlar qarmonlar çalınardı, şən qızlar qaranlıqda nəğmə oxuyardılar. Oğlanlar dava salardılar, qızlar və arvadlar onları aralayardılar, oğlanlarsa qadınların əlindən dartınıb çıxmaq istəyərdilər, amma o vaxta qədər ki, gerçəkdən də qadınlar onları buraxardılar.

O zaman İvan Afrikanoviç Nyuşkayla küçəyə çıxdı. Təzə xrom çəkmələr, serjant qalifesi əyninə kip oturmuşdu, kitelinin yaxasındakı ordenlər cingildəyirdi. Nyuşka xalanəvəsinin qoluna girib qürurla yeriyirdi. Avqustun qaranlığında və şən qarmaqarışıqda onlar Katerinanı xeyli axtardılar, heç tapmayacaqdılar da, əgər Katerina rəqs etməyə getməsəydi və oxumasaydı. Həmin səs indi də İvan Afrikanoviçin qulaqlarında cingildəyir. İvan Afrikanoviç iki dəfə rəqs edəndən sonra qızlarla kəndi seyrə çıxdı və səhərə yaxın Katerinanı Sosnovkadan apardı. Nyuşka da onlarla getdi. Yaxşı yadındadır ki, Nyuşka, sanki zarafatyana çastuşka oxudu: qaranlıqdaca, çovdar və toz-torpaq iyi verən çöllükdə:

***Ərə getmə, rəfiqəm,
Mən ki, bir qarabəxtəm.
Bir baldızın yerinə,
Dördcə qayın istərəm.***

İvan Afrikanoviçin bacı-qardaşı olmadığına görə, Katerinanın baldız, ya da qayından qorxusu yoxuydu. Amma gör nə oldu: Rəhmətlik anası İvan Afrikanoviçə başqa qızı gözaltı eləmişdi. Katerina onun xoşuna gəlmirdi. Kəndə səhərə yaxın çatdılar, anası acıqlı halda qapını açdı. Daxmada qızlar taxtda oturdular, İvan Afrikanoviç isə çəkmələrini soyundu, köhnə cəbhəçi kimi hər şey ona aydınydı.

Anası gah qab-qacağı dinqıldadır, gah dəhlizə qaçıb ah-uf eləyirdi. Sonra talvara çıxıb Sosnovkaya tərəf baxdı, geri qayıdıb əl-qolunu ölçə-ölçə belə dedi: "Oy, qızlar, Sosnovka yanır!" Nyuşkayla Katerina dərhal özlərini çölə atdılar, qapı özü onların arxasınca bağlandı. İvan Afrikanoviç çəkmələrini geyənə qədər anası qapının rəzəsini keçirdi. "Yalan deyirdim, Vanka, heç yerə qaçıb eləmə, allaha şükür ki getdilər", - anası sakit halda dedi.

İvan Afrikanoviç qapının rəzəsini çətin açdığına görə, az qaldı ki, qapını yerindən çıxarsın. Çölə cumdu. Avqust gecəsinə qaranlıq hakim idi, Sosnovka yanib eləmədi, qızlar isə yoxa çıxmışdılar...

Bu hadisədən sonra İvan Afrikanoviç iki il evlənmə bilmədi, üçüncüdə baş tutdu: gölün o tərəflərindən olan sakit bir qıza evləndi. Gəlin İvan Afrikanoviçin qucağında dərhal yatırdı: qalanmamış soba kimi soyuq və qəlbsiziydi...

Onların arasında soyuq məhəbbət hökm sürürdü, uşaqları isə olmurdu. Anası deyirdi ki, cadu ediblər, hələ bir əl də salırlar. Bir ildən sonra arvadı qayıdıb öz yerlərinə getdi, başqası ilə ailə qurdu və İvan Afrikanoviçin eşitdiyinə görə, həmin adamdan dörd uşağı da olub.

Elədi, onların aralarındakı sevgi soyuq idi, burası dəqiqdir. Katerinayla isə məhəbbət odluydu...

İvan Afrikanoviç ona ikinci dəfə elçi düşdü. Burada isə, indiki qayınanası Yevstolya ayağını dirədi və qızına qadağa qoydu: getməyəcəksən, vəssalam, biz onlardan əskik deyilik, bizim nəsildə hamının işi var. İş uzandı. Toyda qayınanası nə yedi, nə içdi, eləcə taxtda oturdu, sanki oxlov udmuşdu. İvan Afrikanoviç həmin məsələni hələ də unutmayıb. Nə incimək, o qədər vaxt keçib... Katerina ilə onun məhəbbəti odlu-alovludur: çöl işinə gedəndə də, fermaya baş çəkəndə də, elə bil onun ürəyini çıxarırlar.

“Eh, Katerina, Katerina!...”- İvan Afrikanoviç, sanki qaçırdı, həyəcan, hardasa onun içinə işləyirdi, ürəyinin lap yanında... “- Can-ciyərimi evə aparacam, öz qucağımda. Özünü yormağın nəyə lazım? Evdə də doğa bilər... Fermaya samanı özüm daşıyacam...Dilimə bir qram da vurmuyacam, tək hər şey yaxşı olsun...”

Çovğun təzədən çöllükdə vıyılmağa başladı, qar İvan Afrikanoviçin yanaqlarını döyəclədi. O, qaçıb təpəyə çıxdı. Xəstəxanaya və selpoya əl uzatsan çatardı.

Xəstəxananın eyvanına necə qaçıb çıxmasından İvan Afrikanoviçin xəbəri olmadı...

* * *

-İvan Afrikanoviç? Ay İvan Afrikanoviç? - feldşer qapını araladı, dəhlizə, sonra isə sobanın o biri tərəfinə baxdı. İvan Afrikanoviç heç yerdə yoxuydu. - Yoldaş Drinov!

“O, hara yox olub? - deyə qadın fikirləşdi. - İki gündü ki, kandarda vurnuxurdu, evə də qova bilmirdik. İndi iyi-tozu da yoxdu”.

Feldşer fikirləşdi ki, Drinov arvadının doğmağını gözləmədən çıxıb gedib. O, xalaxətrin qalmasını, ambarı açdı və gülməyə başladı. İvan Afrikanoviç odunların üstündə yatmışdı, başının altına köhnə xəstəxana kürkünü qoymağı belə utanmışdı. O, iki gecəydi ki, yatmırdı, demək olar ki, heç nə yeməmişdi, üçüncü gün isə yuxu ona üstün gəlmişdi.

-Yoldaş Drinov, - deyə feldşer onu tərpətdi, - bu gecə oğlunuz olub, durun.

İvan Afrikanoviç dik atıldı. O, anbarda icazəsiz yatdığı üçün utanmağa da macal tapmadı. Feldşer başının üstündə dayanıb onu qınayırdı:

-Heç olmasa, kürkü altınıza salaydınız!

-Mən sənə, əzizim...mən sənə balıq tutacam...Hər şey yaxşımı heç olmasa?

-Yaxşısı, yaxşısı.

-Sənə balıq tutacam.

-Hm...

-Bəlkə onları evə buraxasan?

-Olmaz. Hələ bir-iki gün də yatmalıdılar. - Feldşer dedi və xalata ona uzatdı. -Oğlunuza nə ad qoyacaqsınız, bəs?

-Nə olsa! Burax onları. Nə desən, onu da qoyarıq. Sən gəl, onları burax! Mən onları kirşədə apararam...nədi onda...Yavaş-yavaş gedərik.

Katerina palatadan çıxdı, gözünün ucuyla İvan Afrikanoviçə baxdı və o da xahiş elədi ki, evə buraxsınlar.

-Burda qalıb neyniyəcəm? Sənsə dinməzəcə otur! - deyə o ərinə tərəf döndü. Hələ gəlidiyi bəs deyil. Evi də, qarını da uşaqlarla təkbaşına buraxmısan.

-Katerina, sən özün...özün necəsən?

Katerina onun sualına cavab vermədi və soruşdu:

-Nə vaxt gəlmisən, bu gün?

-Hə, bu gün. -Afrikanoviç dedi və feldşer xanıma göz vurdu ki, onu satmasın.

-Nahaq gəlmisən.

-Bilirsən, nədi o...Bəs gədə hanı? Yəqin bu da sizinkilərə oxşuyur.

Katerina üzündəki təbəssümdən utana-utana:

-Hə, bu da.

Feldşer xanım bir müddət onlara baxdı, sonra getdi. İvan Afrikanoviç və arvadı onun dalına düşdülər və dilə tutmağa başladılar ki, evə buraxsın. Feldşer əvvəl-əvvəl onlara qulaq asmaq istəmədi, sonra əlini yelləyib:

-Getmək istəyirsiniz, gedin, -dedi, - amma bir həftə, həftə yarım işə çıxmaq yoxdu. Nəbadə...

İvan Afrikanoviç arvadı və uşağı ilə birlikdə küçəyə çıxdı. Odeyala və köhnə xəstəxana kürkünə bürüdükləri körpəni balaca kirşəyə qoydular. Son çovğundan sonra yolu açmışdılar. Hava isinmiş, külək kəsmişdi.

-Gədənin adını nə qoyacağıq? - İvan Afrikanoviç kənd sovetliyinə çatanda soruşdu. - Bəlkə İvan qoyaq? Düzdü, biz tərəfə oxşamayıb, amma məndən olsa İvan qoyardıq.

-Yaxşı, qoy İvan olsun, -deyə Katerina ah çəkdi.

-Hə də. Olan işdi.

-Kənd sovetinə get, uşağın adını yazdır, müavinəti də al, mənsiz də verərlər, mənsə gedim. Səni Sosnovkada gözləyəcəm. Nyuşkagildə çay içərəm. Pulu da arağa vermə!

-Yaxşı da! Mən nəyəm ki? Sizə çataram, yavaş-yavaş get!

İvan Afrikanoviç körpənin bələndiyi kürkü sahmanladı və kənd sovetinə tələsdi.

Katerina oğlunu evə gətirdi. Yolüstü Nyuşkagilə dəydi. Stepanovna samovarı odladı. Ordan-burdan danışdılar. İvan Afrikanoviç nədənsə gecikirdi. O, qəfil peyda oldu. Həmin vaxt Katerina uşaq qucağında eyvana çıxmışdı, Stepanovnayla Nyuşka da küçədəydi.

-Salam, Stepanovna, salam Nyuşka, - Afrikanoviç onlara təzim etdi.

-Bəri gəlin, burda yatarsınız, - Stepanovna dedi.

-Yatmaq nədi...Əlli dörd rubl...hələ qəpiyi də var...müavinətdən çıxdılar.

-Bəlkə samovarları özümüz götürüb düzəldək? - Stepanovna soruşdu. - Allah haqqı, götürmək lazımdı. Kömürçü Saşa samovarların lüləyini də lehimləyir. Bizim özümüzə də samovar lazımdı. O birisini də özünüze götürərsiniz.

- Yaxşı məsləhətdi. Götürüb düzəldərəm. Sən nə deyirsən, Katerina?

-Səni vurğun vursun! -Katerina başını bulayaraq dedi. - Atı özbaşına niyə buraxmışdın ki!?

İvan Afrikanoviç büzüşdü və susdu. Stepanovna Nyuşkayla doqqazda durub baxdı, onlar isə yollarını tutub getdilər.

Hava doğrudan da qızmışdı. İlk dəfəydi ki, səma göyərmişdi, günəşdən şəfəqlənmiş şam ağacları təpəlikdəki bulaq başında qızınırdılar. Bura Sosnovkaya yaxınıydı. Katerina ilə İvan Afrikanoviç hərdən yolüstü bura burulur, qışın özündə belə, bulaqdan su içirdilər. Nəfəslərini dərir, bir dəqiqəlik də olsa, dincəldilər.

Körpə qayğısızcasına kirşədə yatırdı. Günəşin döyəclədiyi şamlar da mürgüləyirdi, elə fərəhlə yuxulayırdılar ki, agappaq qar talaları adamın gözünə girirdi.

İvan Afrikanoviç Katerina ilə lal-dinməz gəlib bulağın qırağında oturdu. Birdən Katerina təbəssümlə ərinə tərəf dönüb soruşdu:

-İvanuşka, nə xəbərdi? Görürəm ki, kefin yoxdu. Tüpür hər şeyə. Böyük bir şey olub, samovardı da!?

-Ay qız, sən nə danışırsan, əlli manat zarafatdı?

Bulaq elə də yekə deyildi, şam meşəliyinin arasından özbaşına süzülürdü. Yayda onun hər tərəfini ot basırdı, suyu yola axırdı. Qışda külək qarı onun böyür-başına yığdı, sanki soyuqdan qorumaq üçün və o donmurdu. Su o qədər duruydu ki, elə bil yoxuydu.

İvan Afrikanoviç papiros çəkmək istədi, tütün kisəsilə birgə kağız da çıxardı. Bu, kənd sovetinin ona verdiyi kağızıydı. Karandaşla üzü köçürülmüş akt idi:

"Akt

Biz, aşağıda imza edənlər bu aktı imzaladıq. Bir tərəfdən selponun satıcısı, o biri tərəfdən isə arabaçı Drinov İvan Afrikanoviç və üç şahid. Akt malın araşdırılması üçün tutulur. Bu ilin bu günündə arabaçı İvan Afrikanoviç Drinov selponun anbarından mal aparıb, amma at ünvana onsuz çatıb. Həmin vaxt yoldaş Drinov İvan Afrikanoviçin harda olduğu naməlumdur. Fakturaya görə mal yerində olub. Yüku aparən at gecə vaxtı olması səbəbindən tövləyə daxil olub, kirşə aşıb. Həmin vaxt Drinov Sosnovka hamamında yatıbmiş, o səbəbdən kirşədəki iki samovar yerə düşüb. 54 rubl 84 qəpiyə olan həmin samovarlar zədələnib, daha doğrusu: onların lüləkləri qopub, birinin böyrü əzilib. O biri samovar isə lüləkdən başqa zərər görməyib. Qalan malların hamısı faktura üzrə yerindədir, amma yoldaş Drinov təhvil-təslimdə iştirak etmədiyinə görə bu akt tərtib olunub".

İKİNCİ HISSƏ

1. Uşaqlar

Althəftəlik adam öz kefindəydi. Çünki cəmi altı həftəydi ki, dünyada yaşayırdı. Əlbəttə, əgər anasının qarınıdakı doqquz ayı saymasaq. Dünya onun vecinə deyildi. Doqquz ay, altı həftə əvvəl onun iyi-tozu da yoxuydu.

Göbəyi kəsildəndən və anasının qanı ilə qidalanmaqdan məhrum olduğu gündən altı həftə keçirdi. İndi onun öz balaca ürəyi və qalan hər şeyi vardı. Doğulanda o özünü qışqırığı ilə elan eləmişdi. Məhz həmin vaxt o bərkə yumşağı, istiyə soyuğu, işıqla qaranlığı duymuşdu. Səsləri də ayırd eləməyə başlamışdı. Amma ən güclü duyğu aclıq hissiydi. Anasını əmib doyandan, qara baxıb sevinəndən sonra da bu hissə ondan əl çəkmirdi. Yuxuda da doymaq həvəsi ölmürdü.

O, beşikdə uzanmışdı, hər şey yaxşıydı, hərçənd ki, o bunu yalnız bədəniylə hiss eləyirdi. Bu "yaxşıda" abstrakt tefəkkür deyilən bir şeyin heç gölgəsi də yoxuydu. Ayaqları nədənsə öz-özünə hərəkət eləyirdi, barmaqları da gah yumruq kimi yığılır, gah açılırdı. Onunçün yuxuyla gerçəkliyin də fərqi yox idi. Yuxuda da həyatdakı kimi yaşayırdı. Yuxu və gerçəkliyin heç biri körpə üçün mövcud deyildi.

Beşik yavaş-yavaş yırgalanırdı. Bir az yekə olsaydı, nənəsinin əlinin tüstü qoxuduğunu duyardı. Nəhəng tavanın çatlarını görərdi, yaş yarımliq Volodyanın çığırtsı onu xoşbəkt biganəlikdən ayırdı.

-Sən şeytansan, Volodya, əsl şeytan, - nənəsi Yevstolya nəvazişlə deyirdi. - Heç utanmırsan?

Volodka onun qucağında olanda da səsini kəsmirdi.

Yaşayırmlıq Volodya altı aylıq körpə ilə beşik üstündə qırğına çıxırdı.

Körpəyə qədər Volodya bu beşikdə yırğalanırdı, indi həmin yeri təzəcə doğulmuş qardaşı zəbt eləmişdi.

Volodya özü yeriməyi bacarırdı, çox söz bilirdi, nənəsinə mama, atasına papa deyirdi və beşikdə yellənirdi. Birinci dəfə onu beşikdən düşürəndə etiraz eləmədi, hətta mərhəmət də göstərdi. Amma bircə dəqiqə keçməmiş bu ədalətsizliyə heyrətləndi və ağlamağa, sonra qışqırmağa başladı.

O, indi də beşiyi istəyirdi. Anasının yanında olmasını arzulayırdı. Anasının xiffəti beşiyi ələ keçirmək həvəsini artırırdı.

Nənəsi körpəni bir az o tərəfə sürüşdürdü, Volodyanı da bu tərəfə qoydu.

Beşik yekəydi. Volodka dərhal sakitləşdi, körpənin isə yanında kimin olması vecinə deyildi. Volodka əlini əmziyə uzatdı. Əslində o, çoxdanan əmziyə əlvida deməliyədi, amma bu vərdişindən əl çəkə bilmirdi. Nənəsi əmziyə gah xardal çəkirdi, gah deyirdi ki, it aparıb, amma xeyri yoxuydu. Volodka bu içi boş rezini ağızından çıxarmaq istəmirdi.

Volodka beşikdə məmnun və sakit idi. Təzə məxluq onun ayaqlarının uc tərəfində tərpendi, amma Volodka bu narahatlığa öyrəşmişdi. O istəyirdi ki, beşik bərk yırğalansın, əvvəlkindən də bərk cırıldasın. Volodka gözlərini qiya-qiya kamodun şüşələrində sayrısan şüalara baxırdı.

O, doğma daxmalarının hər səsini eşitmişdi: xüsusən də qapının. Nənəsi əlində vedrə daxmadan çıxanda onun ürəyi xiffətdən az qala dayanırdı. Çox dərd çəkirdi. Göz yaşları sellənməyə hazırıydı, dodaqları da öz özünə büzüşürdü.

Saniyələr çox uzanırdı. O, çığırmaq istəyirdi. Həmin qışqırıq boğazından çıxmaq istəyərkən qapı açılır bə nənəsi Yevstolya sağ-müsəlləm içəri girir və uşaqlara baxmadan sobanın yanına qaçırdı. Sevinc və rahatlıq Volodkanın tənhalığına son qoyur, çığırta və göz yaşları udulurdu. Bu hadisə çox təkrar olunurdu, xüsusən də nənəsi geyinib bəzənəndən sonra. O, buna alışa bilmirdi. Anasının yoxluğunun xiffəti ürəyini əzirdi, nənəsi gedəndə isə səbri tamam tükənirdi. Beşiyin yırğalanması da kara gəlmirdi.

Beşikdə uzanan qardaşların bacısı Marusya onların yanına gəldi, oyuncaqları şaqqıldatdı. Onun dörd yaşı varıydı, beşiyi də Volodkadan yaxşı tanıyırdı, hərdən özü də ora çıxmaq istəyirdi...

-Onları yırğala, Marusya, - nənəsi dedi, - yırğala, gözəl bala. Bax bu ipdən tut. Ağıllı bala. Böyüyəndə səni maşında gəzdirəcəklər.

Marusya beşiyi ehmalca yırğaladı. Pəncərədən qar ağarırdı, günəş çıxmışdı. Anası bu qarın üstündən keçib getmişdi. Marusya yatanda anası getmişdi. Ata da yoxdu. Marusya daim susurdu və heç kim onun nə fikirləşdiyini bilmirdi. O, doğulanda inəkləri Roqulya hələ buzovuydu, süd də yoxuydu. Ona görə də Marusya dinməz böyüdü, daim fikirli oldu, heç kim onun nə fikirləşdiyini bilmədi.

Yevstolya nənə samovar qoydu:

-İndi ananız gələcək, çay içəciyik. Qrişkayla Vaskanı yuxudan oyadarıq, Katyuşkayla Mişka da, yəqin yatmaqdan doyuqlar.

Anasını xatırladanda Marusyanın sifəti işıqlandı. Sanki indi yadına düşdü ki, anası var və sevincindən gözləri parladi. Fərəhlə ah çəkdi:

-Anam?

-Hə, ananız indi gələcək, - deyə Yevstolya nənə təsdiq elədi. - İnəkləri sağıb qurtaran kimi burda olacaq.

Marusya yenidən fikirli-fikirli çölə baxdı.

Mişkayla Vaska əkizdilər, altı yaşları var. Hər ikisi eyni zamanda yuxudan durub və evi ələk-vələk ediblər. Sonra eyni cür şalvarlarını geyiblər. Elə ki, biri şalvarı tərsinə geydi, səhərdən axşama kimi elə də gəzəcək. Dörd keçə çəkmənin heç biri bir-birinə tay deyildi, qarışıqıydı: uşaqlar onları başqa çəkmələrin arasından seçirdilər. Nəhayət, çəkmələri tapır və geyirdilər. Yuxudan duran qardaşlar əl damına gedirdilər. Ora soyuq idi və saman iyi verirdi. Qardaşlar soyuqdan əsə-əsə uzağa dızqırtmaq üzrə yarışirdilər.

-İndi sizə göstərəm, qulaqlarınızı dartıb qopararam! - Bu, nənələrü Yevstolyanın səsiydi. - Tülüngülər, divarların hamısını isladılar, dəyirman-dakı kimi donub.

Nənə əlində vedrə inəyin yanına gedir, qardaşlar isə daxmaya cumurdular. Səhərin izah olunmaz sevinci onları çuğlayır və sümüklərinə qədər işləyirdi. Qardaşlar gah zingildəmək, gah da uçmaq istəyirdilər, lakin soyuq onları daxmaya tərəf itələyirdi. Katyuşka, görün yatır, yoxsa durub? O, qardaşlarını həmişə yuyunmağa məcbur edir. Demək, yatır. Onlar səs eləmədən özlərini inandırılar ki, yuyunmağı da unudublar.

Yemək istəyirlər. Arakəsmənin o tərəfindən qızardılmış kartof iyi gəlir, samovar qaynayır. Vaska barmağını samovara vurdu, Mişka da. Mişka da barmağına üfürdü, Vaska da.

Bu Volodka yenə də niyə ağlayır? O, Katyuşayla Qrişkanı da yuxudan oyadıb, elə hey çığıır.

Volodkaya baxa-baxa Marusya gözünü döyür.

Mişka ilə Vaska beşiyə yanaşdılar. Volodka səsinə kəsmək bilmir. Bu təzə isə ağlamır.

Vaska və Mişkanın beşiyin yanında dayanmaq həvəsləri yoxuydu. Yeməyi gözləmədən papaqlarını qoydular, paltolarını mismardan qopardılar və haydı küçəyə...

Katyuşka dərhal yataqdan qalxdı, Volodkanı qucağına aldı. Volodka sakitləşdi. Yatmaq ölüsü olan Qrişka yerindən də qalxmadı. Katyuşka dərslərini dünəndən öyrənib, Qrişka bu günə saxlayıb. O, indi yerinə uzanıb, qalxmağa ərinir, ürəyi isə öyrənmədiyi dərslərə görə ağrıyır. Yazı işini onsuz da görməli, cümlə də qurmalıdı, məsələ-misalı da həll eləməli. Amma əzbərləmək...Vaskayla Mişkanın nə vecinədi, məktəbə getmirlər. Qrişka istəməsə də, yerindən durdu. O, bu il üçüncüyə gedir. Katyuşka dördü oxuyur. O, Qrişkanın nə elədiyini yaxşı bilir, qardaşını dinc buraxmır. Volodkanı sakitləşdirəndən sonra yenə də Qrişkanın üstünə düşüb, müəllim kimi göstəriş verir: onu elə, bunu eləmə və stola otuzdurur ki, misalları həll eləsin. Nənə isə samovar gətirir, indi stola qoyacaq.

...İvan Afrikanoviçin ailəsində səhər belə başlayır. Adi aprel səhəridir. Hamı yedizdirilib, geyindirilib. Katyuşka ilə Qrişka məktəbə getdi. Vaska ilə Mişka yenidən kəndə gəzməyə çıxdılar. Marusyanı da özündən yekə çəkmə ilə başqa daxmaya gəzməyə göndərdilər. Evdə Volodka ilə körpə qaldı. Onlar beşikdə yatırdılar, beşik astaca yırğalanırdı. Yevstolya nənə xama qarışdırırdı. Saat tiqqıldayır, döşəmənin altında isə siçanlar oynaşırı. Yevstolya nənənin səhərki həngəmələrdən başı ayılmamışdı ki, Marusya evə qayıtdı, onun dalınca Mişka ilə Vaska gəldi, özlərilə də altı yoldaş gətirmişdilər.

Donmağa da macal tapmışdılar, üst-başlarında qar da gətirmişdilər, gəzib doymuşdular da.

-Müsibətdir!- Yevstolya növbə ilə onların burunlarını sildi. - Heç olmasa biri öləydi, hara ölürlər, ölməzlər. Kimgilə getmişdiniz? Peşəxonlar! Onlar da sizin kimi pinti olublar. Yeməyinə yeyirlər, amma yaşamağı bacarmırlar.

-Nənə bizə nağıl danış, nağıl! - deyə Vaska bir ayağı üstə tullana-tullana nənəsinin ətəyindən darddı.

-Hansı nağıl: peşexon nağılını, yoxsa pişik və mərcanı?

Hamı peşexon nağılını istədi.

2. Nənənin nağılları

-Biri vardı, biri yoxdu, qız hələ arvad olmamışdı, - deyə Yevstolya nənə aramla nağıla başladı. - Vaska düz otur! Bəs sən Mişka? Düyməni yenə də qırmısan? Sonra sənə göstərrəm! Böyük bir kənddə, batalığın qırağında bədbin kişilər yaşayırdılar, bir sözlə peşexonlar. Kişilərin heç birinin işi gətirmirdi. Kənd böyümüşdü axı, arvadlar da sobanı müxtəlif vaxtlarda qalayırıdılar: biri səhər, o biri gündüz, bəzilərisə gecə yarısı. Yandırırırlar, sonra da oturlar pəncərənin qabağında və kökələr qayırlar. Kündələr hazırlanır, kökələr bişir, soba ikinci dəfə qalanır. Soba ikinci dəfə qalanana qədər kündələr turşuyur. Yazıqlar səhərdən axşama kimi çalışırlar.

Yevstolya nənə bütün bunları hələ ötən dəfə, ayaq üstə danışmışdı. Bu dəfə isə stolu əskiylə sildi, xama qabını götürdü və taxtda oturdu. Uşaqlar hay-küy salmaq istədilər, amma nənə nağılı başlayan kimi səslərini kəsdilər.

-Uşaqlar tumançaq gəzirdilər. Qızlar və oğlanlar rəqs edə bilmirdilər. Qocalar və qarılar təmbəki iyləməyi sevirdilər. O qədər sevirdilər ki, son qəpiyə qədər xərcləyirdilər. Onlar cavanları da bu işə qoşurdular. Tütünü uzaqlardan gətirmək lazıymıydı axı. Yüku necə gətirmək üçün qayda qoydular. Bütün bunları Pavel fikriləşdi. "Hamımız bir yerdə getməliyik, -dedi. - Çünki birlikdə asandır". Bunları deyəndən sonra kişilərə tapşırırdı ki, sabaha hazır olsunlar, atları vaxtında yemləsinlər, yəhərlər də təzə olsun, qırıq yüyənlər də bitişdirilsin. Peşexonlar uzanıb yatdılar. Gecə ayazıdı, daxmadakıların hamısı soyuqladı. Peşexonlar bir-birilərinə qısıldılar. Səhər Pavel hamını oyatdı: "Atları qoşun!" Pavel hamıdan zirək və zəhmətkeş idi. Peşexonlar tərpəşdilər, gərnəşdilər. Qardaşlardan biri o birinə deyir: "Hələ durmaq tezdi, hava da açılmıyib". O biri qardaş isə deyir: "Yox, qalxmaq lazımdır. Odey Pavel də belə deyir". Bəs neyləsinlər. Belə qərara gəldilər ki, qonşuların yanına gedib soruşsunlar: duraq, yoxsa yox? Qonşuları durquzdular, dörd nəfər oldular. Qonşular deyir: "Doğrudan e, uşaqlar durmaq lazım deyil, çöldə də qaranlıqdı". Küçənin ortasında dayanıb mübahisə edirlər. Bir tərəf deyir ki, qalxmaq lazımdı, o birilər isə deyir ki, qalxmaq lazım deyil. Bir nəfər də təklif edir ki, gəlin ordakı evdən soruşaq: O evdəkiləri də oyatdılar, altı nəfərə çatdılar. Yenə də bir fikrə gələ bilmirlər. Biri deyir ki, hələ tezdir, o biri qışqırır ki, qalxmaq lazımdır. Hamısı bir yerə yığışdılar, bütün mahalı oyatdılar, hay-küy saldılar. Nə edəcəklərini də bilmirdilər. Ağıllı Pavel isə o biri tərəfdə kişiləri oyadır. "Uşaqlar atları qoşun, tütünə getmək lazımdı!" Neyniyəsən. O biri tərəfin kişiləri də qalxmağa məcbur oldular. Martin adlı bir kişi anasından soruşur: "Mənim şalvarım hani?". Şalvarımı hara qoyduğumu unutmuşam. Onun şalvarını tapdılar, geyindirmək də lazımdı axı. Martin qardaşına deyir, peşexonlar həmişə bir yaşayırdılar axı: "Petruşa sən şalvarı tut, mən düz onun içinə tullanacam". Petruşa şalvarı əlində tutur, Martin tullanır, yalnız bir ayağı şalvara düşür. Təzədən taxta çıxıb tullanır. Bir neçə cəhdəndən sonra hər iki ayağı şalvara düşür. O biri tərəfdə isə hələ də haray-həşirdi, yarmarkadakı kimi. Kişilərin fikirləri haçlanır: bir tərəf deyir ki, qalxmaq lazımdır, o biri tərəf isə israr edir ki, hələ tezdi. Onlar mübahisə edənə kimi ulduzlar hamısı yox oldu, yaxşı ki, dava düşmədi. Pavel ilk olaraq öz atını arabaya qoşdu, yola çıxdı, o biriləri də ona qoşuldu. Lukyanla Fedul da atı arabaya qoşdular. Fedul

Lukyana deyir: "Lukyan, dostum, sən madyanı tut, mən onun başını boyunduruğa soxacam". Lukyan madyanı tutur, amma Fedul ha əlləşir, onun başını boyunduruğa sala bilmir. Fedulu tər aparıb, amma məqsədinə çata bilmir. Madyan necə bezirsə, Fedula bir təpik ilişdirir və Fedulyanın dişləri tökülür qarnına.

Yevstolya nağılı yarımçıq kəsdi, çünki uşaqlar gülməyəyə başladılar. Təkcə Marusya üzündə azacıq təbəssüm taxtda sakit oturmuşdu. Nənəsi onun başını sıgalladı və davam elədi:

-Yola düşdülər. Amma gec tərənmişdilər, hazırlıqları uzun çəkmişdi. Gedirlər, ətraf çöl-biyabandır, qışda da günün ömrü gödəkdi. Bir-iki tirə keçəndən sonra peşexonlar yatmaq istədilər. Kənddə gecələməyə icazə verdilər. Bayram günləriydi. Buradakı cavanlar gecələr dinc durmurdular: kiminin odununu oğurlayır, kiminin sobasının borusuna papaq soxur, hətta qapının ağzına da su töküb dondururlar. Onlar peşexonların da yüklərinə əl gəzdirdilər. Atların qoşqularını açıb bostana adlatdılar, dişlələri çəpərdən keçirib yenidən atlara bağladılar. Peşexonlar səhər duran kimi yola düşdülər. Amma arabalar yerindən tərənmir. Çəpərlər, doqqazlar yerindən oynayır, hay-küy qopur, ev sahibləri yerlərindən dik atılırlar və peşexonları əzişdirirlər. Əcəb işdi. Payalar sınıb, qapı-baca peşexonların dişlələrində gedib. Peşexonlar güc-bəla kənddən çıxdılar. Hətta zirək Pavelin də başına bir-ikisini ilişdirdilər. Bir-iki günü də bir təhər yola verdilər. Gecə düşdü, gecələmək üçün yenidən izn istədilər. Martin Pavla deyir: "Bu dəfə atları açmalıyıq ki, keçən dəfəki kimi olmasın". Atlara su verdilər, qabaqlarına saman atdılar, özləri də dağ su içib yatdılar. Kəndin kişiləri gecə qonaqlıqdan qayırdılar, kirşələri əks tərəfə döndərdilər. Pavel hamını alqaranlıqdan qaldırdı. Kirşələr üzü hansı tərəfə dayanmışdısa o tərəfə də qoşdular və ya allah, deyib yollarına davam elədilər. Gecə-gündüz gedirlər; bir-iki kənd keçdilər, tirə aşdılar. Məmnundular ki, tezliklə istədikləri yerə çatıb tütün alacaq, yenidən isti sobanın və arvadlarının yanına qayıdacaqlar. Yol düpbədüz idi. Peşexonlar yekə bir kəndə gəlib çıxdılar. Martin deyir: "Lukyan, ay Lukyan, o hamam səninkinə oxşuyur, onun da damı yoxdu". "Yox, - Lukyan deyir, - bizim hamamın qapısı sağ tərəfdədi, bununku isə sol. Bizimkinə oxşamır". - "O de Pavelin də arvadı su gətirməyə gedir, - bu dəfə Fedulya deyir, sarafanı da çox oxşuyur!" - "Yalan demə!" - "O de, dam da oxşuyur, allah haqqı!" - "Uşaqlar, - Pavel deyir, - bu bizim kənddi ki! Allah haqqı, bizim kənddi, sadəcə baş-ayaq düşüb! Mən bilən, mən də Paveləm axı?" Pavel bu sözləri deyəndən sonra qulaqlarını dartışdırır, döyəcləyir. Paveldi, yoxsa yox? Yadından çıxıb ki, elə özüdü. Evdən çıxandan sonra unudub. Əvvəllər Pavel necə də ağıllı-başlıydı. Bəs o birilərinə nə deyəsən? Heç nə.

Yevstolya nənə xamanı ciddi-cəhdlə qarışdırırdı. Uşaqlar qulaqlarını şəkleyib, bərələ gözləriylə ona qulaq asırdılar. Onlar hər şeyi anlamasalar da, nənələrini maraqla dinləyirdilər.

-Bax, sən də, Vaska, peşexonlar kimi, şalvarı tərs geymişən. Sonrasını danışım?

-Danış, danış! - deyə uşqlar tərpeşdilər, gülüşdülər, yerlərini dəyişdilər.

Nənələri qaba bir az da xama əlavə elədi və daxma yenidən monoton cingiltiyə qərç oldu.

-Nə əkirdilsə, bitmirdi. Çovdar əkmirdilər, təkcə turp əkirdilər. Gicitkanı isə pəhriz yağıyla suluyurdular. Onları kim belə öyrətmişdi, bir allah bilir. Kim nə deyirdisə, onu da eliyirdilər. Bu peşexonlar tamam məsuliyyətsiz idilər. Bir kimsənin qabağında söz deməzdilər. Tək-tek hallarda özlərindən

çıxırdılar, o da ki, sərxoş olanda. Bir dəfə vələmir kiseli qaynatdılar. Kiseli yaxşı bişmişdi, qatıydı, onu qaşıqlamaq zamanıydı. Əvvəllər vələmirli kiseli südlə qarışdırıb qaşıqlayırdılar. Ailədə kişilərin sayı altı, ya yeddi olardı. Oturdular ki, südlə vələmirli kisel içsinlər. Kiseli stola gətirdilər, amma süd pəncərənin ağzında necə qalmışdısa, eləcə də durdu. Biri kiseli qaşıqladı, sonra qaçıb süddən hortuldatdı, sonra o biri. Beləliklə, qardaşların hamısı növbə ilə pəncərənin yanına qaçıb süd hortuladılar. Əllərində qaşığı oturacaqdan adlıyıb gedirdilər axı. Üstləri nə gündə! Allah göstərməsin!

Yevstolya özü də güldü.

-Vaxt gəldi, peşəxonlar bir həsir, bir məmməd nəsir qaldılar. Heç nələri yoxdu: nə çörək, nə tütün. Adamlar da azalıblar axı. Kimisi ölüb gedib, kimisini ayı meşədə parçalayıb. Baxırlar ki, məsələ çox qəlizdi. "Uşaqlar, belə getsə, öləcəyik", - biri deyir. "İşlər belə getsə, öləcəyik, allah haqqı öləcəyik", - o biriləri deyirlər. İlk dəfəydi, fikirləri üst-üstə düşürdü. Oturub fikirləşirlər ki, nə eləsinlər, başlarına nə çarə qılsınlar. Bəzilər deyir: "Bizə yaxşı rəhbər lazımdı, özü də içən olmasın. Yaxşı rəhbər olmasa qırılacağıq". O biriləri isə belə deyir: "Gəlin, turpun əvəzinə, şalgam əkək. Şalgam bizim nicatımızdır!" Pavelsə əvəzində deyir: "Belə yaramaz, dostlar, biz dünyanı gəzib öz qismətimizi axtarmalıyıq. Hardasa bizim də payımız var". Dedi və oturdu. "Yəqin ki, var!" - Bunu da Martin deyir. Fedula isə yatıb. Çox çək-çevirdən sonra peşəxonlar belə qərara gəldilər ki, dünyaya çıxıb öz qismətlərini axtarınlar. Çörək qurutdular, dağarcıqlarını doldurdular və düşdülər yola. Gedərkən tanrıya dua da etmədilər. Gethaget, gethaget, axtarışsa qurtarmır. Bir kisə yulaf unları var, qab-qacaq da yoxdu. Bəs nədə bişirsinlər? "Gəlin, gölə töküüb qarışdırmaq", - deyirlər. Unu gölə tökürlər, qarışdır ki, qarışdırasan. "İndi isə qaşıqlayın". Nəyi qaşıqlasınlar? Nə var ki, sudan başqa. "Gərək, evdən çox un götürəydik", - deyirlər. Nə eləmək olar ki? Acqarına düşdülər yola. Gedirlər, gedirlər, yol qurtarmır, gecələməyə də yer lazımdı. Dayandılar, "hər kol-kos yatmağa yer verər" dedilər. Peşəxonlar meşədə məskən saldılar, dağarcıqlarını bellərindən açdılar. Yatmaq zamanı gəldi. Hamısı bir-birinin yanına döşəndi; olar bir iyirmi nəfər, bu vədəyə kimi çoxları ölmüşdü. Qıraqda yatanlar tez-tez ortalığa cumur, heç kim qıraqda yatmaq istəmir. Canavardan-zaddan qorxurlar. Səhərə kimi belə edirlər: qıraqdakılar ortaya qaçır, ortada yatmaq istəyənlər qırağa sürüşdürülür. Kənardan keçən bir adam da onlara qoşulmuşdu. O deyir: "Qardaşlar, gəlin vəziyyətdən necə çıxmağı sizə öyrədim. Elə eliyək ki, heç kim qıraqda yatmasın, hamı ortada olsun". -"Öyrət, - deyirlər, - hərəmiş sənə bir altın verərik". -"Onda, qardaşlar, gəlin arxamca". Qərib adam meşədə yekə bir qarışqa yuvası tapır. "Hamınız başınızı yuvaya tərəf qoyub yatın, onda heç kim kənardan qalmaqacaq, ortada olacaq". Yuva da dairəvidi axı. Kəndlilər razılıq edirlər, hərəyə bir altın yığıb qərib adama verirlər və o dediyi kimi uzanırlar. Qərib adam özü isə şam ağacının altında yerini salır. Sorası no- oldu, peşəxonlar gecəni necə keçirdilər, bilmirəm, çünki bu hadisə çoxdan olub. Yəqin, səhərisi günü yollarına davam ediblər. Qarışqalar da onları gəmirikdən çıxarıb. Qismətlərini axtarmaqda davam eliyirlər. Yekə bir çaya çatırlar. "Uşaqlar, bu çaydı", -Martin deyir. "Hə, çaydı", - Lukyan onun dediyini təsdiqləyir. Söhbət bununla da bitir. Qərib adam yenə də onlara köməyə gəlir: "Adama iki şahı verin, o biri tərəfə necə keçməyin yolunu öyrədim". Nə eləmək olar. Peşəxonlar hərəyə iki şahı verirlər. "Bax, o tiri görürsünüz, onu suya atın özünüz də minin belinə, suya yığılmamaq üçün ayaqlarınızı aşağıdan kəndirlə bağlayın. Kəndiriniz var?" -"Var, var!" - deyər peşəxonla sevinclə cavab verirlər. Tiri suya salıb üstünə minirlər, ayaqlarını

da tirin altından bağlayırlar. Sahildən bir az aralaşan kimi tir çevrilir, çoxu suda batır, sağ qalanları özlərini birtəhər quruya çıxarırlar. “O, qərbi tapıb əzişdirməliyik. Başına dəysin bizi öyrətdiyi”. Ha axtardılar, tapa bilmədilər, qərib adam yağlı əppəy olub, çəkilməmişdi göyə. Nəyinə lazımdı. Əsas iki şahıydı onu da almışdı. Peşəxonlar yollarına davam elədilər. Sayları da tamam azalmışdı, cəmi altı nəfər. Pavellə Martin, Lukyanla Fedulya, Qavrilo və Osip. “Uşaqlar, - Osip deyir, - birdən müharibə başladı? Kim gedəcək, cəmi altı adam qalmışdır?” - “Bizim böyük işlərlə nə işimiz var? - Fedulya deyir, - özü də bilmək olmaz, müharibə olacaq, ya yox”. Danışdılar, dasnışdılar, günəş yeri qızdırana qədər. Ağcaqanadlar da öz mahnılarını oxudular. Gecələmək üçün yer pəsətləmək lazımdı. Karvansaraya çatdılar. İt kimi yorulublar. Karvansara yolayrıcında dayanıb. Sahib kömbə və çaxır satır. Sifəti soba kimi qızarıb. “O peşəxonlar deyilən sizsiniz?” . - “Hə, bizik, dədə, bizik, qismətimizi axtarıq”. - “Hə, onda, ambara gedin, sizi təmiz zala buraxmaq olmaz”. Peşəxonlar əl damında yuxuladılar, xoruldadılar. Səhər durmaq lazımdı, axı. Yerlərindən qalxdılar. Fedulya deyir: “Bu mənim ayaqlarım deyil, ayaqlarım, bax o dey, ordadı”. - “Yox, bu mənim ayağımdır, -deyə Martin etiraz edir, - səninkilər bax ordadı, mənim ayaqlarımda çəkmə varyıdı”. Lukyan da yuxudan durdu. Osiplə Qavrilo də. Hər ikisi kimin ayağının harda olması barədə mübahisə edir. Karvansara yiyəsi çıxır və soruşur: “Nə hay-küydü belə? Səhər tezdənnən bu nə halətdi?” Peşəxonlar özlərinə əl qatdırlar, bir-birilərini günahkar tutdular. Sahib deyir: “İki şahı ödəyin, kimin ayağının harda olduğunu deyim”. Kisələr açıldı, iki şahı ödənildi. Hər kəs son şahısını verdi. Sahib dişləni götürüb qaçmağa başladı, hərə bir tərəfə töküldü. Elə bil külək onları yerə atdı, ayaqlar da dərhal tapıldı.

Nağılın bu yerində qapı cırıldı. Nyuşkanın anası, İvan Afrikanoviçin xalası qızı Stepanovna daxmaya daxil oldu. O, xaç çəkdi.

-Salam Yevstolyuşka.

-Xeyir ola, Stepanovna, xeyir ola?

- Xeyirdi.

-Ay səni, Stepanovna, keç görüm, keç!

Qarılar öpüşüb görüşdülər. Qonaq yaylığını açdı, pambıqlısını çıxardı.

Yevstolya piroqları böyük mənuniyyətlə stola düzdü, samovar tədarükü gördü və bütün bunları danışa-danışa elədi. Qonaq da dil boğaza qoymurdu. Hər ikisi bir-birinə aman vermədən danışdı. Sanki bir-birilərini eşitmirdilər, amma bir-birilərini anlayırdılar.

-Nə yaxşı ki, gəldin. Bu gün səhər köz əlimdən düşdü, pişik də səhərdən axşama kimi əl-üzünü yuyub, qarğa dil boğaza qoymuyub. Fikirləşdim ki, bunların hər üçü qonağın gəlməsinə işarədir.

Stepanovna qulaq assa da, danışmaqdan geri qalmırdı:

-Əslində çoxdandan sizə gəlmək istiyirdim. Birdən ağılıma gəldi ki, gedim.

-Canın-başın necədi?

-Heç demə, Yevstolyuşka, iki həftə yatdım, sobanı da qalıya bilmədim, əllərim geyişirdi...Nyuşka da deyir ki, “xəstəxanaya gedib özünü həkimə göstər”. Mənsə deyirəm: “Niyə gedim. Heç bir dərmanın köməyi olmayacaq. Vaxtım çatıb”. Elə ki, sobanın üstünə uzanıram, kərpiclər də istidir axı, əllərimi qoyuram, yüngülləşirəm. Arıqlamışam, Yevstolyuşka, arıqlamışam.

-Səni başa düşürəm. Bax, bizim Katerina həmişə azaylanır, həmişə. Bu gədəni gətirəndə həkim demişdi ki, hələ işə çıxmasın, elə səhərisi günücə inəklərin yanına qaçdı, heç olmasa sırağagün doğaydu, bu gün də işə çıxaydı.

-Ən azi bir həftə, bir həftə tərənəmli deyildi...

-Tamam xarab olub, - deyə Yevstolya gözlərini sildi, - salamat yeri yoxdu, hər yeri ağrıyır. Deyirəm ki, tüpür bu inəklərə! Necə tüpürüm deyir? Bir çətən külfətdi, yedirib-içizdirmək lazımdı. Bədbəxtçiliyə bir bax, Stepanovna əlli manatdan bir az artıq pul verirlər, ona görə də doğan kimi fermaya qaçdı. İvan da deyir ki, getmə. "Getmə, bir az dincəl". Kimə deyirsən, qaçdı fermaya...

-Samovarı necə, götürdü heç olmasa?

-Necə yəni götürdü? Əlbəttə. Pyotr lüləklərini lehimlədi. Bu qədər samovar nəyimizə lazımdı. Düz üçü var. Mən də güldüm: "Gəlin, -deyirəm, - kənddə çayxana açacaq, kommersiya yapaq".

Yevstolya şkafin qapısını açdı. Orada Pyotrun lehimlədiyi iki samovar vardı.

-Yaxşı samovarlardı, - qonaq dedi. - Mən Yevstolyuşka birini götürərdim.

-Götür, sən allah.

-Deyirəm, gedim, Yevstolyuşkaya bir baş çəkim, samovarı aparım.

-Apar, apar, can sağlığınyan.

Qarılar çay içməyə başladılar. Beşikdəki körpə də oyandı. Yevstolya onu odeyal qarışıq götürdü.

-Vanyuşkam, mənim Vanyuşkam, yatıb durdun? Yatmışdın, ay şirinşəkərim? Baxım görüm, yerini islatmamısan ki? Qupqurudu, mənim İvanuşkam təmiz baladı. Yaraşıqların yaraşığıdı. Özünü bir nənəyə göstər. Ay nənə, bax, gör necəyəm!

-Babası Semyondur ki, durub, - Stepanovna dedi. - Bəs o biriləri hardadı, neçəsi məktəbə gedir?

-Demə, demə. İndi gələcəklər. Antoşka altıya gedir, bütün həftəni məktəbdədi, istirahət günləri evə gəlir, məktəb vaxtı çatanda yalvarıb-yaxarır: "Məni məktəbə göndərmə, nənəcan, - burda qalıb saman daşıyacam". Ona yazığım gəlir, bu yaşda yad əllərdə. Ona görə deyirəm: "Ay dədə, oxumasan, bütün ömrün hədəf gedəcək". Birinci günlər tez qalxmaq lazımdı axı. Yuxudan durqazan kimi ağlıyır. Mənsə deyirəm: "Bir az döz, Antoşka, ananın xətrinə dəymə, yaxşı oxu".

-Yekədən necə, Tanyuşkanı deyirəm, məktub-zad gəlir?

-Həlbəttə ki! Dünən də gəlib. Yazır ki, bezmişəm. Nə yaşı var. Özü də yad adamların içində. Bir il olar ki, dayə işliyi, ev üçün də darıxır. Yazır ki, qeydiyyata düşüb, pasport da verəcəklər. Sonra da peşə məktəbinə girmək istiyir, tikinti üzrə. Mən də İvana deyirəm ki, qoy, evə gəlsin, orda-burda nə qədər qalmaq olar. Katerinayla hər ikisi mənim əleyhimə gedirlər. Deyirlər ki, qoy, pasport alsın, kolxozda cavanların nə işi var?

-Düz də deyirlər.

-Həlbəttə, düz deyirlər. Amma qız yazıqdı axı. Gözəl baladı. Getməmişdən mənə deyir: "Nənəcan, sənə krendel göndərəcəm..."

-Kimnən gedib, Mitkayla?

-Hə, Mitkayla. Məzuniyyətə gələndə apardı. Orda qıza yer də tapdı. Yaxşı yerdi, adamlar da varlı-hallı. O saat geyindirib-kecindiriblər, iki don, bir cüt ayaqqabı alıblar. Axşam oxu deyirlər. Mənim ağıllı balam da cavab verib ki, burdan qurtaran kimi oxumağa gedəcəm. Bilirsən, Stepanovna, dayə işləmək böyük bir şey deyil, amma məsuliyyəti var. Dükən-bazara gedir, paltar yuyur, qab-qaşiq təmizliyi. Çox vicdanlı uşaqdı. Sahiblər də alim adamlar, royalları da var, evdə də az olurlar. Kişi daim ezamiyyətdədi. Müdürdü axı. Arvad da tamaşa verir.

-Artistlər kimi, bəzəkli-düzəkli?

-Hə, elə bir şeydi.

-Bəs Mitka nə deyir?

-Mitka yazıq neyləsin? Tamam əldən düşüb. Bir neçə yerdə işliyin...

Qarıların söhbəti hələ bir həftə də çəkərdi, İvan Afrikanoviçin züryətləri olmasaydı. Birinci Mişkayla Vaska gəldi və dərhal da yemək istədilər. Stepanovna tələm-tələsik vidalaşdı, samovarı ədyala büküb apardı.

-Bir bizə də gəl, Yevstolyuşka, - heç olmasa, uşaqlar yatandan sonra, - Stepanovna dəhlizdəncə dedi. Özü də yaxşı bilirdi ki, Yevstolya gəlib eləyən deyil, bir sürü nəvəni buraxıb hara gəlir?!

3. İvan Afrikanoviçin səhəri

O, uşaqlıqdan tez durmağa öyrəşmişdi. Elə olurdu ki, babası tumançaq nəvəsinə deyirdi: "Tez durandan, tez evlənen peşman olmaz..." "Doğrudan e, ikinci xoruz banından sonra yatmağın nə mənası, havayından qulaqların əzilir. - İvan Afrikanoviç belə fikirləşirdi. - Çox yatanda adamın başı ağriyir. O dünyada o qədər yatacam ki, oyadan da olmuyacaq..."

O, araqaranlıqdan küknar ağaclarını doğradı. Üfük qızarıanda isə balta və balıq çantasını götürüb, gölə, çayın töküldüyü yerə getdi. Qar xarlamışdı. İstəyirsən ağappaq hamar çöllükdə tankla gəz, əsas odur ki, səs çıxsın. İlk dəfəydi ki, tetra quşları orda-burda cığıldəşirdilər. "Hərbi təlimlər keçən uşaqlar kimidirlər, - İvan Afrikanoviç fikirləşdi, - görəssən ki, bir həftədən sonra dağılışdılar. Özləri üçün gəzəcəklər, dünya veclərinə deyil, istər toy olsun, istər müharibə. Təbiətin hikmətinə bax".

Günəş çayın töküldüyü su ambarını işıqlandırır. İvan Afrikanoviç bir-iki dəqiqə orda dayandı, günəşin çıxmasına baxdı. "Günəş hər gün çıxır, hər zaman. Heç kim onun qarşısını ala bilməz".

Sopsoyuq və heç nə qoxumayan hava onun sinəsinə dolur, nəfəs almasını çətinləşdirir. Nəfəs almasa da olar. O qədər yüngül və asandır ki.

Ambar divarının yanında, qarın üstündə İvan Afrikanoviç süst düşmüş sərçə gördü. Quş boz başını yana salıb səssizcə uzanmışdı. "Sağsan, ay igid? - İvan Afrikanoviç eşidiləcək səslə dedi. - Deyəsən, tamam donmusan axı". O, sərçəni ipisti əlinə aldı və üfürdü. Sərçə gözlərini açıb yumdu. "Sağdı, hiyləgər. Amma donub. Donmusan, dostum, neyləmək olar. Bəlkə qarğa sənə qapaz ilişdirib? Bəlkə pişik aparmaq istiyib? Ayaqlarını göstər görüm". Sərçənin bir ayağına lələk dolaşmışdı, o birisi yaxşıydı. İvan Afrikanoviç sərçəni qoynuna qoydu, əlcəklərini geyindi. "Otur orda, axsağan. Havayı istidə qızıq, sonrasına baxarıq. Sən də yaşamaq istiyirsən...Olan işdi. Həyat hər yerdədi: lələklərinin də altında, sırıqlının da altında həyat var. Odey, arvadlar sobanı qalıyıblar, vaxtlarını öldürürlər. Orda da həyat var. Hər şey də yaxşıdı. Əsas odu ki, doğulmusan, balalamısan. Həyat - elə həyatdı".

İvan Afrikanoviç addımlarını yeyinlətdiyinin fərqudə deyildi. O, həmişə fikirləşəndə sürətlə yeriyirdi. Bir də baxırdı ki, az qala yüyür.

Qar günəşin altında daha bərk parlayır, ağarırdı və onun ayaqlarının altındakı xarlamış qar xırpıdayırdı. Uzaqdakı göyümtül səma da yoxa çıxmışdı. Göy hardadı, yoxdu. Yalnız sonsuz dərinlik var. Bu barədə fikirləşməsən yaxşıdı.

İvan Afrikanoviç bu dərinlik barədə düşünərkən özü-özünü dayandırır: indi də dayandı və yaxşı tanıdığı torpağa göz gəzdirdi. Qarşıda, bir kilometrarımdan sonra günəşin düşdüyü hərəkətsiz meşə vardı. Qar və göy kölgələr. Yaxşısı budur deyəsən ki, nə kolluqda, nə də qarda kölgə var. Arıquşunun civiltisi eşidilir, amma harda gizləndiyi bilinmir. Hə ode, budaqda

oturub. O da istini hiss edir. Çayın yanındakı ağcaqovaqlar uşaq kimi uyuyur. Körpənin yanağı qızaran kimi, onun da dibindən yaşıl otlar çıxır. Otlar lap körpədilər, duman kimi. Ağappaq qarın üstündə dovşan qığı var, iyrenmək istəsən də bir şey çıxmayacaq. Dovşan qığında natəmiz heç nə yoxdu, elə qarın altında gecələyən tetra quşlarının qəhvəyi rəngli sidiklərində də.

Ağacın başında qarğa qarıldadı. İvan Afrikanoviç başını yuxarı qovzadı: "Nə qışqırırsan, ay sarsaq? Havaydan özünü yorma".

Bir az aralıda, hiyləgər tülkü hələ dan yeri sökülməmiş adamdan çəkinib eləmədən siçan tuturdu. O, ötənlik çovdar tayasının yanında atlıb düşürdü. Cəld göyə tullanır, yay kimi dartılır və ayaqları üstündə yerə dəyirdi. İvan Afrikanoviç qəhvəyi quyruğun göydə süzdüyünü görürdü. Quyruq tülkünün özündən yekəydi. "Həyasıza bax e. Gör indi başına nə oyun açacam. Deməli, burda oğurluq eliyirmişsən". İvan Afrikanoviç uzun müddət tülkünün oyunlarına tamaşa elədi.

Günəş ağacların başından sürüşürdü. İvan Afrikanoviç toru tapdı, onları bir-bir qaldırıb baxdı, onlardan su və iynəyarpaq iyi gəlirdi, torda iki xırda balıqdan başqa bir şey yoxuydu. O biri torlarda da balıq olmadı. Amma bu, balıqçını həvəsdən salmadı. "Yoxdu, yoxdu da! Tərtəmizdi, artıq heç nə, təcə mavi sonsuzluq var".

İvan Afrikanoviç soyuqda xeyli gəzdi. Ayaqlar özü onu aparırdı və o, uzun müddət özünü hiss eləmədi, qarla, günəşlə, dərin və əlçatmaz göylə, həminin yazın gətirdiyi qoxu və səslərlə çulğışdı.

Hər şey buz kimi yədi, günəşli yədi, geniş yədi. Uzaqdakı evlərin bacalarından tüstü qalxır, xoruzlar banlaşır, tetra quşları ötüşür, şaxtanın dondurduğu bəyaz qar parıldayırdı. İvan Afrikanoviç xarlamış qarın üstüylə addımlayırdı; zaman da onunçün dayanmışdı. O, heç nə barədə fikirləşmirdi, beşikdəki qayğısız, gerçəkliliklə yuxu arasında fərq hiss etməyən körpə kimi.

İndi onların hər ikisi üçün başlanğıc və son yoxuydu.

4. *Katerina*

Gecə saat üçdə o, artıq ayaq üstəydi. Əlində vedrə, uşaqların üstündən adlayaraq quyuya qaçır, su gətirirdi.

Uşaqlar döşəmədə necə gəldi yatmışdılar, hərə üstünə bir şey çəkmişdi. Elə götürək Qrişkanı. Hər gecə yuxulu-yuxulu üzü üstə uzanır, eləcə də yatır. Qrişkanın yanındakı Vaska isə şirin-şirin fısıldayır, ağzının da suyu axır. O biri tərəfdə Katyuşa balaca ağ siçan kimi büzüşüb. Sərçə balasına oxşayan Mişka isə yatanda tərsinə çevrilir: ayaqları başaltına tərəf. O yanda Marusya ilə Volodya yatıb, beşikdə isə sonbeşik Vanyuşka. Əslində Vanyuşka çoxdan durub. Əl-ayağı ilə oynayır. Anasının iyini duyuğuna görə gözləri parıldayır. Ağlamaqla işi yoxdu, sakitdi.

Yevstolya nənə sobanı qalayıb. İvan Afrikanoviç lampa işığında odun yarıır. Fermaya da qaçmaq vaxtıdır. Katerina rezin çəkmədə, sırtqlısını da geyməyib, balacanı əmizdirir. Körpə tələsmədən əmir və Katerina döşünün gilərilə hiss edir ki, uşaq qaranlıqda arabir gülümsünür. "Əm, balaca, tez doy qurtar, -deyə ürəyində fikirləşir, - görürsən ki, anan bütün günü yanında olmur, qaçmalıyam".

Ulduzlar soyuq gecədə sayrışırdı. Katerina gedə-gedə əlcəklə ərinin kürəyinə vurdu, tövlələrə tərəf götürüldü. Odun yarıır. Ondan tez durub, lampanı da yandırır və doğrayır. Katerina gülümsündü, yadına düşdü ki, ötən gecə əri adəti üzrə onu qucaqlamaq istəyib, o isə kənara çəkilib. İvan

küsdüyündən papiros axtarmağa başlayıb. Əri incidiyinə görə Katerina sevinib. Elə bu sevinclə də fermanın həyətində gəldi. Qarovulçu Kurov evə getməkdəydi, suqızdıranın altında kömür közəirdi. Qaynadılmış iki qazan da hazır dayanmışdı.

Sağıcıların hamısı, demək olar ki, Katerina ilə bir vaxtda gəldi.

O, çaydan otuz vedrə soyuq su gətirdi, onlara isti su qatdı, axıla saman atdı və inəkləri sağmazdan əvvəl əllərini yudu. Onun on iki inəyinin hamısı sağmal deyildi, çoxu boğazıydı. Ona görə də Katerina sağımı tez qurtardı. Südü süzərkən ərinə xatırladı və yenidən gülümsündü. Sağıcıların səsini də, sanki yuxuda eşidirdi. "Küsüb İvan Afrikanoviç. Niyə inciyirsən, ay dəli, bölüsməli bir şey yoxdu. Mən ki, özgənin deyiləm, səninem. Neçə ildi ki, çiyin-çiyinə əlləşirik, dünyaya o qədər uşaq gətirmişik. Hamısı da sapsağlam. Yekəlirlər. Doqquz uşaqdılar, İvan Afrikanoviç də saysaq ondu. Ən balaca uşaq elə o özüdü".

Katerina birinci ili Sosnovkaya gəldikləri günü xatırladı, Yevstolya o vaxt hələ Sosnovkadaydı, evləri də möhkəmiydi. İvan Afrikanoviçin qaynanası kürəkənidən xahiş elədi ki, xoruzu kəssin. Cavan ər çaşdı, qaynanası kürəkəninin bu cür olduğunu bilmirdi. Xoruzu tutmağa getdilər, İvan Afrikanoviç baltanı əlinə alıb çardağın altında dayandı. Yevstolya xoruzu tutdu, sonra fəsəli bişirməyə getdi. Kürəkəni isə xoruzu uşaq kimi bağına basmışdı. Keçmiş cəbhəçinin gözlərində xoruz qarşı mərhəmət vardı. O, gah sapı küknar ağacından olan baltaya, gah da xoruz baxırdı. Eh, Vanya, Vanya, bütün müharibəni keçmişən, amma bir xoruzu kəsməkdən qorxursan! O zaman Katerina baltanı İvanın əlindən aldı və xoruzu o dünyalıq elədi. Xoruzun bədəni yerdə atılıb-düşənə qədər, Katerina kəsilməmiş başın qanını ərinin əlinə sürtdü: "Nədənsə inanmağım gəlmir ki, sən Berlinə qədər getmişən. Bu ordenləri adamlara niyə verirlər, başım çıxmır?" Bir dəqiqədən sonra qaynanası xoruzu yolur, İvan Afrikanoviç isə məmnun halda əllərini yuyurdu. Yuyunduqca gimnastyorkasındakı medallar cingildəyirdi, Katerinə isə gülməyini güclə saxlaya-saxlaya əlində dəsmal dayanıb onu gözləyirdi. Dəsmalın üstündə bal ayı və xoruz əhvalatı yadına düşürdü. Katerina onu da xatırlayırdı ki, ilk günlər onlar İvanla şkafin arxasında qucaqlaşırıdılar, samovar da sobanın böyründə dızıldayırdı, Yevstolya isə ağız-ğözünü əyə-əyə gəzirdi. Sonralar, kürəkən gedəndən sonra Yevstolya qonşulara şikayətlənirdi ki, İvan yazıq qızı tamam əldən salıb, kor-kobud əllərilə onu qucaqlayıb elə sıxır ki, Yevstolyenin az qala ürəyi dayanır. Yox, anacan o əllər kobud deyildi...O əllər yalnız birçə dəfə başqasını qucaqlayıb, bax onda özgələşiblər, kobudlaşiblər, mazol bağlamış əllər gicitkan kimi onu dalayıblar. O zaman, ot biçinini az qalmış Katerina səkkiz aylıq hamiləydi, qarnı burnuna dəyirdi və daxmada oturub özünü günnə verirdi. Petrov günü əri qonaq getdi, Katerinə sətın köynəyi öz əllərilə ona verdi, inciyib eləmədən evdə qaldı. İvan isə başqa evə getdi, nəse pis bir iş olacağı ürəyinə dammışdı, çünki o qonaq gedəndə Katerina özünü pis hiss elədi. Uşaqlar Daşka Putankanın bağından göy alma oğurlayırdılar. Elə onlar da İvanla Daşkanı görüblər. Lap uzaqdan İvanın qırmızı sətın köynəyi görünürmüş. Bunu arvadlar səhərisi günü Katerinə xəbər verirlər və Katerinin ürəyi gedir.

Katerina doğandan sonra İvan qonaqlıqdan qayıtdı, oğrular kimi gözləri ora-bura baxırdı. İçkinin iyi aralıdan vurur, köynəyi də göbəyinə qədər cırlılıb. Pozğunluq edəndən sonra evə gəlib, Katerina isə heç nə demir, heç üzünə də tüpürmür, handan-hana deyir: "Hara istiyirsən, gedə bilərsən". Getmədi.

"İstiyirsən ayaqlarına düşüm, amma məni bağışla, Katerina". Bağışladı...O isə sevincindən evə qaçdı. İncil kitabını götürdü. Kitab çoxdandı ki, onlardaydı, babası Drinovdan qalmışdı. Drinovlar bu kitabı göz bəbəyi kimi qoruyurdular. İnekdən də, atdan da əziz tuturdular. O zaman Katerinanın qayınanası ilə yaşayırdılar: Anası soruşur: "Kitabı hara aparırsan, vermərəm!" "Necə yəni vermərəm?". Apardı və İncili Pyatakın qarmonuna dəyişdi. Pyatak indinin özündə də İncili oxuyur və hamıya deyir ki, yaşamalılı günlər gələcək, amma yaşayan olmayacaq. Katerinanın əri İncili qarmona dəyişəndən sonra evə gəldi və dedi: "Katyuxa sənın xətrinə qarmonda çalmağı öyrənəcəm, sənınçün çalacam, ancaq sən Petrov günündə olanları unut!" Nə bir söz dedi, nə də xatırladı. Amma bir dəfə Daşka Putankaya yanaşdı və bütün arvadların gözü qabağında onun boynundakı kəhrəba boyunbağını dartıb qırdı, muncuqlarını yerlə bir elədi...

Katerina gecədən qalma mal təzəyini kürək bellə daşkaya yığıb apardı. Arvadlar da işlərini qurtarmışdılar. İşqlanırdı, yaz yaxınlaşdıqca gün də uzanırdı.

-Bu gün nədənsə, Putanka görünmür? - arvadlardan biri soruşdu.- Buzovlar bayaqdan bəri böyrüşürlər.

Buzovlara baxan Daşka Putanka işə çıxmamışdı. Deyirdilər ki, dünən səsi bütün kəndi başına götürübmüş. Guya deyirmiş ki, qoy buzovlar cəhənnəm olsunlar, ayaqlarım o poxsaxanaya bir də dəyməyəcək, yeddi qızla bir dərədə qalmamışam ki...Bütün ilboyu iyirmi manata özümü öldürməyəcəm. "Əlbəttə bilirik ki, yeddi uşağın yoxdu. Sən, axmaqsan, Daşka Putanka, abortlar olmasaydı, iki dəfə yeddi uşağın olardı, hərəsi də bir kişiyə oxşayardı. Hər ay xəstəxanaya qaçırsan, səni orda çox eşələyiblər. Üç dəfə ərə getmişən, amma ərlərinin heç biri yanında duruş gətirməyib. Sənsə quyruğunu belinə atıb gəzirsən, boş maçalkaya dönmüşən. Buzovxanada işləməyib, harda işləyəcəksən? Sənə ondan artıq kim pul verəcək ki?"

Katerina xatırladı ki, briqadir bu gün keçən ayın pulunu gətirməli idi. Bu pulun da min dərdi var. Çörək, qənd, nə bilim daha nələr, onbir baş külfət. Təkcə böyükləri Tanya ayrı yaşayır, heç olmasa on manat göndərə bilsəydi, hər halda, yad adamlar arasındadı.

Katerina sağıcılar görməsin deyə göz yaşlarını xəlvətcə sildi. "Tanyuşkaya heç olmasa zərfdə bir beşlik göndərəm. Samovara görə xaç anası iyirmi manat gətirəcəyinə söz verib, briqadir də qırx manat gətirəcək. Hökmən göndərəcəm. Antoşkaya da həftəlik üç manat vermək gerekdi. İnternatda onu yedizdirib-icizdirdisələr də, pul da lazımdı. Çəkmələri də yırtılıb, belə vəziyyətdə onu məktəbə necə göndərəsən, təzəsini almalıyıq. Qrişkayla Vaskanın hərəsinə də bir köynək lazımdı. Çoxdanna almaq istiyir, heyfdilər, ötən dəfə mağazaya gətiriblər, Marusya rezin çəkməyə möhtacdı. Evdə də oturmur, o yazıq da ora-bura qaçır, yaz da başımızın üstünü kəsib. Ay allah, nə qədər ehtiyac var!"

Katerina nə qədər götür-qoy elədi, gəlir-çıxarı hesabladı, axırda belə məlum oldu ki, bir çətən külfətin yeməyinə 10-15 manat qalacaq. Bəlkə İvan da balıq tutub selpoya təhvil verdi? Amma kim bilir balıq çaya gələcək, ya yox, göldə qar və buz az, su isə çoxdu...

Başsız qalan buzovları yerbəyer eləməyə gəlmiş briqadir Putankanı o ki, var söydü. Katerina, sanki bu söyüşləri eşitmirdi, burdan alıb, o tərəfdən verirdi. Amma heç kimin indiyə kimi eşitmədiyini bir söyüşü söyəndə Katerina dözmədi:

-Bilirsən nə var, cavan oğlan? Ağzını yumsana, bəs deyil?

-Yumaram, yummağı da sizə göstərəm! Buzovlarsa acdılar! Bəs onları kim əmizdirəcək? Mən?

-Əmizdirərsən, nə böyük iş var! - deyə arvadlar bir ağızdan qışqırdılar.

-Daşka sözə baxmırsa...

-Bu sənə naryad yazmaq deyil e!

-Özü də kimyəvi karandaşla.

Briqadir söyüşlərini dayandırdı:

-Siz gəlin belə eliyin. Buzovları bu gün- səhər yola verin. Heç olmasa sən, Katerina. Mən sədrə məlumat verərəm, qoy, özləri nə bilirlər, onu da eləsinlər.

-Yaxşı, mən eliyərəm. İneklərimin hamısı hələ doğmuyub, bir təhər yola verərəm.

Briqadir sevinə-sevinə oradan uzaqlaşdı, qorxurdu ki, Katerina fikrini dəyişər, arvadlar isə səhər yeməyinə gedə-gedə başlarını bulayırdılar. Katerinanın başı xarabdı-nədi, on iki inəyi var, hələ buzovxananı da götürür!..

Arvadlar getdilər, Katerina isə buzov saxlanan yerə gəldi. Buzovlar da uşaq kimi sulu burunlarını onun ovcuna sürtürdülər. Böyürür, səs-səsə verirdilər. Katerina onlar üçün saxlanmış südü bərabər böldü, günorta sağımına kimi əlləşdi, buzovların altını kürüdü, təzə saman döşədi.

Bu nədi belə? O qəfil ağırdan yerə çökdü: havası çatmadı, ürəyi bulandı. Heç belə olmamışdı. Əlləri, qolları titrədi, alnını tər basdı. Pıllələrdə oturdu, gülümsündü. Deyəsən, keçdi. Yəqin suqızdıran otaqda dəm qazı onu tutub. Qoca Kurov sobanı ertədən söndürür. Bəlkə doğuşdan sonra belədi...Buzovlarla işi lap çox olacaq, səhər tezdən durmaq lazımdı, ev üzü də çətin görə. Evdə heç olur ki? Heç olmasa, kişi kömək eləsəydi... Bircə bu çatmırdı! Məyər onun kişisi fermaya işləməyə gedər. Bütün kənd ona gülər. Deyərlər ki, İvan Afrikanoviç maldar olub. Bu barədə fikirləşməyə də ehtiyac yoxdu. Getməz. Ona meşə və balıq tutmaq lazımdı, dülğərliyi də xoşluyur, amma boynuna diri ilan da salsan, heyvanların yanına getməz.

Və birdən kimsə, sanki təzədən onun ağızını yumdu, əl-ayağı uyuşdu və yerə döşənmiş quru, isti samanın üstünə çökdü.

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Tirlərin üstündə

Sel və daşqınlar çoxdan arxada qalmışdı. Bəyaz gecələr düşmüşdü. Yazın son günləri tilsimlənmiş kimi ağacların başında mürgü döyürdü. Hər yerdə yaşıl sakitlik hökm sürürdü.

Dünən ilk dəfəydi ki, istiydi, elə bil yay gəlmişdi. Gecə təzə göyərən otları üşüdə bilmirdi. Yolları da toz basmışdı. Çaydan təmiz sərin hava vururdu, düzənliklərə şəh düşmüşdü.

Kənddə maviyə çalan gecə əlaqədarlığı tez yox olurdu. O, itaətlə, mübarizəsiz yoxa çıxırdı, sanki ədalətin olduğunu bilirdi: hər şeyin öz yeri, öz zamanı var. Xeyirli səhərin növbəsi çatdı. Əvvəlcə sakitlik oldu, elə sakitlik ki, xoruzlar da səslərini içlərinə çəkib durdular. Bəyaz gecə mavi əlaqədarlıqla birgə yoxa çıxdı, qıpqırmızı səhər şəfəqləri üfünün üçdə birini tutdu. Bütün kənd, sanki tam ayılmaq üçün yerindəcə dondu.

Məhz həmin vaxt çəpərin o tərəfində qadın paltarını gözə dəydi. Onunla eyni vaxtda qara pencək də göründü. Oğlan ora-bura boylandı, papirosunu uzağa atdı, oğrun-oğrun evlərinə tərəf getdi.

Həmin vaxt meşənin arxasından yekə günəş parladi. Elə göründü ki, sanki öz səxavətini əsirgəmək fikrində deyil, şəfəqlərini hər tərəfə yaydı, oyanmış bəşəriyyətə göz vurdu. Bir azdan sonra balacalaşdı, yupyumru və qızılı rəngli oldu.

Bir az bundan əvvəl oğlanla qızın oturduğu tirin üstünə iriyanaqlı arıquşu qondu, quyruqlarını qaldırıb endirə-endirə tiri bir-iki dəfə dimdiklədi və fit çala-çala tullanıb-düşdü. O, tirin üstündən göyə pırıldadı və onu pusan pişiyin başı üstündə hərlənməyə başladı. Pişik göyə tullandı, pəncəsiylə vurduğu zərbə boşa çıxdı və tappılıyla otun üstünə düşdü. Bir neçə saniyə məyus-məyus quşun arxasınca baxdı. Sonra durdu, gözlərini qıydı və tənbel-tənbel çıxıb getdi.

İlk soba qalandı, yanan ağcaqayının qoxusu gəldi. Kümbəzəbənzər mavi səma tamam açıldı, günün bürkü olacağı təzə çıxan otun və tirlərin qoxusundan bəlli oldu.

Daşa Putanka sarı önlükdə su dalınca getdi. Gedə-gedə günəşə baxıb əsnədi, dizini qaşdı və quyunun çarxını hərləməyə başladı. Çarxın cırıltısı, yağısız araba kimi kəndi başına götürdü.

Şəhli ot sürüşkəniydi, evlərdə hələ yatırıdılar, amma diribaş zağcalar zəng qülləsində qarıladaşırdılar, İvan Afrikanoviç dəryazın ağzını döyürdü və çəkicin səsi ətrafa yayılırdı.

Qadın vedrəni dartıb çıxardı, buz kimi su üstünə dağıldı. Söyüşün biri bir qəpik. Vedrəni kəndirdən açanda vedrə sözə baxmadı və təzədən quyuya düşdü.

-Görüm səni it aparsın, cəhənnəmə gedəsən! - Daşka söyməkdə davam elədi və aşağı yuvarlanan vedrənin dalınca baxdı.

O vaxta kimi bayaqkı pişik də pusqudan çıxdı, hara getdiyini ayırd eləməmiş havanı iylədi. Daşka əsəbi şəkildə quyuya tüpürdü, yupyumru yanına döyəclədi və dedi:

-Qulyabanı vayına otursun!

O, ən ağır söyüşlərini işə saldı. Amma istəyirsən söy, istəyirsən yox, vedrəni ki, geri qaytara bilməyəcəksən. Yalnız lap uzaqlarda kəndirdən süzülən damcılardan səsi eşidilirdi.

-Nə həşirdi, Darya? - deyə arxa darvazadan boylan qoca Kurov soruşdu, - Pis yuxu görmüsən, nədi?

-Sən də onun dalınca get, babacan! -deyə Daşka quyudan nəzərlərini çəkmədi. - Təptəzə vedrəni bada verdin.

-Çünki heç nəyi düz eləmirsən. İncildən kənara çıxırsan.

-İncilin nə dəxli?

-Dəxli var.

-Sözünün canını de, babacan!

-Sözümün canı? Sözümün canı odur ki...Neçə dəfə sənə demişəm, suyu niyə vedrəyə yığırsan, samovara tökmək üçün?

-Hə, samovara.

-Onda suyu samovarla götür də. Samovarla götürə bilirsənsə, onda vedrə nəyə lazım? Əl-ayağını yeyənlər də az olar.

-Qoy, cəhənnəm olsunlar, qulyabanı vaylarına otursun!

Daşka fikrə qərq oldu. İkinci vedrəni götürdü. Su ilə dolu vedrəni çıxarıb çıxarmayacağı barədə fikirləşdi. Yaxşısı budur, ona baş qoşmasın deyə fikirləşdi və dilxor halda evə getdi.

"Əllərin qurusun, -deyə Kurov şitilləri sulayarkən dedi, - əliqurumuşun su da nə işi var? Ərə getsən, vay sənənin ərinin halına, müflis eləyəcəksən!"

Daşka, babasının sözlərini eşidəndən sonra fikrə getdi:

-Baba, bilmirsən, İvan Afrikanoviçin pişiyi sağ-salamatdı, ya yox?

-Pişikmi? Pişiyin kimin olmasını deyə bilmərəm, amma pişiklərdən biri salamatdır. Odey, kələmlərin arasında siçan tutmağa getdi.

-Cəhənnəm olsun! Mən ona ciddi deyirəm, o isə yola verir. Dillən danışmağı sevirlər!

-Mənim nəyimə gərək, buyruq quluyam. Afrikanoviçin pişiyi var, ancaq kəndirini uzun eləmək lazımdı.

-Yaxşısı budu vedrəni çıxart. Üç günlükdə sənin gəlinin də vedrəni əlindən buraxardı.

Bu yenilik Kurov üçün göydəndüşməydi. "Bizim müstər gəlin də vedrəni əlindən buraxıb, amma heç deyilmir də, susur." O, pişiyin dalınca getməyə və vedrəni quyudan çıxarmağa razılaşdı, Daşka Putanka isə sakitləşdi və sobanı yandırmaq üçün odun gətirməyə getdi.

İvan Afrikanoviç cızıqlı şalvar əynində və köynəkdə ayaqyalın evdən gəlirdi. Bir əlində dəryaz və bülöv, o biri əlindəsə çəkmələri. Papirosu ağzından çıxarıb tirin üstünə qoydu və ayaqqabılarını geyinməyə başladı. Geyinəndən sonra o tərəf-bu tərəfə yeridi ki, ayağını sıxıb-sıxmadığını bilsin. Sonra oturdu və kəndə göz gəzdirdi.

Briqadir öz madyanında kənd tərəfdən gəlirdi. O gələne kimi, İvan Afrikanoviç onu gözlədi. Briqadir atdan düşdü və madyanı bostanda hörüklədi.

-İvan Afrikanoviç, -deyə briqadir əlini uzatdı, özü də tirin üstündə oturdu, - necə bilirsən, yağış yağacaq?

-Ağlım kəsmir. Bir ona bax, göy üzünü tamam açıqdı.

Briqadir Yekaterinani xəbər aldı. Gəlib-gəlmədiyini soruşdu. Bu suala cavabında İvan Afrikanoviç qəmgin halda əllərini yellədi:

-Heç soruşma...

Siqaretdən püflədilər, oskürüşdülər və hər ikisi kənara tüpürdü, madyan bu səsə çevrilib baxdı.

-Mişkanın yanına get, İvan Afrikanoviç, qoy traktor işə salsın, - briqadir dedi.

İvan Afrikanoviç siqareti basıb söndürdü və yağınsöndürən şitinin yanına getdi. Mişkanın DT-54 traktoru da burada dayanmışdı. Qapının pəncərisinə içəridən yapışdırılmış "Torpaqla suyun vəhdəti" rəsmindeki çılpaq qadın kəndə baxırdı. Rəsmi aşığındakı idmançının tunc bədəninin yarısına qədər qara ləkə düşmüşdü, bir sözlə, solyarka Rubensi pis günə salmışdı.

İvan Afrikanoviç Mişkanın dalınca getdi. İşə gedən arvadlar bir-bir həyətlərindən çıxırdılar, əyinlərində parçadan kofta vardı. Səhər tezdəndən danışa-danışa və gedə-gedə ağızlarında nəsə çeynəyən arvadlar tirin yanına yığışdılar.

-Vay sizi, dırmıx yadımnın çıxıb!

-Salam, İvanovna!

-Bu gün hava qızmar olacaq.

-Biçinə hansı tərəfə gedəcəyik, çayın o tayına?

-Hoho, hoha...

İnəkləri həyətlərdən çıxarıb örüşə aparırdılar. Arvadlar briqadirin yanında, tirin üstündə oturdular. İvan Afrikanoviç də gəlib çıxdı və dedi ki, Mişka özüyün yayxlnıb və durmaq fikri də yoxdu:

-Mən onun dabanını da çimdiklədim, qulaqlarını da dardım. Qalx deyirəm, arvadlar yığışıb səni və traktoru gözlüyürlər.

-Bütün gecəni sülənib, indi onu topla da durquza bilməzsən.

-Bunu bilməyən var ki...

-Bütüb gecəni Nadejdayla tirin üstündə oturub, öz gözlərimlə gördüm. Havaxt oyanırdım, ordadılar...

-Bax, bu siqaret kötökləri də onunkudu.

-Hələ cavandılar, kef çəkirlər.

-Heç demə. İndi mən özüm gedərəm...

Briqadir Mişkanı oyatmağa getdi.

Gün daha da qalxmışdı. Lap uzaqlarda mavi səmada ağ bulud parçası vardı və günün açıq olacağına işarə edirdi. Arvadlar bir az da qeybət qırandan sonra İvan Afrikanoviçə qoşulub tarlaya getdilər. Yarım saatdan sonra traktor guruldadı və dərhal da söndü. İkinci cəhddə isə mühərrik normal ahənglə işləməyə başladı.

Görünür, yuxudan yarımçıq qalxan Mişka mühərrik qızmamış traktoru işə salıb.

İvan Afrikanoviçin oturacaq tirləri müvəqqəti boş qaldı. Kəndə yenidən sakitlik çökdü. Günəş uzun müddət yeri qızdırı bilmədi, tarlanın və kəndin üstünə tədricən yayıldı. Günəşin şəfəqləri çayın ləpələrində əks olundu, gün ərzində otlar bir az da uzandı, hər yerdə yaşıllığın ab-havası duyuldu, sanki yaz özü sonuncu dəfə torpağı yaşıl ətəklərilə tumarladı

Axşama yaxın köhnə qabıqlı tirlər qızdı, günəş budaqlardakı çoxillik şirənin son gilələrini də çıxardı. Arvadlar gedəndən sonra tirin yanına uşaqlar toplaşdılar. Gizlənpaç oynayandan sonra özlərini çaya verdilər. Onlardan sonra Yevstolya nənə nəvəsiylə tirin yanına gəldi. O, səmaya, yaşıl çöllüyə uzun-uzadı və müdrikcəsinə baxdı, körpəni yellədə-yellədə nəgmə oxudu:

***Vanya, Vanya, evinə
Sən getmə gəl dərinə,
İtirərsən çəkməni
Ya da ələ geyməni
Siçan da yeyər səni...***

Qarı nəgməni yarımçıq kəsdi, əsnədi: "Ox, ox, ox!"

-Salam, nənəcan! - kimsə qəfildən, mərhəmcəsinə dedi.

-Salam, beş də artıq.

-Briqadiri görməmişən?

-Yox, ay dədə, mən briqadiri güdmürəm. Tapşırımyıblar.

-Necə yəni tapşırımyıblar?

-Elə.

-Mən, nənəcan, qəzətdənəm, - yad adam səsinin tonunu aşağı saldı və tirə oturdu.

-Yazıçısan?

-Yazıçı kimi bir şeyəm. -Kişi dedi və siqaret yandırdı. - Silos tədarükü necə gedir?

-Orasını bilmirəm. Amma qışda bizə də qəzetçi gəlmişdi, o qanacaqlydı, day sən kimi yox e. Səhhətimi də xəbər aldı, hər şeyi də soruşdu. O, Katerinanı da xəstəxanaya düzəltdi. O ki, qaldı silos tədarükünə, ay dədə, mən belə şeyləri bilmərəm. Gərək ki, biçinə gediblər.

Müxbir utanıb eləmədən qarının dediklərini dəftərinə yazırdı.

-Neçə nəfər idilər?

-Hamısı. Ay dədə, özünü günaha batırma, yaxşılığa yaz.

Müxbir bir şey öyrənə bilməyib getdi, qarının nəvəsi isə söhbət zamanı yuxuya getdi. Yevstolya körpəni evə apardı, tirlərin üstü boşaldı. Tirləri İvan

Afrikanoviç hələ beş il əvvəl kəsib gətirmişdi, evlə üzbəüz, əsas yolun qırağındaydılar. O, evi əsaslı təmir etmək istəyirdi. İndi o tirlər kəndlilərin oturacaq yeriydi: uşaqlar orda oynayır, kişilər oturub papiros çəkir, işə gedən arvadlar ora toplaşır.

İndi tirin üstündə oturan olsaydı, Katerinanın əlində bağlama körpüyə tərəf gəldiyini uzaqdan görərdi. O, yavaş-yavaş yeriyirdi, xəstəlikdən zəif düşmüşdü: evə tez çatmaq üçün yolu kəsə gedir, kəndə baxır, gülümsünür və sevincindən ağlayırdı. O, iki həftədən çoxuydu ki, evdən çıxmışdı. Katerinanı bu gün xəstəxanadan buraxmışdılar. O, dükandan şirniyyat almışdı və tələsmədən, sevinə-sevinə evə gedirdi. Sosnovkada Nyuşkagildə xeyli oturub dincini almış, yolüstü bulaqda pryaniki isladib həvəssiz-həvəssiz gəvələmişdi.

Katerina göz yaşlarını silmədən körpüdən keçdi, hamamın yanında çəpəri aşdı, uzun-uzadı evinə baxdı. İki həftəlik həyacan onu daha da zəiflətməmişdi. Görən, hər şey yaxşıdımı, uşaqlar azarlıyıb-eləmiyiblər ki? Mal-heyvan onsuz necə olub, bostanı əkiblərimi? Ləklər yaxşıdır, cərgələr hündürdü, kartofu da əkiblər. Odey, soğan da göyərüb, kələm də əkməyi yaddan çıxarmıyıblar. Damda əldəqayıma dəyirman fırlanır. Anatoşkanın işidi. Məktəbi qurtarıb, bəlkə ikisi də yoxdu...Həyətdə yuyulmuş paltarlar asılıb. Katerina bu paltarları gözüyumulu tanıyardı. O, Qrişkanın tumuşlarıdı, o solmuş don Marusyanındır, o birisi ərinin gimnastyorkasıdır, qolunun düymələri qırılıb, tikmək lazımdı. Hamısını yazıq anası yuyub. Qarı çox əziyyət çəkib, yəqin?

Katerina döngəni buruldu. Evdə olmaq nə yaxşıdı, hər tərəf necə də yaşllaşdı! Onu aparanda ot təzə cücərməyə başlamışdı, ağcaqayınların yarpaqları da mis qəpiklərə oxşayırdı, indi ot qurşağacandı. Cığıruları da ot basıb, gül-çiçəklə doludu, bağayarpağını nə qədər tapdasa da əzilmir. Kənddə sakitlikdi, çəmənlikdə çökükburunlar civildəşir, torağaylar sakitləşəndə şanapipiklər bir-birini çağırır. Qapıların hamısı bağlıdı, görünür, hamı silos tədrakünə gedib. Onların da qapısının rəzəsi vurulub.

O, tirlərin yanına gəlib çatdı. Çaydan uşaqların səsi gəlirdi. Qrişkanının səsinə dərhal tanıdı. Çimirlər, dəcəllər, soyuqlamasalar yaxşıdı. Katerina tirin üstündə oturdu. Görən anası körpəylə hara gedib? Perovgile? Həmişə ora gedirlər, yəqin indi də onlardadırlar. Birdən Katerina hiss elədi ki, ürəyi xiffətdən əzilir, ətrafa boylandı və yerindən sıçradı:

-Oy, Marusya, gözəl balam!...

Marusya yerindən tərpənmədən, mavi gözlərini anasına zilləmişdi. Bu gözlərdə tumara tamarzılıq, tənhalıq o qədər idi ki, Katerina ağlamsındı, qızına tərəf götürüldü və onu bağrına basdı.

-Mənim Marusyam, göyçək balam, nolub, niyə ağlıyorsan? Görürsən sağ-salamatam...Ay allah...

Marusyanın xırdaca çiyinləri atılıb düşürdü. Parçadan tikilmiş yekə gəlincik otluğa düşmüşdü. Uşaq anasını görəndə onu əlindən salmışdı.

Katerina uşağı bağrına basıb dayanmışdı, saçlarını sığallayırdı, əlləriylə Marusyanın göz yaşlarını qurudurdu və onu oxşayırdı:

-Bax, Marusya, sənə nə gətirmişəm: prennik. İndi evə gedərik...Evdə adam var? Heç kim yoxdu?

Uşağın gözlərindən bayaqkı xiffət pərdəsi götürüldü, gülümsündü, ağlamağını kəsdi. Katerina onu qucağına aldı, şirniyyatlı bağlamanı da götürdü və evə üz tutdu. O, yarı yolda dayandı, çünki Qrişka çığıra-çığıra onun üstünə atıldı, onun dalınca əkizlər Vaska və Mişka qaça-qaça gəldilər, o biri tərəfdən isə Katya özünü yetirdi, hamısı da mehriban və sevimli...Çığırılar, qışqırırlar, uşaqlardan birinin ayağı nəyəsə ilişdi, yıxıldı,

dərhal da durdu, onu hər tərəfdən dövrəyə aldılar, başlarını tumanının altına soxdular, güclə dayanan ayaqlarını qucaqladılar...

Yevstolya qarı bu həngaməyə Petrovgilin talvarından baxırdı, qucağında isə heç iki həftə ana südü əmməmiş körpəni tutmuşdu.

Yaşyarımlıq Volodka görünürdü, yəqin fürsətdən istifadə edib beşikdə yatırdı. Evin böyük oğlu Anatoşka isə səhər tezdəndən durmuş və biçilmiş otu silos basmağa aparmışdı.

* * *

İvan Afrikanoviçin hələ gecəyənkən ürəyinə dammışdı ki, Katerinanı evə buraxacaqlar. Və hər şey əvvəlki kimi olacaq, uşaqlar gecə yıxılıb yatacaqlar, o isə ayılında arvadının açıq qalan kürəyini örtəcək, divardakı saat da öncələr olduğu kimi tiqqıldayacaq. Ay, Katerina, Katerina...Arvadını xəstəxanaya aparandan bəri arıqlamış, üz-gözünü tük basmışdı, üzünü birçə dəfə qırxmışdı, o da bayramda. Hər şey əlindən düşür, gözü heç kimi görmür. Katerinanı ölümçül vəziyyətdə apardılar. Həkimlər "qan təzyiqindəndir" dedilər, ilk dəfədir onu tutur. Dörd gün evdə yatdı, hər şey baş-ayaq oldu. Evin bərəkəti itdi. Uşaqların nə vecinə. Onlar nə qanırlar ki. Ver yeyim, ört yatım. Təkcə böyüklər - Katya ilə Anatoşka dilxor oldular. Bir də görürsən ki, yazıq qız qaşığı ağzına aparır, tez də geri qaytarır, fikrə gedir...Onun özünü də, sanki buxovlamışdılarr, dünya başına dar olmuşdu elə bil hamamda tək-tənha vurnuxurdu....

Bu iki həftə ərzində İvan Afrikanoviçin beli bükülmüş, alnındakı qırışlar daha da artmışdı, çox zaman əlləri də əsirdi.

Bu gün, sanki hiss eləmişdi ki, yaxşı nəşə olacaq. Gecə apaydın yuxu görmüşdü. İvan Afrikanoviç yuxusunda tanış bulağın yanındakı yolda qış yuxusuna getmiş ağappaq şam ağaclarını görmüşdü. Onlar başlarındakı qarı yerə ələyirdilər. İvan Afrikanoviç isə furajkasıyla Katerinaya su verir, ona su içizdirirdi. Arvadı nədənsə yay sarafanında və yay ayaqqabısında idi, çiyinə qara toxunma şal salmışdı, toy günündə olduğu kimi. Katerina su içir və gülür, qar isə şam ağaclarından tökülməkdədir, aşağıdsə ot boy verir, yağiotu çiyinə çatır, İvan Afrikanoviç su ilə dolu furajkanı yenidən Katerinanın dodaqlarına yapışdırır, o isə içir və ərinə şəhadət barmağıyla hədələyir. Katerina ərinə nəşə deyir, nəşə soruşur.

İvan Afrikanoviç arvadının dediklərini yadında saxlaya bilmədi, amma Katerinanın yaxınlığını və bir-birilərinə olan sevgini tam hiss elədi, yağın qar isə qara toxunma şala qonurdu, Katerina şalını yellədir.

Katerinanın nahardan öncə gəldiyini ona xəbər verdilər. İvan Afrikanoviç layı yarımçıq qoydu. Yola çıxmada, koluğun arasıyla çölə qaçdı. Arvadlar şalvarının qabağının açıq olması barədə onun dalınca gülə-gülə nəşə dedilər, o isə fikir vermədən kəndə tərəf götürüldü. Eyvana Anatoşkadan da becid tullandı. Qapını açdı.

Katerina taxtda oturub körpəni əmizdirirdi. O, İvan Afrikanoviçə bic-bic baxdı və gülümsündü. Əri gəlib onun yanında oturdu, amma nə edəcəyini bilmədi, yerindən qalxıb vedrənin yanına getdi və bir parç su götürdü.

-Tərləmişəm...Maşınla gəldin, yoxsa? Yəqin orda... pis yemək vermişlər...

-Piyada gəldim. - Katerina dedi və yenidən gülümsündü. - Oy, İvan Afrikanoviç, lap kütəm e, sənə siqaret almışam axı.

-Deyərdin kimsə qarşılıyardı, atı yəhərləmək o qədər çətindi ki...

...Yenə də qəlbi rahatlandı, adama çox şey lazım deyil ki?

Hələ günəş batmamış zümrədə bənzər iri bir ulduz xırmanın üstündən qalxdı, örüşdən qayıdan qaradışli qoyunlar mələşdilər, ətrafdakı küknarların üstünə alatoranlıq çökməyə başladı. Cırcıramalar isə cııldamaqlarından qalmadılar, arabir gecə böcəyinin də vızılması eşidildi, dəryaz döyən çəkicin də taqılması kəsdi.

Katerina heç nə olmamış kimi evdə ora-bura qaçır, səliqə-səhman yarırdı. İvan Afrikanoviç sevincindən yerə-göyə sığmırdı, pəncərədən baxdı ki, tirin üstündə Mişkanın pencəyi qaralır. Hövsələsi çatmadı, çölə çıxdı. Mişka qarmon əlində tirin üstündə oturmuşdu. Onun rəsm yapışdırılmış traktoru da yaxındaydı. Mişka İvan Afrikanoviçi papirosa qonaq elədi və soruşdu:

-Afrikanoviç silos quyusunu doldura bildiniz?

-Xəbərim yoxdu, dostum, mən günortaya kimi ot biçmişəm. Arvad evə gələndən sonra biçinə qayıtmadım.

-Sənin nə vecinədi, - deyə Mişka ona irad tutdu.- Arvadın böyründədi. Bəs, biz subaylar neyləsin?

İvan Afrikanoviç söhbəti dəyişdi:

-Bir dart görüm. Onu neçiyə almısan?- dedi və barmaqlarını qarmonun dillərinə sürtdü.

O, İncili qarmona dəyişdiyi zamanları xatırladı. Öyrənməyə macal tapmamış süd sağınından kəsirləri çıxdı, qarmonu satıb pulunu ödədilər. İncili qarmona dəyişən Pyatak isə İvan Afrikanoviçi ələ saldı. Pyatakın süd sağınından kəsiri lap çox idi, amma İncil mühasib Petkanı maraqlandırmırdı. Yaxşı xətti olduğuna görə bu işə qoymuşdular.

Kənddə sakitlikdir. Naxır meşədən barj dənizdən çıxan kimi çıxdı. Yelinləri südlə dopdoluydu. Onlar səhərki kimi böyürmüdürlər, yalnız burunlarının altında moulduyurdular. Evlərin qabağında dayanıb gözləyir, eləcəne quyruqlarını yellədirdilər. Onların hər birinin başı üstündə miğmiğalar burulur. Səhərin istisi çoxdandan avazıyıb, döngələrdə zınqırov səsləri daha aydın eşidilir. Səmada yuxarıdan uçan qaranquşlar küləkli havadan xəbər verir, uzun qanadları havada süzür, miğmiğaları qanadları ilə uzaqlara qovurlar.

Vaska inəyi həyəətə ötürür.

-Det, Loqulya, det, - deyə fısildayır və Roqulyanın yekə qarnını tumarlayır. Uşağın əli inəyin qarnına zorla çatır.

İnek, demək olar ki, Vaskaya fikir vermir. Vaska aşırılmalı gödək şalvarda dovşana bənzəyir. Cızıqlı kirlə köynəyi şalvardan çıxıb, köynəyin üstündə, düz Vaskanın qarnının yanında "Şərəf" ordeni asılıb. Yevstolya nəne inəyi sağmağa gəldi. Katyuşa gilə ağacının budağıyla inəyin ağcaqanadlarını qovmağa başladı, Vaska onluq bir iş olmadığını görüb quşatanını qapdı və tozlu-torpaqlı yolla kənd aşağı götürüldü. "Şərəf" ordeni Vaskanın göbəyinin üstündən sallanırdı. Uşaq nəyə sevindiğini özü də bilmədən qışqıra-qışqıra qaçır və "silahını" kənd boyu fədakarcasına gəzdirirdi.

Həmin vaxt qonşuları, birinci dünya müharibəsi veteranı axsaq Kurov eyvana çıxdı və tirlərin yanına gəlib çatması azı on dəqiqə çəkdi. O, ayağının birini tirin üstünə qoydu, ayağında güvə yemiş keçə çəkmə vardı. Vaskanı görəndə çal saqqalını tumarladı, gülümsəmədən, gözlərini döyə-döyə uşağı saxladı:

-Sən Qrişkasan, yoxsa Vaska? Bir-birinizdən seçə bilmirəm.

Vaska dayandı, duruxan kimi oldu. Kurov Vaskanın əlindəkinə işarə ilə:

-Bu əlləməni at getsin, bir də gördün kiminsə gözünü tökdün, -dedi.

-Yooox! - deyə uşaq gülümsündü. -Həyə səbah da qaçazam, dünən də qaçazam...

-Qaçmaq istiyirsən, qaç! Bu medalı hansı qəhrəmanlığına görə almısan? Yaxşı medalı, gəzdir, amma itirmə.

Vaska "silahlı" kəndə hücumunu davam etdirdi, qoca isə kişilərə tərəf döndü:

-Arvad gəlib, deyəsən?

-Hə gəlib, - İvan Afrikanoviç cavab verdi.

-Allaha şükür! Petrov, sən də azı yetmiş qotman vurmusan, bir heylə pulu neyliyəsən? Gərək iki inək də alasan, - Kurov ciddi görkəmlə dedi.

-Sən gopla, gopla! Hələ silos basmaq üçün biçirik.

-Nə gopluyum? Gopa niyə basmalıyam ki, düzünü deyirəm. Yox bir "gopla"...Gör ot hara çıxıb?

-Heç hara çıxmıyıb. Hər tərəf sənin başın kimi dazdı.

Mişka Kurovun başındakı dimdikli kepçanı çıxardı, əli ilə başına taqqılatdı:

-Burda çoxmu ağıl var? Hamısı ondandı ki, onun-bunun arvadına göz salırsan.

-Cüvəllağı, - Kurov inciyib, eləmədən dedi. - Belə üyüdüb tökməyi kimnən öyrənmisən? Dədən araba cırıltısından da hürküdü, amma sən adamın əlini də qopararsan. Nə vaxt evlənəssən? Atamanlardan biri səni tez qamarlasa, yaxşı olardı.

-Atamanı neynirəm?

-Necə yəni neynirəm?

-Neynirəm də?

-Əlbəttə, kef sənindi, amma arvadsızlıq da bir iş deyil. Ona görə mən atama qarşı tətilliyirdim, işə getmirdim. Hələ onda kolxoz yoxuydu. Onda mən qarşıma belə bir tapşırıq qoydum: özümü cırsam da, oynamağı öyrənəcəm; toya-bayrama getmirdim ki. Çünki rəqs eləməyi bacarmırdım. Hər gün xırmana gedib vəlin ətrafına fırlanır, rəqs eliyirdim. Əvvəllər necə gəldi oynuyurdum, ayağım-ayağıma dolaşırdı, amma tez də özümü düzəldirdim, xoşuma gəlirdi. Elə özümü təzə düzəltmişdim ki, dədəm yapışdı qulağımnan. Sən demə, dədəm o biri tərəfdə dərz bağlıyır, arxadan gəlib qulağımnan elə yapışdı ki, az qaldı qopsun. "Nağayırırsan ə, şarlatan, ayaqqabılarını dağıdırın!?" Ona görə də mən tez evləndirdi.

Günəş qonşu kəndi də adladı. İneklər örüşdən gəldi, təkçə Yeremixanın ala-bula buzovu giləs ağacının altında dayanıb böyürdü.

-Nə böyürsən, səfeh? -deyə Kurov buzovu hədələdi.- Böyürsə, deməli, toxdu.

-Gəəl, gəəl, qəşəngim!

Yeremixa buzovu tovlayıb həyəətə salmaq istəyirdi ki, buzov hürkdü, kənara sıçradı, qarı isə deyilməyə başladı:

-Bicbala, şarlatan, səfeh! Səni o qədər döyəcəm ki! İndi sən dalınca qaçan vaxtımdı? Gəəl, gəəl! Sən yaxşısan axı!

Kişilər Yeremixanın buzovu danlamasına ləzzətlə qulaq asırdılar, birdən döngədən Fedor çıxdı, Kurovun yaşdı, amma ondan da zəif. Çiyində tilov, əlində konserva bankasından vedrə və soxulcan yığdığı kibrit qutusu.

-Fedor yenə də mənim balaqlarımın hamısını tutub. Vələduzna! Hər gün, elə bil icbari işə gedir, -Kurov deyindi, -özü də mənim çəpərimin düz yanında tutur.

-Necə yəni düz yanında? - Fedor tilovu yerə qoydu və tirin üstündə oturdu.

- Gölaltındaydım, heç orda da bir şey yoxdu.

Mişka vedrəyə baxdı, onun dibində barmaqdan bir az yekə xanı balığı vardı və bükülmüşdü. Kurov da vedrəyə nəzər saldı:

-Əladı ki, Fedor, lap əladı. Xanı baliğına bax e! Nəhəngdi! Yəqin, növbəsiz-zadsız qarmağa düşüb. Bəs mənim baliqlarımı necə, Fedor görə bildin, səslərini eşitdin, orda - Gölaltında?

-Elə qışqırırlar! Səsləri indi də qulağımdadı.

Hamı susdu.

-Bəlkə çaybənd ataydın?- Mişka dedi.

-Nə çaybənd, canım, kefdən danışsən e! Mən arxı da kazaklar kimi tullanıram. Ayaqlarım ağrımıyanda çaybəndlə gəzirdim. Balıq dinc vaxtlarda çox olur. Birdən olurdu ki, çayla gedirəm, çaybəndi sürüyürəm, heç on addım getməmiş qarmağa durnabaliği ilişir, çıxarıb sahilə atıram. Yarım saata düz beşini çölə atdım. Elə bu zaman baxıram ki, Palaşka Verxuşına su doldurmağa gəlir. "Fedor,- deyə soruşur, - bu durnabaliqləri hardan sən qabağına çıxır?" "Hamısı tanışlarımdı, -deyirəm." Bunların hamısı müharibəyə qədər olub. Bunları demişdim ki, balıq sahildən çaya tərəf sürüşür, mən onu qırağa atıram, o isə üstümə gəlir....

Kişilər hərisliklə Fedora qulaq asırlar. Bu arada söhbətin mövzusu dəyişir, baş alıb gedir, xırdalıqlarına qədər.

-Fedor, qaratoyuq necə, tuta bilmisən? - deyə Mişka xəbər alır.

-Nə quş canım? Bir dəfə burdakı çayı keçmək istədim, ayağım burxuldu, körpüdən təkəsi aşağı getdim. Deyirəm tək, meşədən sağ-salamat çıxım. Qaratoyuq, nədi canım? Amma orasını da deyim ki, qaratoyuq hər çoo..ox yeməlidir.

Axırncı müharibədə Fedor topçu olub. Papirosu bükəndə dili ilə qəzeti yaşlayır, sonra güc-bəla yapışdırır və Petrovun papirosuna calayıb yandırır.

-Petrov barı bugünkü qəzeti oxumusan? - deyə Kurov Mişkadan xəbər alır. - Bu burjualar lap qudurublar, hər tərəfi bonbaliyrlar. Bizimkilərsə özlərini qanmaz yerinə qoyublar. Bütün dünya narahatdır, bizimkilərsə, ağızlarını ayırıb baxır.

-Qanmaz-zad deyillər. -Mişka etiraz eləyir.

-Necə yəni qanmaz deyillər, ağızlarını ayırıb baxmırlar? Bu burjualar üstümüzə bonbayla gəlirlər, bizimsə özümüzü qorumağa heç nəyimiz yoxdu.

-Sən nə danışsən? -deyə Fedor söhbətə qarışır. - Bizim bonbalar onlarınkindən yaxşıdı, sadəcə heç kimə demirlər.

-Ağızlarını əngəldib baxırlar, qanmazdırlar, -deyə Kurov sakitləşmək bilmir. - Uşaq-muşaqla oturub-dururlar. Uşaqlardan adama bir xeyir var? Düzdü, deyirlər ki, nədi o... Kubadakı, allahın bəlasıdır. Deyəsən, Kastrodu, elə, Fedor, sən yaxşı bilərsən?

-Fidel Kastro, - deyə az-çox savadı olan Mişka dəqiqləşdirir.

-Deyirlər ki, ordakı torpaqların hamısını adamlara paylıyıb, zəmanət kağızı da verib, öz əliylə.

-Özün də deyirsən uşaq-muşaqlıdır.

-Petrov, sən adamı danışmağa qoymursan, nə deyirəmsə əleyhinə gedirsən. Ona görə də deyirəm ki, evlənsən, arvad ipini yığar.

-Sən də nə tutmusan e, evlən, evlən. Özüm bilərəm, nə vaxt istəsəm evlənərəm.

-Mən dirənmirəm. Amma veyillənmək də bir şey deyil.

-Belə dinc vaxtlarda, əlbəttə, evlənmək lazımdı, özü də vaxtında, - deyə Fedor söhbətə qoşuldu.

-"Vaxtında, vaxtında"! -deyə Petrov onun ağızına əydi. - Odey, İvan Afrikanoviç vaxtında evlənilib, o qədər törədib töküüb ki, saymağa barmaq da bəs eləmir.

İvan Afrikanoviç həmin vaxt qoyunları həyəətə ötürüb gəlirdi. O, kişiləri görüb ayaq saxladı, qocalarla salamlaşdı. Tirin üstündə oturdu.

-Adını çək, qulağından yapış, -deyə Kurov İvan Afrikanoviçi görəndə dedi. - Elə yaxşı gəldin! Petrov bayaqdan sənnən danışır.

-Nə deyir ki? - İvan Afrikanoviç də papiros yandırdı.

-Deyir ki, gecələr yaxşı işləmirsən. Ona görə də uşaqlar azdı.

-Düz deyir. -İvan Afrikanoviç ciddi görkəmlə cavab verdi. - Azdılar. Olan işdi.

-Vaska sənın neçəncindir, altıncı?

-Vaska? Mən bilən o yeddincidir, bəlkə də altıncı, Mişkayla əkizdilər.

-Bayaq baxıram ki, qaçır, allah saxlamış, əlində quşatan, döşündə də medal. O dey, gijitkanla oynuyur.

-Vaska! -deyə İvan Afrikanoviç oğluna tərəf qışqırdı, - quşatanı o tərəfə tulla! Dedim ki, tulla!

Bu sözləri dedi və Vaska yaddan çıxdı.

Kurov əlindəki ağacla yeri döyəclədi və dedi:

-Biz Fedorla müttəfiqlərdən danışırıdık...Mən biləni, sən Berlinə qədər getmişən, onlarla şampan da aşırıtmışın. Bəs, onlar indi niyə bizim üstümüzə şeşəllənirlər? Elə bilirəm ki, bu işləri qarışdıran Fransadır...

-Yox, sən düz demirsən, Kurov, - Fedor söhbətə qoşuldu. - Fransa həmişə bizim tərəfimizdə olub. Elə demə. O ki, qaldı müttəfiqlərə, görün nə deyirəm. Müharibə qurtarahaqurtarda böyüklərin hamısı Yaltaya yığışmışdı: bizim Stalin, ingilis Çörçil, amerikalı Ruzvelt...

Kəndin o başında it hüdü. Uşaqlar yolda oynayırdılar. Süd, tüstü və peyin iyi ətrafı bürümüşdü.

...Deməli, o vaxt bir yerə yığışıb müzakirə edirdilər ki, neyniyək, maharibəni necə qurtaraq? Zaman da eləydi ki, səhərə kimi oturmaq olmaz axı. Ona görə də baxçaya gedilər, oturacaqlar da rənglənib hazırıdı. Oturub dincəlirlər, siqaret çəkirlər. Söhbət Hitlerə gəlib çatanda dayanırlar. Deyirlər ki, yaxşı, əgər biz Hitleri tovlayıb bura gətirsəydik, o qancıq balasıyla necə rəftar eliyərdik? O əclafa hansı cəzanı verərdik?

Fedor vedrəni o tərəfə qoydu və bir-iki ağız öskürdü.

-Deməli belə. İngilis Çörçil deyir ki, gəlin bu oğraşı xalqın gözü qarşısında asağ, qoy, o birilərinə də dərş olsun. "Bəs siz, cənab amerikalı, deyə Ruzveltdən soruşur, - bəs siz nə deyirsiniz?" Ruzvelt cavab verir ki, sizə baş ağrısı lazımdı? Təpəsinə bir güllə, vəssalam! Belə. Növbə bizim rusa, Stalinə çatır, ondan da soruşurlar ki, İosif Vissarionoviçin fikri nədi? Stalin qəlyanını doldurur və deyir: "Yoldaşlar, bu məsələ mənlik deyil, gəlin biz bunu oradakı qarovuldakılardan soruşaq. Sonra da deyir ki, sovet gözətçisini bura çağırın". Gözətçi kolluqda dayanıb güdür. Böyükləri qoruyur. Qaçaraq gəlir, raport verir ki, yoldaş Stalin filan-bəsməkan sizin əmrinizə görə gəlib. "Farağat" dayanıb gözləyir. Ondən soruşurlar: "De görək, Hitleri tutub bura gətirsələr, hansı cəzanı verərdin?" "Mən, -deyir, - birinci olaraq maşanı götürərdim". "Bəs sonra?" - soruşurlar. "İkincisi, -deyir, - maşanın ucunu qızdırardım". "Sonra nə?" "Sonra maşanı Hitlerin dalına soxardım. Amma soyuq tərəfini soxardım, ha!" "Niyə soyuq tərəfini?" -deyə böyüklər xəbər alırlar. "Ona görə ki, müttəfiqlər onu tutub çıxara bilməsinlər!"

Fedor hamıyla birgə gülməkdən qəşş edir, sonra uzun-uzadı öskürür. Kurov isə gülə-gülə ağarmış başını bulayır:

-Elə belə də deyib? Nə oğraş adammış ə, bu rus əsgəri!

-Elə belə də deyib. -Fedor özkürə-öskürə deyir. Mişka isə soruşur:

-İvan Afrikanoviç, həmin gün gözətçi sən deyildin ki?

-Yox, dostum, o zaman mən, hospitaldaydım.

Kurov hələ də sakitləşmək bilmir:

-Özü də soyuq tərəfini e!

-Heç demə...

-Düşmən olanda da gərək belə olasan e!

-Erməni radiosu kimi gopluyur. - Mişka dedi və tüpürdü. - Düz olsa da, mənasız söhbətdi. O, gözətçinin yerinə olsaydım, maşanı növbə ilə onların hamısına çalardım, Hitler qarışıq.

-Kefsən e, vallah, Petrov. Hamısına?! - Kurov belə dedi və Fedor əlavə elədi:

-Dinc zamanlarda danışmağa nə var ki.

-Petrov, bir səbr elə görək, bəlkə sənə də növbə çatdı...-deyə İvan Afrikanoviç köks ötürdü və papirosu basıb söndürdü. - Olan işdi. Amma, uşaqlar, mən müharibənin nədən yarandığını bilirəm. Böyüklərin vecinədi ki, görüşsünlər, sonra da bir-birlərinin əngini əzişdirsinlər? Mənə altı güllə deyib, heç yadımnan çıxmaz, hələ bircə Murmansk tərəfdəki vuruşmanı deyirəm e... Oleksandr Nevskiy deyirdi ki, bir adamın əynində şinel varsa, deməli o adam yox, əsgərdir. Mən də elə fikirləşirəm. Yadımdadı ki, bizi dağın o biri tərəfinə apardılar, o biri üzündə isə onlar dayanıb - nemeslər. Bizi ordan-ora atırlar, hər tərəfi bombalıyırlar, baş qaşımaya da macal yoxdu. Həm qabaxdan, həm daldan, həm də böyür-başdan.. Torpaq ot tutub yanır. O istiyirdi ki, məni lap göbəyimnən vursun. Görünür, pis nişan alırmış.

-Mən bilən, sən, İvan Afrikanoviç başqa cəbhədəydin?- deyə Fedor soruşdu.

-Yaxşısı budur, Fedor, sən soruş gör mən harda olmamışam. Hər yerdə olmuşam. Olan işdi. Min doqquz yüz qırx ikinci il fevralın doqquzunda bizi Xvoynaya stansiyasında, Şimali-Qərb cəbhəsində düşürdülər. Piyada Volxova getdik, Çudovada müdafiəyə oturuq. Hava soyuqdu, biz də canavar kimi acmışıq, dişə vurmağa bir şey yoxdu, qurd düşmüş at ətindən başqa. Hər yerə minə basılıb. Uzanıb ölümə alışırıq. Ömrümdə döyüşməmişəm, ürək-göbəyimi yemişəm. Deməli, komandır məni çağırır, sıraya qoyduqdan sonra soruşur: "Döyüşçülərin kefi necədir?" Mən deyirəm ki, pisdır. Soyadımı soruşur. Cavab verirəm ki, soyadım Drinovdu, silahımın nömrəsi belədi, filan-bəsməkan. -"Niyə pisdı?"-deyə xəbər alır. -"Üç gündü ki, dilimizə bir şey dəymiyib"- deyirəm. "Başqa tərəddüdləriniz yoxdu ki?". Bizim başqa tərəddüdlərimiz yoxuydu, amma elə ki, ayağımın birini-götürüb o birini qoydum, elə tərəddüd baş verdi ki, komandır göyə sovruldu, mənə Malaya Vişerada gözümlü açdım. Həmin tərəddüddə bəxtim gətirdi. Gözlərimi açıb görürəm ki, üstümdə taxtabitilər qaynaşır, kazaklar kimi, adda-budda cərgəylə. Sanitarlar məni düz üç ay o tərəf-bu tərəfə sürüdürlər, yalnız ondan sonra döyüşməyi öyrəndim. Yadımdadır ki, Smolenskdə nemeslərin arxasına keçdik: mən, ryazanlı Mişuxa, tatar Ohməd, iki voloqdalı, Ust-Kubinskədən olan Olyoşka Sapoqov, bir nəfər də vardı, amma soyadını unutmuşam.

Deməli, məni uşaqların boyüyü qoyublar. Nəyin bahasına olur-olsun kör-pünü minalamalıyıq, üstelik nemeslərin başbilənlərindən birini də tutub qə-rargaha gətirməliyik. Biz gecəyə hər şeyi elədik, zorba bir nemesin də əl-qolunu bağlıyıb özümüzlə gətirdik. Nemes səsinə kəsmək bilmir, qışqırır. Mən pilotkamı onun ağızına basdım. Gecə də gün kimi aydıncı nemeslər hər tərəfdən bizi gülləyə tutub. Özümüzü birtəhər kolluğa saldıq, nəfəsimizi də-rəndən sonra özümüzünkülərə tərəf süründük. Meşəyə çatandan sonra

ayağa qalxdıq, nemesin də ayaqlarını açdıq ki, özü gedə bilsin. Olyoşka Sapoqov nemesi söyür, Mişuxaya deyir ki, onun təpəsinə bir yumruq ilişdirsin ki, o mürdar ora-bura şillaq atmasın. Mən deyirəm: "Onunla işiniz olmasın, uşaqlar, sağ-salamat qərargaha təhvil verməliyik". Sürünə-sürünə bizimkilərə sarı lap yaxınlaşdıq. Meşə də çoxdan qurtarıb axı. Nemeslər minaları başımıza yağdırırlar, səngərləri də böyrümüzdə. Birdən nemes əclaf mənim pilotkamı yerə tūpürdü, qışqırmağa başladı. Fikirləşdik ki, kitabımız bağlandı. Təzədən nemesin ağzını yumduq, amma pulemyotlar hər tərəfdən bizi atəşə tutub: nə geri gedə bilirik, nə irəliyə. Uşaqlar nemesə necə acıqlandılsa, basıb döymək istədilər, amma mən imkan vermədim: "Həddiniz var, ona birçə barmağınız dəysin, tapşırıblar ki, bədənində göy-möy olmasın". Axırı gəlib çatdıq, nemesi rəhbərliyə təhvil verdik. Axşamüstü anbara starşinanın yanına getdim, maxorkam qurtarmışdı. Ora gəlirəm, görürəm ki, dostlarımın hamısı ordadı: Olyoşka Sapoqov, tatar Ohməd, ryazanlı Mişuxa. Heç bir söz demədən çadır-plaşı başıma atdılar və nə yemisən turşulu. "Uşaqlar, məni niyə döyürsünüz?" - deyə qışqırıram. Onlar isə fikir vermir, nəfəslərini dərib yenə də buduyurlar. Sonra ara verib soruşurlar: "Anana məktub yazassan?" Və yenidən döyürlər. Başımı tutmuşam ki, üz-gözümə bir şey olmasın. "Anana məktub yazassan?". Belə deyirlər, təzədən döyürlər. Yarıcan olana kimi məni budadılar. Sonra buraxdılar. "Uşaqlar, -deyirəm, -mənə qarşı ikinci cəbhə açmısınız?" Belə demişdim ki, təzədən çadır-plaşı başıma atdılar, amma Mişuxa sağ olsun, bu dəfə döyməyə qoymadı: "Bəsdir, -deyir, -ləzzətini qaçırmıyın. İndi anana məktub yazassan?" Bir söz demədim, hər yerim ağrıyır, sızıldıyır. "Həddin var, leytenantı de, uzaqda deyilik".

...Dişləri tökülmüş Fedor uzun-uzadı öskürür, papiros çəkməkdən saralmış çal bığlarını dartışdırır. Mişka Petrov İvan Afrikanoviçə doyunca gülür, sonra deyir:

-Belə çıxır ki, "Şərəf" ordenini sənə həmin döyüşə görə veriblər?

-Yox, ona görə yox, amma o döyüş də heç zaman yadıman çıxmayıb. O gündən sonra, nə deyim, hər həftə anama məktub yazdım. Amma müharibədən gələndən sonra bütün bunları anama demədim. "Şərəf" ordenini isə mənə çayı vaxtında keçdiyimə görə veriblər, "Qızıl ulduz"u isə Murmansk istiqqamətindəki döyüşlərdə. Vaska! Bir bura gəl görüm!

Vaska tənğənəfəs qaçıb gəldi, əlində də həmin quşatan. İvan Afrikanoviç onun burnunu sildi.

-Mən sənə daş atmağı göstərərəm! Həddin var, pəncərəni sındır. Qaç, anana de ki, samovarı qoysun.

Vaska qarnındaki ordeni şaqıldada-şaqıldada evə qaçdı, söhbət isə öz axarında davam elədi.

-Uşaqlar, bu müharibədə əvvəlcə iki qəhrəman vardı, -Fedor deyir. Oleksandr Matrosov və Tyorkin. Onların dalınca çoxları qəhrəman oldu.

Mişka Tyorkinin kim olduğunu Fedora isbat eləmək istəmədi, eləcə bic-bic gülümsündü, İvan Afrikanoviç də susdu.

-Hə, uşaqlar, əgər müharibə olmasaydı...-Kurov ayağa qalxa-qalxa dedi, evə getməyə hazırlaşdı.

Mişka:

-Vecinə də alma, Kurov, keçib gedər!..

-Niç...niç.....niç! - Yeryomixanın yenidən səsi eşidildi. Qarı buzovu hələ də yola gətirə bilməmişdi. Yeryomixa buzovun dalına düşüb kənd boyu fırlanır, gah onu hədələyir, gah da tovlayırdı. Nəhayət, buzov inadını buraxıb dayandı.

-Yeryomixa, ay Yeryomixa! -deyə Kurov onu çağırırdı.

-Nədi, babası? -Yeryomixa buzovun boynunu buraxmadan dedi.

-Necə yeni nədi? Neçə dəfədir ki, səninlə danışmaq istiyirəm.

-Nə barədə, cavan oğlan?

-Sənə işim düşüb, həm də bir tələbim var.

-Nə tələbdi elə, gözəl insan? - Yeryomixa qorxan kimi oldu.

-Tələb odur ki, sən gərək mənə aliment verəsən. Sənin xoruzunu nəzərdə tuturam. O əclaf hər səhər açılan kimi, bir-iki ağız banlamamış bizim həyəətə qaçır, bizim toyuq da xəstəhəldi, nə qədər eləsə də, canını qurtara bilmir, o iblis də tutub basır altına. O qədər həvəslidi ki, bizim toyuğu tamam əldən salıb. Hər səhər qaçıb gəlir, işini görür, təzədən qayıdır öz yerinə. Ona görə də, məni yorma,imenti ödə, elə belə səndən əl çəkən deyiləm.

Kurov belə deyənən sonra evə tərəf şaytadı, geriyə də baxmadı. Yeryomixa onun dalınca tüpürdü. Fedor da zığıldaya-zığıldaya ayağa qalxdı, tilovə və içində zayı çıxmış xanı balığı olan vedrəsini götürdü:

-Gəzməyə çıxsanız, bizə də dəyin, -dedi. - Sən necə, Mişa, yenə səhərə kimi yatmayısan?

Mişka onun dediklərini eşitmədi. Qarmonunu götürüb çalmağa başladı. İvan Afrikanoviçə yalnız başını bulamaq qaldı. O, elə də yaxşı çalmırdı, əsasən basdan istifadə edirdi. Qarmonun səsi kəndi başına götürmüşdü, yəqin ki, beş-altı kilometr aralıda da eşidilirdi.

Qonşu ev tərəfdən ağı koftalı üç qız silueti göründü. Qızlar bütün kəndi dolduran qarmon səsinə tutub tirlərə sarı gəlirdilər. Hər üçü kəndə təzə gəlmişdi: biri yumrusifət Nadejdaydı, o birisi qamış kimi nazik və sarışın Tonyaydı, üçüncü qız isə indi-indi özünü tanımağa başlayan, uşaqsifət, utancaq Liliyaydı.

Mişkanın bəxti gətirmişdi, indi bütün gecəni gəzəcəkdə: axı qızlar buralıydılar, cavan da olsalar, tanış idilər. Məzuniyyətə çıxmışdılar.

-Hə, gözəllər, gündüz sizə bəs eləmədi? Yəqin oynamaq da istiyirsiniz? - İvan Afrikanoviç soruşdu.

-Sənin nəyinə lazımdı, İvan Afrikanoviç, gedib yatsana? -Qızların arasında ən böyüyü və ötkəmi olan Nadejda dedi.

-Ay fındıq burun bijəngə, məyər sənə mane oluram? -İvan Afrikanoviç belə deyəndən sonra zarafatyana qızların üstünə cumdu, onlar isə kişiyə alley verdilər. İvan Afrikanoviç onlardan aralanıb, azaylana-azaylana evə getdi.

Mişka qarmonu işə saldı, Nadejda isə İvan Afrikanoviçi tamam unudub, çastuşka oxumağa başladı:

***Dinlən mənim qarmonum
Bu gün üfüq sakitdi
Şəfəqlər də sayrışmır
Meyvələr heç danışmır.***

Üfüqdə doğrudan da sakitlik idi. Nadejda və qarmon səslərini kəsən kimi hər tərəf səssizliyə qər q oldu, alatoranlıqda yalnız ağcaqanadların vızıltısı eşidilirdi. Onlar səs sala-sala cavanların üz-gözünə toxunur, sonra isə öləzimdə olan dinməz üfüqdə yoxa çıxırdılar. Yəqin, belə səssiz üfüqdə Nadejdanın səsi daha aydın və təmiz səslənirdi:

***Ay Mişa, çalsana
Qarmonu ağılatsana***

**Ürəyim sızıldayır,
Buna əncam qılsana.**

Mişka əncamın bilmirdi. Çastuşkanın onun ünvanına olduğunu zənn edir, qarmonu "ağladır", Nadejda isə daha ürəklə oxuyurdu:

**Çay üzüylə gedirdim,
Bir də daşlı yollarla...**

Çoxbilmiş Tonya özünü gülməkdən zorla saxladı, dərhal da qəmləndi, yanağını Liliyanın çiyinə dirədi. Mişka bir həftəydi ki, Tonyanı evlərinə ötürürdü, amma sırağağün tirdən qalxarkən Nadejdanın əlindən tutdu. O, dünən də bütün gecəni Nadejdayla tirlərin yanında keçirib. Ona görə də bu gün kənddə hamı onlardan danışır. Qız üçüncü il idi ki, nişanlısının əsgərlikdən qayıtmasını gözləyirdi. Bunu hamı bilirdi, ona görə də Tonyadan inciyən Nadejda yeni kavalərə dərs vermək istəyirdi.

**Yarım əsgər gedirdi,
Mənə heç nə demirdi.
Sordum kimlə evlənim?
Mənə daşı göstərdi.**

Nadejda yenidən oxumağa başladı və Tonyaya göz vurdu. Amma Liliyanın heç nədən xəbəri yoxuydu. O, məktəbi yenidən qurtarmış və kəndə qonaq gəlmişdi. Bu yaxınlara kimi o da dayə işləyirdi indi isə tirlərin yanında çastuşkaya qulaq asırdı.

Tonya da Nadejdanın səsinə səs verdi:

**Sevgilim mənə atmış,
Rəfiqəmə vurulmuş.
Mən ki, qısqanc deyiləm,
Gəz, sevimli rəfiqəm.**

Onlar gülə-gülə tirin üstündə oturdular. Nadejda Mişkanın siqaretinin tüstüsünü əli ilə qovdu və deyindi:

-Bəsdə tüsdüledin! Hisə verilmiş kimsən, ocaqçısan, papirosu papirosa calayırsan?..

Bu qızları şəhər dəyişdirə bilməmişdi, nəğməkar olaraq qalmışdılar.

-Heyfin gəlir, nədi? - Mişka dedi və Nadejdanı qucaqladı, qız onun belinə bir dumbuz vurdu:

-Görüm, səni yer aparsın.

...İsti və ayılı gecə düşdü. Çəkçəki quşunun çay tərəfdən arabir səsi gəlirdi. Tonya və Nadejda təzəcə rəqs edib qurtarmışdılar ki, Liliyanı evdən çağırdılar. Qız bir az da oturandan sonra getdi, Mişka qarmonu yerə qoydu, guya ki, zarafatyana tirlərin üstündən yerə tullandı və onu ötürməyə getdi. Tonya və Nadejda çəpərin yanında onların necə dayandıqlarını gördülər. Tonya özünü elə göstərdi ki, guya heç nə görmür, Nadejda isə Mişkanın qarmonunu götürdü.

-Gəzəyən ki, gəzəyən!

Nadejda qarmonu dilləndirməyə başladı. Əsl qarmon çalan olmayanda o öz çastuşkalarını cəmi altı notda oxuyurdu və basdan istifadə edirdi.

***Cil qarışıq otları
Mən özüm biçəcəyəm...***

Tonya da ona qoşuldu və onlar çastuşkanı sona qədər birgə oxudular:

***Az olsa əgər birdən
Hündürün üzəcəyəm...***

Onlara gülməli gəlirdi ki, doğma kəndlərində bircə kavaləri bölüşə bilmirlər, çünki şəhərdə hərənin bir neçə tanışı vardı. Qızlar növbəylə oxumağa başladılar:

***Sən kepka gəzdir, dostum,
Mənə papaq da yetər.
Sən ziyalı xanım sev,
Məni kəndçi də istər.***

***Elçi düşən çoxuydu,
Sonra çıxıb getdilər.
Bizi də çağırdılar,
Bizdə də baş yoxuydu.***

Çastuşkalar qurtarmaq bilmirdi. Onlar gülə-gülə, uşaqsayağı, qızsayağı oxuyurdular. Mişkanın qarmonunun düymələri onların ardınca yetirə bilmirdi. Nəhayət, ən gülməli çastuşkalara çatdılar:

***Sevgilim məni satdı,
Mən də dedim: "Ay səni!"
Tək bircə köynəyin var,
Koftadandı, vay səni!"***

-Oy! - deyə Tonya gecənin ayazından titrədi. - Nə çox oxuduq?

Nadejda dərhal susdu, qarmonu yerinə qoydu:

-Sabah yatıb qalmasaq yaxşıdır...Yaxşı ki, Katerina indi evdədi.

-Sən daxmada yatırsan? Mən yerimi talvarda salıram. - Tonya dişlərində sancaq saçlarını yığa-yığa dedi.

Qızlar dalanda gözdən itdilər. Hər ikisi qonşuydu: İvan Afrikanoviçin çəpərinin o üzündə. Nadejdanın istisi hopmuş qarmon tirlərin üstündə soyuydu.

...Talvarda Katerina ilə mirçərkənin altında yatan İvan Afrikanoviç qulağının dibində vızıldayan ağcaqanadı şapbıldadandan sonra pıçiltıyla dedi:

-Bu Nadejda yaxşı qızdı, sənin inəklərinə o baxırdı, briqadir xahiş eləmişdi, Tonka isə buzovlara...

-Qızlar da yekəliblər...-Katerina ah çəkdi. - Dünənə qədər məktəbə gedirdilər. Tezliklə bizim Tanyuşka da gəlin olacaq. Yaxşısı budur yataq. Sabah sən də tez durmalısan, mən də fermaya qaçmalıyam.

Katerina əlini İvan Afrikanoviçin sərt üzündə gəzdirdi, amma o artıq yuxuya getmişdi. Katerina ərinin arxayın ürəyinin güclü və rəvan döyüntüsünü eşidirdi.

* * *

Gecə aydın və sakit idi. Çayın üzərini ağ duman bürümüşdü, çöl-biyaban və kəndlər uzaqdan-uzağa görünürdü. Çəkçəki quşu da səsini kəsmiş, yenidən səssizlik yaranmışdı. Yalnız hansısa pəyədə gövşək inəyin zıncrov səsi, yaxud da qanadlarını şaqqıldadan yuxulu xoruzun vaxtsiz banı eşidilirdi.

Saat yarımından sonra meşənin üstü aydınlaşdı, mavi alatoranlıq soyumağa macal tapmamış havada əridi və yenə də dünənki boz arıquşu tirin üstünə qondu.

Qarmon hələ də tirlərin üstündə atılıb qalmışdı. Quşcuğaz tirlərin üstündə atılıb-düşəndən sonra qızların əlindən yerə saldıqları tumları dimdikləməyə girişdi.

İvan Afrikanoviçin bostanındakı ağaclardan birinin yarpağı titrədi, sanki yuxudan ayılırdı. Və şəfəq enli parça kimi yenidən üfqü bürüdü, dünəndən qalma ağ buludları işıqlandırdı. Elə həmin vaxt Mişka Petrov oğru kimi Daşka Putankanın çöl qapısından yola çıxdı...O, ətrafa göz gəzdirdi, tələsmədən tirlərin yanına gəlib qarmonunu götürdü və tox addımlarla, şux yerişlə evlərinə getdi.

Kənddə yenidən soba qalayacaqlar, arvadlar mal-qaranı örüşə aparacaq, Mişkanın dünənki oyunları və öz işləkləri barədə qeybət qırandan sonra sahəyə silos biçməyə gedəcəklər. Yevstolya qarı körpə nəvəsiylə tirlərin yanına gələcək və ona lay-lay çala-çala özünü günə verəcək.

Ola bilsin ki, yoldan keçən sürücülər tirlərin üstündə oturacaq, briqadirin evində gecələmiş dünənki müxbir onların maşınında redaksiyaya gedəcək. Ya da gopçu Kurov Mişkayla müttəfiqləri müzakirə edəcək.

Xülasə, sabah tirlərin yanında nə desən ola bilər.

**Rus dilindən tərcümə edəni:
Elçin Hüseynbəyli**

(Ardı var)

◆ P o e z i y a

XANƏMİR

müsəlmanca

ey dili qafil fil faili məchul fani

yatıb oyandığımda vaxtı duyuram vaxtı
gördüyüm yuxularla yuxarılarla
gündoğar ölkənin şərqlisiyəm
üzümə ayna tutsam üzümə
üstəlik gün üzümdən keçsə düşsə
on altıncı əsrin nəfəs alanlarındanam osmanlı dəlisi
nədənsə güllə gülü bir arada görəndə titrəmirəm
zamanı yuxuda tutub zamanı bişirib
vaxtı oyandığımda hiss edirəm

bəkləsəm də dan üzünü key ədayla müsəlmanca
körpə oğlum ağlayır təriqətə girirəm
anam çıxır önümə qüssə oyanır canımda
yaddaşım şaqqalanır bölünür ömür uşaqlığa
saatlar yağışdır əvvəlimdə əsir düşürəm

uyuyan quşları xatırlayıb sən demə
əlimdə bir tikə çörəyi sünbül görürəm
bax burda zamanı aldadıram uşaq sanıb sərinləyir
yol yürürəm düşüncəm sərsəmləşir qafama
deyəsen vaxt ötüşür - hə o vaxtı gizlədirəm:
kim görsə məndən üç xanəmir düzəldəcək
biri yetməzmi ola ikisini qətl eləyim
qatiləm ay bərəkalla Azərbaycan həbsxanada
özümdə ikisini öldürmüşəm nəfəs alsam üç də getdi

qoca

ey dili qafil fil faili məcnun... nun

yol qocanın ayaqlarının səsinə gözlər intizarla
 yol gözlər intizarla ayaq səslərini qocanın
 çəliyi qıvraq tərənib ayaqlarından öncə toxunur yola
 iki ayağın səsi keçir çəyiliyinə
 sağ əlində tutduğu ağac
 böyrüylə sürünən günlərin başına vura-vura
 öncə solun sonra sağın çox ağır çox ağır qaldırır aparır çəkir
 yolu çəltik kimi iki ayağı bir çəliyiylə döyür qoca
 ona topraq vaxtdır
 topraq vaxtıdır onun qocanın
 vaxtı günü günüsüdür topraq
 torpağın zamanın başını əzir ağacının ucuyla
 çəliyi ayaqlarından qabaq dəyir yerə
 qocanın bu yürüşü təkliyiylə titrəyib yolu tutur
 kölgəsi dağılır çevrəsi boyunca qoca yayılır yaman
 çəliyinin boyundan alır dizləri taqət
 üzünün qırışı əyri xətləri də çıxır çəliyinin ucuna
 qocalığıyla baxır mənə
 cavanlığına qocalığını daşıyır qoca
 haqqını nəylə ödəsəm borclu qalmasam
 yoxsa borcum da qocalığına qatılacaq qarışacaq
 yükü azmış kimi cavanlığımı da yükləməliyəm ona
 iki daşın arasında şərək çıxmayım əlindəki əsaya

qafil qocanın boyu gərilib yay kimi
 sadağından çıxardığı sonuncu oxu
 çəlik adıyla atsa düşdüyü yerdə binəsi salınar
 ədə balam bizim bu qocanın
 nə topdağıtmaz barxanası yuxusu var

ışığ-qadın

ey dili qafil fil faili məchul fani f...

günəş yanır günəş yanır günəş yanır
 bir adamlıq ışıq qonub
 qadının bədənində açıq bədənində düşürdü
 qadına xoş gəlirdi həsrəti sahil çıxarırdı

ışığ qadının əzablarını qovur
 qardaşıyla bacısıyla qohumluq qururdu

qadın üzərinə enən
 telini yalayan ışıqı sevir ışığa tutulub
 illərdir qürbətlə evli sevgilisi
 ışığa dönüb ışıqın içində gəlib
 qadın tənindəki ışıqı kişi bilirdi

adəmin işdəklərinə aldanan ışıqdan
 bəzən ürpərir üşənir çəkinir utanırdı
 ışıq qadının tənində qardaşı görər
 qan axar su yerinə qan qan
 bu ışıq çiçəyi çiçək edər çiçəyə çiçək gətirər
 suya bələdçiliyini gizləməz
 ışıq qadının yanağında adəmi daşıyır

ışıq qadının bədənini
 kişi kimi qoklayırdı qürbətdəki sevgilisi tək toxunurdu
 tanrı bu ışıqın cəzasını verəcəkmi görəsən
 ışıq günahını necə yuyacaq tanrıdan necə qurtulacaq
 ışıqın tövbəsi olurmu
 tanrı bu ot bitirən gül açdıran günahkarı
 bağışlayacaq mı görəsən

günəş yanır
 ışıq qadının bədənini dincəldir
 qadın üşənir utanırdı bəzən
 qardaşı görsə sözsüz onu öldürər
 hətta bu ışıqdan da məhrum olar divarlar divarlar

ışıq isanı muhəmmədi
 unudub unudub deyəsən
 ışıq da qadın önündə
 qadın bədənində ışıq deyil deyəsən

ışıq qadın bətninə keçib
 əvvəl sevgilisi sonra yavrusu olacaq
 bəlkə topraqlanmış toprağında
 bir isa o uşaq doğulacaq
 bir isa isa doğulacaq muhəmməd muhəmməd
 bağıracaq

adı abdal

ey dili qafil fil faili məchul fani f...

sənmisən bağirtisi boğazlarla ölçülən budala
 adına apdal denilən susuzluq sənin cənnətinmi
 boyuna döşənmiş nərdivənə çıxarlar eymənmədən -
 üfüqlər işarınca oğrular görünər başında

aman nəfəsin vurmasın yadlığa aramla ramla
 səbrin üşənməsin qafandakı qızarmış almalarla
 hicrət günlərini çəksəm sinəmə ürpərir yenidən aləm
 məni götürən yol hirada hörümcəklə bular səni hirada

bax ahəstə dövrəndə dönüşən aləmlərin sayğısına
 bu dəm bir quş da uçsa qəzəbi sənə qalır xah-xah-xah
 bir şeir yazılınca pozulmaz törəsi can dediyinin
 onun da vədəsi var ərzi dolanıb durar hop-hop-hop

budala

əlif.lam.mim.

demirəm ardınca səslərəm uzaqlaşıb qaralan gövdəni
sadəcə xəbərdarlığım ilə yetinib durram
ışığı ağzımda yağ yağ olub ərir
hava qaymaq bağlar dilimin döşəməsi boyunca qaymaq bağlar

gülürəm dəyişir tənimin rəngi işıq qayıdır
bunu sən bilməzsən. rəngini heç düşünməzsən
susaram bir susaram gözümün halqası daralar
məni net gərərsən də sonun fərqinə varmazsan

qəfil qalxıb oturmağım yerdən dörd dolannam
başımın havada dəyişər hərəkət haləsi
ardımca durub baxarsan bir fanilik duyarsan...
elə bilərsən nəse söyləmişən nəyisə unutmusan
nədənsə mutlusan

içindən kuğu səsləri xatırladar susduğunu
yaddaşına borcun qalar vaxtını dilənərsən aşqa minnət
gözünün rəngi üzərindəyəkən onu çəkdiyini
ahınla ödəyərsən
hə dostum həə atıb sağını solunu yol uzaq
kəlgən çıxar gedərsən
yenə mənə yenə mənə dönərkən boyuma söykənərsən

işdi şayət yağmur yağsa ötələrdə sağ yer qoymazsan
uşaqlığını belimə yükləyərsən yükünü dəyişərsən
əgər gün elə beləcə davam etsə çarmıxlar kirlənsə
girib qoluma gələcəkdən danışmaqla həddini aşarsan
yaman susduğumu görüb qayçı ağzındakı kəlgənlə
dartınıb qoparsan hə qoparsan əvvəl axır
bir ad-la çağrılan çaparsan

əxi

əlif.laam.mim.

ey dedim qafil fil faili faninin yekəsisən ey dediyim
etməyib tənbellik mən də qısılib adətində hökmün
at günündə həzarat üstünə gedənəm əxi
sağına sol dolaşar qövs çizər hikkən bin-bərəkət kəsər
aldırmam sarısı sökülmiş ağzılara can taşıyıb
qan daşırıb bunun bədəlin əxi

bilmək olmaz sağ-sol tarazlaşar dilim dişim yerin tutar
ağ rəng üzə fərqinə varar öyləsinə
həmləylə vurur nəfəsim əxi
bir qövs çizib qulağımı tutaram sinəmin altında
görərəm döl verib qisasım uzayıb gedir yolum əxi

bilməzsən nə təhər asiyəm bunlara bu qövmə
 mənə nə var xilqətin hər sehrini dadmışam əxi
 səsini tut tərini sil bu viranədə bu cəmdək gəzdirənlərdə əxi
 hər qurd quş qırıldada qırıldada gəlib də əziz oldu
 sən demə bilməmişik bir mən yadmışam
 gözümün qarası itibmiş əxi

qoy pozulsun səri sərhəddi aşkın ərkimiz ərkanımız böyüsün
 salım çöllərə meylimi dirənim haqqa dirənim sayqımla əxi
 təsbeh sədaları toqquşub ardıcıl dizilsin dostlar çəksin
 sevdasını başımdan
 qoyun adam kimi danışım yağıyla canın tanıyıb utanar əxi

həzərat nə əzabdır adınızı məndən eşidin
 cıncırınız çıxmasın aman yerinə əxi əxi
 bu yurdun yanmış yerlərinin külünü başımıza çəkəcəm
 sonra başımı asıb havadan dualayacam şaman yerinə əxi əxi

yoxsa başqa türlü halım adam danışdırmaz
 min həvəslə canımda
 bundan sonra sizə nə ruham nə tənəm canam faniyəm əxi
 tutulub da aşqa siyirib qılıncı çərtsəniz damarınızı
 görərsiniz o qırmızı elə mənəm daman - qanam əxi

zıkrin notu qoşqusu

əlif.laam.mim.

1. öyləsinə zikrə varar ağaclar bir quş yuvası da yerindən tərپənməz
 bir quşun yuvası laxlamaz yerindən
2. öyləsinə zikrə varar ağaclar quşları da quş zikrindən ağac zikrinə atar qoşar
3. öyləsinə zikrə varar ağaclar quşlar budaqda yuvada olduğunu
 zikr sonrası bilər
4. öyləsinə zikrə varar ağaclar unudub yuvada bürüşdüyunü
 göydə uçduğunu zənn edər quşlar
5. öyləsinə zikrə durar ağaclar yəqin der quşlar ya rəbb budur
 son nəğməmiz də canımızdan sızlar
6. öyləsinə zikrə varar ağaclar quşlar yuvasına uçmağa budaqlara tələsər
 hətta quşlar yumurtasını çıxartmağı ağacların zikrindən sonraya saxlar
7. öyləsinə zikrə varar ağaclar külək budaqlarında susar yarpaqları kiridər
 zikr sonrası qalxdığında diksinər ağac «bəş nə bələdir vermişən rəbim» - der
 anladığında bir az yellənər titrər yəqin gülər bayaqdan o ağac dediyin
 öyləsinə zikrə varar ağaclar yayın cırhacırında
 oturmağa kölgə tapmaz əhməd kişi
 elə səhərdən bir şey axtarırdı deyinsin Allahı suçlasın al bu da onun istədiyi

bir gülün ardındakı aləm türküsi
(hacı mir həməzə seyid nigari həzrətlərinə)

nigarinin dilindən qəzəl

əlif. lam.mim.

özümü qəmhanələr küncünün boşluğuna bərkidib mənə dilmanlıq edən çiçəkləri suları da incidib beləcə bütün aləmləri bir ahıma bir hu-yuma sevimli yağı toplayırdım.

ulduzlar bata-batda mənim hu-larımdan sivişib soyuq-soyuq titrərcəsinə keçən ilanın əsməcəsinin özü də bu aləmləri genişlədir uzaq ulduzların içindəki yeddi qatlı buz layları təbəqələri arasındakı təzim abır əriyib itdikcə bu qəmxanalər küncündə o ulduzlar sısqə işıqlarcasına süzülürlər...

qəm adamsız aləm gülsüz dərya balıqsız yaşa bu badələri çilik-çilik olmuş mey önündə. divanəlik haqq sirrində at oynadır. torpağın qarası göyün gümüşlüyü dəliliyə çalır. haqqa oğrun-oğrun utanc-utanc gözükən hər telimin ucundan bir aləm asılıb yırğalana-yırğalana hayqırır. fateh məhmət yavuz səlim çimirsiz gözlərimin haqqı olan yuxularımı can-can gülzara döndərir. özümdən qeyrisini bulamadım bu aşib-daşan gülüstana bağban eyləyəm.

yoxluğun uzanan dadlı pəncələri əvvəl-axır içindəki varidatı özünə ram edib gülə bir gülə hesabat verir yenə dan üzünə qənsər pərvazlanan nəqşi-ahımdan əsməcə tutur belində ulduzlar yanib közərən o sarmaş-dolaş ilanlar.

xanəsi boş qalmış məkan bütün can topraqlarının qarasını özünə çəkir vüsəlin saatında zınqırov zənguləsi damlanıb heç olmasa təsəllisinə boylu-buxunlu o uca zat bir damla dərya suyu çiləsin.

behişt ırmağıyla yenicə tanış olan gözlər bir açılır bir daha qırılmadan dikildiği lay-lay ləpələrin əbədi şəfa ismətində yoxluğunu bir daha zülməsinə təsdiq edir.

yar kəlməsi dilin özü imiş ey dost. yar yarası yoxluğun qutsal hörgüsünə ilmə atıb içində vurnuxduğum aləmi qəm hücrəsinə qəm hanəsini hörüb çiləsindən azuqəsini əsirgəməyib son gülünü naxışını vurur. gecə-gündüz söz ardında kəlmələrin ötsində qalib soraqladığım sorağını erkən aldığı yar hüsnün hər nəfəsdərimi kəramətinə can verdim...

əgər kəlmələr ardından çıxıb niqabımı atıb hüsnümü gözlər önündə param-parça etsəydim olsun qiyamət səddi çoxdan yaxınlaşıb virana qalmış könüllərin abadlığına bir yalnız bircə xoş o olan ah istərdi. bu ah kə var saralıb solan solub saralan bağların hasarını azman-azman hərflər hərflərin milyon işıq qırıntılarını onun üzü suyu hörmətinə ata edərdim. biz hərflər belə görməmişik. biz onun əsl hərfinin yer üzündə heç kölgəsi da olmadıq olmadıq. biz bu qəmxanəliyin belə gedişi ilə də gəlib o hərflərin qoxusuna da çata bilmədik.

ya rəbb hifz eylə eylədiyini eyləmək istəmədiklərini də. sənə qarşı gəlmək rəngləri soldurar dadı-tamı qaçırar gözəl çöhrələrin şifrələrini pozar yağan yağış damcılarının köksümüze yönələn yolunda damcılar bir-birinə qarışib nizamı pozar.

ağaclar burda bitər sirri orda pərdə çəkilincə açılar insanlar burda sözə sahib çıxar (çünki söz bizdən çox kənardır) sehri orda tülün ardında cilvələnər.

bəlkə səcdəyə qapılan aləm gülün kölgəsizliyində külə çevrilən vəs-vəsələrin qan udduran niyyətindən yaralanıb buludları göylərə sifariş verər...

xoş o aləm burdakı ahları yığib sorub qoynunda məqamlar sıralayan köşələr ucaldır.

Səhər ƏHMƏD

Yeddinci palata

(povest)

Bu yaşananlar həyatın əsli deyil, bəlkə, surətidir, bəs, onda hamı bu həyatın əsli?

“İlahi, sən mənə kömək ol!”

Hər şey ondan başladı ki, otaq yoldaşım gecə konsertdən qayıdıb başımın üstünü kəsdirdi:

- Xəbərin var, sanatoriyaya şair gəlib!

Necə diksindimsə, dizimin üstünə qoyduğum “Kandid” sürüşüb döşəməyə düşdü.

Sanatoriyaya gələndə arzulamışdım ki, mənə tanıyan heç kəs olmasın. İstədiyim də olmuşdu. Bir nəfər də tanış-biliş yox idi. Heç kəs mənim - dəli kimi təkbaşına oyan-buyana qaçan adamın, necə deyərlər, əvvəlki həyatında kim olduğumu bilmirdi. Nə ədəbiyyatdan danışan yox, nə qrammatika soruşan.

Səhərlər istədiyim qədər qaçır, günortalar istədiyim qədər yatır, axşamlar istədiyim qədər kitab oxuyurdum. Hamı nahardan qayıdanda mən yeməxanaya gedir, camaat otağına çəkiləndə çayxanada otururdum. Bir sözlə, özümü başqa ölkəyə qaçmış cinayətkar kimi şanslı hiss edirdim. Ta o günə kimi ki...

“O gün mən ağaca çıxmışdım!” Yox, qarışdırdım, bu cümlə “Bir qalanın sirri” filmindəndi. O gün, daha doğrusu, o gecə mən otağımda oturub kitab oxuyurdum.

Axşamlar sanatoriyanın həyətidəki meydançada ara müğənnilər konsert verirdi. Səhnə həm də rəqs meydançasını əvəz etdiyindən, oynayan-oxuyan bir-birinə qarışırdı. Axşam yuxarıda heç kimi tapmazdın, hamı konsertdə olurdu.

Belə vaxtlarda otağıma çəkilib ya kitab oxuyar, ya da gözümü qaranlığa dikib, eləcə boş-boşuna oturur, sükutun, huzurun, o boyda binada tək olmağın dadını çıxarırdım. Arada balkona çıxıb işıqları sayrıyan aeroport yolunu, bir az aralıda dənizin üstünə çökmüş zülməti, həyətdə xiyabanboyu düzülmüş, sükutun və qaranlığın qucağında müdrikəsinə susan ağacları seyr edirdim.

Bax, elə həmin gecələrin birində mənim həyatımın sakit axarı pozuldu. Otaq yoldaşım başımın üstündə dayanıb “meşəyə insan gəlib” qışqıran o cizgi filmi qəhrəmanı sayaq dedi:

- Sanatoriyaya şair gəlib!

Sizi inandırım ki, yoldaşları ələ keçmiş cinayətkar qrupun üzvü kimi dik atıldım. Az qaldım mən də o cizgi filmində “nə? insan? hanı insan?” qışqıran personaj sayacağı “hanı şair?” - deyə, qışqırım. Amma özümü ələ aldım.

Tərslikdən otaq yoldaşım söhbəti yüz səksən dərəcə fırladıb, adəti üzrə məni danlamağa başladı:

- Bu nədi, pəncərəni niyə açıq qoymusan? Ağcaqanadlar dolub içəri. Kondisionerin pultu hanı? Hə, bax belə.

Sonra hər axşamkı proses təkrarlanmağa başladı. Bundan sonrakı səhnəni artıq qısametrajlı film təkli əzbər bilirəm.

Xəzangül istidən şikayətlənə-şikayətlənə vanna otağına keçir. Bir xeyli orda qurdalanır. Çıxandan sonra da bir xeyli duşdan, sudan, diş pastasından gileylənir. Balkona çıxıb paltar sərir, qrafindən su süzür, soyuducudan meyvə çıxarır.

Bütün bu müddət ərzində mən çarpayımda yoqa sayacağı bardaş qurub, ürəyimdə Allaha dua eləməklə məşğuldum.

Xəzangül sonuncu dəfə reydlə elədi. Otağın dörd tərəfini şəxsi evi kimi gəzəndən, televizorun pultundan paltar dolabının qapısına qədər hər şeyi kontrol edəndən sonra gəlib öz çarpayısında mənimlə üzbəüz oturdu:

- Onu deyirdim, axı. Şairi. Ay qız, kefdi e. Kaş görəydin, qoca kişidi, sevgi şeirləri yazır. Bir oyun çıxardı ki...

“İlahi, sən özün kömək ol, ya Rəbbim, ya Rəsuləllah!”

- Deyir, elə maşından indi düşmüşəm. Bu şeiri də gələndə yolda yazmışam. Ha-ha-ha.

“İlahi, sən məni qoru!”

- Yanımda da o şəkili qız oturmuşdu, var e, vızbaş, idmanda bizlə olan əyribel skripkacı, qayıdasan ki, bu lap “naxaduşair”di ki. Day indi məndə can qalar? O qədər gülmüşəm bu “naxaduşair”ə.

“Sən mərdi namərdə möhtac eləmə, ya Rəbbim!”

- “Naxaduşair” a. Ha-ha-ha! Sən canın, dur işığı söndür, yataq, yoxsa səhərəcən güləcəm.

Başqa vaxt olsaydı, Xəzangülün mənə göstəriş verməsinə dözməzdim, amma indi sevincək durub işığı söndürdüm. Yerimə girib duama davam elədim: “İlahi, sən böyüksən, nə yaxşı, məni şair yaratmamısan, nə yaxşı...” Bu yerdə mənə elə gəldi ki, qurbanolduğum qaranlıqda tərs-tərs baxır.

“İlahi, nə yaxşı, məni “naxaduşair” yaratmamısan, haqlısan, hərdən bu da olur, amma nə yaxşı mənim “naxaduşair” olmağımı heç kim bilmir. Nə yaxşı ki, bilmir, İlahi! Ey məni indiyədək qoruyan Allahım, məni bundan sonra da qoru”.

Bu dualardan sonra əhvalım xeyli yaxşılaşdı, qorxum keçdi. Allahın məni qoruyacağına bəslədiyim xoş inam hissiylə yuxuya getdim.

Mavi kostyum

Səhər yeməyində Xəzangül mənə şairi göstərdi. Arıq, yaşlı kişiydi, əynində bir-iki ölçü böyük, mavi rəngli, qəttəzə, mədəni dildə desək, kostyum-şalvar vardı. Pencəyin çöl döş cibinə gümüşü rəngdə parıltılı bir qələm taxmışdı. Ona baxdıqca, qorxudan dizlərim əsirdi, cinayət işlətdiyin silahı belə açıq-aşkar nümayiş etdirməyə ürək lazımdı.

Sıyığımı axıra qədər yeyə bilməyib yeməxanadan çıxdım. O gündən qara günlərim başladı, nə başladı.

Şairin nə vaxt harada olacağını müəyyən edib, yayınmaq mümkün deyildi. O, hər yerdəydi. Bir də görürdün, axşam gəzintisi zamanı bir dəstə fanatıyla bərabər qabağıma çıxdı. O dəqiqə yolumu dəyişirdim. Hovuzdan qayıtdığım yerdə görürdüm şair skamyada kostyumdaca oturub yarıçılpaq adamlara şeir söyləyir. İndi gəl də, suyun gətirdiyi bütün rahatlıq bir anın içində yoxa çıxırdı. Masaj saatında aralıdan eşidirdim ki, növbədəkilər bir-birinə xəbər verir: "şair masajdadı". Dabanı üstə fırlanıb tam sürətlə geri dönürdüm.

Artıq mən onun mavi kostyumunu yüz adamın içindən asanlıqla seçirdim. Mənə elə gəlirdi ki, təqib maniyası xəstəliyinə tutulmaq üzrəyəm. Bu xəstəliyə tutulmaqdan o biri həyatımda da qorxurdum. Belə çıxılmaz vəziyyətdəyənkən poçt göyərçinim, talepayım olan Xəzangül həkimin məni axtarması xəbərini gətirdi.

Məni heç nə narahat eləmir

Həkimin otağı üçüncü mərtəbədə, düz pilləkənin yanında. Dəhlizə burulan kimi, ilk açıq qapıdan içəri girirəm. Bir qapı da içəri otağa açılır. Qaşqabaqlı, zəhmli həkim içəri otaqda - masanın arxasında oturub. Qarşısında mənim tibbi vərəqim, analiz cavablarım. Başını qaldırmadan mızıldanıb yer göstərir. Keçib onunla üzbəüz otururam. Sakitcə vərəqlərin içində eşələnir. Açıq pəncərədən hərbi marş - yaxınlıqdakı Polis Akademiyasından gələn polis xoru içəri dolur. Həkim hərdən yuxuda danışmış kimi qırıq-qırıq sözlər deyir:

- Deməli belə, vannanı ləğv etmisiz, tak, sizdə podvodnoy da var, basseyn də, üç su proseduru artıqdı. Düz eləmisiz. Tak!

Üz-gözündən zəhrimar yağan həkim, pəncərədən içəri dolan polis xoru mənə qəribə təsir edir. Fantaziyam sanki açıq pəncərədən baş alıb gedir. Mənə elə gəlir ki, müharibədə düşmən tərəfə əsir düşmüşəm. İndi müayinədən keçirib əsir düşərgəsinə yollayacaqlar. Həkim axır ki, başını qaldırıb məni bu əzabdan qurtarır:

- Yoxlanışa gəlmirsiniz...

- Hər şey qaydasındadı, doktor.

- Eşitdiyimə görə, şənbə-bazar günləri də harasa gedirsizmiş...

Yadıma Lermontovun "Zəmanəmizin qəhrəmanı" əsəri, müəllifin sanatoriyadakı xəstələrin boşboğazlığı haqqındakı fikirləri düşür, amma nə illah edirəm, o abzası tam xatırlaya bilmirəm.

- Harasa deyəndə ki, doktor, evə gedirəm. Şənbə günləri günortaya qədər prosedurlar bitir. Gedirəm işlərimin dalınca.

- Olmaz! - həkim qələmin arxasıyla masaya elə vurur ki, sanki sözüne nida işarəsi qoyur.

- Bax, o qapını görürsüz?

Onun barmağını tuşlatdığı səmtə baxıram. İçəri otaqdan çöl otaq, ordan dəhlizin pəncərəsi, ordan həyət, həyətdə ağaclar, lap uzaqda isə sanatoriyanın dəmir barmaqlığa oxşayan bayır qapısı güclə də olsa görünür. Bəlkə də, görünmür, mən artıq o qapını təsəvvür edirəm. Həkim qapını "təpdiğimə" əmin olduqdan sonra sözüne davam eləyir:

- Bax, o qapıdan çıxan kimi həyat adamı əjdaha kimi udur.

Bu gün mənim fantaziyama nəşə olub. İndi də sol tərəfə inkişaf edib, sanatoriyanın qapısına qədər gedir. Və mən o qapıdan çıxan adamları o əjdahanın necə udmasını aydınca təsəvvür edirəm.

- Siz evə gedirsiniz, müxtəlif qayğılarla yüklənirsiniz, ev yeməkləri yeyirsiniz, pəhriziniz pozulur, bizim əziyyətimizi heç edirsiniz.

- Anladım, doktor.
 - Əgər istəyirsiniz, burdan tam sağlam qayıdasız, axşamlar o mahnıları dinləyib, səhərlər o şoru yeməlisiz, - həkim mahnı deyəndə əliylə konsert meydançası, şor deyərkən yeməxana tərəfi göstərir.

Müqəssircəsinə başımı aşağı dikirəm:

- Aydındı.

- Bilirsiniz, özünətəlcin vacib məsələdi, bax mənəm pasiyentlərim həmişə yaddaş pozulmasından şikayətlənir. Əslində, onların yaddaşında problem yoxdu, sadəcə, diqqətləri dağınıqdı. Diqqəti bərpa etmək isə insanın öz əlindədi. Bəzi psixiterapiləri özünüz də edə bilərsiniz. Çox sadədi, gözünüzü yumub sakitcə fikrinizi toplayın və öz-özünüze bir neçə dəfə təkrarlayın: "Mən sakitəm! Məni heç nə narahat eləmir!".

Həkim sözləri elə aramla, elə səs tonuyla tələffüz edir ki, elə bil, bu qaradınməz, ərik qaxı kimi qupquru adam dünyaya ancaq bu sözləri bu şəkildə demək üçün gəlib.

- Doktor, gedə bilərəm?

- Bəli, dediklərimi unutmayın!

Pilləkənləri düşəndə həkimin səsi qulağımda cingildəyir:

- Özünətəlcin çox vacib məsələdi.

"Mənim aşkım bal dadır!"

Amfiteatra oxşayan açıq meydançanın kənarlarına köhnə, taxtaları çürümüş skamyalar düzülüşdü. Skamyalar hamısı doluydu. Hətta kənd toylarındakı kimi ətrafda ayaq üstə dayanmış adamlar da vardı. Müğənni qadın "Mənim balam bal dadır" mahnısını oxuyur, ortalıqda orta yaşlı, orta qarınlı bir kişi vur-çatlasınla oynayırdı. Adamın üstündə Allah var, o bədənə rəğmən, çox gözəl rəqs edirdi. Bütün əzaları, hətta mən deyərdim, üzünün bütün mimikasıyla oynayırdı.

***Mənim aşkım bal dadır, bal dadır.
 Ancaq məni aldadır, aldadır.
 Küsdüm ondan, ayrıldım, ayrıldım,
 Ağlayır, pis haldadır, haldadır.***

Mən o biri həyatımda nə bu cür mahnı eşitmiş, nə də belə rəqs eləyən adam görmüşdüm. Ona görə də həvəslə baxırdım.

Arada Xəzangül əyilib qulağıma pıçıldadı ki, bəs bu oğlan naxçıvanlıdı. Otaq yoldaşım etimi yesə də, sümüyümü çölə atan deyildi, camaat arasında mənə əməlli-başlı sahib çıxırdı. O biri həyatımda kimin hardan olmasıyla bağlı çox məlumatsız olmuşdum, o üzdən başıma gəlməyən qalmamışdı, ona görə də bu dəfə bərk-bərk yadımda saxladım.

Ortalıqdakı adam köynəyi tərdən tamamilə islanıb bədənə yapışana qədər oynayandan sonra, bir dəstə bazburutlu kişi səhnəyə varid olub onu dövrəyə aldılar, "o, Naxçıvandır, nəqşicahandır" mahnısına bir az ağır-ağır fırlanıb, vəziyyəti qaydaya salandan sonra çıxdılar. Rəqqas yerlilərini (yadıma düşdü, adı Eyvaz idi) də götürüb apardılar.

Sonra oyuna başqa dəstə girdi. "O göy dondakı" mahnısına oynamağa başladı. Sözçüm Xəzangül bu dəfə də izahat verdi ki, ortada oynayan şirvanlı həkimdi, o birilər də onun yerliləridi. Doktorun da haqqını yeməyə, ağır-ağır, tam milli koloritlə oynayırdı, dabanı üstə fırlana-fırlana elə süzürdü

ki, şairin də, bəstəkarın da o “eyvandakı”, “göy dondakı” əndamıyanmış haqqında ifadə edə bilmədiyi bütün incəlikəri çatdırırdı.

Otaq yoldaşım yeri düşdükcə mənə bir para başqa mətləbləri də anladır: kimin kimlə, nə vaxt, hansı mahnıya niyə oynamasının məram və məqsədlərini. Bunlar da mənim o biri həyatımda yatsam, yuxuma da girməyən şeylərdi. Amma siz Xəzangülün qulağıma pıçıldadığı sözlərin mövzumuzdan nə qədər uzaq olduğunu təxmin etməmiş olmazsınız, ona görə də bu barədə nəinki danışmağı, heç ucundan-qulağından nəse anlatmağımı da, yəqin ki, istəməzsiz.

Nəsə, göy dondakı qızın da məsələsi həll olduqdan sonra, ortaya bir dəstə cayıl girdi, deyəsən, bunlar yağma komandaydı. “Aynadan gözəl, aynadan” mahnısını (burda artıq mənim də “quldur qanım qaynadı”, mahnı əməlli-başlı sümüyümə düşürdü) çaldırdılar, elə oynamağa başlayacaqdılar ki, bir kişi ortalığa çıxıb DJ -ə yaxınlaşdı və musiqini susdurmağı işarə etdi. Sonra da mikrofonu inamla əlinə alıb (belə məclislərdə mən mikrofondan dolu tapança kimi qorxduğumdan, adamın cəsaretini alqışlayıram), danışmağa başladı.

Özünü ədəbiyyatsevər adlandıran natiq gəncliyində yazdığı şeirlərdən başlayıb, Səməd Vurğunun Dürrəyə olan sevgisinə qədər uzun və dağınıq bir nitq irad eləyəndən sonra həyatının ən böyük mərdiməzarlığına imza atdı. Sözü hörmətli şairimizə verdi.

Hələ ədəbiyyatsevər mikrofonu əlinə alanda profilaktika məqsədilə psixiterapiyaya başlamışdım: “Mən sakitəm! Məni heç nə narahat eləmir”. “Tətikdəki tapança” şairə ötürüləndə isə özünütəhqindən birbaşa Allaha yalvarmağa keçdim.

Şair damarları çıxmış boynunu irəli uzadıb, indicə yazdığı, hələ də buğlanan şeirini oxumağa başladı. Şeir müəllifin dumduru sevgisindən bəhs edirdi, and içirəm ki, çox diqqətlə qulaq asmışdım. Amma keçirdiyim qorxu və xəcalet hissinin təsirindəndir ki, indi sizə bircə misrasını da misal gətirə bilməyəcəm. Bədbəxtlikdən, oynamaq arzusu gözündə qalmış o qəzəbli dəstə də başımın üstündə dayanmışdı.

- Alə, alə, söbətə bax, mən ölüm.
- Alə, day-day qızıl xırdalayır.
- Day-day, yaxçü, bəsdüginən, əgübdü.

Sərin axşam mehi, həzin fon musiqisi, qoca şairin şövqlə oxuduğu sevgi şeiri, başımın üstə dayanan cavanların zarafatları və bütün bunların fonunda əriyib yerə keçməyə hazır olan, oturduğum skamyanın kənarlarından bərk-bərk yapışmış qəhr olan mən. Bu dəqiqə meşədə qatil bıçağıyla ölmək daha asan gəlirdi, nəinki bu qaçaşların dilinə düşmək. Bilirəm, indi bu qarışıqlıqda siz də bir tərəfdən az qalrsız deyəsiz ki, bu axırıncı cümlə də Lermontovun həmin əsərindədir, niyə dırnaq işarəsi qoymamısan? Heç hənanın yeridi? Lap tutaq ki, dediz, mən də qayıdıb deyəcəm ki, bəzi gənc yazarlarımızın sözü olmasın, ədəbiyyatda pastiş deyilən bir şey var. Bəs, onda siz nə deyəcəksiz? Heç nə. Yaxşısı budu, elə indidən heç nə deməyin.

Əlqərəz, şair birinci şeiri bitirib, ikincinin töycüsün tökəndə, dözmədim, keyimiş əllərimi skamyadan açıb, ayaqlarım titrəyə-titrəyə nakam dəstənin yanından sivişib aradan çıxdım. Çox həyəcanlıydim. Elə bilirdim, indicə ürəyim partlayacaq, ürəyimdən qanlar axıb yaşıl-yaşıl otları qırmızıya boyayacaq (yeri gəlmişkən, bu axırıncı cümlə də başqa əsərdəndi, amma deməyəcəm hansından, sizin də əlinizdən qəzəbliyəm, zəhmət çəkib özünüz tapın).

Sonra zəif işıqlandırılmış xiyabanla təkbaşına gedirdim. Arxadan - meydançadan gələn səs-küy sanki məni təqib edirdi. Müğənni "Gəl gedək Qazağa bir salam verək" mahnısını oxuyurdu. Çox güman ki, şair şeirini bitirən kimi, bu mahnını sifariş etmişdi və indi də ədəbiyyatsevərlə qarşı-qarşıya oynayırdılar. Mən ortalıqdakı trionu - qara, makiyajlı-tatuajlı müğənni qadın, bostan qorxuluğuna oxşayan qoca şair və yastı-yapalaq ədəbiyyatsevər üçlüyünü təsəvvür etdikcə, üşənirdim. Sanki əlaqaranlıqda - hər ağacın dibində əliləhlə bir ədəbiyyatsevər, gözüqanlı bir şair, ətli-canlı bir müğənni dayanmışdı.

Nə başınızı ağrıdım, bu fikirlərlə dördüncü mərtəbəyə birnəfəsə çıxdım. Otağıma girib özümü çarpayığa atdım. "Kandid"i balışımın yanından götürüb güzgünün qabağına tulladım. Odeyalı başıma çəkib gözlərimi yumdum.

"Dom"unuzu partladacam

O gecə dəhşətli bir yuxu gördüm. Yox, möhtəşəm üçlüklə heç bir əlaqəsi yoxdu.

Gördüm ki, otaqda təkəm, qapı döyülür, içəri iki fərraş girir, hərəsi bir qolumdan yapışib başlayır məni aparmağa. Dəhlizdə heç kim gözə dəymir, bütün qapılar bağlıdır. Üçüncü mərtəbədə yeganə açıq qapıdan həkimin səsi gəlir:

- Özünətəlcin vacib məsələdi!

Gecələr gözüne yuxu getməyən qoca tarix müəlliməsi yenə foyedəki divanda oturub televizora baxır. Bizi görəndə əlindəki pultu mikrofon kimi ağzına dayayıb qışqırır:

- Şairi aparırlar!

Fərraşlar məni sürüyüb konsert meydançasına gətirirlər. Meydança adamlarla doludur. Fikirləşirəm ki, yüz faiz səhnədə dar ağacı qurulub. Qorxumdan gözümlə yumuram. Səhnəyə çatanda fərraşlar qolumu buraxır. Əsə-əsə gözümlə açıb görürəm ki, Dj-in yerində padşah paltarları geymiş bir nəfər oturub, əlində də mikrofon. Kişi sakitcə mikrofonu mənə uzadır. "Odlu silah"ı əsə-əsə alıram, gözümlə əvvəlcə qabaq sırada oturub tum çirtlaya-çirtlaya mənə baxan vızbaş şəkilli qız, sonra da kənarda dayanmış qəzəbli qaçaşlar sataşır. Bir-birini dümsükləyirlər. Yəni, "alə, dinməyün, indi dərin söhbətlər eliyəcəy".

Ürəyimdə son sözlərimi deyirəm: "Mən Afşinə demişdim ki, son anda mənə Bəzz qalasının xarabalıqlarını göstərsin, o mənə səni- bu miskin varlığı niyə göstərir?". Yəni, Allahdan arzulamışdım ki, məni meşədə cəllad bıçağıyla öldürsün, o məni bu qaçaşların dilinə niyə salır?

Elə bu an hadisələr gözlənilməz şəkildə dəyişir. Eyvaz, - "Mənim balam bal dadır"ı oynayan o çopur, pozitiv naxçıvanlı izdihamın içindən çıxıb mənə yaxınlaşır. Əlimə şappılıyla bir beşlik qoyur. Boynuna sərdiyi cib dəsmalından da anlayıram ki, oynamaq istəyir. Padşah Dj razılıq əlaməti olaraq, mahnını tapıb qoyur. Və mən mikrofonu çox böyük inamla ağzıma yaxınlaşdırıb o biri həyatda həmişə həsrətini çəkdiyim gözəl bir səsle oxumağa başlayıram:

***Elçilərinə xəbər eylə,
Əgər gəlsə, sizə, aşkım,
"Dom"unuzu partladacam mən,
Bomba da padvaldadır, valdadır.***

Pozitiv insan nəinki mahnının ritminə, hətta sözlərin hər hecasına uyğun o qədər gözəl oynayır, mahnıyla rəqs elə bütünləşir ki, özümü o biri həyatda heç vaxt olmadığım qədər xoşbəxt hiss edirəm. Bütün günahlardan təmizlənmiş, haqq yoluna qayıtmış kimi.

Vəhhabi

Başım şairə qarışdı, o biri "marallar" haqqında məlumat verməyi unutdum. Yəni, indi söhbət açacaqlarım da heç balaca bala deyillər.

Məsələn, birinci mərtəbədə, düz pilləkənin yanındakı otaqda yaşlı bir tarix müəlliməsi qalırdı. Bir neçə dəfə onun adamları başına yığıb, Yeseninə, Puşkindən danışdığını görmüşdüm. Yüksək təzyiq xəstəsiydi, demək olar ki, həmişə ya otağında, ya foyədə oturur, çənəsinin altına xam bir həmsöhbət düşənə qədər ümumi televizorun pultunu əlinə alıb xəyala dalardı. (Bəli, yanılmırsız, "şairi aparırlar" qışqıran həmin müəllimədi).

Onun ucbatından hər dəfə foyedən qorxa-qorxa keçdiyimi xatırlayıram. Qəfildən bu qadının cənginə keçmək durduğu yerdə yüz manat ziyana düşmək kimi bir şeydi.

Nə məsələdisə, bizdə insanlar savadlı olduqlarını sübut etmək üçün mütləq ədəbiyyatdan goplamalı olurlar. Sanki bu xalq ədəbi səfsəfelərdən başqa heç nəyi bilik hesab eləmir. Bədii dildə, təmtəraqlı üslubda danışanlar həmişə daha savadlı hesab olunurlar.

Bu xüsusda tarixçilərimizin ədəbiyyatçıdan daha artıq ədəbiyyatçı olduqlarını da unutmayaq.

O biri həyatımda bir tarix müəllimi tanıyırdım, harda məni görsə, dəhlizdə, küçədə, dəxli yoxdu, bir əlini qaldırıb Sabirin şeirini hündürdən söyləyərdi: "Şairəm, çünki vəzifəm budur, əsər yazım".

Bir dəfə oğlunun toyuna getmişdik. O boyda kişi məni görəndə kimi elə restoranın ortasında bir əlini yuxarı qaldırıb, başladı şeir oxumağa. Allaha qurban olum, elə "şairəm" demişdi ki, musiqi səsləndi, sözünün ardını eşidən olmadı, əli qaldı havada.

Dediyim odu ki, tarix müəllimlərindən ürəyim yaralıydı.

Sonra ikinci mərtəbədə başı ağ örpəkli, həmişə zikr edə-edə dolaşan bir dindar qadın, əcaib üzüklər taxan, orta yaşlı, orta saqqallı, hər iki dünyanın sirrinə vəqif olmuş kimi burnunu dik tutub gəzən bir kərbəlayi, camaatı başına yığıb axirətdən qorxulu şeylər danışan "sportivni"li gənc və yaraşlılı hüquqşünas, bir də deyilənə görə, yaxşı rəqs etmək qabiliyyəti olan başı araçınlı tipik bir yas mollası vardı. İnsafən, molla əminin heç kimlə işi yoxdu. Amma bir də görürdün, hansısa cələqırmış dilini dinc qoymayıb qayıtdı ki, molla, sən bir arif adamsan, bu işlərə necə baxırsan? O zaman zavallı molla əmi boğazını arıtlayıb bir kəlmə ordan, bir kəlmə burdan nəse düzüb-qoşar, çulunu sudan çıxarardı.

Mən yas mollasını çıxmaq şərtiylə, o üç dindarın üçünə də artıq müharibə elan eləmiş, öz düşmənçiliyimi təklif etmişdim. Onlar da mənə təxminən Şeyx Nəsrullahın Kefli İsgəndərə baxdığı mehriban nəzərlərlə baxırdılar.

Bir dəfə hansısa prosedurdə növbə gözləyəndə o dünya söhbətini ortalığa atdılar. Orta yaşlı bir qadın qayıtdı ki, bu dünyada nə gün görmüşəm ki, o dünyada nə gün görüm? Paah! O an sağ tərəfdən kərbəlayi, sol cinahdan hüquqşünas, qadının üstünə hücumə keçdilər və başladılar ölümcül zərbələr endirməyə. Təbii ki, sözlə. Belə söhbətlərə qarışmamağa çalışıram. Çünki qətiyyəni sonu olmur, adam bir-birindən absurd cavablar eşidib əsəbiləşir, axmaq vəziyyətə düşür və sair. Amma qadının köməksiz

vəziyyətinə tab gətirmədim, humanizm güc gəldi, tam mərkəzdən hücumla keçdim. Kərbəlayi mənim şortikdən uzun, şalvardan qısa cinsimi ironiya ilə süzüb gözlərini qıydı:

- Deyəsən, axı, sən vəhhabisən?

Hiss olunurdu ki, adam bu gedişlə çoxlarını mat eləyib, bu, həm də bizə maraqla qulaq asan adamları mənə qarşı qaldırmaq taktikasıydı.

Mənə elə bil vəhy gəldi, bədahətən necə bəlağətli nitq irad elədimsə, özüm də mat qaldım. Dedim:

- Narahat olmayın, vəhhabilər sizin aranızdan çıxır, sizin müqəddəs ocaqlarınızda - məsciddə, mədrəsədə yetişir. Heç görmüsüz, hansısa ateist ya deist vəhhabiyyə çevrilsin, bir-birini sünni-şiə adıyla qırsın, cihad adıyla terror törətsin? Heç görmüsüz, hansısa ateist dindarın başını kəssin, ən azından, başını kəsməklə hədələsin?

Danışa-danışa özümü toplumun mənfi reaksiyasına hazırlayırdım, düşünürdüm ki, onlar dindarları müdafiə edəcəklər. Amma camaat susub dinləyirdi. Sözümlü bitirəndə heç dindarlardan da səs çıxmıdı, "tamaşaçılar"ın isə bircə alqışlamağı qaldı. Hətta yaşlı bir kişi başını bulayıb dedi:

- Savad ayrı şeydi də.

Onda mən inandım ki, susmaq qızıl-zad deyil, cəfəngiyyatın tərəfdarları bu qədər aktiv ikən, həqiqətin tərəfdarlarına passivlik yaraşmaz! Ən azından, hələ ki, gerçəyi daha maraqla dinləyirlər.

Bizim Şeyx Nəsrullah və Kefli İskəndər münasibətlərimiz belə yaranmışdı.

Və, nəhayət, Sizə artıq tanış olan, ixtisasca həkim, müvəqqəti pasiyent şirvanlı doktor. Onun da qəribə bir şəkəri vardı, qarşısına kim çıxdı, müayinəsiz-filansız, molla dua yazan kimi resept yazırdı. Çayxanada, yeməxanada şairin şeir oxuduğu, dindarların dərs keçdiyi, müəlliminin Yesenindən danışdığı adamlara bu da resept yazırdı. Və mən, "Bəxt üzüyü" tamaşasında hadisələri uzaqdan seyr edən o obraz kimi, öz-özümə danışmağa başlamışdım:

"Ey mənim zavallı, "savadlı" həkimə, yalançı dindara, pafoslu müəllimə, canım sənə desin, on üçüncü imamın zühur edəcəyinə ümid edən biçərə insanlarım!"

Fatma xala

Elə bilməyin ki, bu qədər "marallar"ın içində mən sizə bir nəfər də olsa, müsbət obraz resepti verməyəcəm. Xeyr, dünya yaxşılardan xali deyil.

O, yəni, mənim müsbət qəhrəmanım nə ədəbiyyatdan, nə ilahiyyatdan, nə siyasətdən, bir sözlə, heç bir cəfəngiyyatdan və heç bir iyyatdan dəm vurmurdu. O, nə ədəbiyyatsevərdi, nə şair, nə dindar, nə həkim, nə müəllim. O, sadəcə Fatma xalaydı. Mənim Fatma xalam.

Biz elə birinci gün tanış olmuşduq, bəxtimə düşən ilk otaq yoldaşımıdı. Onu Zaqataladan gətirmiş nəvələri əşyalarını yerbəyer edəndən sonra otaqda mənimlə baş-başa qoyub çıxmışdılar. Mən altmış yaşlı, ağsaç, gülürüz toppuş xalaya sakitliyimə maneə kimi baxmış, o isə mənim yuxarıda təsvir etdiyim əndrabadi cinsimə, yalnız dimdikdən ibarət kep-kama ürkək-ürkək nəzər salmışdı.

Beş-altı dəqiqəlik qarşılıqlı və lal sükutdan sonra, mənim insaf damarım eqoma qalib gəlmişdi, köhnə ev yiyəsi kimi, yol yorğununu olan bu qadına çay təklif eləmişdim. Aydın olmuşdu ki, biz ikimiz də çayxoruq və yeməxanada

verilən çaya nifrət edirik. Əlbəttə, bu xasiyyətdə başqa qadınlar da vardı. Amma onlar zənən xeylağının çayxanada çay içməsinə pis baxırdılar. Onların fikrincə, kişilərin həmin məkanda nərd oynaması daha təbii proses idi, nəinki xanımların maye qəbul eləməsi (lakin mən elə birinci saatdaca bu qaydanı pozub çayxanada tək çay içən ilk Azərbaycan qadını kimi tarixə düşmüşdüm. Reyting cədvəlinə isə Yekaterinburqdan gələn irisifətli rus qadını rəhbərlik edirdi).

Xülaseyi-kəlam, bizim çay süfrəsi arxasında başlayan həmin söhbətimiz qısa fasilələrlə iki gün davam elədi. Bu iki gündə mən özümlə gətirdiyim kitabların birini də əlimə götürə bilmədim və buna peşman da olmadım. Fatma xalanın şirin Zaqatala ləhcəsiylə bir-birinə caladığı söhbətlər kitablardan daha maraqlıydı. İki gündə mən artıq onun kənddəki gül-çiçəkli həyətinə, baxçasını, fındıq kollarını, samovarını, gündüzlər uzanıb dincəldiyi və hətta bir dəfə üstündə ilan öldürdüyü taxtını aydınca təsəvvür edirdim. Fatma xala əyani vəsait - ağ-qara fotolarla dolu şəkil albomunu da gətirməyi unutmamışdı.

Bütün yaxşı şeylərin sonu tez çatdığı kimi, tezliklə bizim də xoşbəxtliyimizə son qoyuldu. Fatma xala pilləkənləri çıxmaqda çətinlik çəkdiyinə və liftdən qorxduğuna görə birinci mərtəbədə boşalan otağa daşdı. Onunla getməyimi nə qədər təkid eləsə də, razı olmadım, birinci mərtəbə mənə görə çox səs-küylü və qələbəlik idi.

Beləcə, biz bir-birimizi öz komfortumuza - o, ayaqlarının, mən isə başımın rahatlığına satdıq. Allah da bizi yeni otaq yoldaşlarıyla cəzalandırdı. Xalanın bəxtinə həmin təkəbbürlü və ətiacı tarix müəlliməsi, mənim qismətimə isə, şeytana papiş tikən Xəzangül düşdü. "Atın qabağına ət, itin qabağına ot" qoyan taledən nəsibimizi aldıq.

Sonralar biz vaxtaşırı öz otaq yoldaşlarımızın zülmündən qaçıb bir-birimizə sığınardıq. Fatma xala yuxarı qalxa bilmirdi deyə, mən hər aşağı düşəndə onu ziyarət edirdim. Başımı qapıdan içəri uzadıb (müəllimənin qorxusundan otağa girmirdim) guya Fatma xalanı yamsılaraq deyirdim:

- Fatma xala, gedax, çay içax?

Mənim günahsız, toppuş kankam səsimi eşidəndə ilan ağzından qurbağa qurtulan kimi sevinərdi:

- Bəs, yox, balacan, bəs, yox?

Sonra çətinliklə yeriyən qadının qoluna girərdim, ağır addımlarla çayxanaya üz tutardıq. Kənardan baxanlar bizi qaynana-gəlin, nənə-nəvə, ana-bala hesab edərdilər. Yadıma ikinci sinif dərsliyində oxuduğum bir hekayə düşərdi.

"O, sənin anandı?"

"Yox".

"Nənəndi?"

"Yox".

"Bəs, nəyindi?"

"Qoca qadındı".

Hər söhbətimizin axırında Fatma xala uşaq sadələhvlüyü ilə soruşardı:

- Can bala, Zaqatalaya gələcən?

- Bəs, yox, xalacan, bəs, yox?

Yalan demirdim. O vaxt yüz faiz inanırdım ki (hələ də bu inamın yarından çoxu durur), Zaqatalaya gedəcəm və onu görsəm də, görməsəm də, məhz Fatma xala üçün gedəcəm.

Şəhərə qayıdacağım günün axşamı Fatma xalayla halallaşdım ki, sabah başım qarışıq olsa, onunla sağollaşmadan getməyim. Həqiqətən də, səhər

onu heç yerdə görmədim. Əvəzində qəbul otağındakı tibb bacısı sakitcə bir zərflə uzatdı. Fatma xala mənə məktub yazmışdı.

Maşına oturan kimi zərflə açdım. Dama-dama vərəqdə uşaq xəttinə oxşayan sadə bir xətlə, kiril əlifbasıyla yazılmış məktubdu. Fatma xala bu müddətdə mənə öz qızı kimi sevdiyini, bağlandığını vurğulayır, arzularını bildirir, sonda yenə Zaqatalaya qonaq çağırırdı. Vərəqin o biri üzündə ünvanını yazmış və, bəlkə də, mənə şirnikləndirmək məqsədilə yanına bir gül şəkli çəkmişdi. Əlbəttə, onun ev ünvanını yazmasında təəccüblü heç nə yox idi. Bu yaşda qadın feysbuk səhifəsini, ya elektron poçtunu yazması deyildi ki!

Mən nəyə kövrələn kimi olmuşdum. Maşın şəhərə doğru şütüdükcə ürəyim lap dərinliyində səbəbini bilmədiyim bir gizilti baş qaldırırdı. Sanki həmişəlik olaraq ayrıldığım bu qadın kağızda, kiril əlifbasıyla məktub yazan və əyri-üyrü gül şəkli çəkən ən sonuncu insan idi.

Beləcə, mən -təhkiyə boyu vurğulayıb zəhlənizi tökdüyüm o ifadəni son dəfə təkrarlayıram,- əvvəlki həyatıma qayıdırdım. Bir azdan bu əhvalatdan tanıdığımız və tanımadığımız hər kəs öz yaşantısına dönəcək və mənim heç vaxt ağılıma gəlməyən həkimin o bədii cümləsi ilə desək, həyat adlı o əjdaha onları tək-tək udacaqdı. Onlar artıq hansısa əsərin qəhrəmanı olacaq qədər nəzərə çarpmayacaqdılar, cəmiyyət onları yenidən öz içində əridib, görünməz edəcəkdə. Hər daş öz yerində ağır olduğu kimi, həm də öz yerində daha rəngsizdi.

Və, yəqin ki, biz hamımız - daha rastlaşmayacaq, bir araya gəlməyəcək adamlar bir-birimizin yadında yuxu kimi qalacaqdıq. Əsərlərin süjet xəttinə dəxli olmayan, yalnız kompozisiyanın ünsürləri olan bütün bədii haşiyələr, lirik ricətlər kimi, həyatın ana xəttindən kənaraçıxmalar da bəzən daha maraqlı alınır. Nəzərə alsaq ki, ömür də uzun bir yuxudur, bu cür haşiyələr yuxu içində yuxu kimi daha unudulmaz olur.

◆ P o e z i y a

Eldar İSMAYIL

OLMUŞAM

Məni yanlış yola çəkə bilməzsən,
Həmişə el qəhri çəkən olmuşam.
Zəhmətsiz bir loxma dadmamışam mən,
Torpağa tər töküb əkən olmuşam.

Ruzigar dəyişib coşanda ümman,
Tanrıya əl açıb sormuşam aman.
Fırtına başlayıb qopanda tufan
Tənha qayıqlara yelkən olmuşam.

Ömrüm az keçməyib dağda, qayada,
Gah atla keçmişəm, gah da piyada...
Mənə bəs edirkən yoxsul bir oda,
Kiməsə təzə ev tikən olmuşam.

Heç vaxt dəyirmanım dənsiz olmayıb,
Qismətim həmişə ləziz olmayıb.
Əzizlənən könlüm əziz olmayıb,
Doğanaqdan keçən örkən olmuşam.

Eldar İsmayıldı soyum, soyadım,
Poladdan yoğrulub qartal qanadım.
İçimdə köklənib ahım, fəryadım,
Zamana söykənib məkan olmuşam.

GEDİR

Həyat bir nəbatat bağı,
Hərə bir köşk tikib gedir.

Bu gülşəndə kimi qanqal,
Kimi ağac əkib gedir.

Nə çox həyatın sorunu,
Ocaq saxlamır qorunu.
Günəş səhərki nurunu
Qürub vaxtı çəkib gedir.

Səma aydın, ulduz parlaq,
Şimşək oynar, bulud gurlar.
Nə yaxşı ki haramxorlar
Yığdığını töküb gedir.

Dünya şeytan xanəsidə,
Bir tamaşa səhnəsidə.
Günlər təsbəh dənəsidə,
Saatları büküb gedir.

İllər dərya, aylar ləpə,
Həftələri səpə-səpə.
Ömrümüzü qəlpə-qəlpə,
Kərpic-kərpic söküb gedir.

O GÜNLƏR

Qaygım yoxdu, yaşayırdım həvəslə,
Kimsə dedi: nə əzizlə, nə bəslə...
Ha qovala, ha harayla, ha səslə,
Bir də gəlməz, keçib getdi o günlər.

Qəfil çəkdi əllərimdən əlini,
Oxşamadım sevdiyimin telini.
Cavanlığın gülşənini, gülünü
Dəryaz ilə biçib getdi o günlər.

Çalışdım ki bir mətləbə mən çatam,
Nə deməkdi heç bilmirəm bu xatam...
İstədim ki yüyəninə əl atam,
Yel atıydı, qaçıb getdi o günlər.

Elə bildik gənclik bizə lələdi,
Gah ağlatdı, gah sevincə bələdi.
Ağlımızı başımızdan elədi,
Boynumuzu qucub getdi o günlər.

Elə bildim ömür ki var, yüz ildi,
Bir də gördüm əlim əldən üzüldü.
Sıralandı, qatarlandı, düzüldü,
Qaç- qaça keçib getdi o günlər.

Eh... bu Eldar hələ nələr yazalı...
Ömür sürdü çox qədərli- qəzalı.

Arxasınca əlim qaldı uzalı,
Göy durnaydı, uçub getdi o günlər.

GƏTİRİM

Şamaxı dağlarına qalxmışdım, bir zəng gəldi - yaxın dostlarımdan biri idi. Dedi, hardasan? Dedim, Şamaxı dağlarında. Ordan mənə nə gətirə bilərsən,-deyə zarafatla soruşdu. Qeyri-ixtiyari cavab verdim: "Şamaxı dağlarını".

Bu dağlardan necə dönüm əliboş,
İstərəm ki, sənə sovqat gətirim.
Ləlik düşüm, buludlara yalvarım,
Səndən ötrü bir ağ xalat gətirim.

Yaylaqlarda qoyun-quzu mələşir,
Gül otlayır, gülə dönür gülləşir...
Kəhər atlar yerlə-göylə əlləşir,
Layiqdisə sənə bir at gətirim.

Bu yerlərə sən də varmaq istəsən,
Göy çəməndə xeymə qurmaq istəsən.
Zirvələrdə dövrə vurmaq istəsən,
Şahinlərdən polad qanad gətirim.

Adınıza çələng hörüm güllərdən,
Dəstə tutum, ləçək dərim güllərdən.
Bu nərgizli, bu laləli çöllərdən
Könlünüzə xoş bir ovqat gətirim.

Eldar, gəl keç nur havalı yerlərdən,
Doymaq olmur bu şəfali yerlərdən.
İstərəm ki, xoş səfali yerlərdən
Dostlarıma yeni həyat gətirim.

ALLAH SAXLASIN

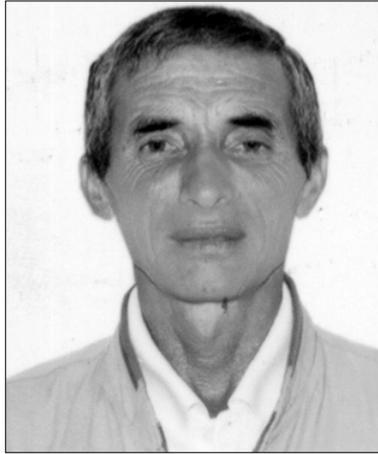
Buludlar uçdu, oynadı,
Göy gurladı, sel qaynadı.
Bu selin yağışsa adı,
Yağışdan Allah saxlasın!

Vüsal həsrətin üzündə,
Taqət qalmayıb dizində.
Düzən dağın o üzündə,
Yoxuşdan Allah saxlasın!

Bir baxış canımı yaxdı,
Od seli üstümə axdı.
Şimşəyi başımda çaxdı,
Baxışdan Allah saxlasın!

Həyat dadlı, dadsızdımı?
 Ürək odlu, odsuzdumu?
 Kimsə haqlı, haqsızdımı?
 Qarğışdan Allah saxlasın!

Vaxt gəldi, zaman yetişdi,
 Payız oldu, yay ötüşdü.
 Qış var ki, yazla görüşdü,
 Bu qışdan Allah saxlasın!

Fazil AYDIN

**BU GÜNÜ SABAHA
 BÜRÜYƏN ADAM**

Elə durma, bərk yel əssə solarsan!
 Elə baxma yazıq, gözsüz olarsan!
 Elə getmə, yarı yolda qalarsan!
 İçində at kimi yeriyan adam.

Göydəki buludlar isti nəfəsdə,
 Dalğanın sahilə cəhdi həvəsdə.
 Hönkür -hönkür ağlamağın ta bəsdə -
 Zamanla dərdləşib, kiryən adam!

Ay görünsə, baş qaldırır küçələr,
 Ruhlarımız nurda çimər, dincələr.
 İşıqsıza işıq oldun gecələr,
 Şam kimi nur saçıb əriyan adam!

Bu ki qarışqadı - filə bərabər!
 Bu ki bir yağışdı - selə bərabər!-

Bu ki bir insandı - elə bərabər!
Bu günü sabaha bürüyən adam.

QƏFLƏT YUXUSUNDAN ƏLİM QALXMADI

Bu donu bu qışın boyuna biçdim,
Qar düşən cıdırı qəlbimlə ölçdüm.
Donanda ağacın altından keçdim,
Kəsib yandıрмаğa əlim qalxmadı!

Az qala tüstüyə köz deyəcəkdim!
Ağrıya-acıya döz deyəcəkdim!
Hələ deyilməmiş söz deyəcəkdim!
Tikildi dodağım, dilim qalxmadı!

Bilmirəm nə oldu, bərk əsdi külək!
Bağımda təzə - tər soldu hər çiçək.
Püskürmək istədim dağ vulkanıtək
İçərim qalxmadı, çölüm qalxmadı!

Bu millət doğrandı, kəsir oldu, hey!
Bir tikə çörəyə yesir oldu, hey!
Minlərlə qız - gəlin əsir oldu, hey!
Qəflət yuxusundan elim qalxmadı!

GERÇƏK TOYUM YALAN OLDU

Bu dünyanın sərt qışında
Buz bağlayıb ölən oldu.
Öz gününə nəğmə qoşub,
Saz götürüb çalan oldu.

Baxdım sola, baxdım sağa,
Biri nökar, biri ağa.
Əl uzatdım qardaşığa,
Dönüb hamı ilan oldu.

Kasıb bilib daş atdılar,
Bir top kimi oynatdılar.
Mənə elə toy tutdular,
Gerçək toyum yalan oldu.

Ürəyim yox kin saxlayam,
Gözlərim yox bərk ağlayam.
Milyonçunun ac oğluyam,
Var-dövlətim talan oldu.

Tufanı çox şeiriyyətin
Fazil, qorxma, yeri mətin!
Zirvəsinə çıxmaq çətin
Yoxuşunda qalan oldu.

MƏN BU EŞQDƏ GÜNAHKARAM, BAĞIŞLA

Yoxsa gülüm güllərimiz solacaq,
İsitmədi komamızı bu ocaq.
İsti əlin əllərimdə donacaq,
Yollarına yağan qaram, bağışla!

Bu ağacın şaxta vurub qolların,
Payız gəldi, bar vermədi kolları.
Hara gedir məhəbbətin yolları?
Sən sərnəşin, mən qataram, bağışla!

Qəm mülkündə bir körpəm var, səsləmə,
Ötən gündə bir hicran var, bəsləmə.
Daha məndən şən mahnılar gözləmə,
Qəm üstündə dinən taram, bağışla!

Bu güzgüdə özümü gec tanıdım,
Ötüb keçən günlərimi qınadım.
Qucağında can verməkdir inadım,
Qara gözlüm, ciyər param, bağışla.

İşıq olum, qaranlığı sıxım mən,
Bulaq olum, suzuzluğa axım mən.
Sənsiz necə bu sahilə çıxım mən?
Mən bu eşqdə günahkaram, bağışla.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2015-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

**jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,
illik abunə qiyməti 18 manatdır.**

İNDEKS: 76300

Mina RƏŞİD

UZUN YOL GƏLƏN GƏLİN

Qara divar, hasarla
Dərdini bölən gəlin.
Qara daşla, hasarla
Danışıb-gülən gəlin.

Bənizi gül biçimdə,
Quru dərya içində.
Göz yaşları içində
Gözünü silən gəlin.

Onu yelmi gətirdi?
Qum topladı, daş dərdi.
Boz çöllərdə nə gördü
Uzun yol gələn gəlin?!

BU TALEDİ

Hərə bir yol seçib gedir,
Mən qalmışam qıraqda.
Yolum da işğal edilib,
Qalmışam aralıqda.

Bəxtimi söyüb durmadım
Bir küncdə yaraşıqsız.
Axı adam işi deyil,
Bu taledi... amansız.

Bir fırtına qopar hərdən
Ürəyimin başında.
Min il keçdi... yaşayaram
Görən hansı yaşımda?

HARA BAXSAN SAVAŞDI

Hara getsən beləcə
Bir qəm yeli əsəcək.
Düz qapının ağzında
Yol-izini kəsəcək.

Haqq sevdası itdimi
Adamların gözündən?
Dünya qara geyinir
Zalımların üzündən.

Hara baxsan savaşı,
Körpələr qan içində.
Milyonlar hara axır,
Müsəlmanın cibindən?

YUM GÖZÜNÜ

Gözlərini yumub düşün
Bax gör hara uçursan?
Görərsən ki, göy üzündə
Lalələri qucursan.

Kimdi sənə əl eləyir
Buludların içindən?
Yum gözünü, nə gəzirsən
Adamların köcündə.

Bu ağrıyan ürəyini
Dağ başında günə sər.
Gözünü yum, ulduzları
Lap ovcunda görərsən.

BU YER MƏNİM YERİM DEYİL

Mən bura necə düşmüşəm?
Bu yer mənim yerim deyil.
Dəniz mənim, günəş mənim
Bu yer mənim yerim deyil.

Nə torpaqda gülü açır,
Nə səmada quşu uçur,
Cismim qalır, ruhum uçur,
Bu yer mənim yerim deyil.

Barsız ağaclar böyüdən,
İşıqsız damlar üyüdən,
Adına nə deyim ki mən,
Bu yer mənim yerim deyil.

QIRMIZI GÜLÜN HƏSRƏTİ

Sən bir ağ kəpənək kimi
Ağ güllərə qonacaqsan.
Ağ güllər ruhu oxşamaz,
Qanadından yanacaqsan.

...Bir qırmızı çiçək vardı,
Öz-özünə deyəcəksən.
Ağ gülün gülüb üzünə
Qırmızı qəm yeyəcəksən.

Hara baxsan, gözlərinə
Qırmızı gül boylanacaq.
Qırmızı gülün həsrəti
Qırmızı dərdin olacaq...

Mövlud TEYMUR

**MƏN VAXTINDA
AĞLAMADIM ÖZÜMƏ**

Taleyimə, növrağıma yanırım,
Gerçək olan nağılıma yanırım.
Bu huşuma, ağılıma yanırım,
Mən vaxtında ağlamadım özümə.

Mən taleyi torpaq kimi ovurdum,
Günü elə, ayı belə sovurdum.
Həyatımı öz odumda qovurdum,
Mən vaxtında ağlamadım özümə.

Qorxmadım ki ömür daşa toxuna,
Həsrət nəğməm yad ağızda oxuna.
Dayaq oldum, kömək oldum çoxuna,
Mən vaxtında ağlamadım özümə.

İndi sevinc, ya bir aham, bilmirəm,
 Bir gecəyəm, bir sabaham, bilmirəm.
 Bir köləyəm, yoxsa şaham, bilmirəm,
 Mən vaxtında ağlamadım özümə.

DÖRDLÜKLƏR

* * *

Nə imiş mənası fani dünyanın
 Ağacın libası yarpaqdı ancaq.
 Tamahı dünyanı yeyən insanın
 Qisməti bir qarış torpaqdı ancaq.

* * *

Bəzən nurdan keçir gecənin yolu,
 Dinclik olan yerdə zülüm də olur.
 Həyat hər addımda təzadla dolu,
 Olum olan yerdə, ölüm də olur.

* * *

Həyatın səfası, gövhəridir iş,
 Ölümdən betəkdir qulluq, köləlik.
 Məğrurluq, kişilik arxasınca düş,
 Sən nə Sumbat olma, nə Qırçaq Məlik!

LEVİTANIN QIŞ MƏNZƏRƏSİ ÖNÜNDƏ

Qış ulayır çöl-bayırda,
 Kəsdirib yolu, neyləyim?
 Nə yamacı görmək olur,
 Nə də ki yalı, neyləyim?

Ana kəklik pərişandı,
 Qar üstündə buta qalır.
 Qanad çırpır, uça bilmir,
 Qara bata-bata qalır.

Yavaş-yavaş düşür qürub,
 Amma hər yan süd tək ağdı,
 Dərd köksündə yuva qurub,
 Mövlud, saçın ağappaqdı.

DÜNYA EŞİTSİN

Şairlər dərd əkir, ələm göyərdir,
 Vərəqi şumlayır, qələm göyərdir,
 Vətən sevgisini ələm göyərdir,
 Mənim haqq səsimi dünya eşitsin!

Düşmənın qəzəbi, kını tükənməz,
Dumanı sərt olar, çəni tükənməz.
Torpaq barlıdırsa dəni tükənməz,
Mənim haqq səsimi dünya eşitsin!

Kim ki həqiqəti danır, naşıldı,
Həqiqət Allahın məhək daşıldı.
Çox da bu bu torpağın vətəndaşıldı,
Mövludun səsinı dünya eşitsin!

Tapdıq YOLÇU

DURNALAR GEDƏN YERƏ

Bu güz qaça biləydim,
Burdan köçə biləydim,
Mən də uça biləydim
Durnalar gedən yerə.

Gedəm üzüm sürtməyə,
Həsrətimi örtməyə.
Dəm gedə, qəm getməyə
Durnalar gedən yerə.

O yer bura uyarmı,
Məni tutar, sayarmı,
Anam bilsə, qoyarmı
Durnalar gedən yerə?

Eh, üzdən üz görmədim,
O üzdən üz döndərdim.
Getmədim, söz göndərdim
Durnalar gedən yerə...

YAŞAMADIM...

Həsretim ilğımlarda,
Yox olmadı, itmədi.
Dilimdə vüsal dəmi,
Doğulmadı, ötmədi.

Yaşamadım, yaşlandım,
Daş daşdım, daşlandım.
Dərd başımdan xoşlandı,
Dağılmadı, getmədi.

Yolçu, yoxuşlar yordum,
Yal aşdım, qaşda durdum.
Yolda bir ömür qoydum,
Yarılandı, bitmədi...

BAYRAMINDI...

Ana, bu gün bayramındı,
Gəldim... əhvalın necədi?
Başdaşında üzün gülmür,
Qəbirdə halın necədi?

Bu gün bizdə yağmurluqdu,
Bulud çöküb gün üzünə.
Deyir, sizdə hey bahardır,
Gün düşürmü gül üzünə?

Səndən xəbər gətirən yox,
Orda ölüb-qalıbsanmı?
Atam da gəldi yanına,
Salamını alıbsanmı?

Cavabsızdı suallarım,
Sıxılıram yay kimi mən.
Ana, bu gün bayramındı,
Təbrik edirəm, eh, kimi mən?!

◆ Xatirələr, duyğular

Şəkillər

Dördüncü şəkil:

Milyon il bundan əvvəl

Arif Əmrahoğlunun vəfatından sonra kabinetinin qarşısına şəkli qoyulmuşdu. Anar müəllim şəkə baxıb demişdi: “Elə bil Arif şəkildə günahkar kimi dayanıb”.

Çox qeribədir, insan ölə kimi bütün şəkilləri bir anda dəyişir. Ölümdən nəse bir sirr uçub qonur bütün şəkillərə. Kim bilir, bəlkə də canlı insan ömründən şəkillərə axan enerji bağları birdən-birə kəsilir?!

Anar müəllimin o sözündən sonra Arifin evdə və işdə, qəzetlərdə olan xeyli şəkillərinə baxdım, hamısı dəyişmişdi.

Arifin öldüyünü dağda eşitdim - Qoşqarın ətəyində. Xəbər məni diz üstə çökdürdü. Başımı balaca bir daşa söykədim, uzun bir fikrə getdim: “Görən Arif indi hardadır, hansı planetdə, hansı enerjinin tərkibindədir. Görən öldüyünü bildimi? Görən onun yadında varammı?”

Daşın dibində bitən kəklikotu kolları qanadlarını üzümə çırpırdı.

Uzaqlardan gələn ölüm xəbəri həmişə ağır olur. Bir şeirimdə yazmışdım:

**Gərək ölüm xəbəri uzaqdan gələ,
Bir atlı dayana,
Bir atlı düşə.**

Başqa bir şeirimdə isə deyirdim:

“Mən elə bilirəm uzaqlarda ölüm olmur. Adam həmişə yaxında ölür.”

Deyirlər, ölə dostun nömrəsini telefonda saxlamazlar... “A” hərfi ilə başladığından, Arifin adı, nömrəsi telefonumda birincidir. Mən onun adını pozmuram, poza bilmirəm,...

24 yaşım vardı onunla tanış olanda. Onda hələ Arif Məmmədov idi, Arif Əmrahoğlu deyildi. Azərbaycan Dövlət Televiziyasında “Ədəbi jurnallarımızın səhifələrində” verilişini aparırdı. Mən də, ədəbi orqanlarda çox çap olunan yazar kimi, tez-tez Arif Məmmədovun qonağı olurum.

Sonra çay içərdik. Elə o vaxtlar ürəyimdən şikayət edərdim Arif müəllimə. Məni gələcəyimə inandırardı; elə bilirdim ki, gələcəyim yoxdur, onu Arif müəllim verirdi mənə. Ürəyimdəki qüsurun sxemini çəkərdim, o sxemin üstə kənddəki çətinliklərimi də əlavə edərdim. Arif müəllim inandırardı ki, onun da ürəyində bu cür qüsür var: “Görürsən ki, səndən neçə bayram böyüyəm. (Onda Arif müəllimin 32 yaşı vardı). O gündən Arif müəllim mənə hələlik 32 yaşa qədər “gələcək” verdi.

Sonra bir şəkil çəkirdik. O şəkildəki insan qədər yaşamaq istəyirdim, yəni deyirdim ki, 32 yaşa qədər yaşasam, bəsimdi. Deyirlər ki, Əli Kərim də ağrıyan-da deyirmiş ki, yəni 50 il də yaşamayacam?

◆ P u b l i s i s t i k a

Vahid MƏHƏRRƏMLİ

İstehkamçı zabitin cəbhə gündəliyi

Qazaxa xidməti ezamiyyətdən qayıdanda istehkamçılarla da görüşmək istədim. Çətin döyüş yolu keçmiş zabitlərin əsgərlərlə təcrübi məşğələləri mənə həmişə maraqlı gəlib. Elə budəfəki gəlişimdə də təlim meydanı, necə deyərlər, qaynayırdı. Zabit Zahid Allahverdiyevlə də burda tanış oldum. Füzulinin Yuxarı Əbdülrəhmanlı kəndindən olan Zahid 1990-cı ilin 20 yanvarında Bakı hadisələrinin şahidi olub. 92-ci ildən Qarabağ döyüşlərində iştirak edib. Elə ilk döyüşlərdən vaxt qaçarağında gündəlik yazmağa başlayıb. Tanışlıqdan, bir qədər söhbətdən sonra zabit gündəliklərini mənə verdi.

Bəri başdan deyim ki, Zahid Allahverdiyevin cəbhə gündəliyi Qarabağ uğrunda gedən döyüşlərin tarixini, gedişini öyrənmək baxımından dəyərli bir mənbədir. Gündəlik həm də ona görə qiymətlidir ki, burada torpaqlarımızın itirilməsinin müəyyən səbəblərini görmək və duymaq olur. Gündəliyi oxuyandan sonra belə nəticəyə gəlmək olur ki, bu səbəblər həmin dövrdə mütəşəkkil, vahid komandanlığa tabe olan bir ordunun olmaması, həmin günlərdə düşmənlə vuruşan mövcud qüvvələrdə nizam-intizamın yoxluğu, əsgərlərin silah - sursatla təminatındakı gecikmələr, ləngimələr, təşkilatçılığın zəif olması, əməliyyatların düzgün planlaşdırılmaması və s.- dir.

Gərgin döyüş yolu keçmiş təcrübəli zabitin gündəliyini oxumaqla biz birinci Qarabağ müharibəsində buraxdığımız səhvləri görüb, qarşıdakı döyüşlərdə onları düzəltməliyik. Onda mütləq düşməne qalib gələrək, zəfər çalıb, torpaqlarımızı erməni işğalçılarından azad edəcəyik.

Bu qeydləri ixtisarla "Azərbaycan" jurnalının oxucularına təqdim etmək istədim. Müəyyən səbəblərə görə, bəzi ad- soyadları dəyişdirdim.

İlk addımlar - ilk sətirlər

1991-ci ilin axırları idi. Qaradağ rayonundakı Korgöz Tikinti Materialları Kombinatında növbə rəisi vəzifəsində işləyirdim. Artıq Qarabağda vəziyyət yavaş-yavaş qarışıb gərginləşirdi. Hər gün sərhəd bölgəsindən ağır, qanqaraldıcı xəbərlər gəlirdi. Erməni işğalçıları müdafiəsi zəif təşkil olunan kəndlərimizə hücum edir, sakinləri amansızcasına qətlə yetirirdilər.

Son günlər səhər-səhər kombinata gələndə camaatın - iş yoldaşlarımla arasında pıçhapıç düşdüyünü görürdüm. Amma bilmirdim ki, nədən danışirlər. Çünki mənə heç nə demirdilər. Sonradan məlum oldu ki, onlar məni görəndə bir-birlərinə «Füzulidə vəziyyət pisdir, bizim rəis isə burada pul qazanır, gedib torpağında

vuruşmur» - deyirmişlər. Mən bu sözləri eşidəndə heç kimə bir söz demədən evə qayıtdım. Həyat yoldaşıma könüllü olaraq cəbhəyə, döyüşə, müharibəyə gedəcəyimi bildirdim. Evdəkilər məni dilə tutdular ki, getməyim. Amma fikrimdən dönmədim. Rayona - döyüş bölgəsinə yollandım.

6 yanvar 1992-ci il

Səhər lap ertədən evdən çıxdım. Birbaş avtovağzala gedib, bilet aldım. Avtobusa oturub Füzuliyə yola düşdüm. Əvvəlki xoş günlərdə bu yollarla rayona o qədər gedib - gəlmişdim ki! İndi mən rayona istirahətə yox, döyüşə gedirdim. Axşama yaxın rayona çatdım. Evimizə gəldim, anamla, yaxın qohumlarla görüşdüm. Anama kəndə nə üçün qayıtdığımı deyəndə çox sevindi. Öyrəndim ki, əkiz qardaşım Cahid xüsusi təyinatlı dəstədə Ağdam istiqamətində vuruşur. Böyük qardaşım Cabir isə, könüllülər sırasında günaşırı Cavarlı kəndində postda dayanır.

7 yanvar 1992-ci il

Səhər sübhədən rayonun müdafiəsində dayanan hərbi hissənin komandiri Mobil bəyin yanına getdim. O, məni kəşfiyyat təqımına göndərdi. Taborun şəxsi heyətinin doxsan faizi yerli camaatdan təşkil olunmuşdu. Növbə ilə günaşırı postda dayanırdıq. Sözü açığı, taboru nizam-intizam xoşagələndə deyildi. Gecələr hərbi hissədə beş-on döyüşçü qalırdı. Qalanları evlərinə gedirdilər.

26 fevral 1992-ci il

Bu gün səhər tanış uşaqlardan biri dedi ki, bizim kəndin yaxınlığında könüllülərdən ibarət təzə tabor yaradılır. Vaxt itirmədən işıqlı kəndinə gəldim. Bu kənddə böyük bir məktəb var idi. Yeni taboru burada yaradıb formalaşdırmaq istəyirdilər.

Söhbət edənlərin arasında orta yaşlı, hündürboy bir nəfər mənə tanış gəlmədi. Soruşub öyrəndim ki, onun adı Zahirir. Əslən rayonun Cavarlı kəndindəndir. Bura Sumqayıtdan gəlib. Zahirin söhbətindən məlum oldu ki, biz çox qısa vaxt ərzində 500 nəfərədək könüllü əsgər yığıb tabor yaratmalıyıq.

27 fevral 1992-ci il

Kənddə cəsur, qorxmaz uşaqlar çox idi. Hamı vuruşmaq, torpaqlarımızı müdafiə etmək istəyirdi. Şükürlər olsun ki, hər şey fikirləşdiyimizdən də yaxşı oldu. İki gün ərzində 800-ə yaxın könüllü döyüşçü yığıldı.

1 mart 1992-ci il

Yeni yaranan tabor bu gün özünün ilk əməliyyatını planlaşdırdı. Şəxsi heyətin sayına və müdafiə zolağına görə silah-sursatımız az idi; cəmi 45 avtomat, 15 ov tüfəngi var idi. Silah az olsa da, səhər ertədən kəşfiyyat və istehkamçılar təqımının əsgərləri və 2-ci və 3-cü bölüyün şəxsi heyəti ilə birlikdə düşmən üzərinə hücumu keçdik. Əsgərlər qorxu bilmədən, cəsarətlə vuruşurdular. Gərgin və qanlı döyüşlərdən sonra. Xırmancıq, Bulton, Edilli, Hoğa, Düdükçü və başqa kəndləri erməni işğalçılarından azad etdik. Sevincimiz yerə-göyə sığmırdı. Çünki ilk döyüşümüz çox uğurlu olmuşdu.

7 mart 1992-ci il

Bu gün səhər ertədən Axullu kəndini azad etmək üçün hücumu keçdik. Əməliyyat nahar vaxtına salınmışdı. Şəxsi heyətin arasında Axulludan Qəhrəman adlı bir əsgər var idi. O, adına layiq vuruşdu. Və şəhid oldu. Bəzi əsgərlər isə atışma başlanan kimi aradan çıxdılar. Bir müddət sonra taborun qərargahına Axullu kəndinin ermənilər tərəfindən işğal olunduğu və yandırıldığı barədə məlumat daxil oldu. Bu xəbəri eşidən kimi qərargahda kəşfiyyat və istehkamçı təqımlarını və birinci bölüyün əsgərlərini maşınlarla yığıb düşmənin yenidən zəbt etdiyi həmin kəndə yola düşdük.

Məngələnata dağının ətəyindən keçəndə erməni qəsbkarları maşınları atəşə tutdular, vaxt itirmədən yaxınlıqdakı üzümlüyə çəkildik. Sonra yavaş-yavaş kəndə tərəf irəlilədik. Düşmən bizə qabağa getməyə imkan vermir, çalışırdı ki, hücumun qarşısını Axulluya çatmamış alsın. Amma cəsur döyüşçülərimizin hesabına xeyli irəliləyib kəndə daxil ola bildik. Qorxmaz əsgər Qəhrəmanın cəsədini postun yanında tapdıq. Onun ayağına məftil bağlayıb sürüyə-sürüyə dartıb özləri ilə aparmaq istəmişdilər. Görünür, sonra fikirlərindən daşınmışdılar. Meyiti gözdən keçirəndə onun altında əl qumbarası gördük. Hamıya kənara çəkilməyi əmr edib, ehtiyatla qumbaranı Qəhrəmanın başının altından çıxarıb yaxınlıqdakı dərin çökəyə atdım, nəritli-gurultu qopdu. Xoşbəxtlikdən, hər şey yaxşı qurtardı. Ermənilər kənddə 5 daşnakın meyitini qoyub qaçmışdılar. Biz düşməndən azad etdiyimiz postu birinci bölüyün birinci taqımına verib qərgaha qayıtdıq.

1 aprel 1992-ci il

Bu gün tabor komandirinin əmrinə əsasən, mühəndis istehkam taqımının komandiri təyin olundum. Etiraz etmək istədim; qorxurdum ki, kifayət qədər biliyim, anlayışım olmayan bir işin qulpundan yapışsam, sonradan pis nəticə verə bilər. Amma tabor komandiri mənə təskinlik verib başa saldı ki, narahat olma, yavaş-yavaş öyrənəcəksən. Mən də tabor komandirinin ümidlərini doğrultmağa və bu sahəni dərinəndən öyrənməyə çalışırdım. Buna böyük həvəsim də var idi.

3 aprel 1992-ci il

Səhər saat beş radələrində partlayış səsi aləmi başına götürdü. Basdırdığımız minalardan bir neçəsi dalbadal partladı. Vaxt itirmədən partlayış olan yeri atəşə tutduq. On dəqiqəyə qədər atışma oldu. Sonra sakitlik çökdü. Yaranmış bu vəziyyətdən istifadə edib mina basdırdığımız yerə baş çəkmək istədik. Kənd adamlarından dörd nəfəri də özümüzə götürdük. Həmin yerə çatanda iki erməni döşəli gördük. İkisi də hərbi formada idi. Onlara 40-45 yaş vermək olardı. Quldurlar evlərdən camaatın televizorlarını oğurlayıb qayıdanda bizim basdırdığımız minalara düşüb tamahlarının qurbanı olmuşdular. Köməkləşib meyitləri çıxarıb geri gətirmək istədik. Elə bu vaxt atışma başladı. Meyitləri götürə bilmədik. Atışma xeyli çəkdi. Düşmən qarşımızda duruş gətirə bilməyib geri çəkilməyə məcbur oldu. Sağ-salamat posta qayıtdıq. Sonra kənddən bir traktor tapıb meyitləri onun üstünə qoyub qərgaha gətirdik.

15 aprel 1992-ci il

Səhər ertədən bizi ilk uğurumu qazandığım Qaradağlı kəndinə göndərdilər. Kəndə çatıb posta yollandıq. Buradakı əsgərlərdən biri dedi ki, ermənilər minaları torpağa basdırmayıblar, eləcə, asfaltın üstünə düzüblər. İndi buradan keçmək çox təhlükəlidir.

Yol tək cə piyadalar əleyhinə deyil, həm də tank əleyhinə minalarla doluydu. Erməni quldurları onların aralarından güclə nəzərə çarpan nazik tellər çəkmişdilər. Bunu belə etmişdilər ki, ayaq dəyən kimi dartılıb partlatsın. Minaları zərərsizləşdirmək üçün tez işə başladım. Nə az, nə çox - düz 36 TM-62 minasını zərərsizləşdirib maşına yüklədim. Çox vaxt itirsək də, asfaltı təmizləyib yolu açdıq. Bir azdan xəbər verdilər ki, kəndin yuxarı tərəfində də eyni vəziyyətdi. Orada da TM-62 minalarını zərərsizləşdirib maşınlarla yüklədim.

28 may 1992-ci il

Azərbaycan ordusunun genişmiqyaslı əməliyyatları başlayıb. Mən də komandiri olduğum taqımla Xatınbulaq kəndindən Məlikcan istiqamətində gedən döyüşlərdə iştirak edirdim. Səhər ertədən irəli - düşmən üzərinə can atırdıq. Vaxt keçdikcə hava yavaş-yavaş işıqlanırdı. Amma nədənsə yaxınlığımızdakı 4-cü bölüyün şəxsi heyəti irəli getmirdi. Bir az gözləyib, Elxan adlı əsgərlə irəli getdim. Biz mövqe seçdiyimiz

yer çox əlverişli idi; düşmənin 3-cü postunu və hücumu keçən 2-ci bölüyün əsgərlərini görə bildirdik. Onlarla aramızda uzun və dərin bir dərə var idi. Hava yolu ilə götürəndə isə, məsafə 300 metr olardı. Mövqə tutduğumuz yerdən canlı döyüşə deyil, sanki hansısa müharibədən bəhs edən bir kinoya tamaşa edirdik. İkinci bölüyün əsgərlərindən azca qabaqda bir əsgər sürünə-sürünə düşmən postuna tərəf irəliləyirdi. Ermənilər əsgəri vurmaq istəyirdilər. Posta on beş-iyirmi addım qalmış əsgər qalxıb daşnakların postuna dalbadal iki əl qumbarası atdı. Partlayış səsi ətrafı silkələdi. Düşmən çaş-baş qaldı. Bundan istifadə edən əsgər özünü posta atıb quldurlara atəş açmağa başladı. Bir neçə dəqiqədən sonra üçüncü bölüyün şəxsi heyəti quldurların başının üstünü aldı. Əsgərlər sevinirdilər. Bu səhnəni görəndə qanımız coşdu, qolumuza qüvvət gəldi, irəliləməyə başladım.

Qarşımızdakı düşmən postunun şərti adı «BTR» idi. Biz həmin posta tərəf gedirdik. Əsgər Elxan da mənimlə yanaşı addımlayırdı. Düşmən postundan bizi atəşə tutdular. Güllələrdən yayınmaq üçün yaxınlıqdakı təpənin daldası ilə getməyə başladım. Posta çatanda heç kəsi görmədim. Düşmən qorxusundan qaçıb getmişdi. Burada yalnız bir pulemyot qalmışdı, onu da biz götürdük. Bu vaxt aşağıdan bizə tərəf iki nəfərin gəldiyini gördük. Yaxınlaşanda hər ikisini tanıdım - Eynulla ilə Vəli idi (Sonrakı döyüşlərdə hər ikisi şəhid oldu. Allah rəhmət eləsin! - Z.A.)...

29 may 1992-ci il

Ertəsi gün xeyli gözlədik, amma hərbi hissədən bizi dəyişməyə şəxsi heyət göndərmədilər. Özüm məcbur qalıb hərbi hissəyə əsgər göndərdim ki, postu düşməndən aldığımız barədə komandirə məlumat versin. Bizə xəbər verdilər ki, həmin post o qədər də əhəmiyyətli deyil. Vaxt itirmədən geriye - taborun qərargahına qayıtdım. Burada isə bəd xəbərlər eşitdik; birinci bölükdən 2, ikinci bölükdən 3, dördüncü bölükdən 5, 5-ci bölükdən 1 nəfər şəhid olub. Tuğ istiqamətində hücumu keçən tabor komandiri İbrahimov və 7 nəfər əsgəri də eləcə.

Ən pisi də bu idi ki, meyitləri düşmənin nəzarət etdiyi ərazidə qalmışdı. Xocavənd (keçmiş Martuni) və Qırmızıbazar tərəfdə isə erməni quldurları 7 tankımızı vurmuşdular. Bu istiqamətdə də canlı itkilərimiz var idi. Deyilənə görə, 40-a yaxın zabit və əsgər şəhid olmuşdu. Doğrudan da, çox böyük itki idi. Danışdırlar ki, Füzuliyə gətirilən 38 tankdan yalnız 15-i işlək vəziyyətdə imiş. Buna görə də əməliyyat uğursuz alındı.

Ağrıları yaşadığımız bu məğlubiyyət, şəxsi heyətə mənfi təsir etmişdi. Onsuz da Xocalı faciəsi hamımızı sarsıtmışdı. Sonra isə Kəlbəcərin, Şuşanın, Laçının işğal olunması lap qanımızı qaraltdı. Həmin vaxt ölkəyə rəhbərlik edənlər cəbhə ilə maraqlanmırdılar. Ölkənin paytaxtında hakimiyyət uğrunda gərgin mübarizə gedirdi. Qarabağı fikirləşən yox idi. Bütün bu amillər düşmənin əl-ayağını açmışdı. Erməni quldurları yaranmış şəraitdən maksimum dərəcədə yararlanmağa çalışırdılar...

15 iyul 1992-ci il

Səhərin gözü açılar-açılmaz taborumuza döyüş əmri verildi; Məlikcan kəndini ermənilərdən azad etmək və sonra Ərgünəş dağına ələ keçirmək. Biz həm də ermənilərin başını qatıb, yubatmalıydıq ki, əsas qüvvələrimiz Xocavənd istiqamətinə hücumu keçsin. Səhər saat 6 radələrində əməliyyat başlandı. Biz, nəzərdə tutulduğu kimi, 3 istiqamətdən kəndə hücum etdik.

Döyüşçülərin mətanəti, hünəri qarşısında düşmən addım-addım geri çəkildi. Elə buna görə də, nə az nə çox, düz 14 dəqiqə ərzində erməniləri bir müddət əvvəl zəbt etdikləri üç yaşayış məntəqəsindən qovub çıxartdıq. Bu uğurlu əməliyyatda bir nəfər də olsun itki vermədik. Məlikcan kəndində erməni kazarmalarından qənimət kimi 17 avtomat, bir zenit-raket qurğusu götürdük, 1 PDM1 Qaz-69 maşını və 1 Zil-130 yük maşını ələ keçirdik. Çoxdandı belə sevinmirdik.

Çox keçmədi ki, ermənilər ələ keçirdiyimiz bu yaşayış məntəqəsini artilleriya atəşinə tutdular. Düşmən bizi Sur kəndinin yüksəkliyində quraşdırdığı toplarından

vururdu. Hücümə itki verməmişdik, amma artilleriya atəşindən yaralanan və ölənlər oldu. Mərmilərdən biri yaxınlığımızdakı tankın üstünə düşdü. Heyət üzvlərini yanan tankın içindən xilas etmək üçün tələsik onun üstünə atıldım. Çətinliklə də olsa, tuşlayıcını çəkib yerindən çıxartdım. Onu döyüşçü yoldaşım Vəliyə verib sürücü-mexanikin xilasına tələsdim. Amma nə qədər çalışsam da, onun oturduğu yerin qapısını açə bilmədim. Artıq yanğıın tankın içinə keçirdi. Sürücü-mexanikin heyətini xilas edə bilməyəcəyimi, həm də özümün də zərər çəkəcəyimi görüb vaxt itirmədən yerə tullanıb qaçmağa başladım. Döyüşçü yoldaşlarıma çatmağa 20-30 metr qalmış tank partladı. Cəld üzə üstə yerə uzandım. Bu vaxt ayağımanın isindiyini və kəskin ağrıdığını hiss elədim. Əlimi vuranda gördüm ki, barmaqlarım qana bulaşmış. Özümü pis hiss elədim, ürəyim bulandı. Vəli və Eynulla özlərini yetirdilər. Onlar ayağıma bərk sıxıb sarıldılar. Sonra maşına qoyub hospitala yola saldılar. Həkimlər ayağımdakı qəlpəni çıxarıb yarama dərman qoyub sarıldılar.

16 iyul 1992-ci il

Tabor komandiri mənə baş çəkməyə gəlmişdi. Ondən xahiş etdim ki, şöbə müdiri ilə danışıb məni hospitaldan çıxartsın. Burada yatıb qalmağ istəmirəm. Əvvəlcə həkimlər buna razı olmadılar. Dedilər ki, heç olmasa bir neçə gün qalmalısan. Nəhayət, tibb işçiləri tabor komandirinin xahişini yerə salmadılar. Yolda komandirdən cəbhədəki vəziyyəti soruşdum. Qəhər məni boğdu; Eynulla, Bəbir, Cəmil, Eyvaz, Rasim, Ələsgər, Səfər, Zahir, Təriyel, Azad, Möhtərəm son nəfəsədək kişi kimi vuruşaraq şəhid olmuşdular. Bu cəsur oğullar tabor komandirinin əmri olmadan mövqelərini tərk etməmişdilər. Vəziyyətin ağır olduğunu görən tabor komandiri az sonra geri çəkilmək əmri vermişdi. Adlarını çəkdiyim bu döyüşçülər Azərbaycan xalqının ən cəsur, ən igid oğullarıdır. Mənim ürəyimdə onların hər birinin öz yeri var.

Şəxsi heyət məni böyük sevincə qarşıladı, sanki ölümdən dönmüşdüm. Dayım da təsadüfən həmin gün tabora gəlmişdi. Döyüşçü dostlarımla görüşüb hal-əhval tutandan sonra yaralı olduğumu nəzərə alan komandir mənə bir neçə günlüyə icazə verdi. Dayımla birlikdə evə gəldim. Heç ona döyüşdə yaralandığımı bildirmədim. Evdəkilər də yaralandığımı bilmədilər.

19 iyul 1992-ci il

Əvvəlcədən danışıdığımız kimi, sürücüm Qalib səhər ertədən arxamca gəldi. Evdəkilərlə sağollaşmış döyüşçü dostlarımla yanına yollandım. Tabor komandiri ilə, əsgərlərlə görüşüb söhbət etdim. Bir azdan komandir məni yanına çağıraraq dedi ki, Xatınbulaq kəndində şəxsi heyət azdır. Yaxşı olar ki, sən öz taqımının əsgərləri ilə ora gedəsən. Minaatan batareyasının şəxsi heyəti ilə birlikdə postlarda dayanasınız. Taqımın bütün əşya və silah-sursatını maşına yığıb Xatınbulaq kəndinə köçdük. Camaat bizi çox yaxşı qarşıladı. Cəbhə xəttinə yaxın olsa da, heç kəs isti ocağını tərk eləməmişdi. Ermənilərin işğal etdiyi Məlikcan kəndi ilə Xatınbulağın arası 2 kilometr olardı. Taqımı buradakı mağazanın bir hissəsində yerləşdirdim. Sonra minaatan batareyasının komandiri Fərruxla görüşdüm. Qərara aldıq ki, bir gün posta onlar, bir gün də biz dayanaq. Kəndin müdafiəsini daha da gücləndirmək üçün postların qarşısında minalar basdırdıq. Xüsusi siqnallar verən minalarımız da var idi.

15 sentyabr 1992-ci il

Briqadının şəxsi heyəti Xocavənd (keçmiş Martuni) istiqamətində əməliyyata hazırlaşır... Bizim tabordan da bu hücümə 50 nəfər iştirak etməlidir. Səhər saat beş radələrində əməliyyat başlandı. Biz xeyli irəli gedib Əmrallılar kəndinə çatıb dayandıq. Yavaş-yavaş, səs salmadan maşınlardan düşüb kəndin yuxarı hissəsinə gəldik. Nə qədər ehtiyatlı olsaq da, düşmən gəlişimizdən duyuq düşübmüş. Çünki Əmrallılar kəndinin yuxarı hissəsinə çatar-çatmaz erməni quldurlarının artilleriyası «ağzı»nı açıb üstümüzdə od püskürdü. İlk mərmilər lap yaxınlığımızda düşdü. Hərə bir

tərəfə qaçıb dağıldı, əsgərlər pərən-pərən oldu. Şəxsi heyətə evlərin zirzəmisində gizlənməyi əmr etdim. Bu vəziyyətdə xeyli gözləməli olduq. Mərmilər evlərin üstünə düşdükcə divarlar uçub dağılır, ətraf toz dumanına bürünürdü... Nəhayət, 15-20 dəqiqədən sonra gurlayan toplar susdu, bir az sakitlik oldu. Beş yaralımız vardı. Onlardan biri tabor komandirinin müavini Atəş Həsənov idi. Kəşfiyyat taqımının əsgəri Rasimin vəziyyəti lap ağır idi. Çətinliklə də olsa, yaralıları hospitala göndərdik. Vuruşa-vurşa, döyüşə-döyüşə Peykanlı dağıni erməni işğalçılarından azad etdik.

16 sentyabr 1992-ci il

Düşməndən azad etdiyimiz yerlərdə postlar qurduq. Sonra o mövqeləri Beyləqan taboruna təhfil verib qərargaha qayıtdıq. Burada eşitdik ki, dünən Əmrallılarda yaralanmış cəsur döyüşçümüz Rasim rəhmətə gedib... Çox vətənpərvər əsgər idi, döyüşdən, ölümdən qorxan deyildi. Onun ölümünə çox təəssüfləndik. Amma nə etmək olardı, müharibədə itkisiz, qansız ötmək olmur. Axşama yaxın Xatınbulaq kəndinə qayıtdıq. Yenə də postlarda keşik çəkməyə başladıq. Hələlik sakitlikdir, silahlar susub, atəş səsləri eşidilmir.

20 sentyar 1992-ci il

Xəbər çatdırdılar ki, qızın olub. Nəhayət, bir gün evə gedib qızımı görə bildim. Maşallah, gözəl uşaq idi. Adam ondan heç ayrılmaq istəmirdi. Amma nə etmək olardı, vaxtım az idi, təcili geri qayıtmalıyım. Əsgərlər və döyüş meydanı məni gözləyirdi.

9 yanvar 1993-cü il

Günortadan sonra döyüş əmri verildi. 13 nəfərlik dəstə ilə düşmənin Məlikcan kəndindəki «Tək ağac» postunu götürməli idik. Gecə yarından sonra əməliyyat başlandı. Güclü yağan qar hər yanı ağ donla bürümüşdü. Əynimizə masxalat geyinmişdik. Belə vəziyyətdə çətin ki düşmən bizi görə bilirdi. Böyük çətinliklə xeyli yol gəlib həmin postun əks istiqamətinə yetişib özümüzə mövqə tutduq.

10 yanvar 1993 - cü il

Ermənilər keçidlərə, cığırlara mina basdırmışdılar. Onları zərərsizləşdirmək xeyli vaxt apardı. Buna görə mənzil başına gözlənildiyindən bir az gec çatmışdıq. Hava qatı duman idi. Belə vəziyyətdə heç 10 metr uzağı da görmək mümkün deyildi. İrəlində özüm gedirdim. Sağ tərəfimdə Ağa, sol tərəfimdə Eyvaz (O, döyüşlərin birində şəhid oldu. Allah rəhmət eləsin - Z.A.) gedirdi. O biri əsgərlər ehtiyatla arxamızca gəlirdilər. Hamımız avtomatımızın qoruyucusunu açmışdıq. Silahlar döyüşə hazır idi.

Bu vəziyyətdə gəlib düşmənin postuna çatdıq. İki səngərin arasından keçib qarşı tərəfə baxırdıq. Postda kimsə yox idi. Birdən Ağa «komandır, ermənilər» - deyə qışqırdı. Elə bil onun səsi məni yuxudan ayıltı. İrəli baxanda gördüm ki, 5-10 metr qabaqda bir erməni silahını üstümə tutub atəş açmaq istəyir. Tez tətii çəkdim, silah açılmadı. Bir də çəkdim, yenə açılmadı. Sağ olsun Ağa ilə Eyvaz, cəld tərpenib qulduru yerindəcə güllələdilər.

Partlayış səsinə diksindik. Bizdən 30 - 40 metr aralıda qumbara partladı. Atəş açan ermənilər idi. Güllə səsinə qaça - qaça posta gəlirdilər. Eynulla və Bəbir hərəsi quldurların qazmasına bir qumbara atdı. Partlayış səsi yeri-göyü silkələdi. Bir az gözləyib qazmaya girdik. Burada 6 erməni meyiti var idi. Postdakıların hamısı cəhənnəmə vasil olmuşdular. Biz elə fikirləşirdik ki, onların qüvvəsi çoxdur. Amma qazmalarını alandan sonra gördük ki, hər şey düşündüyümüz kimi deyilmiş. Düşmənin postlarda qüvvəsi çox azdır.

Əməliyyatın uğurla başa çatması barədə qərargaha məlumat verdim. Amma oradan dedilər ki, 2-ci bölük tapşırıqları yerinə yetirə bilməyib, heyatınız üçün

təhlükə var, geri qayıdın ... Öldürdüyümüz erməni quldurlarının silahlarını da götürüb qayıtdıq.

Bir neçə gündən sonra taborun qərargahını Qaradağlıya köçürdülər.

1 aprel 1993 - cü il

Düşmən tərəf qəflətən güclü hücumla keçib Məngələnata yüksəkliyini ələ keçirdi. Bu yüksəkliyin böyük strateji əhəmiyyəti var idi. Ona görə də, nəyin bahasına olursa-olsun, onu geri qaytarmağa çalışdıq. Yüksəkliyi azad etmək üçün əks-hücum başlandı.

Komandiri olduğum təqım da bu əməliyyatda yaxından iştirak edir. Qanlı döyüş gedir. Erməni quldurları ciddi müqavimət göstərir, geriyyə addım atmaq istəmirdilər. Amma düşmən qarşımızda davam gətirə bilmədi. Axşama yaxın Məngələnatanı azad etdik.

5 aprel 1993 - cü il

Bu gün səhər məni briqadaya çağırıdılar. Gələndə qərargahın qarşısında məndən başqa bizim tabordan dörd nəfər də vardı. Çox keçmədi ki, burada bizə göndəriş verib dedilər ki, aprelin 9-da saat 10.00-da Bakıdakı hərbi məktəbdə olmalısınız. Bizi zabitlik kursuna göndəriridilər.

9 aprel 1993 - cü il

Döyüşçü yoldaşlarımla Bakı Ali Birləşmiş Komandirlər Məktəbində görüşdük. Elə həmin gün bizi hərbi məktəbin təlim bazasına gətirdilər. Başqa hərbi hissə və birləşmələrdən də buraya zabitlik kursu keçməyə göndərilənlər var idi.

Təlim mərkəzində bizi 4 təqıma ayırdılar. Mən orada kursun rəisi, polkovnik Niçenko ilə görüşdüm. Onunla ilk dəfə ötən ilin avqust ayında Füzulidə görüşmüşdük. Onda məni ona bələdçi vermişdilər. O vaxtlar Niçenkonun bizə köməyi çox dəymişdi. İş ondaydı ki, ermənilər Edilli kəndinin üstündəki yüksəkliyə artilleriya qurğusu qoyub gecə-gündüz rayon mərkəzini topa tuturdular. Bəlkə də gün ərzində düşmən Füzuliyə 100-120 mərmə atır, camaatın rahatlığını pozurdu. Evləri dağıdır, günahsız rayon sakinləri həlak olurdu. Niçenkonun cəbhə bölgəsinə gəlişinə məqsədi düşmənin həmin artilleriya qurğusunu məhv etmək idi.

Polkovnik həmin topun yerləşdiyi ərazini görmək istəyirdi. Mən onu Qoçəhmədli dağının zirvəsinə çıxartmışdım. Burada bizim postlarımız yerləşirdi. Nəhayət, biz elə bir nöqtəyə qalxdıq ki, buradan düşmənin artilleriya qurğusunu yerləşdirdiyi ərazi aydın göründü. Postdakı əsgərin birinin adı Bəxtiyar idi. Mən onu çoxdan tanıyırdım. Çox ürəkli, hünərli bir əsgər idi. Düşmən hədəfi görünən kimi o, polkovnikə yaxınlaşıb dedi ki, icazə versəniz, mən qumbaraatanla topu vuraram. Niçenko etiraz eləmədi. Bəxtiyar 2 qumbaraatan mərmisi götürdü. Ağacların arası ilə ehtiyatla keyli irəlilədik. Artıq topla bizim aramızda 100 - 150 metr məsafə qalmışdı. Bəxtiyar dedi ki, mən buradan dəqiq atəş açə bilərəm.

Düşmən topun böyür-başını qum torbaları ilə bağlamışdı. Bəxtiyar birinci mərmə ilə onları vurub dağıtdı. İkinci mərmə isə, artilleriya qurğusunun arxasından tutdu. Top böyrü üstə aşdı. Tapşırığı yerinə yetirib üzəaşağı qaçmağa başladıq. Üç tərəfdən bizi atəşə tutdular. Arxadan və soldan ermənilər, sağ tərəfdən isə Xələrsə postundan özümüzünkülər. Bizimkilər bu əməliyyatdan xəbərsiz olduğuna görə bizi düşmən zənn edirdilər. Amma geri çəkilmək üçün seçdiyimiz ərazi əlverişli olduğuna görə güllələrdən yayınıb sağ - salamat posta çatdıq. Polkovnik Niçenko hər ikimizin alınından öpdü. Bu təcrübəli zabitlə tanışlığımız o vaxtdan başlamışdı...

9 iyun 1993 - cü il

Zabitlik kursunu bitirdikdən sonra bizi xidmət etdiyimiz hərbi hissəyə göndərdilər. Həmin gün polkovnik Heydər Pirişev də tabora gəlmişdi. Yaxınlaşıb görüşdüm. Komandir kiçik leytenant rütbəsi aldığıma görə məni təbrik etdi. Ona təqımımın

ştatının ləğv olunduğunu dedim. Polkovnik Pirişev tabor komandirinə göstəriş verib dedi:

- Sənə bir gün vaxt verirəm. Allahverdiyevin əsgərlərini yığıb verirsən özünə.

Doğrudan da komandir həmin gün tapşırığı yerinə yetirdi. Çətinliklə də olsa, əsgərləri bir yerə toplaya bildim. 20 nəfərlik taqımla Qarğabazar kəndindəki məktəb binasında yerləşdik.

15 iyun 1993 - cü il

Müdafiə Nazirliyi tərəfindən bu gün taborumuza yeni komandir təyin olundu. Bu, mayor Vaqif Əliyev idi. Çox qərribə və bəlkə də gözlənilməz, inanılmaz bir vəziyyət yaranıb. Taborunda iki tabor komandir, iki qərargah rəisi, iki arxa cəbhə üzrə müavin var idi. Heç bilmirik ki, kimi eşidib hansının əmrini icra edək. Hamımız çaşqınlıq içindəyik.

1 iyul 1993 - cü il

Köhnə tabor komandiri məni yanına çağırıb dedi ki, axşam Gorazıllı kəndinə gedərsən. Bakıdan kəşfiyyatçılar gəlib, onları Surun gədiyinə apararsan.

Bir qumbaraatan, bir minaaxtaran və bir də öz silah-sursatımızı götürüb rəhmətlik Eyvazın maşınında Görəzıllıya yola düşdük. Kəşfiyyatçıların komandiri ilə görüşdüm. Adı Əlimərdan idi. O, mənə dedi ki, əməliyyat bu gün olmayacaq. Çünki artıq bizim gəlişimizi ermənilərə xəbər veriblər. İndi düşmən tam hazırlıqlı vəziyyətdə dayanıb hücumumuzu gözləyir. Qoy bu gecə oyaq qalıb gözləsinlər. Sabaha qədər yorulub əldən-dildən düşəcəklər. Biz isə əməliyyata səhər ertədən başlayırıq. Danışdıq ki, sabah bu vaxtlar görüşək. Sonra xahiş etdi ki, minaaxtaran qalsın, bəlkə axşam özümüz çıxıb bir az gəzib müşahidə apardıq. Minaaxtaranı kəşfiyyatçıların komandirinə verib getmək istəyirdim ki, beşinci bölüyün komandiri Əli Quluyev mənə yaxınlaşıb dedi:

- Zahid, 3 gündür mənim bölüyümdən 2 taqımı aparıblar briqadaya. Posta qoymağa əsgər çatmır. Xahiş edirəm tabor komandirinə vəziyyəti de, qoy əsgərləri qaytarsınlar.

Mən ona «baş üstə» - deyib sağollaşdım. Vaxt itirmədən geri qayıtdıq. Xatınbulağın içindən keçəndə bir nəfər maşınımıza əl qaldırdı. Eyvaz maşını saxladı; zenit-raket qurğusunun yanında dayanan Hilal adlı əsgərdir. (Sonrakı döyüşlərdə onu da itirdik. Allah rəhmət eləsin!- Z.A.) Maşını saxlayıb onunla görüşdük. Hilal dedi ki, komandir, ermənilər bu istiqamətdə gücünü artırır. Qərargahda vəziyyəti de, qoy həm bizə kömək versinlər, heç olmasa, öz əsgərlərimizi qaytarsınlar. Söz verdim ki, vəziyyəti tabor komandirinə olduğu kimi çatdıracam.

Qərargahda nə tabor komandirini, nə də qərargah rəisini tapa bildim. Növbətçi Azər adlı leytenant idi. Ona vəziyyəti danışdım. Bildirdim ki, ermənilər sabah Qaradağlı və Görəzıllıya hücum edəcəklər. Təcili olaraq tabor komandirini, qərargah rəisini tapmaq lazımdır, vəziyyət çox pisdır. Növbətçi bildirdi ki, onlar harasa yeyib-içməyə getdilər, gələndə deyərəm. Azəri məcbur etdim ki, zəng vurub vəziyyət barədə briqadanın növbətçisinə məlumat versin. Beşinci bölüyün əsgərlərini qaytarsınlar. Azər zəng vurub briqadanın qərargah rəisi polkovnik-leytenant Akif Məmmədovla danışdı. Düşmənin hücumu hazırlığı xəbərini ona çatdırdı. Amma qərargah rəisi dedi ki, Qacar istiqamətində vəziyyət pisdır, orada ağır döyüşlər gedir. Ona görə də müdafiə barədə özünüz bir şey fikirləşin.

Kazarmaya çox diltor və qanıqara vəziyyətdə qayıtdım. Kəşfiyyat və istehkam taqımını yığıb şəxsi heyətə vəziyyətin gərginliyini başa saldım. Hər an döyüşə hazır olmalıydıq.

2 iyul 1993 - cü il

Səhər saat 6 radələrində növbətçi kazarmaya qaçıb xəbər verdi ki, ermənilər Gorazıllını alıblar. Əsgərlər yol boyu dağılaraq pərakəndə hərəkət edirdilər. Hərə bir

tərəfə üz tutmuşdu. Hava yavaş - yavaş işıqlanırdı. Yüksəklikdən Gorazıllıya tərəf baxdıq. Hər yer od içində yanırdı. Ermənilər kənd sakinlərini - arvad - uşaq, qız - gəlini, qocaları əsir alıb məktəbin yanı ilə aparırlar. Dayandığımız yerdən kəndə 3 kilometr olardı. Gözümüzün qabağında ermənilər analarımızı, bacılarımızı əsir alıb aparır, biz isə, əldə silah, uzaqdan baxırıq. Onları düşmənin əlindən xilas etməliyik. Camaatın əsir düşməyinə yol vermək olmaz. Hamımız bir nəfər kimi irəli gedəcəyik. Kimsə geri addım atsa, onu yerində vuracam. Buradakı əsgərlərin sayı 50 nəfərəcənlər olardı. Mənim sözlərimdən sonra sanki hamının qanı coşdu. Qozdu çay dərəsi ilə üzüyuxarı - Gorazıllıya tərəf hücum keçdik. Erməni quldurları ilə su dəyirmanının yanında qarşılaşdıq. Hamı kişi kimi vuruşurdu. Heç kimin geri çəkilmək fikri yox idi. Yarım saatdan çox müqavimət göstərib döyüşdük. Düşməni yavaş - yavaş geri çəkməyə məcbur oldu. Gorazıllıyı qəsbkarlardan azad etdik. Camaatın xeyli hissəsini quldurların əlindən alsaq da, erməni işğalçıları kənd sakinlərindən bəzilərinə əsir apara bildilər. Qaradağlıni isə geri qaytarmağa gücümüz çatmadı. Hiss olunurdu ki, daşnaklar burada çox möhkəmlənilər.

Mən dünən kəşfiyyatçılarla görüşdüyüm məktəbə gəldim. Kəşfiyyatçılara verdiyim mınaaxtarana heç nə olmamışdı, saz vəziyyətdə idi. Sonra kəndin içinə çıxdım. Ermənilər Gorazıllıya qəflətən soxulduqlarından, yazıq camaat heç əyin-baş da geyə bilməmişdilər. Kənd bütövlükdə bizim nəzarətimizdə idi. Yüksəklikdən baxanda ermənilərin Qaradağlıdakı qüvvələri və zirehli texnikaları görünürdü. Daşnaklar kəndin sağında üzümlüyün yanında dayanmışdılar. Düşmənin 4 tankı və bir taboracan zabit və əsgərlərini aydınca görürdük. Təəssüf ki, buradan onları vura biləcək silahımız yoxuydu.

Rabitə vasitəsilə polkovnik Heydər Piriyyə vəziyyət barədə ətraflı məlumat verdim. Ermənilərin qüvvələrinin Qaradağlı istiqamətində - üzümlükdə cəmləşdiyi yeri dəqiq dedim. Komandir bildirdi ki, möhkəm dayanın, narahat olmayın, bir azdan zirehli texnikalar yuxarı çıxarılacaq. Postlar qurub gözləməyə başladım. Saat 12.00 radələrində qulağımıza texnika səsi gəldi. Əvvəlcə elə zənn etdik ki, yəqin düşməni yenidən üzərimizə hücum çəkir. Amma sonra gördük ki, yox, bu, bizim PDM - dir, briqada komandiri göndərib.

PDM qəflətən üzümlükdən çıxıb düşməni üzərinə şığıdı. Bəlkə də bu sətirləri oxuyanlar yazılanlara inanmayacaq. Sözü düzü, gördüklərimizə biz də inanmırıq. Amma yazdıqlarım həqiqəti və reallığı əks etdirir. Çox heyf ki, yanımızda kamera yox idi. Yoxsa bu səhnəni lentə ala bilərdik. Bu, Azərbaycan əsgərinin qanlı döyüşdə göstərdiyi igidlik və qəhrəmanlıq səhnəsi idi.

Əsgərlər məharətlə idarə etdikləri PDM-lə erməni qəsbkarlarının üzümlüyün yanındakı taborunu dəqiq atəş zərbələri ilə darmadağın elədi. Düşməni tankları heç yerindən tərənib atəş açmağa da macal tapmadı. Bu mənzərəyə sevinib qışqırırdıq. Bizdən PDM-ə haradasa 2 kilometrə qədər məsafə olardı. Birdən gördük ki, ermənilər başqa istiqamətdən - Surun gədiyində olan tankdan PDM-ə atəş açmağa hazırlaşırlar. Əsgərlərimiz isə bundan xəbərsiz idilər. Nə qədər onları çağırıb səsleşək də, xeyri olmadı; onlar bizi eşitmirdilər. Sürücü-mexanik texnikanı saxlayıb maşının qarşısına tullandı. O, sevincindən atılıb-düşürdü. Düşməni mərmisi sürücü-mexanikin dayandığı yerə düşdü. İkinci mərmisi isə PDM-in qabaq hissəsinə dəydi. Sürücü-mexanik elə yerində səhid oldu. Tuşlayıcı ağır yaralandı, ayağının birini itirdi.

Gorazıllı və Qaradağlı kəndləri uğrunda gedən döyüşlərdə 21 əsgər itirdik, 6 döyüşçümüz itkin düşdü. Onların öldü - qaldısından xəbər tuta bilmədik. 19 mülki sakin əsir götürüldü.

3 iyul 1993 - cü il

İki gündür komandiri olduğum taqımın əsgərləri ilə Gorazıllının müdafiəsindəyik. Respublikada siyasi vəziyyət çox gərgindir. Sürət Hüseynov bir tərəfdə, Əlikram Hübətov bir tərəfdə meydan sulayır... Füzulidə də «Yapon» ləqəbli birisi at oynadır.

Günortadan bir az keçmiş məlumat verdilər ki, əsgərlərlə birlikdə təcili qərargaha gəl. Tabor komandiri Abış Abışov səni gözləyir. Fikirləşdim ki, əsgərlərimi çıxarsam, bəs buraları kim qoruyacaq? Beşinci bölükdən yanımda yalnız 21 əsgər qalmışdı... Qərara aldım ki, kəndi müdafiəsiz qoymayım. Sifariş-sifariş arxasınca gəldi. Zənglərdən tənqə gəlib, rabitəmin söndürülməsini əmr etdim. Axı, kənd camaatını düşmən qarşısında qoyub necə gedə bilərdim? Bəs bu yerləri, bu adamları düşməndən kim müdafiə edəcəkdi?

Saat 18.30 radələrində qərargahdan arxamca maşın göndərdilər. Nəhayət, çaresiz qalıb əsgərlərlə birlikdə təyin olunan yerə gəldim. Burada mənə dedilər ki, səni Arış kəndində gözləyirlər. Mən kəndə çatanda gördüm ki, bölüklərdən say-seçmə əsgərləri bura yığıblar. Maşından düşən kimi tabor komandirinin yanına getdim, polkovnik Pirişev də orada idi. Mənə dedilər ki, buradan əks-hücuma keçib Ərgünəş dağına tutmalıyıq. Doğrudan da, bu istiqamətdən əməliyyat aparmaq olduqca əlverişlidir. Briqada komandiri hücumu çox düzgün planlaşdırıb. Bu əməliyyat uğurla başa çatsa, düşmənin beli qırılacaqdı. Xəritəni açıb, tapşırığı planlaşdırdıq. Mənə Nikolay adında bir də bələdçi verdilər. Biz Məlikcan kəndinin alt tərəfindəki «BTR» postundan bu yaşayış məntəqəsi istiqamətinə hücum etməliydik.

4 iyul 1993 - cü il

Bu gün çox ağır və gözlənilməz hadisələr baş verdi. Bəlkə də döyüşdüyüm, vuruşduğum günlərin ən kədərliyinə yaşadım. Əməliyyatda iştirak edən əsgərlərin hamısı taborun vuran ürəyi, görən gözü idi. Təəssüflər olsun ki, bu döyüşdə onların bəzilərinə itirdik. Mən bu əsgərləri heç vaxt unutmayacağam.

Planlaşdırılmış bu əməliyyat indiyə qədərkilərin ən uğursuzu oldu. Tapşırıq verilən kimi həmin istiqamətdə yola düşdük. Rəhbərlik etdiyim 45 nəfərlik qrupda 5 zabıt var idi. Sonradan bildim ki, tabor komandiri bu zabıtlərin hər birinə ayrı-ayrılıqda «starşı sənən» - deyib. Nazim adlı bir zabıt də bu əməliyyatda iştirak edirdi. O, taborun qərargah rəisi idi. Deyəsən, onu ancaq ölmək üçün bu qrupa qatmışdılar. Ona görə ki, pul alıb vaxtından əvvəl tərxis etdikləri əsgərlərin hamısının hərbi biletində Nazimin imzası var idi.

İki qrupla gedirdik. Bir qrupa ikinci bölüyün komandiri İsa bəy, ikinci qrupa mən başçı təyin olunmuşdum. Qrupların bir-birindən ayrılmalı olduqları yerə çatıb dayandıq. İsa bəy buyurdu ki, biz bu istiqamətdə gedirik, siz də o tərəfə gedin. Etiraz edib dedim ki, mən bura - əks istiqamətə getmək haqqında tapşırıq almışam. Bir az söz-söhbətdən sonra rabitə ilə tabor komandirinə çıxıb vəziyyəti danışdıq. O dedi ki, İsa bəy düz deyir. Siz onun dediyi kimi hərəkət edin. Belə olanda bələdçi bizimlə getməkdən boyun qaçırdı. Məcbur qalıb yolumuza Nikolaysız davam elədik.

Verilən tapşırıq əsasən, qrupumuzdakı döyüşçülərlə ermənilər yaşayan Bulton kəndinin qarşısından keçib düşməne arxadan zərbə endirməliydik. Nə qədər çətin olsa da, biz belə də elədik. Kamil minaaxtaranla irəlidə gedirdi. Ondan bir az aralı mən gedirdim. Bizdən arxada istehkamçı əsgərlər, sonra 44 nəfərlik qrup asta-asta, səssiz-səmirsiz girdirdi. Hava aydınlıq olduğundan, ətrafı görmək elə də çətin deyildi.

Gecə saat 1 radələri idi. Bu vaxt minaaxtaran əsgərin sağ və sol tərəflərində otun tərpendiyini hiss elədim. Elə həmin an pıçiltı ilə «Dayan», «Tərpənmə» komandası verdim. Hamı yerində donub qaldı. Məlum oldu ki, bu, ermənilərin bizə hazırladıqları ilk «sürpriz»dir. Quldurlar qumbaranı yolun bu tərəfinə atıb simlə bağlamışdılar. Qumbaranı zərərsizləşdirib yola davam etdik. Bir neçə dəqiqədən sonra arxadan səs gəldi. Əsgərlərdən biri dedi ki, PDM-2 fuqas tipli mina idi. Ayağımızın altından götürüb kənara atdım. Həmin an minaaxtaranı əsgərdən alıb yolu özüm yoxlayıb təmizləmək istədim. gördüm ki, minaaxtaran işləmir. Tələsik onun arxa tərəfini açdım; batareyası yerinə yaxşı oturmamışdı. Tez onu düzəldib qurğunu işə saldım. Üzü geriye tərəf axtarmağa başladım. Gəldiyimiz yoldan 31

mina tapdım. Bəxtimiz gətirmişdi; 10-15 metr məsafədə minalı sahədən keçsək də, heç biri partlamamışdı. Düz iki saat ərzində keçəcəyimiz yollardan 111 fuqas tipli mina çıxardıq. Buna xeyli vaxt getdi.

Səhər açılır, hava yavaş-yavaş işıqlanırdı. Düşmən səngərinə çatmağa təxminən 120-150 metr qalmışdı. Qarşı tərəfdən gələn bizim ikinci bölüyün əsgərləri gözlənilmədən erməni quldurlarına atəş açdılar. Onlar bir neçə dəqiqə də gec atsaydılar, biz düşmən səngərinə girəcəkdik. Daşnaklar atəş səslərindən diksinib gözlərini açanda bizi öz arxa tərəflərində gördülər. Qanlı döyüş də elə bundan sonra başladı. Biz ehtiyat tabordan quldurlara köməyə gələnləri sərrast atəşlə vurub məhv edirdik. Burada xeyli düşmən əsgəri öldürdük. Hələlik döyüş üstünlüyümüzlə davam edirdi. Amma qəflətən arxa tərəfdən ermənilərin zenit pulemyotunun işə düşməsi vəziyyətimizi çətinləşdirdi. İlk yaralanan Eynulla oldu. Sonra Səfərə güllə dəydi. Gözümüzün qabağında əsgərlərimiz bir-bir yaralanıb sıradan çıxırdılar. Təcili nə isə etmək lazım idi, yoxsa bu düşmən pelemiyotu hamımızın axırına çıxacaqdı. Tabor komandiri ilə rabitəyə girib vəziyyəti danışdım, həmin pulemyotu susdurmağı xahiş etdim. Atəş nöqtəsinin koordinatlarını dəqiq verdim. Topçularımızın atdığı ilk mərmə əsgərlərimizin yaxınlığına düşdü. İkinci atəş isə hədəfə dəqiq dəydi. Düşmənin atəş nöqtəsi susduruldu.

Eynulla özü yaralansa da, deyirdi ki, uşaqları geri çəkilməyə qoyma. Düşmən bizi üç tərəfdən vururdu. Güllələrdən yayınmağın yeganə yolu posta girmək idi. İkinci bölüyün isə, deyəsən, qabağa gəlmək fikri yox idi. Postdakı ermənilər yalnız bizimlə vuruşurdular. Qərara aldım ki, şəhid olanları və yaralıları aşağıya - çayın kənarına daşıyaq. Əsgərlər 11 yaralını, 6 meyiti aşağı apardılar. Mən 5 nəfərlə yuxarıda qaldım. Bir yerə yığışandan sonra baxıb gördük ki, Azadla Bəbir yoxdur. Onlar necə oldular, hara getdilər, harda qaldılar, bilmədik. İndiyə qədər onlardan bir xəbər yoxdur. Bu uğursuz əməliyyatda Səfər, Eynulla və daha 4 nəfər şəhid oldu. 11 nəfər ağır yaralandı. Bu, taborun ən böyük və ağır itkisi oldu.

Elə həmin gün düşmən əks-hücumla Xatınbulaq, Gorazıllı və Arış kəndlərini işğal etdi.

19 iyul 1993 - cü il

Vəziyyət getdikcə pisləşir. Düşmən bir-birinin ardınca yaşayış məntəqələrini, yüksəklikləri ələ keçirir. Quldurlar bu gün Qoçəhmədli, Xələfşə, Cuvanlı kəndlərini, Murquzlu və Üçtəpə dağlarını işğal elədilər. Uzun çəkən qanlı döyüşdə 17 əsgərimiz şəhid oldu, xeyli döyüşçümüz yaralandı.

8 avqust 1993 - cü il

Gecə saat 3 radələrində qəflətən Xanbulaqdakı posta hücum etdik. Düşmən qarşımızda duruş gətirə bilməyib geri çəkildi, üç meyit də qoyub qaçdı.

10 avqust 1993 - cü il

Murquzlu dağına hücum planlaşdırılır. Təyin olunan vaxt yola çıxdıq. Asta-asta düşmən postuna yaxınlaşdıq. Sən demə, ermənilər uzaqdan bizi görüblərmiş; yaxınlaşan kimi üstümüzə güllə yağdırdılar.

Bu qanlı döyüşdə əlimə qəlpə dəydi. Kəllə-beyin travması aldım. Məni hospitala göndərdilər.

15 avqust 1993 - cü il

Mərkəzi Hərbi Kliniki Hospitaldayam. Bu gün bizim tabordan palatamıza ayağından yaralanmış bir əsgəri gətirmişdilər. Ondan cəbhədəki vəziyyəti soruşdum; düşmən Qoçəhmədli, Qarğabazar, Sərdərli, Pirəhmədli, Qarakollu, Soracıq, Cinni, Pirəhmədli kəndlərini ələ keçirib. Taborun qərargahını Kürdlər kəndinə köçürüblər. Əsgərlərimizdən şəhid olanlar var. Qərargah rəisi Tacəddinin və bir də Səmil adlı döyüşçünün meyitləri ermənilərdə qalıb.

Gözləmədiyim bu xəbərlər məni yaman sarsıtdı. Bir yerdə qərar tutub otura bilmirdim. Həkimin yanına gedib xahiş etdim ki, mənə hərbi hissəyə qayıtmağa icazə versin. Nə qədər təkid etsəm də, xeyri olmadı.

18 avqust 1993 - cü il

Hospitaldayam, həyat yoldaşım yanıma gəlib. Baxıram ki, əvvəlki ovqatda deyil, qanı çox qaradır. Mən ondan nə baş verdiyini soruşanda həyat yoldaşım dedi ki, Bakı şəhərində yaşayan Rövşən dayın zəng vurub dedi ki, ermənilər sizin kəndi də alıblar. Aslan dayının oğlu Ələsgərdən və bibioğlu Mətləbdən heç bir xəbər yoxdur. (Sonralar öyrəndik ki, Ələsgər döyüşdə şəhid olub. Allah rəhmət eləsin! - Z.A.)

Bu xəbərdən sonra daha xəstəxanada qala bilməzdim. Yoldaşımı ötürmək bəhanəsi ilə xəstəxana paltarında həyətə düşdüm. Onu yola salandan sonra bir taksiyə minib avtovağzala üz tutdum. Ordan da maşına oturub Horadizə - xalamgile gəldim. Anamın burada olduğunu öyrənmişdim. Eşitdiklərimdən dəhşətə gəldim. Erməni quldurları kəndə gözlənilmədən soxulublar, qaççaqaç düşüb. Quldurlar təkcə bizim kənddən on dörd dinc sakin öldürmüşdülər. Dayım oğlu və kürəkən Ələsgərlə Fəxrəddin (Fəxrəddin bibim qızının həyat yoldaşıdır - (Z.A.) kənddə qalmışdılar. Onların öldü-qaldısından bir xəbər yox idi.

Əmim oğlu Əjdər dediyinə görə, Ələsgər əsir düşməmək üçün qumbaranı partladıb özünü öldürmüşdü. Mətləbi isə əsir aparmışdılar. Həmin vaxt Əjdər dərədə xəlvət bir yerdə gizlənibmiş. Ona görə də hücum vaxtı kənddə baş verən bəzi hadisələri gözləri ilə görə bilmişdi.

Evdə çox ləngimədim. Paltarımı dəyişib taborun qərargahına gəldim. İndi qərargah Kənd Horadizdəki su anbarının binasında yerləşirdi. Komandirle görüşdüm. Məlum oldu ki, taborda cəmi 45 əsgər qalmışdı. Qərargahdakı 10 döyüşçü də Aşağı Əbdülrəhmanlı kəndindədir. Qalanları Kənd Horadizin yuxarısında mövqə tutublar. Bakıdan bizə bir gənc tabor da veriblər. Onları da iki kəndin arasındakı postlara yerləşdirmişəm.

Tabor komandirindən icazə alıb Aşağı Əbdülrəhmanlıya gəldim. Kəndə çatan kimi 10 əsgərin üstündə dayanan Qalibi tapıb görüşdüm. Onun da qanı çox qara idi; kənddə qalılardan biri Qalibin qardaşı, biri yeznələri, biri də əmisi oğlu idi. Qaliblə mən dayıoğlu-bibioğluyduq. Ümumiyyətlə, kənd-kəsək hamı bir-biri ilə qohum idi. Qalibə dedim ki, bəlkə kənddə qalınların dalınca gedək. O da mənimlə razılaşdı. Biz Cərənən çayı boyunca irəliləməyə başladıq.

...Yaxınlarımızdan bir iz tapa bilmədik. Həm silahı qaytarmaq, həm də onun nömrəsi ilə sahibini tapmaq, dəqiqləşdirmək üçün gənc əsgər taboruna yollandıq. Komandir Tərlan adlı özündənrazi birisi idi. Biz dərd içində qovrulurduq, onlar isə, oturub yeyib - içir, şənələnirdilər. Mən şəhid olmuş əsgərin silahının kimə məxsus olduğunu dəqiqləşdirib öyrənmək üçün onlara müraciət etdim. Onlardan biri ayağa qalxıb ağır-ağır silah otağına keçdi. Avtomatın kimə verildiyini öyrəndi. Məlum oldu ki, bu əsgərin adı, doğrudan da, Davud imiş, ordu sıralarına Zərdab rayonundan çağırılıbmış. Mən yeyib-içən bu zabitlərə bildirdim ki, biz bu əsgəri kənddə basdırmışıq, meyitini çıxarıb gətirmək istəsəniz, mən taborun qərargahında olacağam. Köməkləşib bir yerdə gətirərik. Onlar sözlərimi çox biganə və soyuq qarşıladılar. Burada çox ləngimədən tabora qayıtdım.

23 avqust 1993 - cü il

Başımıza çox dəhşətli hadisə gəldi. Erməni qəsbkarları irimiqyaslı hücumla neçə vaxtdan bəri müdafiəsində dayandığımız Füzulini işğal etdilər. Elə bil dünyanın sonu idi; ev - eşiyindən didərgin düşmüş insanlar ayaqyalın - başıaçıq, küçələrə, yollara axışdırdılar. Hər addımda isə, onları düşmən gülləsi haqlayırdı. Rayon mərkəzi ilə bərabər, düşmən Merdinli, Qaraxanbəyli, Yuxarı Alxanlı, Yuxarı Kürdmahmudlu və başqa kəndləri də ələ keçirdi. Artıq Füzuli - Beyləqan yolu bağlanmaq üzrə idi.

Belə bir dar məqamda yuxarı komandanlıq «N» hərbi hissəsinin şəxsi heyətini bizə köməyə göndərmişdi. Bu hərbi hissənin əsgər və zabitlərinin çox böyük döyüş təcrübəsi var idi. Məhz onların döyüşkənliyi sayəsində düşməni zəbt etdiyi ərazilərdən 10-15 kilometr geri oturtmaq mümkün oldu. Qəsbkarlar güclü müqavimət görüb mövqeləri tərk etməyə məcbur olmuşdular. Geri çəkilən quldurlar ağır itkilər verirdi. Köməyə gələn hərbi hissənin komandiri Rövşən Əkbərov adlı cəsur bir zabit idi. Onun əsgərləri mərdliklə vuruşurdular.

27 avqust 1993 - cü il

Qanlı döyüşdə erməni quldurları Aşağı Əbdülrəhmanlı kəndini də ələ keçirdilər. Günlər keçdikcə taborda əsgərlərin sayı azalırdı. Təkcə bizim taborda deyil, briqadanın da şəxsi heyət azalmışdı. Bu boyda hərbi hissədə cəmi 600-700 əsgər qalmışdı. Döyüş texnikası yox dərəcəsiyəydi. Ona görə də əməliyyatlar uğursuz alınır, qələbə qazana bilmirdik.

30 avqust 1993 - cü il

Tabora yeni qərargah rəisi təyin olunub. Bir neçə gün ərzində kəndlərdən 140 nəfərə qədər əsgər yığa bildim. Taboru üç bölüyə ayırdım. Hər bölüyün qarşısında konkret tapşırıqlar qoydum.

3 sentyabr 1993 - cü il

Saat 10 radələrində Kənd Horadizdəki postlarımızı yoxlamağa gedirdim. Yaxın qohumum Qalib də yanımdaydı. Kəndin ortasındakı bulaqdan su içmək istəyəndə iriçaplı pulemyotdan bizim istiqamətimizə atəş açıldı. Qalib dedi ki, atan bizimkilərdir. Bildirdim ki, bizdə iriçaplı pulemyot yoxdur. Bir az açıqlığa çıxanda gördüm ki, kəndin sol tərəfindəki postumuzda iki düşmən tankı kəndi atəşə tutur. Qışqıra - qışqıra Qalibə dedim ki, artıq ermənilər kəndə giriblər. Bunları deyə-deyə sağ tərəfdəki postumuza tərəf qaçmağa başladım. Ora çatanda əsgərlərin hamısının bir yere toplaşdığını gördüm. Sən demə, şəxsi heyətin ermənilərin kəndə girməyindən xəbəri yox imiş.

10-15 nəfər olardıq. Hərə bir tərəfdə uzanıb özünə əlverişli atəş nöqtəsi seçdi.

Buradan düşmən tanklarının dayandığı yerə cəmi 250-300 metr olardı. Postun aşağısından asfalt yol keçirdi. Bir azdan bizimlə üz bəz yüksəklikdə erməni piyadaları görüldü. Quldurlarla aramızdakı məsafə 50-60 metr olardı. İlk atəşdən sonra onların 5-6 nəfəri yerdə qaldı.

Qanlı və qeyri-bərabər döyüşdə güclü müqavimət görən düşmən addım-addım geri çəkilişirdi. Bu vaxt Aşağı Əbdülrəhmanlı səmtindən asfalt yolla dayandığımız mövqeyə tərəf iki tank və PDM-in gəldiyini gördük. Zirehli texnika yanımdan keçib kəndin aşağısına səmt götürdü. Mənim yaxınlığımda Vəkil adında bir əsgər də vuruşurdu. Birdən o - komandir, postda bizdən başqa kimsə qalmayıb- dedi. Yan-yörəmə baxanda Vəkildən və Samirdən başqa heç kəsi görmədim. O, biri əsgərlərimiz qorxub geri çəkilməmişdilər.

Düşmənin zirehli texnikası kəndin aşağısındakı yeməxananın yanında dayanıb yaşayış məntəqəsindən çıxanları gözləyirdi ki, əsir götürsün. Amma deyəsən, bu boyda kənddə üçümüzədən başqa adam qalmamışdı. Artıq ermənilər Kənd Horadizi də ələ keçirmişdilər. Daşnaklar artıq soyğunçuluğa başlamışdılar. Kəndin yuxarı tərəfindəki evləri axtarıb, camaatın neçə illərdən bəri yığıb saxladıklarını talayıb aparırdılar.

Çayın sahilinə ilə üzünü enişə getməyi qərara aldım... Biz ancaq bu istiqamətdə hərəkət etsəydik, xilas ola bilərdik. Xeyli qaçıb kəndin ortasındakı bulağın yanına çatdıq.

Burada vaxt itirməyib üzünü çaya tərəf gəldik. Qalın kolluqlar arxasında bir az rahat nəfəs aldım. Kolluqdan sonra vəziyyət yenə qəlizləşdi; qabaq düzənlik idi. Qaranlığın düşməsinə gözləmiydik. Başqa çıxış yolumuz yox idi. Qaranlığın düşməsinə isə hələ

çox qalmışdı. Bu anlarda fikirləşdim ki, deməli, mənim döyüş yolum bura qədər imiş...

Güclü partlayış səsində boylandım. Gördüm ki, partlayan düşmən tankıdır. Onu bizimkilər vurmuşdular.

Qəsbkarlar qalan texnikalarını tələm-tələsik sürüb aparmağa başladılar. Doğrudan da, yaxşı deyiblər ki, hər dəqiqənin bir hökmü var. Bir az keçmiş biz tərəfdən xeyli piyadanın hücumu keçdiyini gördük. Onları görəndə sevincdən gözlərimiz yaşardı. Biz də ehtiyatla döyüşçülərimizə yaxınlaşdıq. Onlar Daxili İşlər Nazirliyinin Xüsusi Təyinatlı Dəstəsinin üzvləri (OMON) idilər. Mən onların arasında qardaşımı da gördüm. O, məndən kənddə kimsənin qalıb-qalmadığını soruşdu. Mən ona «heç kəsi görmədim» - dedim.

Şəxsi heyəti yeni mövqələrdə yerləşdirdik. Taborada 86 əsgər qalmışdı. Sağ tərəfimizdəki postları sərhəd qoşunlarının əsgərləri tutublar. Hələlik mövqə döyüşləri gedir.

23 oktyabr 1993 - cü il

Ermənilər Böyük Bəhmənli kəndi istiqamətindən hücumu keçərək Horadizdən Beyləqana, Bakıya gedən yolu bağlayıblar. Həm bizim taborun şəxsi heyəti, həm də sərhəd qoşunlarının əsgərləri mühasirəyə düşüb. Ancaq buradan Zəngilana, Cəbrayıla gedən yol hələlik açıq idi. Mühasirəyə düşəndən sonra briqadanın qərargahı ilə bütün əlaqəmiz kəsildi. Komanda-qərargah maşınında oturub nə edəcəyimi, hansı addımlar atacağımı fikirləşirdim.

Bu vaxt gözlənilmədən ermənilər mənimlə rabitə əlaqəsinə girdilər. Bildirdilər ki, sabah - oktyabrın 24-də saat 10 radələrində dörd tərəfdən yolunuzu bağlayacağıq. Yolu bağlandığını əsgərlər də bildirdilər. Postda xeyli söhbət aparıb onları inandırmağa çalışırdım ki, qorxmayın, narahat olmayın, sabah Bakıdan qoşun gəlib yolu açacaq və biz mühasirədən çıxacağıq.

24 oktyabr 1993 - cü il

Ermənilər saat 10 - dan mövqələrimizi artilleriya atəsinə tutdular. Sanki üstümüzmə mermi yağışı yağırı. Top atəşi yarım saatdan çox çəkdi. 11 əsgərimiz şəhid oldu. Onların meyitlərini bir maşına yığıb Horadizə göndərdik. Bir az keçmiş tabor komandiri məni yanına çağırıb başa saldı ki, vəziyyət ağırdır. İstənilən an nə desən baş verə bilər. Ona görə də taborun texnikasını aşağı - sərhədə yaxın bir yerə yığmaq lazımdır.

Tabor komandirinə dedim ki, addımımı buradan bir az aralı qoysam, əsgərlər məndən qabaq qaçacaqlar. Yaxşı olar ki, texnikanı siz aparın, mən burada gözləyəyəm. Təklifim komandirin ağına batdı. Ayrılanda dedi ki, səni Qazaxlar sərhəd-keçid məntəqəsində gözləyəcəm. Texnikalar bir-birinin ardınca taborun heyətindən çıxdı. Su anbarının yanındakı posta dayanıb ermənilərin mövqələrini müşahidə edirdim. Yanımdan heç vaxt uzağa getməyən Samir və Vəkil də burada idilər.

Horadiz istiqamətində ağır döyüşlər gedirdi, düşmən qəsəbəyə doğru irəliləyirdilər. Bir neçə əsgəri yuxarıdakı postlara kəşfiyyətə göndərdim. 15 dəqiqədən sonra əsgərlər qaça-qaça gəlib bildirdilər ki, yuxarı postda yeyib-içirlər, başları qarışıqdır. Bu vaxt bizim postlara tərəf iki istiqamətdən, hər birində 4 tank və 2 PDM, 1 KamAZ olmaqla, qəsbkarların texnikaları irəliləməyə başladı.

Ləngimək ölümə bərabər idi. Bu qədər gücün, qüvvənin, zirehli texnikanın qarşısında dayanmaq mümkün deyildi. Postdakı əsgərlərlə birlikdə Qazaxlar kəndi istiqamətinə çəkilməyə başladım.

Burda leytenant İlham Ağalarovla qarşılaşdıq (İlham briqadanın kəşfiyyət bölüyünün komandiri idi. Əvvəllər mənim qulluq etdiyim taborada xidmət etmişdi - Z.A.). Bu gənc zabıt ürək ağrısı ilə dedi ki, Horadizi ələ keçirdilər. Biz vaxt itirmədən sərhəd - keçid məntəqəsinə tərəf getdik. Məntəqədə heç kim yox idi. Heyətdə

tonqal tüstülənirdi. Geri boylandıq. Bu vaxt düşmənin 2 tankının, 1 PDM-nin və 50-yə qədər piyadasının arxamızca gəldiyini gördük. Aramızdakı məsafə 100-150 metr olardı. Biz 9 nəfərlə döyüşə girdik. Düşmən texnikası dəmiryolunun arxasına keçdi. Atışma 10-15 dəqiqə çəkdi. PDM-dən atılan mərmilə lap yaxınlığımızı düşdü. 2 əsgərimiz yaralandı.

Mənimlə İlham, Çingiz, Vəkil və bir də Samir qaldı. Yaralılar aparıldıqdan sonra biz məntəqənin heyətində sərhəd qoşunlarından qalmış silahlardan götürüb zastavaya girdik. Bu vaxt qabağımıza arxasında qoşqusu olan traktor çıxdı. Qoşquda xeyli mülki adam var idi. Onlar ermənilərin əlindən qaçan kənd sakinləri idi. Tez traktorun qabağına qaçıb dedim ki, bu tərəfə getməyin, erməni tankları sizi vuracaq. Amma sürücü məni eşitmədi, üstəlik, söydü. On-on beş metr uzaqlaşmamışdı ki, onları vurdular. Biz traktora tərəf qaçıb adamları düşürməyə başladığımızı. Traktorçu və onun yanında oturmuş qadın artıq keçinmişdi. Camaatı Arazın qırağına qədər ötürdük. Çayın sahilində 50-dən çox mülki maşın dayanmışdı. Kənd camaatı üç tərəfdən mühasirəyə düşüb Arazın sahilinə toplaşmışdı.

Saat 17 radələrində düşmən texnikası sərhəd-keçid məntəqəsinin qapısına yaxınlaşdı. Taborumuzda «Matros» ləqəbli bir əsgər var idi. Əsl adını da bilmirdim; döyüşçülər onu «Matros» - deyib çağırırdılar. O, qumbaraatanı götürüb irəli getdi. Düşmən tankını nişan alıb tətii çəkdi. Zirehli texnika alışıb yerində yandı. «Matros» ikinci mərmini hazırlayıb tankın arxasınca gələn PDM-i nişan alıb atəş açdı. Sanki zirehli texnika ovuna çıxmışdı. Əsgərimizin bu mərmisi də hədəfi məhv etdi. PDM-in tirtilləri çıxıb bir az aralıda yerə düşdü.

Tabor komandiri atəş əmri verdi. Şəxsi heyət himə bənd imiş; bir neçə dəqiqədən sonra məntəqənin heyətini ələ keçirdik. Ətrafımıza xeyli əsgər toplaşdı; Zəngilan briqadasından qaçanlardılar.

Tabor komandiri zabidləri toplayıb müşavirə keçirdi. Qərara alındı ki, mən 50 könüllü əsgərlə məntəqənin heyətində dairəvi müdafiə xətti qurum, qalanlarsa Arazın sahilinə yığılmış adamları İrana keçirməyə kömək eləsinlər. Sıranın qabağına çıxıb 150 nəfərlik şəxsi heyətə müraciətlə dedim:

- Kim mənimlə burada qalıb müdafiə mövqeyi qurmaq istəyir, irəli çıxсын.

Nə az- nə çox, düz 21 nəfər irəli çıxdı; 7 zabit, 14 əsgər. Vaxt itirmədən səngər qazmağa başladığımız.

25 oktyabr 1993 - cü il

Saat 04.30 radələrində düşmən hücumu keçəndə biz xeyli iş görmüşdük. Ona görə də ermənilərin hücumunu asanlıqla dəf etdik.

26 oktyabr 1993 - cü il

Səhər tezdən düşmən mövqelərimizi qırx dəqiqədən çox artilleriya atəşinə tutdu. Atəş dayanan kimi hücumu keçdilər. Bu hücum da nəticəsiz oldu. Biz mövqelərimizdən çəkilmədik. döyüşçülərimizdən 1-i şəhid oldu, 6 nəfər yaralandı. Meyiti və yaralıları hava doldurulmuş kamerlərin üstündə İran tərəfə keçirib, 14 nəfərlə bayaqkı mövqeyimizə qayıtdığımız.

Ermənilər vurulmuş zirehli texnikalarını, bizim camaatın burada qalmış maşınlarını bir-bir, iki-bir aparmağa başladılar. Qərara aldıq ki, maşınları yandıraq.

Sonra məntəqənin yaxınlığında tutduğumuz mövqeyə çəkildik. Yanğın 4 saata qədər çəkdi. Qarşı tərəfdə İranın Qulubəylilər kəndi idi.

28 oktyabr 1993-ci il

İranda bizi avtobusa mindirib İmişli rayonundakı sərhəd-keçid məntəqəsinə gətirdilər. Burada bir maşına minib Daşburuna üz tutduq. Taborun arxa cəbhəsi bu kəndə yığılmışdı. Döyüşçülərlə görüşüb Bala Bəhmənli kəndinə gəldik. Taborun qalan şəxsi heyətini bir yerə yığmağa başladığımız.

Noyabr-dekabr 1993-cü il

Ayın əvvəllərində briqadanı Gəncə istiqamətindəki təlim mərkəzlərindən birinə göndərdilər. Polkovnik Piriyevin yerinə eyni rütbəli Şair Ramaldanovu təyin ediblər. Təlim mərkəzində köhnə taborumuzu dağıtdılar. Mən briqadanın əlahiddə mühəndis-istehkam bölüyünün komandiri oldum.

Hər gün təlim keçir, təcrübəmizi artırırıdık. Briqadaya yeni-yeni zabitlər, əsgərlər gəlirdi. Bir sözlə, sıralarımız daha da möhkəmlənirdi. Füzuli-Beyləqan istiqamətində gedən döyüşlərdən xoş xəbərlər gəlirdi. Ordumuzun hissələri bütün istiqamətlərdə işğalçılara sarsıdıcı zərbələr vururdu. Bu xəbərlər əsgərlərimizin döyüş ruhunu daha da coşdururdu.

Dekabrın son günlərində Prezident Heydər Əliyev təlim mərkəzinə - bizim hərbi hissəyə gəlmişdi. Ali Baş Komandanın gəlişi ilə əlaqədar şəxsi heyət düzüldü. Heydər Əliyevin briqadamıza gəlişi, qarşımızda çıxış etməsi gücümüzü, qüvvəmizi artırdı.

27 dekabr 1993 - cü il

Hazırlıq başa çatdıqdan sonra briqadanın şəxsi heyəti Füzuli-Beyləqan istiqamətinə yola düşdü. Komandiri olduğum bölük Zərgər kəndində yerləşdi.

2 yanvar 1994 - cü il

Bu gün axşam polkovnik Ramaldanov düşmən arxasına hər birində yüzdən çox zabıt və əsgər olan iki dəstə göndərdi.

3 yanvar 1994 - cü il

Gecə saat 22 radələrində hücum əmri aldıq. İstehkamçıları taborlara payladım. Özüm 2-ci taborun qərargahına gəldim. Tabor komandiri Zahir Həsənov bizim keçmiş taborun ilk komandiri olmuşdu.

4 yanvar 1994 - cü il

Səhər saat 6 radələrində hücum başlandı. Biz istehkamçılar piyadaları düşmən minaladığı sahədən sağ - salamat irəli apara bildik. Bu hücum qəsbkarlar üçün elə qəfil, elə gözlənilməz oldu ki, heç texnikalarının mühərrikini də işə salmağa macal, vaxt tapa bilmədilər.

Bu döyüşdə düşməndən xeyli qənimət də ələ keçirdik. Təkcə Zahir Həsənovun taborunun şəxsi heyəti düşmən sız vəziyyətdə 4 tankını, dartıcı texnikası ilə birlikdə 4 artilleriya qurğusunu, 1 KamAZ markalı yük maşını, 1 Zil-130 markalı yük avtomobilini qənimət götürdü. Dünəndən düşmən arxasına keçmiş bölüklərimiz daşnaklara Ermənistandan gələn köməyin qarşısını aldılar. Mühasirədəkilər bütün yardımlardan məhrum oldular.

8 yanvar 1994 - cü il

Komandirdən Aşağı Əbdülrəhmanlı kəndinə gedən yolu minadan təmizləmək əmri almışdım. Taqımın əsgərlərini götürüb yola düzəldim. Böyük Bəhmənliyə az qalmış yolun kənarında su maşınının minaya düşdüyünü gördük. Əsgərlər vaxt itirmədən maşının ətrafını minalardan təmizlədilər. Otuz-otuz beş dəqiqəyə 40-dan çox tank əleyhinə mina çıxarıb zərərsizləşdirdik. Taqıma köhnə döyüşçü Eyvaz Şükürov rəhbərlik edirdi. Bir azdan yolun sol tərəfində də bir mina gördüm. Eyvaza dedim ki, onu da zərərsizləşdirsin. O, vaxt itirmədən işə başladı. Onun arxası mənə idi. Burada dayanıb azad etdiyimiz kəndlərə, ərazilərə tərəf baxırdım. Bu vaxt Həbille Eyvazın aralarında gedən danışığı eşitdim. Həbil ona deyirdi ki, Eyvaz, minanı qarmaqla çıxar. Eyvaz isə, sən narahat olma, 40 mina zərərsizləşdirmişəm. Heç birində «sürpriz» olmayıb. Yəqin bunda da olmaz- dedi.

Tez onun yanına gəlib minanın çıxarılmasına özüm nəzarət etmək istədim. Elə bu vaxt partlayış baş verdi. Güclü dalğa mənə kənara tulladı... Gözümü açanda

üstümdə ət parçaları və bağırsağ gördüm. Əvvəl elə bildim ki, bizi düşmən vurub. Əlimi yavaş-yavaş bədənimə sürtməyə başladım. Bədənimdə qəlpə yeri yox idi. Gücümü toplayıb qalxmaq istəsəm də, bacarmadım.

Bu vaxt əsgərlər köməyə gəlib üstümdəki ət parçalarını təmizləyib, məni ayağa qaldırdılar. Geri dönəndə Eyvazın mina çıxardığı yerdə dərin bir çala gördüm. «Eyvaz» - deyib var gücümlə qışqırdım. Səsimi eşitmədim. Bir neçə əsgər də yerdə döşəli qalmışdı. Əsgərlər 10-15 metr aralıda Eyvazın bədəninin bir hissəsini tapdılar.

Əl-ayağımdan qan axırdı. Beş-altı dəqiqə sonra huşumu itirdim.

11 yanvar 1994 - cü il

Gözümü açanda üst-başımı şlanqlarla dolu gördüm. Mərkəzi Hərbi Kliniki Hospitalın reanimasiya şöbəsindəydim. Sonralar öyrəndim ki, məni vertolyotla Bakıya çatdırıblar.

30 yanvar 1994 - cü il

Hospitaldan çıxıb hərbi hissəmizə qayıtdım. Oktyabrın son günlərində məni briqadanın mühəndis xidməti rəisinin köməkçisi təyin etdilər.

4 avqust 1995 - ci il

Müdafiə naziri, general-polkovnik Səfər Əbiyev korpusa gəlmişdi. Mən bölüyün avtomobil parkında idim. Bu vaxt briqada komandirinin maşını da parkın giriş qapısında görüldü. Sürücü dedi ki, komandir çağırır. Maşına oturub hərbi hissənin qərargahına gəldim. Komandir dedi ki, müdafiə naziri korpusun qərargahında səni gözləyir. Bu xəbər gözlənilməz oldu; mən kiçik rütbəli bir zabitem. Görəsən, nazir mənimlə niyə maraqlanır, niyə axtarır?.. Hərbi hissənin qarşısında mühəndis qoşunlarının reisi, polkovnik Qasımovu gördüm. Nizami qaydada yaxınlaşıb ona məruzə elədim. Bir azdan o, məni müdafiə nazirinə təqdim etdi. Bildirdi ki, cənab nazir, barəsində sizə danışdığım zabit budur. O, təklif olunan vəzifəyə getməyə tərəddüd edir, istəmir. Müdafiə naziri məndən soruşdu:

- Nə məsələdir, niyə təklif olunan vəzifəyə getmək istəmirsən? Nə çətinliyin, nə problemin var?

Bildirdim ki, mən peşəkar zabit deyiləm. Həm də leytenant ola-ola polkovnik-leytenant vəzifəsində oturmağı vicdanım qəbul etmir. Bəlkə həmin vəzifəyə daha layiqli olanları var. Nazir dedi ki, burada zabitin peşəkar, yaxud həvəskar olmağından söhbət gedə bilməz...

Ön xətdəki mina sahələrinin formulyorlarını işləyib hazırladım. Bir qədər sonra Haramı düzündə atılıb qalmış texnikaları təyin olunmuş məntəqəyə yığdım.

... İşlər yavaş-yavaş qaydasına düşdü. Yoxlama zamanı bu hərbi hissənin mühəndis xidməti briqadalar arasında fərqləndi.

Sentyabr 1996 - cı il

Hərbi hissənin qərargahı bir az irəli - başqa yaşayış məntəqəsinə köçdü. Burada da iş çox idi, mərhələ-mərhələ onları da qaydasına saldıq. Ayın axırında müdafiə nazirinin əmri ilə məni cəbhə bölgəsindəki başqa bir hərbi hissəyə göndərdilər.

O vaxtdan bu bölgədə hərbi xidmətdəyəm".

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Əsəd CAHANGİR

Mahmud Kaşğarlının “Divani-luğat it türk” əsərindəki şeirlər hansı vəzndədir?

Qədim türk şeirinin inkişafı tarixində ən mühüm məsələlərdən biri də sabit vəznin formalaşması prosesidir. İstər ayrı-ayrı türk xalqları ədəbiyyatı, istərsə də qədim (ümumi) türk ədəbiyyatında vəzn məsələsini özündə əks etdirən zəngin elmi ədəbiyyat mövcuddur. İ.Aslanov, A.M.Linin, V.M.Jirmunski, Z.Axmetov və digər alimlərin araşdırmaları buna misal ola bilər.

Əldə olan materiallara və türkoloqların ümumi rəyinə görə, qədim türk şeirində heca vəzninin iki əsas ölçüsü olub: 7-8 hecalı qısa şeir və 10-11 hecalı uzun şeir. Sonralar folklorumuzun əsas poetik janrları olan gəraylı və qoşma müvafiq olaraq bu iki ölçüdən qaynaqlanıb.

Heca türk şeirinin milli vəznidir. Misralarda hecaların bərabərliyinə əsaslanan bu vəznin mənbəyində türk dillərində saitlərin uzunluq və qısalığa görə fərqlənməməsi durur. Buna görə də bu dillərdə yaranan ədəbiyyatda uzun və qısa saitlərin növbələnməsi deyil (əruz vəzni məhz buna əsaslanır), hecaların sayca bərabərliyi şeirin strukturu əsasında dayanır. Bu da öz növbəsində türk dillərində vurğulu hecaların kəskin şəkildə nəzərə çarpmaması ilə bağlıdır. Biz, əlbəttə ki, türk dillərində saitlərin tələffüzündə müəyyən fərqlərin olmasını inkar etmirik. Lakin bu fərqlər o qədər əhəmiyyət kəsb etmir ki, rus, ingilis və ya alman dilində olduğu kimi poetexniki strukturun əsasında dura bilsin.

Amma heca vəzni qədim türk şeirində birdən-birə meydana çıxmayıb. O, sabitləşənə kimi uzun sürən inkişaf prosesi keçirib. Misra başında səslərin eyniliyinə, yəni alliterasiyaya əsaslanan qədim türk şeirində hələ hecaların bərabərliyindən danışmaq mümkün deyildi. Məsələn, "Tanq tenqri kelti" misrası ilə başlanan, Mani mühitinin məhsulu olan şeirdə hecaların sayı 3-lə 10 arasında var-gəl edir:

Tanq tenqri kelti.

Tanq tenqri özi kelti.

Tanq tenqri kelti.

Tanq tenqri özi kelti.

Turunqlar kamağ beqler, kadaşlar,

Tanq tenqri öqelim.

***Körükme kün tenqri,
Siz bizni küzedinq.
Körünüqme ay tenqri,
Siz bizni kurtqarinq.***

***Tanq tenqri,
Yıdıq yıparlıq,
Yarukluq, yaşukluq,
Tanq tenqri,
Tanq tenqri.***

Lakin hələ heca bərabərliyindən danışmağın çox tez olduğu bu şeirin özündə belə ayrı-ayrı bəndlər daxilində izosillabizmin - heca bərabərliyinin gələcək konturlarını sezmək mümkündür. Əgər bütövlükdə götürdükdə ən aşağı heca (3) ilə ən yuxarı heca (10) arasında interval 7 hecadırsa, ayrı-ayrı bəndlər daxilində bu intervalın izosillabizmin xeyrinə xeyli daralmasını müşahidə edirik. Bu interval 1-ci bənddə 7-dən 2-yə, 2-ci bənddə 4-ə, 3-cü bənddə 1-ə, 4-cüdə isə 3-ə enir. Beləliklə, izosillabizmin bərqərar olması induktiv yolla həyata keçirilir, heca bərabərliyi kiçikdən (bənd) böyüyə (bütöv şeir) tədricən genişlənərək bərqərar olur. Bu inkişafda tədricən elə örnəklərə təsadüf olunur ki, ayrı-ayrı bəndlər daxilində heca bərabərliyi həyata keçirilir. Məsələn, Budda mühitində yazılan və 25 bənddən ibarət olan "Hikmət fəziləti" adlı şeirin 21 bəndi 12 hecalı misralardan qurulub. Misralardakı izosillabizim yox, bu izosillabizmin pozulması burada təsadüfi səciyyə daşıyır. Ümumiyyətlə götürdükdə isə Rəşid Rəhməti Aratın "Əski türk şeiri" kitabında toplanmış örnəklərdə hecalar 3-lə 19 arasında var-gəl edir. Lakin bu geniş intervalda heca gəzişmələrinin iki mərkəzi aydın seçilir: 7 (və ya 8), eləcə də 11(10-12) hecalı misralar. Bəzən bu iki nüvənin hər ikisinin nüfuz dairəsini kəsən, amma onların heç biri ilə üst-üstə düşməyən üçüncü heca nüvəsi də müşahidə olunur. Bunun bariz nümunəsi kimi Mani üçün yazılan "Böyük ilahi"ni göstərmək olar.

Bu onu göstərirdi ki, böyük bir intervalı əhatə edən heca xaosundan izosillabik kosmosa keçid birdən-birə baş vermirdi: əvvəlcə əks qütblərdə dayanan iki mərkəz formalaşır, bunların birindən digərinə keçid özü də üçüncü bir mərkəz vasitəsilə reallaşdırılırdı. Sərt, qəti izosillabizmin bərqərar olması da ilk növbədə bu aralıq pillənin ləğvindən başlayırdı.

Bununla da heca gəzişmələrinin bir qütblərdən digərinə keçməsinin qarşısı alınır, interval iki ayrı-ayrı qütblərə qəti şəkildə bölünməklə daralırdı. Daralmanın növbəti inkişafı bu qütblərin hər birində izosillabizmin qəti şəkildə bərqərar olmasına qədər paralel olaraq davam edirdi. Qədim türk şeirində yaranıb formalaşan, indi də yaşamaqda davam edən qısa və uzun şeir də bu proseslərin təbii-zəruri nəticəsi kimi meydana çıxırdı. Türk xalqlarının nəinki folkloru bu təmələ söykənir, həm də folklor üslubunda yazan ən görkəmli sənətkarlar da qədim şeirin bu arxitektonikasına sadıq qalırdılar. Məsələn, Yunis İmrə yaradıcılığında başlıca şeir şəkilləri 7, 8 və 11 hecalı şeir olub.

M.Kaşğarlı "Divan"ındakı şeir parçalarının türkologiyada böyük tartışmalara səbəb olan vəzni problemi əski türk şeirində heca bərabərliyinə doğru inkişafın bu ümumi fonunda araşdırılmalıdır. Çünki yalnız bu zaman tartışılan məsələ özünün obyektiv çözümünü tapa bilər. Əgər problemə yanaşmanın bu tarixi-dialektik cəhətinə etinasız yanaşılarsa,

onda "Divan"dakı şeirlərin əruz vəznində yazıldığını iddia etmək kimi İ.V.Steblevanın yol verdiyi qənaətə gəlib çıxmaq ehtimalı çox güclü olur. İ.V.Stebleva Orxon-Yenisey abidələrinə antik yunan və ya klassik rus (məsələn, Lomonosov) şeiri kanonları prizmasından baxdığı kimi, "Divan"dakı şeirləri də ərəb-fars poeziyası mizanları ilə ölçür. Belə metod hər iki halda nəticənin qeyri-qənaətbəxş səviyyəsini əvvəlcədən şərtləndirir: birinci halda ritmik nəsrə şeir hesab etmək, ikinci halda isə heca vəznini əruzla qarışdırmaq.

Hər bir poetik əsər kimi M.Kaşğarlı "Divan"ındakı şeir parçalarının da öz sistemi var. Sistem ona bir sistem kimi yanaşmağı; tələb edir. İstənilən sistemdə istisnalar olur. Lakin bu istisnalar bizə haqq vermir ki, həmin sistemin mövcudluğunu ümumən inkar edək, özümüzdən qondarma bir sistem yaradaq və məlum faktları təhrif etmək hesabına hər şeyi bu qondarma sistemə tabe edək.

M.Kaşğarlı "Divan"ındakı şeir parçalarının vəzninin müəyyənləşdirilməsi iki məsələni aydınlaşdırmağı tələb edir: birincisi, bu şeir parçalarının folklor, yoxsa yazılı ədəbiyyat nümunəsi olmasının dəqiqləşdirilməsi; ikincisi, onların yarandığı tarixi konturların cızılması. Əgər bu iki məsələ aydınlaşarsa, onda "Divan"dakı şeir parçalarının hansı vəznə yazıldığı öz-özünə məlum olar. Çünki türk folkloru, şübhəsiz, heca vəznində yarandığı kimi, müəyyən tarixi dövrdən əvvəl də türk şeirində əruzun mövcudluğundan danışmaq qeyri-mümkündür.

M.Xartman və K.Brokkelman kimi tədqiqatçılara görə, "Divan"dakı şeir parçaları istisnasız olaraq folklor nümunələridir. V.V.Bartoldun fikrincə, bu şeir parçalarının hamısını folklor nümunələri hesab etmək yanlışdır. Alimin qənaətinə, bu parçalar içərisində saray ədəbiyyatı nümunələri olduğu heç bir şübhə doğurmayan şeirlər var. Məsələn,

***Tarkan katun kutınğa teqür mendin koşuğ,
Ayqıl sizin tapuğçu ötnur yenqi tapuğ.***

***Tarkan xatunun hüzuruna bu qoşmanı yetir,
De ki, sizin xidmətçiniz yeni əmlər gözləyir.***

Görkəmli türkoloq A.Bombaçiyə görə, "Divan"dakı parçalar türklərin islami qəbul etməsi ərəfəsində qələmə alınmış yazılı ədəbiyyat nümunələridir. İ.V.Stebleva isə bu şeirləri nəinki yazılı ədəbiyyat nümunəsi hesab edir, hətta onların əruz vəznində yazılması fikrinə qədər gedib çıxır.

M.Kaşğarlı "Divan"ındakı şeir parçalarının heca vəznində yazılması onların yazılı ədəbiyyat nümunəsi olmasını inkar etmir. Çünki müsəlman mədəniyyəti müstəvisində formalaşan, əruz vəznində yazılan klassik ədəbiyyatla qədim türk mifi və eposuna söykənən folklor ədəbiyyatına bölünmə nəinki "Divan"dakı şeirlərin qoşulduğu, hətta onların yazıya alındığı dövr üçün belə səciyyəvi deyildi. Belə bölgünün mövcudluğunu göstərən ilk əsər ("Qutadqu-bilik") ən tezi "Divan"la eyni vaxtda meydana çıxmışdı. Lakin "Divan"dakı şeirlərin yazıya alındıqları dövrdən çox-çox əvvəl qoşulduğunu nəzərə alsaq, onda "Qutadqu-bilik" faktoru bu mənada öz əhəmiyyətini itirir.

"Divan"dakı şeirlər düzülüb qoşulanda bədii ədəbiyyatın yazılı və şifahi qolları hələ bir-birindən o fərqlənmirdi. Bu dövrdə hətta fərdi üslublar belə formalaşmamışdı. Çünki M.F.Köprülüzadənin təbiri ilə desək, "bu dövrdəki şairlər hamısı əlləri qopuzlu, bəsit adamlar idi. Sanki bu şeirlər eyni bir şəxsin qələmindən çıxmışdı. Çünki fərdi üslubların formalaşması poetik fikrin

klassik və şifahi qollara bölünməyindən sonra baş verir. K.Q.Yunqun təbiri ilə desək, o vaxt bədii düşüncədə fərdi deyil, kollektiv şüur hökmran idi. Hələlik isə şeirin eyni fonetik, leksik, qrammatik və poetik bazisi üzərində bir-birindən o qədər də fərqlənməyən iki qolu vardı: folklor və yazılı ədəbiyyat. Bu mənada "Divan"dakı şeirlər, müasir istilahlə desək, yazılı "folklor" nümunələri idi. Bu şeirlərin folklordan fərqi milli poetik düşüncənin öz daxili inkişafından doğurdu. Əcnəbi təsir amili bu fərqi yaranmasında hələ heç bir rol oynamırdı.

Əslində, folklor və yazılı ədəbiyyatın bölünməzliyi türk poetik təfəkkürünün bütün inkişafı boyunca mövcud olub. Türk poetik təfəkküründə folklor və yazılı ədəbiyyatın əlaqəsi başqa xalqların bədii düşüncəsində olduğundan daha qabarıq şəkildə üzə çıxırdı ki, bu da türk xalqlarının bozqır həyat tərzini və geniş coğrafi ərazilərdə məskunlaşmaları ilə bağlı idi. Geniş coğrafi məkan ədəbiyyatın folklor dairəsindən çıxması üçün geniş də zaman tələb edirdi. Hətta bu bölünməzliyin əbədiyyəti fikrində olanlar da var. Sənət-əbədi davam edən folklor deməkdir qənaəti yəqin ki, həm də bu fikirdən doğur.

Aydınlaşdırılması tələb olunan ikinci məsələ "Divan"dakı şeirlərin yazılma tarixidir. Bunu dəqiq müəyyən etmək çətindir. Lakin bu şeir parçalarında təsvir olunan tarixi hadisələrə, bəzi şəxs adlarına əsaslanıb onlardan bir çoxunun yazılma tarixi haqqında müəyyən qənaətlərə gəlmək olur. M.Kaşğarlı və Y.Balasaqunluya istinad edən bir çox tədqiqatçılar Alp Ər Tonqanın ölümünə həsr olunmuş məşhur ağını Firdovsinin "Şahnamə"sində də adı keçən dünya şöhrətli türk hökmdarı Əfrasiyabın yaşadığı tarixi dövrlə (bizim eradan əvvəl VII əsr) əlaqələndirir və "Divan"dakı şeirlərin ən qədim nümunəsi hesab edirlər. Lakin, bizcə, bu "vətənpərvərlikdən" doşan bir maksimalizmdir. Kül Tiqinin şərəfinə yazılmış Böyük Abidə də adı çəkilən Alp Ər Tonqanın VIII əsrdə yaşamış türk bəylərbəyi olmasına dair fikir isə daha məntiqlidir.

Mogilyan xanın (683-735) kitabəsində tanqutlarla döyüşə dair bu sözlər yazılıb: "Yeti yigirmi yaşa tanut tapa sülədim, tanut budunuğ buzdum; oğlın, yotuzın, yılıqısın, barımın anta aldım. - On yeddi yaşımda qoşunla tanqutların üstünə yeridim. Tanqut xanına qələbə çaldım, oğlunu, qızını, ilxısını, vətənlərini ondan aldım. "Divan"da tanqutlarla döyüşə həsr olunmuş şeirlərin təxminən eyni tarixi hadisələrdən bəhs etdiyini düşünmək mümkündür.

Yabakularla döyüşə həsr olunmuş şeirin XI əsrdə Qaraxanlılarla yabakular arasında baş vermiş vuruşmaya işarə etdiyini güman etmək olar. İkiliklərdən birində adı çəkilən Tarkan xatunun Səlcuq hökmdarı Məlikşahın əslən Qaraxanlılar sülaləsinə mənsub hərəmi olduğu güman olunmaqdadır. Hətta bəzi tədqiqatçıların qənaətinə, Mahmud Kaşğarlı da Tarkan xatunun məyyəti tərkibində Bağdada gələnərdən olub. Bütün yuxarıdakı mülahizələr "Divan"dakı şeirlərin ən uzağı V-XI əsrlərin hadisəsi olduğunu düşünməyə əsas verir. Odur ki, şeirlərin əruz vəznində yazıldığını düşünmək onları tarixi etibarilə nə qədər müasirləşdirməkdirsə, onların b. e. ə. meydana gəldiyini iddia etmək də bir o qədər arxaikləşdirməkdir və həqiqət bu iki mövqenin heç birində deyil.

İ.V.Stebleva "Divan"dakı şeir parçalarının əruz vəznində yazıldığını iddia edərkən üç əsas amilə istinad edir: əruz vəzni üçün səciyyəvi o l a n uzun və qısa saitlərin ritmik əvəzlənməsinə uyğun olaraq bu şeirlərdə açıq və qapalı hecaların müəyyən qanunauyğunluq üzrə növbələnməsi, inversiya; eyni sözlərin müxtəlif mətnlərdə fərqli qrafik variantlarının mövcudluğu. Etiraf edək ki, "Divan"dakı şeirlərin əruz vəznində yazıldığını

iddia edən və buna öz kitabının böyük bir hissəsini həsr edən İ.V.Steblevanın müəyyən məntiqi və faktiki əsasları var idi:

"Divan" müsəlman mühitinin məhsulu idi, ərəb hərfləri ilə, xilafətin baş şəhərində (Bağdad) qələmə alınmış və xəlifəyə təqdim olunmuşdu.

"Divan" meydana çıxanda artıq 150 il idi ki, türklər müsəlmanlığı qəbul etmişdilər. Bu müddət ərzində türklər təkcə şərqdə siyasi hegemonluğu ələ keçirməklə qalmamış, həm də müsəlman mədəniyyətini bütün dünyada təmsil etməyə qadir olan ağıl, zəka titanları (məsələn, Fərabî) yetirmişdilər. Bu 150 ildə ərəzun türklər tərəfindən mənimsənilməsi bir hipoteza deyil, həqiqətdir və bu həqiqətin bariz nümunəsi "Divan"la eyni vaxtda meydana çıxan "Qutadqu-bilik" poemasıdır.

Yusif Xas Hacib Balasaqunlunun "Qutadqu-bilik" poeması türk ərəzunun ilk nümunəsi yox, ilk məlum nümunəsidir. Çünki belə monumental poetik abidəni yalnız hazırlıq keçirən (istər fərdi, istərsə də etnik mənada) poetik təfəkkür yetirə bilərdi.

"Divan" ərəb-islam aləmini türk dilinin (bununla paralel olaraq həm də türk hikməti və türk poeziyasının) gözəllikləri ilə tanış etmək, onun müsəlman şərqinin Quran (ərəb) və şeir (fars) dilləri ilə yanaşı dayandığını sübut etmək və bununla da siyasi hegemonluq perspektivləri Peyğəmbər tərəfindən qeyd edilən türklərin digər müsəlman xalqları ilə qaynayıb-qovuşmasını asanlaşdırmaq məqsədi ilə qələmə alınmışdı. Müəllif bu çətin vəzifəni daha asan yerinə yetirmək üçün müsəlman aləmində "qanuni" vəzn sayılan ərəzda yazılan şeirləri təqdim etməsi məntiqi idi.

"Divan"da təqdim olunan şeirlərin yazılışında uzun və qısa (türk şeirində müvafiq olaraq qapalı və açıq) hecaların ərəzda olduğu kimi ritmik növbələnməsi o dərəcədə gözlənilir ki, bunları təsadüf saymağa yer qalmır. Bu qaydaların müəyyən məqamlarda pozulmasını isə türk poeziyasına yeni transform olunmuş ərəzun qəbulundakı çətinliklərlə əlaqələndirmək olar. Bütün zamanların və bütün dövrlərin ən böyük şairi Füzuli ərəzun türk şeirinə transformasiyasının çətinliyini hələ XVI əsrdə bütün ağırlığı ilə duyaraq yazırdı:

***Ol səbədən farsî ləfz ilə çoxdur nəzm kim,
Nəzmi nazik türk ləfz ilə ikən düşvar olur.***

***Ləhcəyi-türki qəbuli-nəzmi tərkiib etməyib,
Əksərən əlfazı namərbutu nahəmvar olur.***

***Məndə tövfiq olsa, bu düşvari asan eylərəm,
Novbahar olığac dikəndən bərgi-gül izhar olur.***

Onda bu problem beş-altı əsr əvvəl M.Kaşğarlı dövründə daha kəskin duyulmalı deyildimi?

"Divan"dakı şeir parçalarında ərəz vəznini açıq və qapalı hecalarla bağlı olaraq pozulur. Lakin ərəzun türk poeziyasına nəqli üçün nəzərdə tutulan şərtlər bu nöqsanları nəzərə almamağa imkan verir. Eləcə də, eyni bir sözün mətnin bəhrindən asılı olaraq müxtəlif cür yazılması və əvvəllər türk şeirində çox az müşahidə olunan inversiyanın bu mətnlərdə güclənməsi də fikri onların türk şeiri üçün yeni bir vəzndə - ərəz vəznində yazılması istiqamətinə yönəldir.

"Divan"dakı şeirlərin üçdə iki hissəsi rəcəz bəhrinin təfilələrinə uyğun gəlir (altmış mətndən təxminən qırxı). Əgər nəzərə alsaq ki, rəcəz ərəb

əruzunun ən əski və ibtidai şəkildir transformasiyanın belə nisbəti təbii görünür. Əruzun yeni poetik məkana öz ibtidai formalarından başlayaraq daxil olması məntiqəuyğundur. Eləcə də mənası düşməyə hərəkət-zorba gəlmək demək olan bir bəhrin qəhrəmanlıq ruhu ilə aşılənmiş türk poeziyasına başqa bəhrlərə nisbətən daha çox nəql edilməsinin semantik əsası da var idi.

İ.V.Steblevanın da göstərdiyi kimi, şeir parçalarında sistemli şəkildə gözlənilən açıq və qapalı hecaların növbələnməsi prinsipi atalar sözlərində müşahidə olunmurdu. Bu fakt sözügedən növbələnmənin şeirlərdə heç də təsadüfi olmadığını bir daha təsdiq edirdi.

Lakin bütün bu mülahizələr əksər hallarda məntiqi səciyyə daşıyır və "Divan"dakı şeir parçalarının əruz vəznində yazıldığını deyil, ancaq yazıla biləcəyi ehtimalını təsdiq edir. Əgər çıxış nöqtəsi səhv olarsa, məntiqin bir qayda olaraq yanlış istiqamətə aparacağı şübhəsizdir. Elə eyni məntiqə, amma çıxış nöqtəsini dəyişmək şərti ilə "Divan"dakı şeirlərin heca vəznində yazıldığını daha asanlıqla "sübut etmək" olar.

"Divan"a qədər türk xalqları poeziyasında əruz vəzni ilə yazılmış heç bir poetik nümunə məlum deyil. Bizə məlum olan ilk nümunə ən tezi "Divan"la eyni vaxtda qələmə alınmış "Qutadqu-bilik" poemasıdır. Əgər "Divan"dakı şeirlərin daha əvvəlki əsrlərin poetik nümunələri olduğunu nəzərə alsaq, "Qutadqu-bilik" faktoru bu mənada öz əhəmiyyətini itirir.

Hətta "Divan"dakı şeirlərin əruzda yazıldığını güman edənlər belə Kaşğaridən əvvəl türklərin bir türk əruzunu yaratmış olmalarını ancaq ehtimal hesab edirlər. Məsnəvi formasında yazılmasına, ərəb-fars alınmalarından az da olsa istifadə olunmasına baxmayaraq, mövzucu siyasətnamə, formaca şahnamə olan "Qutadqu-bilik" Uzaq Şərqi (Çin-monqol-türk) təmayüllü türk mədəniyyətindən Yaxın Şərqi (ərəb-fars-türk) təmayüllü türk mədəniyyətinə ancaq və ancaq keçidi əks etdirirdi. Mövzu, fikirlər, məcazlar baxımından bu əsərdə eyni zamanda xalq ədəbiyyatının və Çin ədəbiyyatının da təsirinə də rast gəlmək olur. Məsələn, mələklərin insan şəklində təsviri, məcazların sadəliyi və s. bu kimi cəhətlər bu əsəri Uzaq Şərqi poeziyasına yaxınlaşdırırdı.

Mahiyyətə türk poeziyası nümunəsi olan bu əsərdə ərəb-fars elementləri ancaq zahiri fon təşkil edirlər: poetik illüstrasiyalı didaktik poemaların geniş yayıldığı ərəb-fars ədəbiyyatı nümunələrindən, xüsusən də fars ədəbiyyatı (Sənai) və farsdilli ədəbiyyatdan (Nizami) fərqli olaraq tipik türk ədəbiyyatı nümunəsi kimi "Qutadqu-bilik" poetik illüstrasiyalardan xali, kristal didaktikadan ibarətdir. Uzaq Şərqi ədəbiyyatı (yapon, Çin) üçün xarakterik olan bu xüsusiyyət Avropa və Yaxın Şərqi xalqları mədəniyyəti üçün yenilik idi. Yəqin elə buna görə daosizm, konfutsiançılıq, çan-buddizm və dzen-buddizm ilə, həmçinin yapon sənətkarlarının yaratdığı son dərəcə sadə ifadə vasitələrini, daxili genişliyi və kristal saflığını özündə cəmləşdirmiş heyvətəmiz rəngkarlıq əsərləri ilə (bu sözləri Çin və yapon poeziyasına da aid etmək olar) tanışlıq Qərbin sənətkar ziyalılarını həqiqətən heyran qoymuşdu.

Hətta türk "Şahnaməsi" olan "Qutadqu-bilik"də belə türk ədəbiyyatı qanunlarından ərəb-fars poeziyası qanunlarına keçid tam başa çatmamışdı: məsələn, məsnəvi formasında yazılmış poemaya türk ədəbiyyatı üçün səciyyəvi olan dördlüklər də daxil edilirdi. Lakin bu dördlüklər türk şeiri üçün xarakterik olan qoşma şəklində deyil, mənşə etibarilə fars poeziyasına xas olan rübai janrında verilirdi.

Qaraxanlılar dövrü türk ədəbiyyatı və mədəniyyəti üçün xarakterik olan bu keçid səciyyəsini həmin dövrün başqa bir nümunəsində - Ə.Yüknəkinin "Atibətül-həqayiq" əsərində də müşahidə etmək mümkündür.

Əruz özü çox mürəkkəb bir sistemdir. Bu sistemi onun qaydalarına əsasən öyrənən şair mütləq əruzun "dilini"- ərəb-fars leksikonunu da mənimsəməli idi. Müasir şairlərimizin yaradıcılığına belə əruz özünün əsrlərdən bəri qanuniləşmiş, stabilləşmiş leksikonu, hətta qrammatikası ilə daxil olur. "Divan"da ən müxtəlif müəlliflərdən toplanmış, ən müxtəlif mövzularda yazılmış şeirlərdə isə bircə yerdə də olsa ərəb-fars alınmalarına təsadüf etmək mümkün deyil. Müxtəlif əsrlərdə və müxtəlif yerlərdə yaşamış müəlliflər sanki ərəb-fars alınmaları işlətməmək üçün sözləşiblər. Halbuki, "Qutadqu-bilik"də az sayda da olsa, alınmalara rast gəlmək mümkündür.

"Divan"dakı şeirlərin əruzda yazıldığını güman edən İ.V.Steblevanın özü belə bəzi mətnlərin hansı bəhrədə yazıldığını müəyyənləşdirə bilmədiyini etiraf edir. Mətnlərdən bəzilərinin misraları, bəzilərinin isə yarım misraları arasındakı ölçü fərqləri onların hansısa bir bəhrədə yazılması fikrini rədd edir. Bundan əlavə hədsiz sayda vəzn qırılıqları (bundan xali mətn demək oılar ki yoxdur) bu qənaəti bir az da möhkəmləndirir.

Əruzun hər bir bəhri müəyyən semantik amplitudunun trafaretidir. Bu mənada düşünmək çox qəribə olardı ki, ərəbcə mənası "xoş avazla oxumaq, gözəl və yavaş səslə tərənnüm etmək" demək olan həzəc bəhrində "qılıncların qınına güclə sıxdığı" döyüş səhnələri ("Tanqutlarla döyüş") təsvir olunsun. Və yaxud eyni dərəcədə qəribə görünərdi ki, sevgi həsrəti və izzirabı ərəbcə mənası "hərbə-zorba" demək olan rəzəc bəhrində ifadə olunsun. (XVII, XVII mətnlər).

"Divan"da toplanmış şeirlərin əksəriyyəti 7(4+3) - 8(4+4) və 11(10-12) hecalı misralardan qurulmuşdur. Bu qədim türk xalq şeirinin iki əsas formasına - uzun və qısa şeirə tamamilə müvafiq gəlir

"Divan"dakı şeirləri heca vəzni nümunələri kimi götürdükdə meydana çıxan qırılıqlar əruz vəzni kimi götürdükdə meydana çıxan qırılıqlarından əhəmiyyətli dərəcədə azdır. Əruz vəzni normativləri baxımından 60 mətnəndə cəmi 5-ində heç bir nöqsan yoxdursa, heca vəzni normativləri baxımından belə mətnlərin sayı 17-yə çatır.

İ.V.Steblevanın əruz vəzninin tələbi ilə meydana çıxdığını güman etdiyi inversiya hadisəsi "Divan"dakı şeirlərdə ya heca vəzninin öz normalarından doğur, ya da həm qafiyə sözlərin tələbi ilə şərtlənirdi. Inversiya "Divan"da 21 mətnəndə meydana çıxır. İ.V.Steblevanın "Divan"dakı şeir parçalarında müşahidə olunan inversiyanı əruz vəzninin tələbləri ilə bağlaması özünü ona görə doğrultmur ki, inversiya - dilin təbii söz sırasının pozulması bu və ya digər vəznin tələbi ilə deyil, poetik düşüncənin inkişafı ilə bağlı amildir. Inversiya poetik təfəkkürün qrammatik təfəkkür üzərində qələbəsinin təzahürüdür. Hələ uyğur əlifbası ilə Mani və ya xristian mühitində qələmə alınmış bir sıra şeirlərdə zəif şəkildə olsa da inversiyaya təsadüf olunur ki, onları çətin ki kimsə əruz vəzni ilə bağlamağa cəhd etsin. Digər tərəfdən isə daxili bölgünün mükəmməlliyi xatirinə inversiya elə heca vəzninin öz tələbindən də doğa bilərdi. Məsələn, aşağıdakı parçada olduğu kimi:

Tanqda bile / körse meni/ ördek atar.

Kalva körüb / kaşkalakı/ suvqa batar.

MK.DLT. c. I, s. 528

Əgər bu nümunədə inversiya olmasaydı, heca vəzninin normativləri baxımından nöqsan baş verər - daxili bölgü sözün ortasına düşərdi:

**Tanqda bile / körse meni/ ördek atar
Kalva kaşka-/lakı görüb/ suvqa batar.**

"Divan"da inversiya bəzi hallarda qafiyənin tələbi kimi meydana çıxır:

**Aqdi kızıl bayraq
Toqdi kara topraq
Yetşü kelib Oqraq
Tokşip anın keçtimiz.**

MK. DLT. c. 111, s. 183

Gördüyümüz kimi, "Oqraq" sözü ilə həm qafiyə olan "bayraq" və "topraq" sözlərinin misranın axırına keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq ilk iki misrada dilin təbii standartı pozulmuş, fellər (aqdı, toqdi) anafirik mövqeyə keçirilmiş, beləliklə də inversiya yaradılmışdır.

Bütün bu mülahizələrdən sonra bəs "Divan"dakı şeir parçalarında müşahidə olunan açıq və qapalı hecaların ritmik növbələnməsini nə ilə izah etmək olar? Axı İ.V.Steblevanın haqlı olaraq dedi ki, bu qədər ardıcılıqla gözlənilən bir faktı təsadüfün ayağına yazmaq qeyri-məntiqlidir. Əruz vəzninin gözəl bilicisi Ə. Cəfərin haqlı olaraq dedi ki, M.Kaşğarlı öz kitabında təkcə türk leksikasını ərəb qrammatikası formulları ilə təqdim etmədi, həm də türk şeirini ərəb poeziyası formulları (təfilələr) ilə təqdim edirdi. Bu mənada "Divan"da toplanmış şeirlərin əruz vəznini ilə əlaqəsi qrafik plandan o yana keçmirdi. Bütün bu şeirlər isə Türküstanın təbii vəznini olan heca da söylənirdi.

M.Kaşğarlı türk şeirini qrafik cəhətdən əruzun müəyyən təfilələri ilə qəlibləməklə onlara "qanuni" don geyindirirdi. Əruz türk poeziyasına əvvəlcə qrafik planda, zahirən daxil olur, onun ətinə-qanına hopmağa hələ gücü çatmırdı. Lakin qarşılaşan iki nəhəng mədəniyyət tipini zahiri (qrafik) planda olsa belə bir-birinə calamaq o qədər mürəkkəb bir məsələ idi ki, "redaktorun" bütün məharətinə baxmayaraq, "redaktənin" izləri bəzən açıq-aşkar bilinirdi. İ.V.Steblevanın əruz vəzninin normativləri baxımından gördüyü "qırıqlıqlar" da bu zaman meydana çıxdı. Amma bütün bu vəzn "xətalarına" baxmayaraq, dahi "redaktor" öz məqsədinə nail olmuşdu. Düzdür, M.Kaşğarlının xilafət sarayı ensiklopedistlərini inandırmaq inandırması barədə əlimizdə heç bir tarixi fakt yoxdur, lakin onun iyirminci əsrin tədqiqatçıları çətdirməsinə söz ola bilməz. Lakin bir qədər sonrakı tədqiqatlarında İ.V.Stebleva öz əvvəlki qənaətlərindən geri çəkilib və "Divan"dakı şeirlərdə əruzun ancaq qrafik planda tətbiqindən bəhs edərək yazırdı ki, "Qutadqu-bilik"lə müqayisədə Mahmud Kaşğarlının "Divani-luğat-it-türk" əsərindəki poetik mətnlərdə əruzun realizəsinin qrafik prinsip üzrə əks olunması nəticəsinə gəlmək olar.

"Divan"dakı şeirlər heca vəzninin müxtəlif ölçülərində yazılıb. Dördlüklər əsasən 6, 7, 8 və 10 hecalı misralardan qurulub. Bunların içərisində 4+3 bölgülü 7-liklər üstünlük təşkil edir (170-ə yaxın 4-lükdən 107-si, yəni 4-lüklərin 3-də 2-si). Belə bir nisbət türk şeirinin antik vəzn ənənələrinə tamamilə uyğun gəlir. Bu ölçü və bölgü üstündə qurulan 24 mətndən 17-sində həm heca bərabərliyi, həm də daxili bölgü axıradək gözlənilir.

Məsələn,

4+3=7

**Öpkem kelip oqradım,
Arslanlayu kökredim,**

***Alplar başın toqradım,
Emdi meni kim tutar?***

MK. DLT, c. I, s. 125

Bu 4-lüklərdə vəzn qırıqlığına iki halda - təqtinin və izosillabizmin pozulması şəklində rast gəlmək mümkündür. Cəmi iki yerdə daxili bölgü sözün ortasına düşür:

***Tüŋgür kadhın buluştı,
Kırkm takı kolıştı,
Emdi tışım kamaştı,
Altı Turum-tayımni.***

MK.DLT, c. II, s. 110

***Todhqurmadı itımni,
Turqurqalır atımni,
Sürdi meninğ kutumni,
Koy takı kor-dayımı.***

MK.DLT, c. II, c. 177

Heca bərabərliyinin pozulmasına isə 5 mətndə 15 dəfə təsadüf olunur.

Mətnlərin bəzilərində heca bərabərliyinin pozulması özü müəyyən qanunauyğunluğa tabe olur. Məsələn, XXI mətnin bütün bəndlərində 1, 2 və 3-cü misralar 6 (3+3), sonuncu misralar isə 7 (4+3) hecadan ibarətdir:

3+3=6
***Küçəndi bileqim
Yaqudı tileqim
Telındi biliqim***

4+3=7
Teqrüp anğar çertilür.

MK.DLT, c. II, s. 148

Eyni sözləri XXXVIII və XXXIX mətnlər haqqında da demək olar. Bunlardan birincisində bəndlərin ilk üç misrası 4+4, sonuncu misralar isə 4+3 ölçüsündə olduğu kimi, ikincisində də müvafiq olaraq 3+3 və 4+3 ölçüləri müşahidə olunur (birinci bənd istisnadır). Belə vəziyyət onu göstərir ki, 7 (4+3) ölçülü şeir qədim türk ədəbiyyatında artıq qəti şəkildə formalaşmışdı. İlk üç misrada müşahidə olunan vəzn qırıqlıqları isə poetik düşüncənin ümumi səviyyəsi ilə birbaşa bağlı olmayıb, sadəcə olaraq, bu parçanın müəllifinin bacarığının səviyyəsi ilə əlaqədar ola bilərdi.

"Divan"dakı 7(4+3) ölçülü şeirlər məzmun baxımından heç bir məhdudiyyət tanımır. Bu ölçülü şeirlər içərisində həm döyüş və qəhrəmanlıq səhnələrini, həm sevgi izzirabı və nəşəsini, həm əxlaqi-didaktik motivi, həm ailə-məişət, ticarət və sosial həyat məsələlərini əks etdirən parçalar, həm də ağıllar var.

"Divan"dakı 4-lüklər arasında kəmiyyətinə görə, ikinci yeri 4+4 bölgülü şeirlər tutur. "Tanqutlarla döyüş"ün 19 bəndi bu bölgü üstündə qurulub.

4+4=8
***Evin, barkın satıqsadı,
Yoluğ berip yarıqsadı,
Tiriğ erse turuqsadı,
Anğar sakınç küni toqdı.***

MK. DLT. c. III, s. 333.

Bu mətndə yalnız sonuncu bəndin ilk üç misrası 4+3 bölgüsündədir. "Divan"dakı 4-lüklər içərisində eləcə də 3+4 və 2+2+2 bölgüsü üstündə qurulan nümunələrə də təsadüf etmək mümkündür:?

$$3+4=7$$

*İkledi meningə adhak,
Körmedhip boqrı tuzak,
İqlədim andın uzak,
Emleqil emdi uzak.*

MK. DLT. c. I, s. 380

$$2+2+2=6$$

*Yalvın anınğ közi,
Yelkin anınğ özi,
Tolun ayın yüzi,
Yardı meningə yürek.*

MK. DLT. c. III, s.33.

"Divan"da toplanmış şeirlərin mühüm bir qismini tutan 2-liklərdə hecaların sayı 10-la 15 arasındadır. Ən çox təsadüf olunan nümunələr 12-14 hecalı parçalardır. Hecaların sayı baxımından 2-likləri aşağıdakı qaydada təsnif etmək olar:

1. 10 hecalılar

$$5+5=10$$

*Koyqaşup yatsa, anınğ yüzinge,
Alsıkar ökin- anınğ sözinge.*

MK. DLT. c.I, s.243.

2. 11 hecalılar

$$4+3+4=11$$

*Ajun tüni kündizi yelken keçer.
Kimin kalı satqasa, küçün kever.*

MK. DLT. s.288.

3. 12 hecalılar

$$4+4+4=12$$

*Tamqa suvi taşra çıkıp taqıq öter.
Artuçları teqre önüp tizqin yeter.*

MK. DLT. c.I.s. 424.

4. 13 hecalılar

$$2+2+3+2+2+2=13$$

*Tutçı yaqar bulutı altun tamar arıq
Aksa anınğ akını kandi meningə kaniq.*

MK. DLT.c. I, s. 376.
5. 14 hecalılar

4+3+4+3=14
Üdhik meni küçeyir tün kün turup yıqlayu
Kördü közüm tavrakın yurtı kalıp aqlayu.

MK.DLT. c. III. s. 258.?

İkiliklər içərisində də heca bərabərliyinin pozulduğu nümunələrə təsadüf etmək mümkündür. Sabit heca ətrafında gəzişmələrin intervalı 2-liklərdə ən çox iki hecanı əhatə edir. İkiliklər içərisində həmçinin elə nümunələrə də təsadüf olunur ki, onlar izosillabik olsalar da, daxili bölgü etibarilə fərqlənirlər.

"Divan"dakı şeir parçalarını təqti baxımından bir neçə qrupa bölmək olar Dördlükler adətən ikibölmümlü olurlar (bəzən üçbölmümlü və dördbölmümlü parçalara da təsadüf olunur). İkiliklər isə üç, dörd, beş və hətta altıbölmümlü ola bilərlər. Üçbölmümlü ikiliklərin əksəriyyəti 4+4+4 ölçüsündədir. Eləcə də, 4+3+4 bölmümlü parçalara da sıx-sıx təsadüf olunur.

İstər üçbölmümlü, istərsə də dördbölmümlü parçalar içərisində daxili bölgünün pozulduğu nümunələrə təsadüf olunur. Bu baxımdan onları 2 qrupa bölmək olar.

1. Daxili bölgülərin sayca bərabər olub, misradakı hecaların ümumi sayının fərqləndiyi nümunələr:

2. Həm daxili bölgülərin sayına, həm də hecaların sayına görə fərqlənən nümunələr:

Beləliklə, aparılan araşdırmalardan da göründüyü kimi, vəzn qırıqlığına "Divan"da iki cür - heca bərabərliyinin və daxili bölgünün (təqtinin) qeyri-sabitliyi şəklində təsadüf olunur. Bunlardan ikincisinə hətta müasir şeirdə belə rast gəldiyimiz halda, birincisi çağdaş şeirin tələbləri baxımından qətiyyənlə yolverilməzdir. Bu isə heca bərabərliyinin kəskin şəkildə pozulduğu nümunələrin daxili bölgünün pozulduğu nümunələrlə müqayisədə daha qədim dövrün məhsulu olduğunu söyləməyə imkan verir. Əlbəttə, müxtəlif şəxslər tərəfindən qələmə alınmış bu parçaların müəlliflərinin fərqli bacarığa malik olmaları amilini unutmamaq şərtilə...

◆ Kitabl ar , r ə y l ə r

“KÖRPÜDƏ ÜMİD” ROMANI HAQQINDA DÜŞÜNCƏLƏR

Natiq Məmmədlinin “Körpüdə ümid” romanı özündə çağdaş Azərbaycan romanının yeni tendensiyalarını ehtiva eləyir, müasirliyə, modern və postmodern epoxanın içinə doğru girmənin daha intensiv konturlarını cızır. Son zamanlar bu tipli romanlara meyl artmaqdadır. Retrospektiv baxış, müxtəlif zamanların bir araya gətirilməsi, tarixi yaddaşın güclənməsi faktı, mifolojiyə meyl, reallıqla irreallıq arasında sərhədlərin itməsi, arxetiplər, simvollarla işləmə çabası müasir romanın əsas göstəricilərinə çevrilməkdədir.

“Körpüdə ümid” öz poetexnologiyası etibarilə klassik Azərbaycan romançılıq ənənələrindən daha çox Qərb ədəbiyyatı, müasir türk romanı poetikasına yaxınlığı ilə seçilir. Müasir psixoloji durum, daxili-ruhi aləmimizdə baş verən aşınma, mənəvi tənəzzül haqqında mistik fəlsəfi siqlət kəsb edən bu mətndə başlıca məqsəd parçalanan dünənimize, itirdiyimiz zamanların yaratdığı boşluqların neqativlərinə işarədir. Həm də yalnız parçalanan, məhv olan sosial sistemlər yox, müqəddəs saydığımız həqiqət, ədalət, mübarizlik, azadlıq anlayışlarıdır. Roman müasir insanı, ilk növbədə mənəvi kamilliyə səsləyir, onu yeni zamanın qarşısına dolu mənəviyyatla çıxmağa çağırır.

Əsər mətne “daxil olmağa” imkan verən girişlə başlayır və hadisələr iki süjet xətti üzrə inkişaf edir. Birinci xətdə fokuslanan obyekt çağdaş zamandır - Ümidqovan kəndi, oradakı Pir, ona pənah gətirən insanlar. İkinci xətt tarixi zamanların dərinliklərinə işləməsi ilə haçalanır. Bu xətt birinci xətti çözməyə yardımçı olur. Müəllif ikinci xətt vasitəsilə insanın keçmişini, genetik kodlarını, həyat yolu axtarışlarını simvolizə edir. Burada Pir bir arxetipdir. O, cılız hissələrin, arzuların əlində əsir-yesir qalan insanların axtarışları zamanı üz tutduğu sakral bir məkandır. Amma Pir sakral məkən olmaqla bahəm, həm də sanki bir güzgü səciyyəsi daşıyır. İnsanlar ona nəzərən öz daxili aləmlərini açıb tökür, boşluqlarını sərgiləyə bilirlər. “Ölülər”də C.Məmmədquluzadə insanları qəbristanına yığıb onların iç üzlərini açmağa müvəffəq olduğu kimi, burada güzgü effekti yaradan Pirdir. Bu iki əsər arasında belə bir analogiya aparmaq olar: “Ölülər”də Şeyx Nəsrullah kənd camaatını qəbristanlığa yığır, ölüləri diriltmək məqamı gələndə isə onları təşvişə salır. O, yaxşı bilir ki, öz qardaşının malına, övrətinə sahib çıxan bu adamlar heç vaxt dirilmə məsələsinə qol qoyan deyillər. “Körpüdə ümid” romanında da maraqlı bir səhnə təsvir olunur. Romanın baş qəhrəmanı olan uşağın atası arzusunu kağıza yazır, amma yazdığını pirə atmaq məqamı gələndə təşvişə düşür: “Axı, niyə mən iş başına keçən kimi uşağım hıçqırmalıdır, hıy? Bu, yəqin mənəm yerimdə gözü olanların işidir. ... Bəs, birdən uşağın dili açılsa, mən də bu vəzifəni itirsəm noolajax? Ə, heylə şey olmaz! Ə, bəlkə birdən oldu - uşağın dili açılan kimi mənəm də mitilimi atdılar bayıra. Yaman yerdə axşamladıx (25)”. Ümumiyyətlə, əsərdə milli xarakterin alt qatlarına bələdlik güclüdür. Bu bələdlik müəllifə bir neçə istiqamətdə uğurlu yazı texnologiyası sərgiləməyə vəsilə olur. İlk növbədə, müəllifin ümumiləşdirmə bacarığından danışmaq lazımlı gələcək. Romandakı bütün obrazları yazıçı öz fərdi keyfiyyətləri ilə yaradır və oxucu yaddaşında onlar hər biri müstəsna səciyyəsi ilə qalır. Qız Telli, Qələm Bəkir, Qırmızı Xudu, Yoğun Minə, Burun Qasım, Pırvəli, pirə təşrif buyuran müxtəlif obrazlar, talelər...

Diqqəti çəkən ikinci cəhət təbiət təsvirlərindən bədii detal kimi istifadə olunmasıdır. Bu təsvirlər əsərin ümumi qayəsi, obrazın düşüncəsi ilə harmoniya yaradır. Nəhayət, əsərdəki milli koloritin güclülüyünü qeyd etmək olar. Bu kolorit hər hansı obrazın sadəcə nitqi ilə müəyyənleşmir, həmçinin lakonizmi, yıqcamlığı ilə seçilən müəllif təhkiyəsində özünü büruzə verir. Romanda demək olar ki, heç bir yerdə yersiz təfərrüatçılıq nəzərə çarpmır, təhkiyə əvvəldən axıra eyni ladda davam edir.

Amma onu da deyim ki, əsərdə açıq publisistik manera üstünlük təşkil eləyir. Müəllifin yetkin təhkiyə mədəniyyəti isə imkan verir ki, o, mümkün qədər bədii işarələr, rəmzlərlə danışsın, nəsrin bədii dil imkanlarından bəhrələnsin. Lakin bəzi hallarda, xüsusilə ikinci süjet xəttinin inkişaf dinamikasında birbaşa deyimə istinad daha çoxdur. Məsələn, Qız Tellinin uşaqla söhbətində nəzərə çarpan eyham, işarələrdən istifadəyə ikinci qatda o qədər də ustalıqla əməl olunmur. Romanın təhkiyəsi ilə bağlı ikinci bir tənqidi qeydi də eləmək mümkündür. Əsərdə əsas güc mənbəyi olan obrazların nitqi həmişə inandırıcı təsir bağışlamır. Qız Tellinin, Pirdəlinin, o cümlədən, on iki yaşlı uşağın dünya kontekstinə köklənib düşüncələri, vurnuxmaları, keçmişlə bağlı müdrikcəsinə qənaətlər irəli sürməsi o qədər də real görünür.

Bu nöqtəyi-nəzərdən baş qəhrəman Ümidin nitqinə iki rakursdan yanaşmaq olar. Birincisi, oğlanın başından böyük düşüncələrə dalması yalnız pərə gələndən sonra nəzərə çarpmır. O bura gələncən də hədsiz düşüncəli, ağıllı uşaq təsiri bağışlayır. Olsun, tutaq ki, bunu qəbul elədik. Amma bu kərəmətin ona məhz Pirdə verilməsi, Pirdə dilinin açılması dolanıb-durub Piri yenidən sakrallığa çəkmirmi? Çəkir. Belə çıxır ki, insanlar ona inanmaqda haqlıdırlar. Müəllif bir tərəfdən Mif dağıtmasına baxmayaraq, ikinci tərəfdən yeni bir Mif yaratmırmı? Konkret faktlara diqqət edək: uşaq pərə yaxınlaşanda özündə qəribə bir yüngüllük, rahatlıq hiss eləməyə başlayır (s.11); Pirdəli əsər boyu dəfələrlə qeyd eləyir ki, "pir səni təmizləyir" (47). Kitabın əvvəlində qeyd olunur ki, "dili tutulan uşağın insanların gizli məktublarını oxuması ilə pir müqəddəsliyini itirir (1), amma elə onun dili həm də pirin sayəsində açılmırmı?! Problemin sonu başlanğıca qayıdışı işarələyir, pərə inam təlqin olunur. Düzdür, romanda belə bir yer də var ki, Pirdəli oğlana deyir: "dilin sabah axşam, pirin başına sonuncu dəfə dolanarkən açılacaq, bu, onun sonuncu möcüzəsi olacaq (121)". Amma bu elə Pirin möcüzələr məkanı kimi təqdim eləmək deyilmi?

İkincisi, dilinin açılması, dünya yükünə qatlanmaq oğlana nə üçün lazımdır? Bu məsələ əsərdə açıq qalır. Əsərdə təsvir olunan olay vasitəsilə hansı böyük missiyaya yol açılır? Romanda buna işarə yoxdur. Belə bir işarə üçün müəllif yalnız Pirdəlinin qənaətləri ilə kifayətlənir. Amma bu işarəni personajın dilindən deyilən söz kimi yox, həm də hadisə, fakt kimi görsəydik, məsələ daha ciddi əksini tapardı. Bu mənada əsərin sonluğunda müəyyən tələskənlik duyulur.

Əsərdə soivollarla, arxetiplərlə işləmə manevrləri aydın hiss olunur. Ümidqovan kəndinin adı belə simvolik anlam daşıyır. Yəni nəyəsə ümid edəndə insan özü olaraq qala bilmir, taleyini hardasa ilahi bir şeydən asılı vəziyyətə salır. Asılılıq olan yerdə isə azad düşüncə, mübarizə əzmi olmur. Son hissədə buna toxunulan məqamlar var: "...bəlkə hər şey ümid qurtarandan sonra başlayır, nə bilirsen? (198)".

Əsərdə rəmzləndirilən predmetlərdən digəri torpaqdır. Bu baxımdan Durna xala ilə bağlı epizod diqqəti xüsusi çəkir. O, qadınlığı ilə ikicə metr torpağından vaz keçmir və burda müasir siyasi gerçəkliyimizə gizli bir işarə olduğunu görmək o qədər də şətin deyil: "Nə fərqi var, iki metr, iki faiz, ya iyirmi faiz, torpaq elə torpaqdı. (110)" Pərə atılan məktublar arasında ölümə tələsən qadının məktubundakı "...Qarabağ amanatı..." sözləri də eyni həssas məqama işarəsi ilə yadda qalır.

Keçmiş zaman əsərdə başlıca obraz kimi iştirak edir. O, romanda nəinki iştirak edir, hətta hadisələrə hərəkətverici yönü ilə başlıca ideya lokomotivinə çevrilir. "Kim

deyir ki, hər arxamıza düşən təhlükəlidir? Əgər belədirsə, bəs onda niyə insanlar təhlükəni keçmişdə yox, gələcəkdə axtarırlar? (97)”

Pirdəli - dəlilik arxetipi, Kefli İskəndərin modifikasiyaya uğramış yeni variantıdır; Oğlanın dilinin tutulması da rəmzi mənə kəsb edir. Adətən, bəsirətlə bağlı məqamlara işarə olunan əsərlərdə iki nüans diqqət çəkir: ya göz, ya da dil tutulması təsvir olunur. Gözün tutulması bəsirətlə bağlı məsələdir, daha çox daxilə yönəlmiş işıqla bağlı detaldır. Bunun ən qədim örnəklərindən biri yunan əsətlərinin kor ozanı Homerdir. Homer kor olması ilə maddi dünyanın reallıqlarından uzaqlaşmış, daha dərinlərə eniş tərcih etmişdi. Əsərdəki dil tutulması da Sırrə yetməyin ilkin amili kimi simvollaşır. Ətrafdan təcrid olunan fərdin düşüncələri öz içinə yönəlir, o, öz ürəyi ilə danışıq. O, özündə düşünür, özündə var-gəl edir, həqiqəti daha dərin, psixoloji nüans səhihliyi ilə dərk etməyə başlayır.

Şərq-Qərb kontekstində haçalanma vasitəsilə də müəllif müəyyən faktlara işarələr edir - xalqın iki səmtin boyunduruğuna girməyə hazır olması, Rusiya, yaxud İranın təəbbəsi olmaq cəhdinin kölə psixologiyasını formalaşdırması, kölə düşüncəli babalardan törəyən indiki nəslin azadlıq, ədalət uğrunda savaşa bilməməsi. Romandakı əsas ideya budur: “Ümid Piri oğul deyil axı... Dünyanı oğullar dəyişməlidir, özü də atasına oxşamayan oğullar (116)”. Romanda Ümid - yeni dövrün qəhrəmanı kimi doğulur, müəyyən arınmadan, durulmadan, sınaqdan keçəndən sonra. Sovet dövründə şəxsiyyətə ifrat pərəstiş, heykələ tapınan insanların keçmişlə bağlı qırıqlığı, Allahsız toplumun Pırə qəfil dönüşü və.s kimi məsələlər romanda öz bədii həllini uğurla tapıb. Boş ürəkləri oxumağın mənasızlığı məsələsi əsərdə uğurlu detalardan biridir. Sınəsində boş ürəklər gəzdirən toplumla yeni dünya düzəninə start vermək mümkündürmü? İnsan həyatı sadəcə fərqiə varılmadan yaşanan bir ömür deyil, o vacib məqamlardan ibarətdir. Lakin müasir insan bu hissi itirib, itirilən məqamlar həyatının mənasızlaşmasına, mənəvi -ruhsal tənəzzülə səbəb olub.

Mənəvi sabahın sorağında olan yeni zaman isə öz qəhrəmanını seçir. Burada başlıca məqsəd həmin qəhrəmanı yeni dövrün, yeni zamanın banisi kimi göstərməkdir. Əsərin əsas ideyası da, bizcə, elə budur.

Elnarə AKİMOVA

◆ S Ö Z X Ə Z İ N Ə M İ Z D Ə N

Əlyazmalar İnstitutunun yeni nəşrləri

Dəyərli təzkirənin ilk nəşri

Əbdürrəhman ibn Ömər Sufi. "Süvərül-kəvakib" ("Ulduzların surətləri"). Fars dilindən tərcümə edən, lüğət və qeydlərin müəllifi: Hacı Rauf Şeyxzamanlı. Bakı: "Qanun", 2014

X-XI əsrlərin tanınmış münəccimi Əbdürrəhman bin Ömər Sufi "Süvərül-kəvakib" kitabında o dövrdə məşhur olan bütün göy bürclərinin surətlərini təsvir edərək onların tərkibindəki ulduzların sayı, adaları, yeri, ölçüsü, uzunluq və en dairələri barədə məlumat vermişdir. Böyük Azərbaycan alimi Nəsirəddin tusi əsərin əhəmiyyətini nəzərə alaraq onun ərəb dilindən fars dilinə tərcümə etmişdir.

Redaktor: Ədalət Tahirzadə

Tərcümə əsəri "Şühədanamə" barədə tədqiqat

Мохсун Нагисойлу. Переводческие и языковые особенности "Шухеданаме" - азербайджанско-тюркского письменного памятника XVI века. Баку: "Элм ве тахсил", 2014

XVI əsrə aid türkdilli Azərbaycan yazılı abidəsi- Nişatinin "Şühədanamə" əsəri - dövrün ədəbi dili, nəşri və tərcümə ədəbiyyatını öyrənələr üçün zəngin məlumat mənbəyidir. Müəllif əsərin dil, ədəbi, paleoqrafik, orfoqrafik xüsusiyyətlərini ətraflı araşdırmış, onu mətnşünaslıq baxımından nəzərdən keçirmişdir.

Elmi redaktorlar: Tofiq Hacıyev və Şəhla Abdullayeva

Nizami poemalarının tədqiqinə kömək edən əsər

M.H. Məmmədova. Əşrəf ibn Şərəf-əl-Müzəkkər Əl-Faruqinin "Daneşnameyi-Qədərhan" əsəri. Bakı: "Nafta-Press", 2014

XIV əsrdə Hindistanda yaşamış Əşrəf əl-Faruqinin Firdovsinin "Şahnamə" və Nizaminin "İskəndərnamə" poemalarının leksik tərkibinin izahına həsr olunmuş "Daneşnameyi-Qədərhan" lüğətinin yeganə nüsxəsi Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanır. Tədqiqatçı Mənzərə Məmmədova bu dəyərli əsəri tədqiq etmiş, lüğətin fotofaksimilesini kitaba əlavə etmişdir.

Redaktorlar: Rəhim Sultanov və Cahangir Qəhrəmanov

Fars danışığı dilinin öyrənilməsinə dair ilk kitab

Əbdülqəni Nuxəvi Xalisəqarızadə. Farsı təkəllüm risaləsi. Nəşrə hazırlayan: Kamandar Şərifli. Bakı: "Elm və təhsil", 2014

XIX əsrdə yaşamış görkəmli Azərbaycan alimi Əbdülqəni Nuxəvi Xalisəqarızadənin "Farsı təkəllüm risaləsi" Azərbaycanda fars danışığı dilinin öyrədilməsinə həsr edilmiş ilk əsərdir. Azərbaycanda xarici dil tədrisi metodikası tarixinin öyrənilməsi baxımından böyük maraqlı kəsb edir. Kitaba əsərin tədqiqi və ərəb əlifbası ilə mətni daxil edilib.

Paşa ƏLİOĞLU

◆ K i t a b r ə f i

ƏLİ KƏRİM
SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ (İKİ CİLDDƏ, II CİLD)
BAKİ, «ŞƏRQ-QƏRB» NƏŞRİYYATI EVİ, 2014

Bu kitaba çox zəngin yaradıcılığı ilə ədəbiyyatımızda xüsusi yeri və çəkisi olan Əli Kərimin məqalələri, hekayələri və pyesləri («Ürək güzgüsü», «Üç dost»), «Mavi nəğmənin sahilində» povesti və «Pillələr» romanı daxil edilmişdir. Poeziyasında olduğu kimi, digər ədəbi janrlarda da Əli Kərimə məxsus bədii-sənətkarlıq məziyyətləri diqqəti cəlb edir.

Cildin tərtibçisi və redaktoru filologiya elmləri doktoru, şairin oğlu Paşa Əlioğludur.

ANAR
NƏSRİN FƏZASI
GÜNEY AZƏRBAYCAN, URMU, «BUTA» NƏŞRİYYATI, 2015

Xalq yazıçısı Anarın «Nəsrin fəzası» adlı əsəri Güney Azərbaycanda çapdan çıxıb. Kitab 1960-1970-ci illərdə sosializm-realizm məktəbi ölçülərini pozmağa can atan «Azərbaycanın yeni nəsr» adlı hərəkata dair tədqiqi məqalələrdən ibarətdir.

Kitab Güney Azərbaycanın Urmu şəhərindəki «Buta» nəşriyyatında Məhəmməd Sübhədelin redaktorluğu və Nəsrin Şirməhəmmədzadənin tərcüməsi ilə işıq üzü görüb.

QARA DAŞIN SƏDASI
BAKİ, 2015

Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi şair Musa Yaqubun həyat və yaradıcılıq yolundan bəhs edən «Qara daşın sədası» kitabı işıq üzü görüb. Kitabda şairin müasirləri olan sənət adamlarının onun yaradıcılığına və şəxsiyyətinə həsr olunmuş şeirləri, ürək sözləri toplanıb.

Kitabın redaktoru jurnalist-publisist Nəzirməmməd Zöhrablı, yazıları toplayıb tərtib edən isə şairin qızı Yaqut Musaqızıdır. «Şeir taleyi» adlı ön sözü Maarif Soltan yazıb.

QARABAĞ: FOLKLOR DA BİR TARİXDİR
BAKİ, «ZƏRDABİ» NƏŞRİYYATI, 2014

Folklor İnstitutunun əməkdaşlarının hazırladıkları Qarabağ layihəsi çərçivəsində «Qarabağ: folklor da bir tarixdir» çoxcildliyinin VIII cildi çapdan çıxıb. Kitabda Bakı və Gəncə şəhərləri, Goranboy, Tərtər, Yevlax, Şamaxı, Bərdə və Xızı rayonlarında məskunlaşan Kəlbəcər sakinlərindən toplanmış folklor örnəkləri yer alıb. Kitabda nəsil-tayfa, əcdadlar, eləcə də ayrı-ayrı kəndlərin təməlini qoyan şəxslər haqqında maraqlı nümunələr verilib.

Cildin rəhbəri filologiya elmləri doktoru, AMEA-nın müxbir üzvü Muxtar Kazımoğlu, materialları toplayıb tərtib edən filologiya üzrə fəlsəfə doktoru İlkin Rüstəzadədir.

ZİYADXAN ƏLİYEV
BOYALI GÜLÜSLƏR
BAKI, «OĞUZ ELİ», 2014

Əməkdar incəsənət xadimi Ziyadxan Əliyevin şəxsi təşəbbüsü əsasında ərsəyə gələn bu kitab Azərbaycan təsviri sənət tarixinin zənginliyi ilə diqqəti çəkən hadisələri özündə əks etdirir. Müəllif rəssamların həyatından çox maraqlı, hər birinin şəxsiyyətini açıqlayan hadisələri («Əzim Əzimzadənin «Dəsmalı», «Ağarəhimin bağı», «Bülbülün heykəli», «Böyükağa müəllimin «telefonu», «Tokay Məmmədovun təbriki», «Səttarın emalatxanasına qalxması», «Az.TV kime xidmət eləməlidir», «Nazim Hikmətin etirazı» və s.) oxuculara çatdırır.

Kitabın redaktoru Aslan Xəlilovdur.

HÜSEYNBALA MİRƏLƏMOV
AXİRƏTDƏN GƏLƏN SƏS
BAKI, «MÜTƏRCİM» NƏŞRİYYATI, 2015

Kitaba tanınmış yazıçı-dramaturq Hüseynbala Mirələmovun «Axirətdən gələn zəng» iki hissəli dramatik komediyası, «Sönməyən ulduzlar» və «Mobil telefon» hekayələri daxil edilmişdir. Pyesin süjeti real həyatdan götürülmüşdür. Yazıçı müasirlərimizin mənəviyyatındakı eybəcərlikləri, pula, varadövlətə hərisliyi çox dəqiq psixoloji nüanslarla açıb göstərmiş və onlara qarşı oxucularda ikrah hissi oyada bilmişdir.

Kitab Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin aybKitab layihəsinin nəşridir.

NİSƏ BƏYİM
ALTI ON - ON ALTI
BAKI, «ŞİRVANNƏŞR», 2015

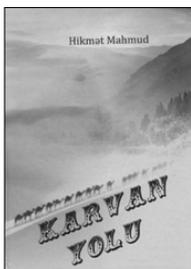
Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının istedadlı nümayəndələrindən biri, Azərbaycan mətbuatında müntəzəm olaraq şeir, poema, hekayə və esselərlə çıxış edən Nisə Bəyim «Yerə, Göyə, Tanrıya», «İlahi vaxt», «Ayla, günlə bərabər», «Aran fraqmentləri», «Online» və oxucuların marağını çəkən daha neçə şeir və nəsr kitablarının müəllifidir. Onun yeni - «Altı on - on altı» kitabına son illərdə qələmə aldığı, insan qəlbinin kövrək hiss və duyğularının poetik ifadəsi olan şeirləri toplanıb.

RAMİL ƏHMƏD
ZAMAN TUNELİ
BAKI, «OL» MMC, 2015

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin və Gənc Ədiblər Birliyinin üzvü Ramil Əhmədin yeni - «Zaman tuneli» kitabı işıq üzü görüb. Kitab «Antik Variant», «Axilles dabanı», «Əvəz-siz-lik», «Müharibə», «Zaman tuneli», «Bir qadının gündəliyi», «Sevginin zamanı» kimi müxtəlif bölmələr şəklində tərtib olunub. Kitabdakı şeirlər əsasən sınıma nöqtələrini tarixin müxtəlif dövrlərindəki hadisələrə və insanlara eyhamlar, işarələr vurmaqla həm təsdiq, həm də inkar edir...

Kitab Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin aybKitab layihəsinin nəşridir.

HİKMƏT MAHMUD
KARVAN YOLU
BAKI, «UNİPRINT», 2014

Hikmət Mahmud 9 şeirlər kitabının müəllifidir. Şeirləri türk, rus, alman, bolqar, gürcü, fars dillərində işıq üzü görüb. O, ixtisasca geoloqdur, bu sahədə də bir neçə elmi əsərin müəllifidir. «Karvan yolu» kitabına o, yeni şeirlərini: qəzəl və qoşmalarını, poemalarını («Dar ağacı», «Qoca», «Peyğəmbər») daxil etmişdir.

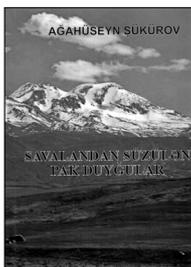
Şair İlyas Tapdıq kitaba ön söz yazmışdır.

İŞİĞA DOĞRU (MƏQALƏLƏR TOPLUSU)
BAKI, «QANUN» NƏŞRİYYATI, 2014

Kitab tanınmış jurnalist və tədqiqatçı Qulu Məhərrəminin 60 illiyinə həsr edilmişdir. Kitabda bir çox söz adamlarının - Bəxtiyar Vahabzadənin, Şirməmməd Hüseynovun, Elmira Axundovanın, Sabir Rüstəmxanlının, Nizami Cəfərovun, Nizaməddin Şəmsizadənin, Elçin Şıxlının, Vaqif Bəhmənlinin və başqalarının Qulu Məhərrəmli yaradıcılığı və şəxsiyyəti ilə bağlı ürək sözləri verilmişdir.

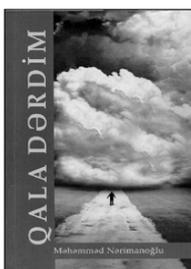
Kitabın tərtibçisi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Nahidə Həsənovadır.

AĞAHÜSEYN ŞÜKÜROV
SAVALANDAN SÜZÜLƏN PAK DUYĞULAR
BAKI, «XAN» NƏŞRİYYATI, 2014

Kitabda Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri, şimalı-cənublu Vətənimizin istiqlal şairi Əli Tudənin həyat və yaradıcılığı barədə müəllifin müxtəlif illərdə çap etdirdiyi ədəbi-bədii, publisistik məqalələri («Savalandan süzülən pak duyğular», «Əli Tudə poeziyasında Vətən məhəbbəti və həsrət motivləri», «Əli Tudə poeziyasında təbiət lövhələri» və b.) toplanmışdır.

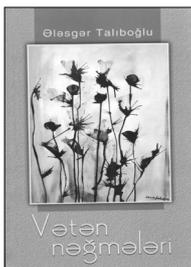
Monoqrafiyanın redaktoru Nuran Məmmədhüseynlidir.

MƏHƏMMƏD NƏRİMANOĞLU
QALA DƏRDİM
BAKI, «NURLAN», 2014

İyirmidən artıq ədəbi-bədii, publisistik və tədqiqat kitablarının müəllifi Məhəmməd Nərimanoğlunun növbəti - «Qala dərdim» kitabında müəllifin son zamanlar vətənpərvərlik və məhəbbət mövzularında qələmə aldığı şeirlərdən seçmə nümunələr toplanıb.

Yazıçı-publisist Qənber Şəmşiroğlunun «Məhəmməd Kəlbəcərin dərd karvanının sarvanıdır» və şair-publisist Eldar İsmayılın «Yurd həsrətli, millət qayğılı...» məqalələri kitabda ön söz əvəzi kimi verilmişdir.

ƏLƏSGƏR TALİBOĞLU
VƏTƏN NƏĞMƏLƏRİ
BAKI, "OL" MMC, 2014

Ələsgər Taliboğlu 80-ci illərdən dövrü mətbuatda şeir və publisistik yazılarla çıxış edir. "Qəm karvanı"ndan sonra "Vətən nəğmələri" şeirlər toplusu şairin oxucularla ikinci görüşüdür. Bu şeirlərdə Ə.Taliboğlu dağları, dağ çiçəklərini, çiçəkdən-çiçəyə qonan xallı

kəpənəkləri, göz yaşı kimi şəffaf bulaqları, şələlələri, baharı, payızı, insanları sevir və tərənnüm edir.

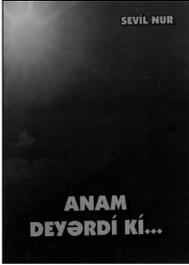
Kitabın redaktoru və "Şeir qapımı döyür" adlı ön sözün müəllifi mərhum şair - rəssam Adil Mirseyiddir.

QƏDİMƏLİ ƏHMƏD
XATIRƏYƏ DÖNƏN İLLƏR
BAKI, "UNİPRINT" NƏŞRİYYATI, 2014

Qədiməli Əhməd Lerikdə yaşayır, müəllimdir. İndiyədək "Hara tələsirsən, durna qatarı", "Tənha kölgə", "Dünyanın dünyası", "Cəza saatları" şeirlər və poemalar, "Bəyaz saçların yaşıl işığında", "Elm və zəka işığında" adlı publisistik kitabları çap olunub. "Xatirəyə dönən illər" romanı müəllifin nəsr sahəsində ilk təşəbbüsüdür. Romanda Böyük Vətən müharibəsində igidlik göstərmiş həmyerlilərimizdən söz açılır.

Kitabın redaktoru yazıçı - publisist Aslan Quliyevdir.

SEVİL NUR
ANAM DEYƏRDİ Kİ...
BAKI, "NURLAN" NƏŞRİYYATI, 2014

Sevil Nur (Mehdiyeva) Azərbaycan MEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun professorudur, Əməkdar müəllimdir, 200-dən artıq elmi məqalənin, 9 monoqrafiyanın müəllifidir.

Bədii yaradıcılıqla da məşğul olan Sevil Nurun bu kitabında onun esseləri, mənsur şeirləri, lirik şeirləri və Milli Qəhrəman Mübariz İbrahimova həsr etdiyi yazıları toplanıb.

Kitabın redaktoru mərhum Xalq yazıçısı Gülhüseyn Hüseynoğludur.

RƏFƏİL LAÇINLI
VƏTƏN YANGISI
BAKI, "ELM VƏ TƏHSİL", 2014

"Vüsal həsrəti", "Şehriyarnamə" və "Rübailər" kitablarının müəllifi Rəfai laçınlı oxucuları ilə görüşə yeni - "Vətən nəğməsi" toplusu ilə gəlib. Kitabda müəllifin müxtəlif illərdə, xüsusən də ürayinin, könlünün ilk çırpıntısı olan Laçınla bağlı poetik duyğuları, eləcə də son illərdə qələmə aldığı və müxtəlif mövzulu şeirləri

daxil edilmişdir.

Kitabın redaktoru və "Vətən yangılı şair" adlı ön sözün müəllifi İlyas Tapdıqdır.

MİRKAMİL MİRXƏLİLOĞLU
RÜBAILƏR ÇƏLƏNGİ
BAKI, "MÜTƏRCİM" NƏŞRİYYATI, 2014

Mirkamil Mirxəliloğlu Cəlilabadda yaşayır, AYB-nin üzvüdür. "Rübailər çələngi" onun oxucularla növbəti görüşüdür. Onun rübailərində həyat, ölüm, sevgi, tanrıya məhəbbət mövzuları üstünlük təşkil edir. Tənqidçi V.Yusifli kitaba ön söz yazmışdır.

